

EGAN

PAKO SUDUPE

**Ipar-hegoko idazleen
arteko harremanak**

ANGEL LERTXUNDI

Aberriak min, olerkiak oinaze

IÑIGO ARANBARRI

**Nemesio Etxaniz:
Idazlea gizon egin zenekoa**

Kritikak eta erreseinak

2001-3/4

AURKIBIDEA

AZTERKETA LITERARIOAK

Gillermo ETXEBERRIA, Euskal kultura eta literaturara 50eko hamarkadan.....	5
Pako SUDUPE, Ipar-hegoko idazleen arteko harremanak	9
Angel LERTXUNDI, Aberriak min, olerkiak olnaze	45
Txomin PEILLEN, Jon Mirandé 1950-1960 urtetako hamarkadan.....	63
Iñigo ARANBARRI, Nemesio Etxaniz: Idazlea gizon egin zenekoa.....	95
Pierre CHARRITON, Piarres Lafitteren ekarpena (21/05/1901 -23/03/1985).....	115
Javier ROJO, Yon Etxalde.....	127
Pierre AINZIART, Etienne Salaberry.....	147
Julen URKIZA, Aita Santiago Onaindia, 1909-1996.....	163
Xabier KINTANA, Justo Mari Mokoroaren mendeurrenean.....	179
Juan SAN MARTIN, Justo Maria Mokoroa "Ibar" idazlearen mendeurrenean.....	193
Luis Mari MUJKA, "Gaztelu", poeta berritzale.....	199

HAUR ETA GAZTE LITERATURA

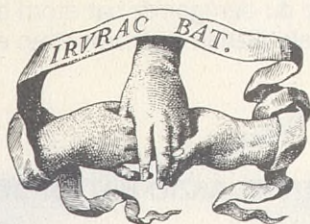
Iñaki ZUBELDIA, Felipe Juaristiri Haur literaturako idazle handi baten bilakaera.....	205
---	-----

ADABAKIAK

Gillermo ETXEBERRIA, Eskualtzaleen Biltzarrak.....	217
Gillermo ETXEBERRIA, Euskaltzaindiaren Nazioarteko XV. Biltzarra	221
Gillermo ETXEBERRIA, Martin Ugaldi buruzko Jardunaldiak (azaroa-5-9).....	223
Gillermo ETXEBERRIA, Sariak. zoriak irabazleoi.....	225
Nekane GOIKOETXEA, Rikardo Arregi kazetaritza saria 2001.....	227
Juan SAN MARTIN, Bitoriano Gandiagaren oroitza-penez.....	231

EGAN

Mazé, Salvador Carmona fidele

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO
"BOLETINA"-REN EUSKARAZKO GEHIGARRIA

Idazkaritza: Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Salla
3.263 Postakutxatila — DOMOSTIA

Gipuzkoako Foru Aldundiak
eta
Eusko Jaurlaritzaren Kultura Sailak
diruz lagundutako aldizkaria

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteak
ez du derrigorrez bat etorri behar
EGAN aldizkarian agertzen diren edukiekin.

ERREDAKZIO BATZORDEA

Zuzendaritza eta Idazkaritza:
GILLERMO ETXEBERRIA eta LUIS MARI MUJICA

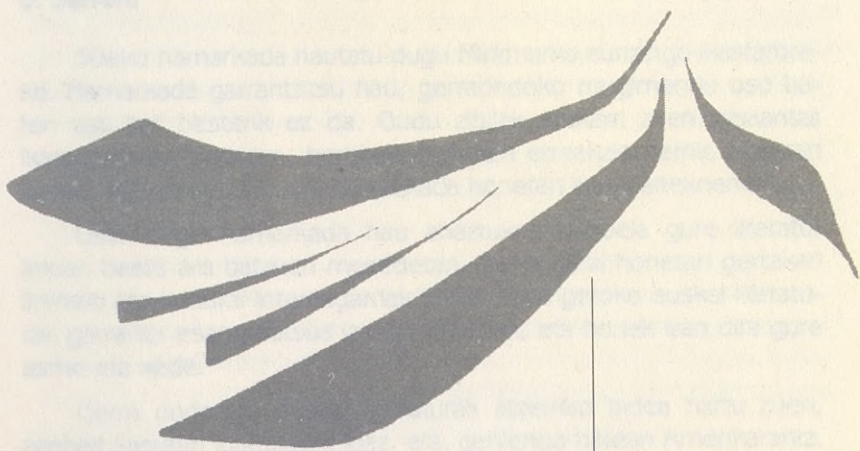
Zuzendariordea:
IÑAKI ZUMALDE

Administrarria:
JESUS FERRO LAREQUI

Bokalak:
JOSE Mª URKIA
JUAN GARMENDIA LARRAÑAGA - ABEL MUNIATEGI

Euskal kultura eta literatura 50eko hamarkadan

AZTERKETA
LITERARIOAK

Euskal kultura eta literatura 50eko hamarkadan

Gillermo ETXEBERRIA

0. Sarrera

50eko hamarkada hautatu dugu Miramarko aurtengo ikastarora-ko. Hamarkada garrantzitsu hau, gerraondoko mugimendu oso baten zati bat besterik ez da. Gudu zibilak erakarri zuen triskantza ikaragarriaren ondoren, berehala hasi zen erreakzio berria, haseran ikarati, eta gerora, ausarki hamarkada honetan ikus daitekeenez.

Uste dugu hamarkada hau ahaztuxea dagoela gure literaturarloan beste aro batzuen mesedetan. Baina garai honetan gertakari literario eta kultural interesgarriak eman ziren geroko euskal literaturan garrantzi esanguratsua izango dutenak, eta horiek izan dira gure asmo eta xede.

Gerra ondoren, euskal literaturak atzerriko bidea hartu zuen, zenbait kasutan Iparraldera joaz, eta, gehiengo batean Amerikarantz. Oro har aldizkarietan gauzatu zen zeregin hori: batzuek alderdien eskuetan zeudenak, EAJ-ren baitan, batik bat.

Horren adibide dira Buenos Airesen, 1942. urtean sortu zen EKIN argitalpen etxea, argitaratu ziren bizpahiru nobela, poesia eta bestelako liburuak: Juan A. Irazustaren Joanixio, 1946, Bizia garrantz da, 1950, J. Elizagireren Ekaizpean, 1948. urtean, Telesforo Monzonek Urrundik, 1945ean Mexikon eta Gudarien eginak, 1947an, Mia-ritzen.

Bitartean, ezer gutxi egin zitekeen muga barnean eta egin zitekeena ere, erdi ezkutuan egin behar izaten zen. Horren adibidea da

1948. urtean, hamaila kostata ia guztiz gaztelaniaz argitaratu zen *EGAN* aldizkaria. 1949. urtea eredugarri izan zen S. Mitxelenak argitaratu zuen *Arantzazu, euskal sinismenaren poema* liburua.

50. hamarkadan, literatur ekintzen bultzada berri bat nabaritu zen. Atzerriko zenbait idazle etxeratu ziren, guduak triskatu zituen taldeak berriro ere antolatzen hasi ziren, diktaduraren aurkako zenbait ekintza eta mugimendu indarberritu zen klandestinitatean. Aldizkariak eta gainerako publikapenak ugaltzen hasi ziren. Nabarmendu beharrekoa da Jokin Zaltegik, 1950. urtean sortu zuen *Euzko Gogo* aldizkaria.

Berpiztea gero eta nabariagoa zen. Orixek, aspaldidanik amaitua zuen *Euskaldunak* argitaratu zuen 50. urtean Itxaropena argitaletxean. Argitaletxe honek berak *Kulixka sorta* bilduma sortu zuen 1952. urtean. Autoreak eta obrak ugaltzen joan ziren: 1951.ean Salvatore Mitxelenaren: *Ama-semeak Arantzazuko kondairan*. 1954. urtean *Mila olerki eder* Aita Xanti Onaindiak, eleberriz zaharrak berrargitaratzen hasi ziren: *Kresala*, *Garoa*, don Nemesioren poesiak, Itzulpenak. Iparraldean Iratzederren poesia erlijjiosa, antzerkia, Lafitterren idazlana... Muga barnean zegoen zentsura Ikaragarria zela-eta, idazle sonatu askok Zaltegiren *Euzko Gogoa* argitaratzen zituen bere lanak.

Garai honetan, ausaz, generorik esanguratsuen poesia izan zen. Poesia hau guztia, ildo zaharrekoa zela esan daiteke, eragin lizardiaren eta bultzada berezia izan zuen genero honek. Halere, poliki-poliki, bide berriaren lehen urratsak nabarmentzen hasi ziren Krutwig eta Miranderen eraginez, batik bat.

Hamarkada honen erdi aldetik aurrera, aurretik herabeti azaltzen ari zen mugimendu hau guztia, indarberritzen hasi zen. Argitalpenak eta aldizkariak ugaltzeaz gain, hauen euskararekiko konpromezua areagotu zen. *Egan*, ordurarte elebidun izana, orriak sei aldiz biderkatzeaz gain, euskara hutsean argitaratzen hasi zen. Horretaz gain Zeruko Argiak aro berri bat hasi zuen, Anaitasuna sortu zen. Ordurarte argitara emandako liburu kopurua bikoiztu zen. Besteak beste: Lizardiaren *Biotz-begietan*, Kirikiñoren *Abarrak*, Txomin Agirrearen *Garoa*, Mogelen *Peru Abarka*, Orixeren *Agustin gurenaren aitorkizunak*, ...Jon Etxalde bere lehen nobela argitaratu zuen, *Joanak Joan* 1955ean, ohitura nobeletan ohikoa zen giro idillikotik hein handian urrunduz. Urte berean Loidik *Amabost egun Urgainen* euskal

lehen nobela poliziakoa argitaratu zuen. Guatemalan, hain urruti ze-
goen *Euzko Gogoa* Biarritzera etorri zen, irakurle eta idazleen hurbila-
go egoteko asmoz. Gainera, ordurako Orixe itzulia zen Euskal Herri-
ra. Eta haseran bederen, maixu ukaezin gisan hartua izan zen.

1956. urtea, urte berezia izan zen mugimendu honen baitan. Urte hartan nabarmendu zen belaunaldi zahar eta berriaren arteko etena, nahiz eta haustura osoa 60. hamarkadan eman. Mitxelena jaunak *Historia de la Literatura Vasca* liburuan nabari du: "un signo de cambio, en cierto sentido radical, que viene notándose en el ambiente del país es la agitada disputa en torno al tipo de lengua que debe ser preferido en la literatura y en general en todas las actividades culturales". Lerro horietan nabari denez, esparru literarioa gero eta irekiagoa aurkitzen da kanpo eraginak bereganatzeko. Euskaldun berriak gero eta gehiago dira eta Euskaltzaindiak eragin dezakeen bideari jarraitzeko gero eta prestuago ageri dira, aurreko garaiko ildoari uko eginez. Ildo horretan, batzuek gehiago, besteak apalago, alpa daitezke Krutwig, Alfonso Irigoién, Txilardegi, Peillen, Jon Mirande, Aresti. ...

Bestalde, 1956. urteko zenbait gertakarik eragin berezia izan zuen. Hala nola Euskaltzaindiak 1956. urtean egin zuen Biltzarra Arantzazun, non gal nagusia izan zen "hizkuntzaren etorkizuna", garaian hil ala bizikoa zela uste baitzuten. Hizkuntza praktiko eta funtzionala nahi zen, hau da normalizatua. Villasenteren hitzetan "literatura-izkuntza normalizatua, unifikatua, tink ezarria eta aldakaitz bihurtua", bestela ezin baitzion gure hizkuntzak, haien ustetan, etorkizunari aurre egin. Txilardegik ere ildo beretik egin zituen bere balez-tapenak, hizkuntza arautua eta osatua aldarrikatuaz.

Eraberean euskararen etorkizunari buruz mintzatu ziren Parisen 1956.ean "Euskal Batzarre Orokorra" deitutako beste batzarre ba-tean.

Ingurune horretan garrantzi berezia izan zuen Koldo Mitxelena-ren partaidetzak. Kritika artikulu gehienak *Egan* aldizkarian argita-ratzen ziren. Bere ustetan "euskal literaturaren tradizioa aintzakotzat hartzera" deitu zuen ereduak ere jarriaz belaunaldi berriek ikus zeza-ten nondik jo behar zuen gerora euskara normalizatuak.

Funtzionaltasun horren aurkako arriskua ikusten zuen garaiko zenbait autoreengan.

Gertakariak pilatzen joan ziren. Poliki-poliki *Euzko Gogoako* idazleak *Egan* aldizkarian idaztera pasa ziren. Nahiz idazleak beren artean oso desberdinak izan, bazituzten antzekotasun nabariak: gehienak euskaldun-berriak ziren, agnostikoak, abertzale berritzaileak, kultura zabalekoak eta euskal literaturari aire berriak itsasteko gogoz beteak.

Aipatu beharrekoa da *Jakin* aldizkariaren sorrera 1956. urtean eta horrek suposatu zuen guztia. *Jakin*, garaiko euskal idazle, haletako asko euskaldun berriak, erreferente garbia izan zen. *Jakinen* inguruan eman zen fenomenoak, herrian indartsu eragiten zetorren bultzadaren aitzin Isla izan zen. *Jakin*zaleek, haseran, Orixeren euskarari jarraitu nahi izan zioten, maisu ukaezintzat baitzeukaten, balna gerora, hizkuntza ballagarri, kulto eta funtzionala egin nahian alde batera utzi zuten haren bidea. Poliki poliki belaunaldi berria eta zaharraren arteko haustura sakontzen joan zen, bai hizkuntza eredu aldetik, bai gai eta estetika aldetik. Poeta, nobelagile berriek lehen pausoak eman zituzten literaturaren gaurkotasan bidean garaiko korronteen ildora gero eta gehiago jarriaz. Krutwig, Aresti eta Jon Mirande poetak eta Txillardegiren lehen nobela existentziala *Leturiaren egunkari ezkutua*. Talde honen baitan, gai berriak jorratu ziren, giro hiritarra nagusitu zen erruralaren gainetik, euskeldun berriak ziren asko eta horrek hainbat aurreiritzirik gabe jokatzeko lagundu zien.

Jauzia osoa ez izanik ere, modernitatera eman ziren aurrerapausuak esanguratsuak dira, bai Arestiren *Maldan behera* poeman, bere sinbolu konplexutasuna eta literatur erreferentzia ugariagatik, bai Miranderenean ere, zelnaren bultzada erabakiorra izan baitzen poesiarren berrikuntzan estetika berri baten aire freskoa erakartzean, bai Txillardegiren nobela berrian, gaiak gain, hiriko kultura islatzen zelako, garaiko nobela europearra ezagutzen zuelako, eta nobelan bertan agertzen den mundu ikuskeran, eta baita ere hein batean egituran ere. Aldaketa eta hausturaren azalpen eta zantzuak ugal daitezke nahi hainbat.

60ko hamarkada heldu zenerako, esan daiteke Euskal Herriko hainbat mugimendu politiko-sozial-kultural-literario, benetako jauzia emateko prestatua zegoela. Hamarkada hau oinarritzkoa izango da belaunaldi zahar eta berrien hausturan eta bide berriak, sozial-politiko-ekonomiko-literarioak ulertzeko. Baina hori beste ikastaro bati dagokionez, hemen amaituko dugu sarrera hau.

Ipar-hegoko idazleen arteko harremanak

Pako SUDUPE

Ikastaroaren egitarauak hala galdeginik, hango eta hemengo idazleen arteko harremanoi aldi-bitarte jakin bat ezarri diot, baina ez naiz soilik urte bitarte horretara mugatuko. Harritzekoa da nola ez dagoen azterlan gehiago eginik penintsula eta kontinenteko idazleen arteko harremanez. Bai, Aita Villasantek eta, euskal literaturaren historia egitean harremanen berri eman dute, baina beti zeharka edo bidenabar, eta bereizketa garbi bat eginez mende bakoitzeko idazle gailenak aztertzean, Iparrekoen eta Hegoko euskal idazleen artean. Bada garaia azterketa zehatzagoak egiteko ildo honetan, eta ondo-koak aletxo bat ekarri nahi luke, askoz zabalagoa eta sakonagoa izan behar lukeen azterketa orokorragoa heldu bitartean.

Idazleen arteko harremanak estutzen, usutzen eta pozbide nahiz etsipen gehien sortzen laguntzen duena euskararen akademia da, harik eta 1918-1919an sortzen den arte; eta, gero, honen bilakaera bere gorabeherekin, gerrate arteko eten luzea tarteko. Alderdi kulturala da nagusi Ipar eta Hegoko euskal idazleen artean; baina, aldi berean, itzaletik ari, hor dago politikaren eragina ere. Eta Iparreko nahiz Hegoko politikak hamarkadarik hamarkada guztiz paraleloak gertatuagatik, 60ko hamarraldiaren azken aldera Larzabalen *Mugari tiro* antzerki adierazgarriarekin eta, badira aldaketaren zantzuak ere, ahulak badira ahulak.

Lehenbizi, foruak galdu eta euskararen gainbeheraren aurrean hileta jotzen du Felipe Arrese Beltia otxandiarrek, euskara badoala desagertzera euskaldunek alde batera utzirik; eta honek zirrara handia eragiten du Hegoaldean eta Iparraldean. Negarraren ondotik,

laster sortuko dira egitasmoak eta proiektuak Euskaltzaindia eratzeko.

Arrese Beitia/Duvoisin

Bigarren gerra karlista bururatzearekin Antoine Abbadiak, Duvoisin kapitainak eta Ikusi zuten zein egoera hitsean zeuden Hegoko haurride euskaltzaleak, eta Lore Jokoak Hegoaldera iragaitea erabaki zuten, *Asociación Eúskara de Navarra*ko kideekin elkar harturik -Juan Iturralde Suit sortzaile, eta Arturo Kanpion bultzatzaile handienetarik-, eta Elizondon deitu 1879an. Gertakari honek eta ondokoek ugaritu zituzten Ipar-Hegoko euskaltzaleen eta idazleen arteko harremanak -Jose Manterola donostiarrak aipamen berezia merezi du: *Euskal-erria* aldizkaria sortu zuen 1880an. Orduko euskal kultur langile guztiek hartu zuten parte bertan hegokoan nahiz iparrekoak.

Arrese Beltiak Elizondora bidali zuen: "Ama euskeriaren azken agurrak", eta lehen saria irabazteaz gain laudorio gaitzak heldu zitzaizkion orduko idazle ospe handikoengandik. Olerkia bera narraziozkoa da, eta zortziko handiko ahapaldietan ama euskararen azken ordu negarrezkoak kontatzen ditu, Gernikako arbolaren altzopean. Kontatzen duen istorioaren arabera, euskaldunek foruak galdu badituzte izan da, funtsean, erdalzale bihurtu direlako, eta honen ondorioz hizkuntzaz ez ezik arimaz ere erdaldun bilakatu direlako, eta hortik etorri da gainbehera eta hondamendi guztia. Zer izan da lehenago erdal eraso eta ondoren euskaldunen amore ematea ala euskaldunak eurak izan dira erasoari aurreratu eta erdalzaletzen joan direnak, eta horren ondorioz etorri da eraso? Arrese Beltiaren arabera euskaldunak berak aurreratu dira. J.M. Torrealdairen liburu beltza Irakurrita, alderantziz. Gaur Irakurrita, harrigarri gertatzen da horrelako olerki batek hainbesteko arrakasta izatea:

Neure biotzeko Amatxo zarra,
Antxiñako ama Euskera,
Seme leial bat orain datortzu
Azken agurra emotera.
Ainbeste gerra goitu ezin da
Danori atsotu zara;
Zauriren zauriz galdu galdu-ta,
Amatxo, zuaz illtzera!

Zorigalstuan negargarri-ta
 Dot sendimendu andia,
 Geure lur maite dakustalako
 Gaztelatu-ta jarria.
 Bestela erdu, erdu ikustera,
 Tubal euskeralaria,
 Baña ez dozu ezagutuko
 Orañ zeure jatorria.

Nun dira, bada, zure semiak,
 Foru ta euskerazaliak?
 Nun dira, bada, Tubal gur'aita,
 Zur'ondorengo garbiak?
 Nun dira, bada, zur'ume zintzo
 Eta leialen legiak?
 Nun dira oraiñ, oraiñ negarrak?
 Nun dira neure begiak? (...)

III da Euskera! III da Euskera!
 Betiko Itxi dauz begiak.
 Negar Arabak! negar Gipuzkoak!
 Negar egin bel Bizkalak! (...)
 Negar, Naparrak, geure anakak,
 Ta Euskeldun Frantziakuak
 Negar batera! Danok urratu
 Sentimenduz soñekuak

Geure Erria, gizaldi danak
 Zugaz dira gomutauko,
 Ez dabelako beste erri bat
 Zu duiñ garbi aurkituko.
 Etsai batzuek alper-alperrik
 Zur'izena zikinduko;
 Zeure Jaungoiko, Egi bakarrak,
 Dau oso garbi gordeko¹.

Autoreak berak esandakoaren arabera, ikusten zuen zuriak eta

---

(1) Prest.: Urrutia, Itziar: *Felipe Arrese Beitia: Idazlan guztiak*. Bizkalko Foru Aldundia, Otxandioko Udala. Bilbo. 1999. 81 or. eta ond.

beltzak, karlistak -Zornotzako ituna arte (1872-V-24) karlisten alderdikoa izan zen- eta liberalak elkar gorrotatzen baino ez zekitela, eta bizkitartean foruak galdurik euskara mendi eta harkaltzetara ari zela baztertzen. Arturo Kanpioni aitortu zionez bihotz-bihotzetik atera zitzaion kantua.

Nafar euskaltzale handi honen iritziz, Arrese Beltiak olerki honekin euskal literaturaren aro berri bati eman zion hasiera. Nahiz eta otxandiarrak literatur prestaketa urria izan, ohartuki edo oharkabean artea sortzen jakin izan zuen, eta artearen bidez orduko euskaltzaileen barneko egoera bikain islatzen. Historiaren aldi jakin zehatz honetan euskal nazioaren poeta bihurtu zen. Baina goazen literatur balioaz landako beste zenbait alderdi jakingarritar.

Lehenengoa, Hegoaldean ez ezik Iparraldean sortu zuen illura eta goresmena. Arrese Beltiak bere garaiko Hegoaldeko euskaltzale gailenekin izan zuen harremana baina, halaber, Iparraldekoekin ere, eta gutun ugari Duvoisin kapitain euskal langile handiarekin trukatu zituen². Alpatzen ari garen olerkiak, bere biziko goresmenak egin zizkion ainhoarrak. Honen eta Antoine Abbadiaren iritziz, Lore Jokoe-tan ordurainoko 25 urteetan inoiz onduriko olerkirik onena zen. Duvoisinek, Bonaparte printzearen euskal laguntzaille bipilenak, erdaldunengandik aldentzeko eta Espainiako euskaldun guztiak euskaran eta fedean bermaturik batzeko galdetzen zion: *Bayonatik Parisera eta Parisetik mundu guzira joko du zure eresia bihozgoragarriak, orotan jakin dadien Eskalduna oraino bizi dela Eskalherrietan. Bata-sun oso bat egin bedi Eskaldun guzien artean. Erdalduna bego Erdaldun; bainan guk behar ditugu bihotz bat eta arima bat; hori egitera, foruak ere izanen zituztela eta European aurki izatekoak ziren aldaketa handiek -Bismarck alpatzen zuen-, egitura politiko anitz aldaraziko zituztela, eta Jainko errukitsuak ez zuela bazter utziko Euskal Herria bezalako herri leiala: Jainkoak berak daki zer gerthatzera dihoan. Frantziatik hasirik, Italia eta gero Espainia khordokatuko dire beren erro edo sustrayetan. Erdul Erdul Arresek dion bezala, erdu Bismarck latza; erdu nola itzultzen den Erromako aldera; nola berekida (edo autonomia) ematen dion Alsasa-Lorrenari, eta agintzen Hanobrari eta bertze ebatsi dituen tokieri (...)* Ohartu da

(2) Ikus: RIEV, XIX (58or., 280 or., 425 or., 449 or.); RIEV, XX (152 or.), RIEV, XXI (70 or, 334 or.); RIEV, XXII (44 or., 310 or.).

nahastura handi bat jauztera dihoala; aintzinetik nahi ditu neurriak hartu, onhesbideak eta bat-tasuna ezarri Alemanian, bazter guziak ikaratzera deramatzan ordurako (...) Zuek berriz, Eskaldun Espainia-koak, bat egin zaitezte; guziak Eskaldun; guziak bat. Zuen berekida bat-tasunetik athera behar da. Bere baithan bi aldetara dagon tokia galdua da. Mori da Kristo Jaunaren hitza (...) Guzta-gatik, othoizten zaituztet, Anaya Nafarrak, bat, bat, bat, egin zaitezten elkarren artean; -ez baxharrik elkarren artean, baina oraino Eskaldun odola daukaten guziekin. Eskara izan bedi zuen biltoki, zuen batgarri (...) Eskaldunak, Eskaldunak, etzarete ez Kastillar, ez Aragones, ez Andaluziar; zaudete fidel Eskaldun izenari (...) Jainkoa bera izanen duzue laguntzaile. Ihes diabruari eta makhurra maite duteneri.

Bestalde, aitortzen zion Frantziaren mendeko euskaldunak zeudela makurrenik, Errepublika edo *erreboluzioea* ari zela Elizaren aurkako borroka gaiztoan; baina, hala ere, atxikitzen zutela euskara eta esperantza³.

Eta bigarrena: Arrese Beitziaren kantua negartia zen; ez zuen Kanplonek hura iruzkintzen ari zioen bezala, matxinadara delitzen, bidegabeki armen bitartez egindako foru-ezeztatzearen aurka; hala ere, Hego Euskal Herria setio egoeran zelako Elizondoko Lore Jokoen antolatzaileak ez ziren ausartu Arreseri saria ematera; berriz idatziko dut: ez ziren ausartu gorago Irakurri ahal izan duzuen bezalako olerkiari saria jendaurrean ematera, eta ezta, jakina, olerki saritua argitaratzera ere. Ezkutuan jakinarazi zioten Arreseri epala Duvoisin eta Antoine Abbadia, eta Balonan argitara zen lehenbizi euskaraz

(3) Oso bestelako iritziak agertzen zituen Elissanburu olerkari bipilak, Abbadia antolatutako Lore-Jokoetan sari ugari irabazitakoak: *Errepublikak, herri-tar maiteak, erran nahi du justizia, Libertatea, Berdintasuna legearen aitzinean, anaiatasuna, lana eta Bakeal Horra zertako egiazko Eskualdunak maiten duen Errepublikal Zein da oraino Eskualdunen artean ez dakiena gure aitaso zaharrek beren mendietako etxoletan zenbat artarekin begiratu izan duten, menderen mende, Libertate saindua? Jainkoaren ondotik gehienik maite zutena Libertatea zen! Orai ere Eskualduna erraten duenak erraten du Errepublikanoa zeren egiazko eskualdunaren paparo-pean errepublikano on baten bihotzak pil-pil egiten baitul (...) Biba Frantzial Biba Errepublikal Piarres Adame (F.B. Larzabal: "J.B. Elissamburu eta Oxalde, bi <gorri>" in EUSKALTZAINDIA 1983, IKER 2, 323-338 orr. Harremanik izan al zuten Frantziako errepublikazale euskaltzaleek Espainiako liberal euskaltzaleekin?*

eta frantsesez. Aitzol euskal kultur eragile handiak ez zuen ahaztua otxandiarra 1936ko gerra hasi zenean. Hala idatzi zuen: "*Si Euzkadi en vez de tener un poeta jeremiaco y llorón, hubiese tenido un poeta que hubiese enardecido a las masas para que fuesen a la lucha armada en defensa de sus derechos, hoy Euzkadi no se vería en esta encrucijada: si ir con el Gobierno legítimo o apoyar a los Insurrectos*"⁴.

Hurrengo urtean, 1880an, Duvoisinek eskaturik "Bizi da Ama Euskera" idatzi zuen, Itxaropenari leihoa irekiz, aurrekoa ilunegia zela esaten zion eta. Aholku asko ematen zion Duvoisinek Arrese Beitlari, eta azterketa zehatza egin ez badut ere, oro har, Iruditzen zait jaramon egiten ziola bizkaitarrak.

Batetik Arrese Beltia 1872 arte karlista izana, eta handik aurrera euskaltzale eta foruzale, eta bere bizitzako azken urteetan jeltzale; eta bestetik, Duvoisin itxura guztien arabera bonapartista edo Errepublikaren aurkakoa behinik behin, Bonaparte printzearen arrimuan euskal lan handiak biribildu zituena. Zerk lotu zituen adiskidetasun lokarri Ipar-Hegoko bi idazle eta aberkide handi hauek, Hegoaldean foruak gerraren ondorioz ezeztatuak izan ondoan eta Iparraldean II. Inperioa uzkaillirik III. Errepublika tinko finkatzen ari zen egoera historikoan? Bi hitzetan: nortasuna mantentzeko euskara eta fedeari atxiki beharra aldarrikatzeak.

Oso garbi dagoena da euskara eta fede kristaua estuki lotzen zituztela. Duvoisinek Bismarck kantzilerra alpatzeak beste ezer baino gehiago ematen du errepublikaren aurkako sentimendua salatzen duela, eta beharbada Itxaropena hura eraisteko, hain ongi etortzen ziren Bismarck eta Gilermo I enperadore alemanaren laguntzarekin; nahiz puntu hau baieztatzeko argibide gehiago beharko genituzkeen.

Arrese Beitlari dagokionez, bere sentimenduen argitan, ez da harrigarria gertatzen gerora Sabino Aranaren doktrina onartu izana. Duvoisin berriz, Sabino Aranak alderdia eratu baino lehen hil zen.

---

(4) Prest.: Zubiri, Sabin: *Felipe Arrese ta Beltia*, Bilbo. 1999.

Azkue-Broussain

Arrese Beltiak Isurarazitako malkoen ondotik proiektu praktikoa-goak sortzen hasten dira: kulturalak batetik, Ipar-Hegoko euskaltzaleak era batera edo bestera elkartuko dituztenak, eta azkenean, sortu eta desegin ibili ondotik, Eskualzaleen Biltzarra eta Euskal Esnaleaz gain, Eusko Ikaskuntzaren eta Euskaltzaindiaren sorrera ekarriko dituztenak; eta bestetik, ezin ahaztu Elizondoko Lore Jokoetarik laster ezagutu zuela aberria Sabino Aranak (1882), eta 1894an sortu zuela organizazio politiko berria. Zenbateraino eragin ote zioten Arrese Beltiaren olerkiek? Diotenez, aberria galzorian sumatzeak sorrarazi zion sorterriraino eta sentimendu horrek eraginda ekin oinarri politikoak ezartzeari, aberria desager ez zedin. Sabino Aranak berak, eta berak fundatu alderdiko kideek zerikusi handia izango dute gorago alpatu kultur erakundeetan.

Lehenbiziko proiektu taxuzkoa euskararen akademia eratzeko 1886an sortu zuen Artiñano bilbotar foruzale sutsuak; eta bere eragintxoak izan bide zuen Bidasoaren beste aldean, Antoine Abbadia-engan, esate baterako. Baina, pentsatzen jarri gero, zein bi idazle-eren arteko harremana, Hegokoa eta Iparrekkoa gerta dakigukeen ballagarrien Euskaltzaindia sortu bitarteko aldia labur biltzeko, ez dut zalantza handirik: Azkue lekeitiarrak eta Broussain hazpandarrak 23 bat urtetan izan zutena.

1897an Donibane Lohizunen ospatu ziren Lore Jokoetan egin zuten elkarren ezagutza R.M. Azkuek eta P. Broussainek, hain zuzen urte hartan bertan hila zen Antoine Abbadia jaien sortzailearen omezez antolaturikoetan. Hurrenez hurren 33 eta 38 urte zituzten elkar ezagutzean -biak egun berean jaioak, abuztuaren 5ean-; adinaren lorean ziren, eta ordurako biak ala biak maitemindurik eta amorosturik euskararen aldera. Bizkaitarrak Sabino Arana eta Unamunorekin lehiaturik lortua zuen Bilboko Institutuko euskararen katedra; argitaratua *Euskal Izkindea/Gramática Euskara*; euskara-ikastaldiak ematen zituen, eta *Euskalzale* euskara hutsezko lehen aldizkaria argitaratzen hasia edo hasteko zen. Lapurtarra artean Parisen zen, mediku ikasketak bukatzeko tesia bururatu gabea baitzuen; baina, ordurako: *Bonaparte, Van Eys, Vinson, Dogson, Azkue, Inchauspe, Duvoisin, Chaho, Larramendi, Campion* eta bertzeen liburuen irakurtzeak irakatsi daut zoin ederra den gure mintzaira zaharra eta hola piztu zaut

harentzat dudan amodio bizia (*Lettre de P. Broussain à G. Lacombe, Hasparren 3 octobre 1903*)⁵.

Lehen elkar ikuste honen ondorioz, euskal liburu trukea egin zuten, eta bien arteko elkarlanari emango diote hasiera: hazpandarrak asko lagunduko dio *Diccionario Vasco-Español-Francés, Morfología Vasca* eta *Euskalerriaren Yakintza*, eta *Cancionero Popular Vascon* ere lekeitiarrari -lekeitiarrak hiztegia bien artean egitea eta bien izenez argitaratzea ere proposatu zion, baina ez zuen onartu-; baina, harreman hauek ez zuten bien artekoak soilik izan behar; aitzitik, garai hartan Bidasoaz bi aldeetan euskaltzale zirenek harremanak estutu behar zituzten, euskara sustatzeko ideal berbera partekatzen zuten guztien arteko lokarriak sendotu, azken buruan, euskararen akademia eratzeko. Ildo honetan, Broussainek orduko euskaltzale gellenak aurkezten dizkio Azkueri: Harriet, Intxauspe, Haristol, Arbelbide, Daranatz, Larresoroko buruzagi Abbadie eta gainerako irakasleak, Hiriart Urruti eta; eta beste hainbat lagun: Goyeneche, Larrieu, Constantin, Darricarrere, Dourisboure, Lasalle. Hemendik aitzina alde bietako euskaltzaleak elkartzen dituen batzar eta erakunde guztietan hartuko dute parte: Mendalako eta Hondarribiko biltzarretan, Eusko Ikaskuntzan eta Euskaltzaindian, eta Bidasoaz alde banatan, nork bere aldetik: Eskualzaleen Biltzarrean, eta Cercle d'Études Euskariennes-en Broussainek -Azkue ere partaide zen-, eta Euskal Esnalea-n Azkuek.

* * *

Azkue apaizaren handitasuna, bere lan eskergek erakusten dute ongien. Handienak soilik alpatzearren: *Diccionario Vasco-Español-Francés, Morfología Vasca, Euskalerriaren Yakintza*, eta *Cancionero popular vasco*. Idazle bezala malla apalagoan geratu da. Eta golan alpatu erakundeak bultzatzen hartu zuen lana ere askoz apalagoa

(5) P. Broussain-i buruzkoak liburu hauetatik hartu ditut: Charritton, Piarres: *La vie de Pierre Broussain*. Centre National de Publication de Bordeaux. Paris. 1985; eta R.M. de Azkue eta Pierre Broussain-en arteko *elkarridazketa*. Paratzailea: Charritton, Piarres. Euskaltzaindia. Bilbo. 1986. Azkueri buruzkoak berriz, besteak beste: Arana Martija, J.A.: *R.M. Azkue*. Bidegileak 5. Karpeta. Eusko Jauriaritza. Gasteiz. 1993.; *Latsibi*. Prestatzalea: Mirari Alberdi. Labayru. Bilbo. 1986. *R.M. de Azkue: Sermón: Iglesia Parroquial de S. Maria de Gernika*. 21-07-1895.

izan zen, Euskaltzaindia abiatu arte. Hartu zituen lan eskergek arduraldi ia osoa eskatzen zioten, eta Broussaini egiten dizkion gutunak irakurrita, garbi ikusten da askoz garrantzi gehiago ematen ziola hiztegia prestatzeko lanari Hendaiaiko eta Hondarribiako biltzarrak prestatzeari baino. Azken hauetan Broussainek rol askoz garrantzitsuagoa jokatu zuen: momentu batean, 1901eko azaroan, Sabino Arana bere lehendakariordetza hazpandarraren eskuetan uzteko-tan egon zen.

Broussainek Azkueri egiten dion lehen gutunean (1897-8-30) jadanik alpatzen dio berek ez zutela ikusiko baina ondorengoek egin ahalko zutela literatur euskalkien batasuna. Bigarren gutunean (1897-9-27) berriz, Akademiaren gaia alpatzen zion: euskaltzale guztiak batzeko erakunde horrek ez zuela politikaz, filosofiaz edo erlijioaz arduratu behar baizik eta soil-soilik euskara garbitu, aberastu eta kontserbatzeaz. Handik hiru urtera itxaropena piztu zitzairen, Antoine Abbadiak bere hilburukoan utzi ote zuen dirua Akademia aurrera ateratzeko, eta elkarriketak izan zituzten alargunarekin. Egoera honetan, eta 1900eko urtean, oso argi zuen hazpandarrak euskara batuaren premia: *Je ne sais pas si vous êtes de mon avis, mais quant à moi, je suis un partisan énergique de l'unification de notre belle langue. Il est absurde qu'un petit peuple de 600.000 âmes continue à s'exprimer en huit dialectes, sans compter les sous-dialectes et les variétés. Il est impossible que dans ces conditions, une littérature vivace et florissante se forme, condition indispensable pour lutter contre nos langues ennemies: l'espagnol et le français. Si nous voulons que la langue basque et la nation basque continuent à vivre, il faut absolument que tous les Euskariens parlent le même idiome.* Horretarako, bi bide ikusten zituen: bata, euskalki bat aukeratzearena, eta bestea uztarketarena, euskalki bakoitzetik onenak hartuz egindako euskara batua sortzea.

Handik hogeit bat urtera, hil aurreko urtean (1919), jadanik Oñatin Eusko Ikaskuntzak Euskaltzaindia sortzeko estatutuak onartuak zituela, baina artean lehen bilkura egin gabea zela, eta sustatzaileen artean desadostasunak eta tirabirak zeudelarik, bere ustez axiomak zirenak zerrendatzen dizkio Azkueri gutunez:

L'euskara ne peut survivre que si de l'état de patois dans lequel il végète actuellement, il devient une langue de civilisation, une langue cultivée, une langue appuyée sur une littérature.

L'euskara ne peut devenir une langue civilisatrice, à l'usage de tous les Basques depuis Bilbao jusqu'à Mauleón, que s'il est unifié.

Cet euskara unifié ne peut être constitué que par un groupe de Basques connaissant bien leur langue, et dans lequel entreraient les représentants des principaux dialectes...

Cet euskara unifié et enrichi, ne pourra devenir, avec le temps la langue nationale, la langue usuelle de tous les Basques que si elle est enseignée dans les écoles et principalement dans les établissements secondaires, afin de devenir, au bout d'une ou deux générations, l'idiome unique de la bourgeoisie et du clergé, les classes laborieuses adoptant tôt ou tard la langue des classes dirigeantes.

Golkoak ez betetzera desagertu egingo zela euskara 100, 150, 200 urteren buruan Baxenabarreko herrixkaren batean. Zailago zeritzon -ez zen ergela- euskal burgesiak euskara bere hizkuntzat hartzeari, euskarak behar zuen aberaste-lantegiari baino.

Broussainen handitasuna hementxe ikusten dut nik: bera burgesa zen, euskal burgesa, eta oso garbi zeukan hizkuntza nazionala zein zuen, eta zer komeni zitzaion honi biziberritzeko eta benetan euskaldunen hizkuntza nazional bihurtzeko, eta horren alde egin zuen lan: Hendaila eta Hondarribiako biltzarretan; Eskualzaleen Biltzarrean, Cercle d'Études Euskariennes-en eta Euskaltzaindian.

Hendailako eta Hondarribiako Biltzarrak. Hauen helburu nagusia *Fédération Littéraire Basque* eratu eta bi aldeetako euskal idazleek ortografia bakarra onartzea zen. Helburu hau betetzeko Hendailako biltzarrean batzordea osatu zen bi aldeetako kideez osatua, Adema lehendakari -literatur ezizenez Zaldubi, *Zazpi Eskualherriek bat egin dezagun* kanta famatuaren egilea, besteak beste- eta Arana nahiz Kanplon lehendakariorde, eta batzordeko aholkularietako bat Broussain.

Alta Villasantek euskal literaturaren historian agertutakoaren arbera, nagusiki bi arrazoi ekarri zuten direlako mende hasierako biltzar hauen porrota, eta bi aldeetako euskaltzaleen eta idazleen arteko batu ezina: arrazoi nagusia, Sabino Aranaren eta jarraitzaileen zorrozkeria, amore ez ematea, eta Ademaren ezgaitasuna gisa ho-

netako biltzarrak ongi kudeatzeko. Miatzen dihardugun Iturrien arabera, interpretazio hau ñabartu beharra dago.

Egia da Broussain Aranaren zorrozkeriaren beldur zela, eta beldur halaber, bere irizpide ortografikoak aurrera ateratzearen, prest zegoelako Arana hizkuntza-prestaketa gabeko jendea eta ezer argitaragabekoa aintzat hartzeko erabakiak hartzeko orduan -Hondarribian egin behar zen ortografiari buruzko biltzarrerako, 1902ko urtarrilean prentsa nazionalistan deia egin eta 320 atxikimendu lortu zituen, euskaltzaleen eta hainbatetan euskara ikasten ari zirenen atxikimenduak, gero hauek beren botoa izan behar zuten, zer da eta ortografia batzeko egin behar zen biltzarrerako: ekimen demokrata bezain demagogoa-. Eta beldur hori tarteko, ez zuen gonbidatu nahi izan lau batzordekide gailenek -Arbelbide eta Broussain, Iparraldetik; eta, Azkue eta Kanpion, Hegoaldetik- egitekoak ziren isileko bilerara, hain zuzen Hendaiaiko Biltzarretik abiatu eta hura bitan banaturik, askorentzako elkarte euskaltzalea, eta jakitunen euskal akademia, azken honen oinarriak jartzen hasteko, espero zuten bezala Abadiaren alargunagandik diru-laguntza lortzen bazuten. Baina egia ere da Broussain entseatu zela Aranak gorago alpatu batzorde horretako zenbait kiderengana zituen aurreiritziak ezeztatzen. Eta lortu ere zuela hein batean 1901eko urri-azaroan. Entseatu zen bezala Hondarribiako biltzarra atzeratzen harik eta Arana espetxetik aterazen zen arte. Oso garbi ikusi zuen Broussainek Arana eta gainerako batzordekideen artean adostasunik ez zela lortuko ortografia bateratzeari zegokionez, eta Arbelbide, Daranatz, eta Darrikarrererekin batean atzeratzen ahalegindu zen, baina Adema, Guilbeau, Hiriart, eta Kanpionek egitea erabaki zuten, eta egin egin zen 1902ko irailaren 11n. Emaitza erabateko porrota. Broussainek esatera, biltzarra eskandalagarria eta trufazkoa izan zen, besteak beste, Adema lehendakariak ez ziolako hitza kentzen Saubot-Damborguez delako ero bati, nahiz eta honek barrasbaskeriak baino ez esan, eta burrunba besterik ez egin. Ez zirelako gauza izan batasuna lortzeko Adema eta Guilbeauek beren kargua utzi egingo zutela espero zuen Broussainek, eta ezezkoa eman zion Hondarribian sortu zen *Eskualzaleen Biltzarrean* parte hartzeko gonbitari. Aurrerago bazkide zuen elkar-teak beste zuzendaritza bat hartu zuenean.

1911n Georges Lacombe-k Baionan *Cercle d'Études Euskariennes* sortzeko ideia agertu zien hainbat adiskideri. Broussainek ideia

hartu, eta Urkijo eta Lacomberekin batean lehen bilera antolatu zuen proiektua aztertu eta "pseudo-académie"ren helburuak finkatzeko. Europako gerra hasi arte Iraungo du sasi-akademia honek, geroko Euskaltzaindiarentzat prestalanak egiten; eta Broussainek gogoz hartuko du parte bertan, RIEVen ikus daitekeen bezala.

Gerraren ondotik, ez dute ahaztua Hegoaldekoek, eta 1919an Gipuzkoako Diputazioko lehendakariak jakinarazten dio Eusko Ikaskuntzaren lehendakariorde izendatu dutela. Aurreko urtean jakin zuen hogeit hamar urte lehenago amestutako euskal akademia sortzera zihoala. Euskaltzain izendatu zuten, eta, Kanpionekin batean jagon saileko buru. Tamalez, doi-doi izan zuen astia Kanpionekin batean euskararen batasunaz txosten garrantzitsu bat idazteko. Bertan bere betiko bi ideia giltzarri daude islatuak: euskararen bizia batasunari lotua dago, eta Euskaltzaindiaren egiteko nagusiak euskara aberastea eta batzea dira. Batzeko bidea proposatzerakoan zalantza gehiago izan zuten Kanpionek eta Broussainek: garbi baztertu zuten euskalki bakarria hartzearen egokitasuna; baina, ez zuten behar bezala zehaztu nola egin behar zen batasuna, euskalki jakin batean oinarritu eta hura aberastuz. Hil baino hilabete lehenago euskaltzaintzat prestatutako txostenean "J'ren otsa eta ortografia" gaia jorrazteko erabili zuen literatur hizkera ez dago urrun egun darabilgunetik, alde batera utziz gero darabiltzan neologismo bitxiak. Adierazgarria da, bestalde, etsenplu eman izana, horrelako gai teknikoa euskaraz jorrazuz, noiz eta horrelakoak gaztelaniz edo frantsesez lantzen zirenean.

Azkueri asko lagundu zion. Euskal kontzientzia oso garbia zuen eta ideia argiak. Eragile handia. Puntu bat geratzen zaigu: zer idatzi zuen euskaraz? Lacomberi honela ziotson 1903an: *Guk bertzek baino eskola gehiago dugunek eta euskarari atxikiak garenek, behar ginuke usu eskuaraz izkiriatu, erakusterat emaitako eskuara ez dela bazterrerat aurdikitzen ahal den mintzaira bat, piltzar baten pare.*

Kopuruari dagokionez, *behar ginuke* horretatik hor *doa* euskarazera tarte handi samarra egon zen -20 bat urte zituela ekin zion atzendumen zuen euskara berreskuratu eta euskalkiak ikasteari-. 22 urteren buruan, Broussainek euskaraz idatzitako 34 gutun bildu ditu Xarritonek, 50 bat orri, hor nonbait. Argitara zituen euskal testuak berriz: hauteskundeetako adierazpenak, tokiko politikari buruzko artikulak polemikoak, *Almanakarako* artikulak, *Eskualdunako* hilberriei

buruzko artikulua, eta gorago alpatu azken txostena euskaltzainei zuzendua kontaturik, beste berrogeita hamar bat orri, hor nonbait. Guztira 100 bat orri euskaraz argitaratuak: bizkaleraz, gipuzkeraz, nafar-lapurteraz, eta azkena lapurtera-gipuzkeraz edo. Kalitatea neurtzeko eta testu hauez gozatzeko eta baliatzeko, bilduma argitaratu behar genuke esku artean. Segur aski ez dugu Hirriart Urrutiren heineko idazlerik aurkituko, baina arrazoi bat baino gehiagogatik oso komenigarria litzazuke aukera hori izatea, ezta ala?

* * *

Broussain ez zen lider politikoa izan, baina bere burua abertzaletzat zuen, eta bere lagunek ere halakotzat zeukaten. Labur-zurrean ikus dezagun bere bilakaera, eta aldi berean, zeharka ea Azkuerenaz ere zer bait esateko moduan garen.

Gorago esan dugu euskaltzaletu hogei bat urterekin egin zela, bere burua frantsesua oharzearan. Abertzaletze kontuan, besteak beste, bi eragin aipa litezke: Parisen lagun egin zituen ikaskide quebecarrena bata; hauek abertzaletasun kontserbadorea zuten, erlijio katolikoari lotua; eta bere lehengusu apaizak eskuratzen zizkion Sabino Aranaren idatziena, bestea. 1898ko urte giltzarrian, Espainia Kubagatik EEBBekiko gerran ari dela, nahigabetu egiten da jakiten duenean Donostian, Bilbon eta Iruñean manifestazioak egin direla Espainiako Gobernuaren alde, eta poztu egiten da mediku bizkaitar abertzale batek espainiarrei aurpegiatzen dienean gauza bertsua egin zutela 1876an Euskal Herriarekin. Gorabehera politiko hauen berri emanez ondu artikulua Igorri *Eskualduna* aldizkarira eta Pocholu arduradunak zentsuratu egin zion hirutik bi. Aldizkari eskuindarrak ez zuen euskal abertzaletasunaren arrastorik onartzen. Garai bertsuan jakiten duenean karlisten alderdia desager zitekeela Espainian: zein ederra iiltzatekeen Hegoaldeko apaizak karlista izateari utzi eta separatista egingo balira, adierazten dio Azkueri gutunez. Urte berean diputatu izendatu zuten Arana, eta zoriontzeko telegrama igorri zion hazpandarrak. Gauza bera egin zuen 1902an Arana Larriagako espetxean sartu zutenean; eta, bestalde, gorago alpatu dugu Hondarribiako biltzarra atzeratu nahi zuela Arana kaleratu arte.

Aranaren idela politikoak ontzat zituen, eta bere egiten; orain, harremanetarako zorrotzegi irizten zion, eta Hendaiko nahiz Honda-

rribiako biltzarrak zirela medio izandako gutun-harremanetan ahalegindu bazen ere, ez zen berarekin ongi etorri.

Baina, politikari dagokionez, urte giltzarria Broussain-entzat 1905a izan zen. Aurreko urtean zinegotzi aukeratu zuten bere jaioterrian, eta urte horretan aurreko alkatea bat-batean hil, eta Hiriri Urruti idazle famatuak eta, bultzatu egin zuten alkatetzara aurkezteko: aurkeztu eta irabazi egin zuen. Baina, berehala, departamentuko kontseilu nagusirako Hazparneko kantonamenduko bozketak ziren egitekoak; eta hauetara ere aurkeztu zen, eta bere fede nazionalistaren hauteskunde-adierazpena hedatu zuen: *Mahiz Pabe'ko bilkura hortan politikarik egin behar ez den, nahiko duzie jakin menturaz zer nizan, churi ala gorri. Galde horri ihardetsiko dautziet: odolez eta bihotzez Eskualdun garbia niz. Eskualdun! Hitz horrek, laburra delarik, asko gauza erran nahi du. Erran nahi du gure endako edo arrazako jendeak Eskualherria itsutuki maite diela, ama bat bezala, ooren gainetik; gure arbasoen erlisionea ez diela ukatu nahi; gure oitura edo usaia zaarrer, guziz gure eskuara ederrari zinez atchikia dela; nahi diela zaharrer, buruzagier eta legeari errespetuia emana izan dakioten eta aita familiakoaren nagusitasuna azkar egon dadin; nahi diela oraino bakeak eta batasunak gutartean beti iraun dezaten. Horra zer den, ene arabera, egiatzko Eskualdun izaitea.*

Gero jarraitzen zuen gorabehera zehatzagoak, sozioekonomikoagoak alpatzen. Ikusten duzuen bezala, bi urte lehenago hila zen Aranaren ildoko adierazpena da: noiz eta 1905ean, xuri eskuindar eta gorri ezkerren ohiko banaketaz landa beste erreferentzia politiko bat azpimarratzen duena. Hazparneko kantonamenduko boto emal-leak gogatzeko balio ote zuen? Inondik ere arrakasta izan zuen; izan ere, bozketetara hiru hautagai aurkeztu ziren, eta Broussainek 888 boto lortu zituen emandako 2.025 botoetarik, bigarrenak 629 eta hirugarrenak 501. Bigarren itzullan postua lortzeko aukera handiak zituen, baina ez zen aurkeztu: garaipena esku-eskuan izan eta aurkeztu ez. Zergatik? Bere koinatu Guichennék -eskuineko alderdi bateko ordezkari gisa, lauzpabost aldiz lortu zuen diputatu kargua. Kasu honetan koinatuarengana ez ezik gotzaindegira ere jo zuen esanez, Broussainek atzera egiten ez bazuen, erretiratu egingo zela diputaziorako kanpainatik. Gotzaindegiak ontzat hartu zuen Guichennéren jokaera- hala eskaturik, ez zen aurkeztu bigarren itzullan. Amore eman zuen politikari eta erlijiosoen Jukutrien erasopean. Han-

dik bost urtera berriro aurkeztu zen, oraingoan koinatuaren joera kontserbadore berberean lerrotatuz, eta abertzale kutsuko adierazpenak baztertzuz; baina, ez zen hautetsi izatera iritsi.

1892tik aurrera, Vatikanokoak Frantziako Eliza Errepublikari atxikitzea onartu zuenetik, xuri eta gorrien arteko kalapita bortitzak gora-behera -esaterako, 1903an elizetan katixima eta predikuak eskualde hizkuntzetan egitea debekatu zuenean Gobernuak; edo, 1906an eliz ondasunak "ostu" zituenean; konparazione, Ipar Euskal Herriari dagokionez, Larresoroko seminario tipia hertsiz-, frantses nazionalismoak gora eta gora egiten du, eta 1905etik aurrera sentimendu hori areagotzen ahalegintzen dira agintariak Alemaniaren aurkako herrak eta beldurrak su emanik. Su honek Clémenceauren Frantzia Jainkogabea bezala Péguyren Frantzia jainkotiarra biltzen ditu bere baitan, eta Broussain edo Constantin bezalako mediku bakar batzuen ahaleginek, euskal nazionalismoaren hazia ereiteko, porrot egiten dute. 1901etik 1905era arte salo batzuk egin bide zituzten *Eskualduna* joera separatistako aldizkari bihurtzeko, baina Manex Hiriart Urrutik hartu zuen zuzendaritza, eta honek euskarazko aldizkari frantsesa ondu zuen⁶. Beste herriko etxe askotan bezala, 1912an, Broussain buru duen herriko kontseiluak onartu egiten du herriko maisuak egindako galdea: karabina bat erosteko dirua, 10 urteko ikasleak treba daitezen tiroan, Alsazia eta Lorena berreskuratzeko ballagarri gerta beharrez.

Honekin ez dugu esan nahi goitik behera aldatu zituela bere printzipioak. Gerra handia bururatzean Hazparneko herriko kontseiluak beste askok bezala gudan hildakoei oroitarria eralki zien; baina, ez zuen bertan ezarri ohiko idazkuna: "*Morts pour la Patrie*" baizik ere "*à la mémoire de ses enfants morts pour le Droit et la Justice*".

---

(6) Hiriart Urruti euskal idazle handia izan da. Buruz eta bihotzez frantses. Broussainek jeltzale kutsuko hauteskunde adierazpena egin zuenean, subertsibotzat jo zuen. Azkue, 1911n, Iparraldeko euskal herrietan abestiak eta ipuinak eta biltzen ari zela, salatua izan zen frantsesen aurkako izateagatik. Hiriart Urrutik aprobetxatu zuen aukera errateko espainiarrak ez ezk euskaldunen artean ere anitz zirela frantsesen jeloskor. Broussain mindu egin zuen salaketa horrek, eta sostengua eskaini zion adiskide handia zuenari.

Azkuez ahaztu gara. Gogora nola kantonamenduko bozketen lehen itzullan boto gehien lortu Broussainek; eta hala ere, atzera egin zuen bigarren itzullan. Begira horretaz zer ziotson Azkuek: *Si su retirada ha sido por política, le admiro a V., no le conocía. Si ha obedecido a su noble carácter, le admiro también, aunque le conocía muy bien.*

Batzuetan txantxatan aritzen zitzaion lekeitiarra hazpandarrari: bandera frantsesa janzten zuelako egiten zuen bekatua garbitzeko, barrutik ikurrinaren koloreak erabili behar zituzkeela.

Ez al ziren bigunegiak politika aldetik Azkue eta Broussain? Etsai handiagoen aurrean amore eman beste aukerarik ez zuten izan? Kulturaren aldean, politikari garrantzi gutxiegi eman zioten? Blak horrela batzea ez dakit zenbateraino den zilegi. Honaino iritsi den irakurleak ez du gogoratu beharrik Broussainek gehiago hartu zuela parte politikan Azkuek baino, nahiz funtsean Hazparnera mugatu. EAJren gisako alderdia eratu zain ez zen egon politikan parte hartzeko, eta bere iritziek eta hurbilekoenek eraman zuten eskuln frantses moderatuarekin elkartzera.

Kirikiño/Saint-Pierre

Saint-Pierre milafrangarrari eta Kirikiño mañariarrari heldu baino lehen, aurrerago adierazitako hari bati tirako diogu: Euskaltzaindiaren sorrera eta euskara batzeko premiari. Gutunak irakurrita ikusten da Broussain pertsonala giltzarria zela: giltzarria zen Koldo Eleizalde jeltzaleak, esaterako, isilpekoak jakinarazten zizkiolako, eta aldi berean jeltzale ez ziren Kanpion, Urkixo eta Azkuerekin harreman bikaina zuelako. Eta guztien gaineratik, adiskidetasun edo atxikimendu politikoen gaineratik euskaldunen onerako euskara batu egin nahi zuen: euskaldunen nazio hizkuntza izango bazen, noraezeko zekusalako batzea.

Eleizaldek jakinarazten zion, isilpeko gutunaren bitartez, Azkuek bere iritzia inposatu nahi zuela ortografiari zegokionez, eta hori aberztzaleek ez zutela onartuko: *Azkue'k, nai-ta-ez, bere aburu guziak aurrera eramatea gura du: batez ere bere 5 ori. Euzko-abertzaleak ez dute inoiz ere 5 ori onetziko, ezta erabilliko. Beraz, gai aunetan Azkue'ren aburua aurrera eramango ba'litz, Elezaingo edo <Acade-*

mia>k bere men osoa galduko luke, abertzalenzako behintzat. Ora in, gauza bat da egi garbia: gaur, Bidaso'tik aunantzeko Euzkadizatian behintzat, ez dago euzkelzaletasunik abertzale-artean baño, ez du iñork deusik egiten abertzaleak baño, ez dago iñon itxadopenik abertzaleengan du (sic) baiño. Beraz, Azkue'ri jarraitzearren, abertzaleak uzatzen ba'ditugu, ez degu gauza onurakorrik egingo. Ta abertzaleak ez dute Azkue maite⁷. Gogora Aranek Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino argitara zuela 1896an, eta abertzaleentzat Maisuaren arauak pisu handia zutela. Zergatik egiten zizkion isileko altormenok bergararrak? Alderditik hurbilekotzat zuelako, edo behintzat Euskaltzaindia lehenaldi osoan tratatu zuen aranista-antiaranista lka-mikatik kanpokotzat.

Bestalde, Kanpionek Broussaini egindako gutunetik garbi ikusten da euskararen batasunaren premiaz zalantza handiak zituela nafarrak: alde-aldera makurtuago zegoen lau literatur euskalkiak indartzearen aldera, bosgarren literatur euskalkia sortze aldera baino. Garbi ikusten da biak elkartu zirenean Donostian, Broussain eta Kanpion, 1920ko udaberrian, euskararen batasunari buruzko txostena idazteko, Broussainek gogor egin beharko zuela garbi adierazteko txostenean bosgarren literatur euskalkia sortzea ezinbestekoa zela hizkuntzaren iraupenerako. Aldi berean, ongi konprenitzen da zergatik ez zuten gehiago zehaztu literatur euskalki berri hau sortzeko metodologia. Hala ziotson Azkuek Broussaini: *Nik goiztso deritzayot langue unifié ortaz gure lanak asteari. Bizkaiko bolchevique abertzale onen bildurrez obe dala uste det geroxeagorako uztea. Bainan nik igorriko dedan ordre du jour artan ezarri zenezake: Proposition de Mr. Broussain: unification de la langue...*

Iparraldeko euskaltzainak proposatu eta hautatzeko garaian, bere sostengua erabakigarria izan zen Lhande euskaltzain hautatzeko. Hona hemen zergatik zeritzon Lhanderi egoki, euskaltzain kargurako: *Je me félicite de plus en plus d'avoir insisté, pour vous faire élire membre souletin de l'Académie. Votre connaissance des milieux nationalistes, votre douceur de caractère et votre doigté (sans parler de votre compétence en basque souletin) pourront*

(7) Gutunok gorago alpatu dugun liburuan: Azkue eta Broussain-en arteko elkarridazketa, Euskaltzaindia, Iker 4, Bilbo, 1986.

nous aider grandement à éviter les conflits que pourraient susciter la véhémence d'un Azkue et l'intransigeance d'un Olabide.

Garbi dago bere iritzia itzal handia zuela, eta guztien gainetik Euskaltzaindia indartu eta euskara batu eta hitz berriez aberastu nahi zuela, neologismoak asmatzen egindako hutsak gorabehera.

Baina denak ez zeuden, inondik ere, akademia sortu berriari indar emateko. Broussainek lapurteraren ordezkari gisa euskaltzain izateko Jean Saint-Pierre apezpiku beharra proposatu zion Azkueri. Baina honek soilik urgazle izatea onetsi zuen, eta Bilboko *Euzkadi* egunkari jeltzalearen euskal ataletik Euskaltzaindiaren aurkako ziriak argitara zituen. Hona ale bat: *Eskuara dakitenetan, eskuara idazten dutenetan, ainitz baditugu zuei jarraikiko ez direnak sekula lotzen bazarete jakintsunen (!) araberako eskuara berri baten egiteari. Baitake elezaintze bat ona, ele-zabaltze bat ona. Orai arte, ez daukazue on ori* ("Euzkadi" 1919-10-31). Artikulu berean, orduan *Eskualduna* astekariaren zuzendaria zen Adema -Adema olerkari famatuaren iloba- apaizaren ukoaren berri ematen zuen, honek ez baitzuen onartu euskaltzain izatea. Honen aurreko artikuluan ("Euzkadi" 1919-10-20) garbi azaldu zuen akademiaren beharrik ez zekusala. Bere iduriko, *Euzkadi* eta *Eskualduna* indartzea eta bi aldeetako euskaldunen artean bi kazetok hedatzea aski zen. Azken adierazpenok Kirikiño-ri zuzentzen zizkion, horretan iritzi berekoak zirela jakiteak ematen zion fidantziatzat ballatuz. *Abarra*ekin arrakasta lortu zuen mañariarrak ere uko egin zion Euskaltzaindiak egindako gonbitari: urgazle izatekoari. Horretaraz gero, hor ditugu lapurtarra eta bizkaitarra ados, Euskaltzaindia sortu berriari mokoka. Beste puntu bat aipatzen zutena: Euskaltzaindian bazirela euskaraz mintzatzeko gauza ez zirenak, Olabide, Kanplon eta Urkixogatik.

Broussainek irizten zion gisa honetako eztabaldetan ez zuela sartu behar akademiak, hori baino gorago zegoela, eta ziriok gorabehera, erakunde publikoa zela kontuan harturik, aurrera egin behar zuela lana gogor eginez: *N'oublions pas que l'Académie Basque est une institution officielle, patronnée et subventionnée par les quatre Diputaciones, et vous savez quel est le prestige et quelle est la puissance de toute organisation officielle, dans tous les temps et dans tous les lieux. Dédaigneuse des critiques, notre corporation doit chercher surtout à ne pas se désagréger et à rester un bloc que rien ne pourra entamer. Si plus tard, comme je l'espère, les 4*

Diputaciones fondent des collèges et des écoles primaires où on enseignera officiellement, sera l'eskuara unifié, que nous sommes chargés de créer, avec son orthographe, son vocabulaire et sa syntaxe (Lhande-ri 1919-10-13).

Broussain, afera hauek gertatu eta hilabete batzuetara hil zen. Garbi ikusten da erakundeetan sinesten zuela, eta itxaropen handiak zituela. Bizi izan balitz, sufritu eginen zuen ikusirik zein geldiro zihoan euskararen batasunarena, eta zein euskal eskola gutxi zabaltzen zituzten Hegoaldeko diputazioek.

Euskaltzain hazpandarra hiltzean, artikulua nekrologikoa idatzi zuen Saint-Pierrek *Euzkadin*, eta bertan goraiapatzen zuen *Eskualduna* astekariaren buruzagietarik zelako, eta *Euzko-Ikaskuntzan* ere lehenetarik; baina, adierazgarriro, ez zuen hitz erdirik erraten Euskaltzaindia altxatzeko egin zuen lanaz.

Zergatik zeuden akademiaren aurka *Eskualdunan* eta *Euzkadin* euskaraz idazten ari zirenak? Argibide gehiagokorik gabe, neke zait Saint-Pierre eta Kirikiño-ren jarrera honen sorburuak zehatz haute-matea. Nonahiko idazleek ere, oro har, akademiei ohi dieten mesfidantza, areagotua, beharbada, euskararen akademiaren kasuan - hiru baziren gauza ez zirenak Euskaltzaindiaren bilera batean euskaraz mintzatzeko: Kanpion, Olabide eta Urkixo-? Saint-Pierreren kasuan bederen ezin da esan kontrolatzeko modurik ez denaren aurrean sentitu ohi den mesfidantza zela kausa; izan ere, euskaltzain izateko aukera eskaini zitzaion. Mesfidantza politikoak ote?

Beste galdera bat, aurrekoen ildotik: euskal abertzaletasunak elkartu zituen Saint-Pierre eta Kirikiño jeltzalea? Lehenik, esango nuke, Europako gerlan Kirikiño eta jeltzaleak alemanen kontra eta aliatuen alde agertu izanak. Bigarrenik, elkartasun etniko-kulturalak -politikoa ez nuke esango-; eta guztien gaineratik, euskaltzaletasunak eta fede katolikoak.

Kirikiñok albiste eta kronika dezente egin zituen *Euzkadin* Iparaldeko *gudari euskaldunenak*. Esate baterako, "Gudari euskaldunenak" izenekoan Saint-Pierrek *Eskualdunan* argitaratua biltzen zuen eta iruzkintzen. Milafrangar idazlearen gaia zen: Craonne hiria hartu zutela euskaldunek. Kirikiño-ren iruzkina: *Zelako errukia dautset gixajo areeil Zelako miña sortzen dau oldoztuteak eurena ez dan aberri baten aldez dabilzala gudan! Baiña gauzak alantxe dira. Gure errukia*

ta gure miña gorabera, areek an dabilz guda gogorrean ludi guztia euren azpian sartu gura daben doixtar jagi ta arroekaz. Eta jakiten dogunean gure euskaldunen ostikopean dabiltzela doixtarrak lako gudari ospatsu ta bikaiñak, zelanbait poztu egiten gara. Eta ondiño gelago kentzen dausku gure miñaren zorrotza oldoztuteak gure euskaldun maiteak gudan badabilz ez dala bestegaitik, Doitxerri zapaltzailleak Belgika ta Serbia gaxoak kateapean ipiñi gura izan ditualako baiño. Beraz noren edo aren askatasunaren alde dabilz, ez dabilz iñor zapaltzen. Jaungoikoak lagundu beioe, eta gelenak etorriko al dira euren etxeetara gurendari, antziña-antziñetako aberri garbi au zutik irarautera⁸.

Euskaldunak etorri ziren etxera garaile, eta Kirikiñoren desiraren arabera, aberri garbia zutik iraunarazten ahalegintzea zegokien. Ez zuen, haatik, horixe uste zinez garaile atera zen Frantzia handiak. Georges Lacombe-k -Broussain-en oinordeko izango zen Euskaltzaindian-, agertu zuen Eskualzaleen Biltzarrak Donibane Gara-zin (1919-09-30), gerla ondoan egin zuen lehen bilkuran, eta Parisen departamendu edo eskualdeei botere zerbait uzteaz ari zirela: ez ote laitekeen eskatzen, eta menturaz ardiesten ahal, gure Euskal Herriarentzat ere, bere kide berezi baterat baztertzeko urratsa; baina brauki ihardetsi zion Mauleko suprefetak: Euskal Herri hedadura gutitako honek, bere ona eta hoberena lukeela, kanbiorik balitz ere, bera baino gehiagoko eta aberatsagoko eskualdeen batasunean egotea eta hartan egotea, Bordale lukeelarik hiri nausitzat, eta hego-mendebal alde hautako lazpabortz departamendu aberatsen batasuna. Suprefetak errandakoak bere egin zituzten han zirenek, eta buruzagiak Eskualzaleen Biltzarreko lehendakari Decrept jaunak: Solas hoik guziak onartu dira eta (Decrept) burulehenak erran du, jaun suprefetaren xede bereko laitekela.

Saint-Pierreri doaklonez, batetik eskuin frantsesaren eskutik al-dendu beharra, euskal ikuspegira lerratu beharra alpatzen zuela dirudi: Bertze asko tokitan ere gobernamentuaren eskua pisuegi zaiote; bainan guk badugu zuzen bat bertzek ez bezalakoa, odol berezi bat daukagulakotz gure zainetan. Frantziari gure gaztek odol hortarik burrustan emanik daude gudu toki lazgarrian: bainan lotgarriak tinka-

(8) Ikus: *Guda Nagusia 1914-1918*, Prest.: Xabier Perea, Labayru, Bilbo, 1989, 264-266 orr.

tuz gero-ta gehiago Frantzirekin, zeri gaude egun laburrak barne? Ez dugu beraz onartu behar gizon bat, non ez den gure gogo hortan sartu nahi, Eskual Herriari zor zailon zuzenari buruz. Zer heinetan xede hortara heltzen ahalko giren ez jakina gatik, uzkur dagozi asko gizon gutartean, urhats bat ezin egiterainokoan. Nahia bazegoen zerbait egiteko euskal ikuspegitik. Uzkur zeuden asko gizon alpatzen ditu. Inondik alpatzen ez duena alde bietako euskaldunen arteko batasun politikorako urratsa da.

Ildo honetan adierazgarria da Eleizalde Broussaini egindako gutuna: *Atsegin biaz igaro gendun Oñati'ko Aste nagosi aaztu-ezkorral Antxe agurtu genduzan zuen aldeko euzkeldun leyal batzuek: Dutournier (Sara'ko Endorea), Ybarnegarai kementsua, Vic yauna, Decrept eta ainitz euzkeldun on. Oroekaz anaitasun bizko-rreran izan giñan. Eurok ere (uste dodanez) gugandiko oroipen gozoa eroan eben. Gure poza aundiagoa izan zan, Aleman madarikatuak orduantxe azpira yausten asi ziralako (bai-dakikezu, noski, gu euzko-abertzaleok edo euzko-nazionalistak Alkartuben aldekoak beti izan garala). Izango dira ondiño zuek guztiok agurtu ta zuen eskuak estutzeko aldi garayaki (...) Gu, España'azpiko euzkotarrok, uste dodanez, azkatasun edo <independencia> -bidean gagoz. Gura geunke, Yainkoaren laguntzaz, España'ri ostikada bat emon, eta lau probintziok Estadu azkatu bat gure artean egin! Ez gabiltz ondo espānarrekaz; ez gara gure artean ondo konpontzen. Aek, aleman-zaleak; gu ostera, alkartubenak; eta guztia orrelaxe; aek <baltz> badiño, guk ostera, <zuri>; eta ez dago itunbenik eurokaz (1918-11-30).*

Euskaldun on izenpean alpatzen dituenetarik bi bederen: Decrept eta Ybarnegarai; ez ziren inola ere, euskal politikaren aldeko. Eta Eleizalde jeltzaleak ere ez zuen inolako asmorik alde bietakoak politikoki elkartzeko, aldatu dugun aipuak garbi adierazten duenez.

Balonako seminarioko irakasle zen Saint-Pierre euskal idazlea-rengana itzuliz, *Euzkadin* argitaraturiko beste artikulua batean zioen euskaldunek eta euskaltzaleek irabazi zutela Balona eta Mauleko bozetan: Ybarnegarai, Guichennék -gorago alpatu dugun Broussain-nen koinatua, eskuineko alderdi frantses batekoa- eta Choribit-ek (1920-1-7) garaitu zutela ezkerreko alderdien aurka, hots, etsaien aurka.

Labur-zurrean, Ipar eta Hegoko euskaldunen arteko batasun

politikorako inolako urrats, egitasmo, proiekturik ez zen Europako gerla handia bururatu berritan. Euskararen aldeko aldarrikapenak, eta etnia bat, familia bateko haurrideak izatearena ere bai. Baina harreman politikoak gauzatzekorik ez, ez Iparraldekoen artean, ez eta Hegoaldekoen artean ere. Iparraldeko euskaltzaleak eskulin frantsesari estekatuak, eta Hegoaldekoak autonomiaren bila, eskulnetik hurbilago baina eskulin espainoletik bereizirik.

Euskarari dagokionez, erran behar da desberdintasunik bazela Saint-Pierre eta Kirikiñoren artean. Hark aipatzen zuen familian eta Elizan, euskaraz mintzatu behar zela euskal familia eta euskal herrietan, nahiz kanpotik jinikako zenbaitek ulertu ez. Eskolan ongi zeritzon frantsesaren nagusitasunari. Diglosia funtzionalaren aldeko. Kirikiñok, aldiz, zergatik ez eskolan ere euskaraz, zioen.

Saint-Pierrek urtebete pasatxo idatzitako *Euzkadin* 1920ko abuztura arte. Hurrengo urtean *Gure Herria* aldizkariaren sortzaleetarik izan zen. 1922tik aurrera apezpikutegiko idazkari, eta 1930ean apezpiku-lagun Igorria izan zen Afrikako Kartagora. Bere nagusiarekin haserretu eta 1937an Euskal Herrira zen itzuli, eta handik harat lagundu zien euskal aldizkariari eta euskaldunen aldeko erakundetan bazkide izan zen. 1949ko iraillean Lafitte, Lafon eta Dassance-rekin batean euskaltzain izendatua izan zen, oraingoan inolako kontrako jarrerarik gabe.

Lafitte/Aitzol/Irigarai/Krutwig//Labaien/Mitxelena/Orixe/Villasante/Zaitegi...

Saint Pierre gerratik itzulita Baionako seminarioan sartu zenean berriro, han zen Piarres Lafitte ikasketak egiten. Saint Pierrek *Euzkadirako* Lapurdiko kronikak idazten zituen garal bertsean, Lafitte lehenbiziko artikulua argitaratzen ari zen frantsesez. Aita-amak euskaldunak izanagatik -zazpi urte zituela gelditu zen umezurtz-, izeba biarnesak zuen hazi, eta seminarioan sartzean haurtzaroko euskara atzendurik zuen, eta ez zuen inolako asmorik ageri euskalgintzan aritzeko; baina, apezpiku beharrak bildu zuen esku trebez: guraso biak euskaldunak izan, eta euskara jakin ez?! Lafittek euskal gramatika bat eta hiztegia galdetu zizkion, eta Saint Pierrek Arbelbide idazlearen *Erlisione*a eskuratu zion. Maisuaren metodoa eraginkor gertatu zen: hizkuntzaz eta halaber euskal literaturaz jabetzen hasi zen Lafitte ikaslea, eta hil arte jarraiki zitzaion euskalgintzari.

Hala ziotson Krutwigek: Zure laguntza valore handikoa izanen zaiku, hemengo euskararen biziaren iraun arazteko, nehork ere zuk baino gehiago ekhiten baitu (sic), nehork zuk baino sukhar handiagoa ezpaitu, nehork zuk baino beharr den konseilu eman baitzeza-kegu (1961-1-16). Gutun berean adierazten zion: *Ba dakit lehenago euskararen alde ekhiteko probleman zure aburua eta nirea differentak (sic) zirela... halarik ere demporaren iragaiteaz, beharr bada, gure differentzak guttitu dira... eta baldin orain ere berdin ezpa ditez, gauza batetan bethi akort egon gara, euskara iraun arazi beharr genuelako baieztean. Dena dela, Laburdin euskararen alde ekhin nahi izaitean nola zure kolaborazioaren gabe, euskararen alde hemengo lurretan egiten duzun horren laguntzarik gabe?*

Begira Zaitegik ere nolako laudorioak eskaintzen dizkion : *Igorri didazun liburuxka ernagarriaren aldera eskerrik asko egiten dizut biotz-biotzez. Eztugu zu bezalakorik izan Euskalerra txipia Euskalerra andi agerterazten: alde zure ikuspegi zabala, sakona ta iakintsua zoragarri gertatzen zait: lurrez xume izan arren, gizonez kemen aundiko bilakatu baita (...) Dana dala, euskal gahietan zu bezalako buru-iantzirik ba ote da inongo bazterretan?(1969-05-28).*

Laudorio hauek berak aski dira ohartzeko zer-nolako munta, pisua, itzala eta karisma zuen Lafittek Iparraldean. Esan liteke Aitzol Hegoaldean izan zenaren pareko izan zela Ustaritzeko seminarioko irakaslea Iparraldean; eta zorigaitzez, Aitzol adinaren lorean faxistek eraila izan bazen, Lafittek, aldiz, laurogeita lau urte emankor ekarri zituen. Oso da neke, Lafitteren hirurogel urte inguruko lantegi zabala bizpahiru orritan ongi laburtzea. Asko idatzi zuen euskaraz eta frantsesez aldizkari askotan. Gutunak ere bai. Artikulu asko barreiatuak dautza, liburuetan bildu gabe: bere jaiotzaren mendeurrena dugun honetan zer abagunea hutsunea betetzen hasteko!

* * *

Ipar-Hegoko idazleen harremanen haritik, 1928an izendatu zuen Azkuek euskaltzain urgazle. Ordurako *Eskualdunan* eta *Gure Herrian* idazten zuen, eta Ustaritzeko seminarioan irakasle zen. Urgazle izateak euskararen aldeko zenbait lan eginarazten dizkio eta harremanetan jartzen du, besteak beste, Espainiako gerran Frankoren aldekoek erailgo zituzten Martin Lekuona eta Jose Markiegi apaizekin. Urgazletzaz gain, *Euskaltzaleak* bazkunak -euskaltzaleak eta jainkoza-leak elkartzen zituen elkarte, hots, karlistak eta nazionalistak; ezker-tiarrak, ez- batzordekide aukeratu zuen, bertako idazkari Aitzolek

1934an jakinarazi zion bezala. Kargu honek ere Donostiara ekarrazten du, eta esaterako 1936an hitzaldia egiten du Donostiako San Telmoko aretoan Zuberoako pastoraletz, III. Antzerti Egunaren kariaz.

Zer-nolako harremana izan zuten Aitzolek eta Lafittek? Hau ulertzeko, lehenbizi, zabalago hartu behar da gaia: Ipar eta hegoko euskaltzaleen arteko harremanen baitan kokatu behar da. Hala zioen Aitzolek Donostiako *El Día* astekarian⁹: *En verdad es cosa bien chocante que nuestros hermanos de las regiones de Laburdi, Benabarra y Zuberoa no se hayan adherido aún ni siquiera a la Federación regionalista. No es nuestro propósito estudiar las causas de esta postración política. Solamente nos contentamos con poner de relieve unos síntomas significativos que nos anuncian que, aunque lentamente, empieza a despertar la conciencia racial de nuestros hermanos de las regiones norteñas de Euzkalerria* (1932-1-3). Hiri berean idatzitako artikuluan oso ongi adierazten du Ipar eta Hegoko euskaltzaleek elkarrengana biltzean sumatutako zirrara bitxia, gogoe-ta gazigozoak, samin eta pozezkoak: *Hénos en Ustaritz. Apenas hemos invertido hora y media en el recorrido, desde nuestra salida de Donostia. Nos aguardan a los euskaltzales gipuzkoanos los euskaltzales laburtinos. Blazzy, Oxobi, Dassance, etcétera, los depositarios del espíritu renacentista de los vascos norteños, nos reciben con el más legítimo cariño de hermanos. Siempre que en Laburdi, Suberoa o Benabarra estrechamos la mano de este denodado grupo de patriotas, sentimos una emoción extraña. Una lacerante impresión que despierta en nosotros un torrente de reflexiones. Reflexiones de dolor y de alegría que, generalmente acaban por sobrecogernos dándonos aire de encogimiento y timidez.* (1932-1-20).

Urte hartan bertan sortu zuen Lafittek "Euskalherrizaleak" elkar-tea, eta hamabost puntuko manifestua¹⁰. Manifestuaren buruan honako aldarrikapena egiten zuen: "Jainkoa eta Lege zaharra!" Hitz

(9) Ikus: Aitzol. *Idazlan guztiak*, 5. eta 6. liburukiak. Erein. Donostia. 1987.

(10) Manifestua osorik irakurtzeko ikus: Itzaina, Mixel: *Mixel Labéguerie*, Elkar, Donostia, 1999, 16-19 orr. Baita ere: Arbelbide, Xipri: *Enbata*, Kutxa, Donostia, 1996, 45-53 orr. Eta: Hernandez Mata, Amelia: "Piarres Lafitte Aintzinan" in *Oihenart* 15, 31-60 orr.

hoitan bildurik daude Eskualerrizaleen chedeak. Euskararen ofizialtasuna galdetzen zuen: *Eskuara frantsesa bezain ederra zaiku eta onhartarazi nahi ginuke bai eskoletan bai auzitegietan*. Halaber, zentralismoa zuen gaitzesten, eta erregionalismoa, departamendu artifizialen aurka eskualde naturalen aldeko mezua hedatzen zuen: *Eskualdunek ez dute onesten ahal Frantziako eskualdeen artean koropilatu duten lokharri hertsia eta galgarria; herri-aldeak berechago utziz elgarretarik, on gehiago dukete denek*. Ildo berean, Frantziako beste herrizaleekin batean aritzeko nahia agertzen zuten: *Eskualerrizaleak ez dira baxharrik lotuko beren lanari. Flandre, Bretania, Auvergne, Provence eta Alsaziako herrizale lagun batzuekin batean ariko dira eskuz-esku*.

Aitzolen Iritzia Eskualerrizaleen manifestuaz: *El partido que pretenden organizar no es regionalista, aunque en su base 13 declaran que guardarán estrecha relación con las Asociaciones federativas de Flandes, Alsacia, Bretaña, Aubernia y Provenza. Mi, por lo visto, nuestros buenos amigos han creído conveniente como táctica inicial hacer una declaración franca de nacionalismo, aunque en todo el escrito reluce el sentimiento puro y exclusivo del patriotismo vasco. Nosotros, que los conocemos a fondo, respetamos su iniciación táctica, convencidos de que ella será, por el momento, la más beneficiosa para Euskadi continental (1933-1-13)*.

Iratzeder euskaltzainak duela gutxi Egunkariari egindako adierazpenetan (2001-5-5), Aitzolez honakoak erran ditu: *Aitzol ezagutu dut Euskalzaileen Biltzarra Atharratzen 1936an izan zelarik. Han, mintzaldi zoragarri bat egin zuen. Orduan ezagutu nuen Espainiako gerla piztu zenean behar izan zuen ihes egin. Eta norat ihes egin? Belokera etorri zen. Hemen ikusi dut Aitzol (...) Hari esker ohartu naiz apez kartsu batek izaten ahal zuela Euskal Herriaren amodio kartsu bat; Aitzol bezalako apez kartsuek bi amodio bihotzean ukaiten ahal zituztela (...) Donibane Lohizunen, gazte-gazte nintzelarik, asko gipuzkoar eta bizkaitar bazen, Espainiatik bortxaz ihesi etorriak. Horiek euskal sua piztu zuten, Lapurdi eta Baxenabarreko euskal sua. Haien artean Monzon, Eizagirre, eta Aitzol badaude. Hemengo jendeek ahazten zuten Euskal Herria, hoztuak ziren; han ez ordea*.

Aitzolek errespetatzen zuen eskualerrizaleen taktika, eta gainera zeritzon jokaera huraxe zela egokiena momentu hartan Ipar Euskal Herriarentzat. Zer zeritzon Aitzolek Ibarnegarairi, eskuin frantses-

frantsesaren ikurrari? Aitzol Ibarnegaralz mintzo: *Después de dar la sensación de su profundo vasquismo, declara que por ninguna parte advierte que ser vasco impida el ser buen francés. Antes al contrario, con frase vasca bien tallada, declaró: "Eskualdun ona bethi prantses on!" (...) Ibarnegarai levanta una bandera que no juzgó hasta ahora necesario enarbolar porque nadie le contradecía. Hoy centenares de jóvenes, que presto serán millares, levantan enhiesta otra, cuyo lema es: "Eskualdun ona bethi eskualdun uts" ¿Quién vencerá? Se hacía esperar la actitud de Ibarnegarai. Nos la temíamos (1934-10-2).*

Baina Lafitte ez zen Aitzol: *A ceux qui ont peur d'un Etat Basque indépendant, nous disons: il nous serait impossible de former une nation euskarienne capable de tenir sa place dans le monde comme la Suisse ou la Belgique (...) Nous l'avons déjà dit, Basques de France et Basques d'Espagne, nous sommes un seul peuple et comme tels nous demandons des rapports spéciaux entre les deux versants, mais nous ne cherchons pas l'établissement d'un état Basque qui ne pourrait subsister dans les conditions actuelles et occasionnerait peut-être la mort de notre peuple ("Mise au point" in Aitzina 7, 1935-IV. 2 or. edo Xipri Arbelbideren Enbatan 47 or, eta ond.).*

Hegoaldean gerra hasi zenean, Lafittek oso garbi ezarri zuen muga: *"Politikaz den bezanbatean, gauden nor gure alde, antola ditela ahal duten bezala Espainiarekin; gu Frantziarekin antolatuko gira. Gero, eskualdun mintzai, teatro eta ohidureri buruz, ez dugu nahi zazpi eskualdeak berech diten elgarretarik, eta egia da, deus heraberik gabe agertu girela bai nazionalisten bai tradizionalisten bilkuretan. Bainan ez dugu haien politikari den gutieneko zorrik. Frantziako regionalistekin dugu guk egitekoa, erlisionearen bahean zetabetzen ditugularik heien irin guziak"* ("Mugaz bertzaldeko berri" *Aintzina*, 1936ko uztaila).

Alde bietan zituen adiskideak: Nafarroako erreketeen aldean, eta halaber jeltzale gudarienean. Alde bietako iritziak jasotzen salatzen zen *Aintzinako* orrietan. Eta zalantzatan zebilen. Biek zutela arrazoi uste zuen. Eskuineko diktadura bezain txarra zatekeela ezker komunismoa. Aitzol "zuri"ek erail zutela jakin zuen. Gernikaren suntsiketaren berri ere bazuen, eta salatu zuen. Ematen du zer horiek jeltzaleen aldera makurraraz zezaketela. Baina, ondoko lerro-

ok irakurrita, gehiago dirudi Gaztela edo Espainiaren alde borrokan ziharduten erreketen nafarren miresle: *c'est, je pense, la Navarre, qui a lutté contre la Guipuzcoa et la Biscaye, justement au nom de l'unité espagnole. On a chanté, à droite, l'ardent patriotisme, la foi superbe des requetes. Personne ne suppose que ces carlistes aient l'intention de démolir l'Espagne. Tout le monde admire leur héroïque fidélité à la Castilla, dans les circonstances actuelles* (J. Duhalde: "L'Exemple de la Navarre", *Aintzina*, 1937ko iraila).

Lafitterentzat nafar foruzaleen erregionalismoa bidezkoa zen, Espainiako nazioaren batasunari oztoporik jarri gabe. Erreketeek Espainiako nahi zutena desiratzen zuen berak Frantziarako: eskualde naturaletan oinarrituriko Frantzia, ez departamendu geometriko artifizialetan zatikatua. Hori guztia, berak zioenez, erlisionearen bahean zetabetuz Irin politiko guztiak.

Piarres Larzabal antzerki-idazle handiak, gisa honetan azaltzen digu gerratik ihesi Iparralderatu zirenek sortu zuten Inpresio txarra: *Bertzalde, ez da ahantzi behar, mugaz eta jenden arteko hartuemanen, Ipar Eskual Herria, askoz josiago zela Naparroari, bertze iru probintzietan baino. Azkenekotz, ogoi-ta-amaseiko gerlan Hendaiaiko muga trebesatu zuten lehen iheslariak, Lapurtarrei inpresio arras hitsa egin zieten. Gehienak ziren <gorritarik>. Gutik zuten eskuara mintzatzen. Ukailuak altxatuz zituzten jendeak agurtzen. Sotana bat ikusi orduko, hari jestuz, tiroka ziren lotzen. Mihiz eta moldez, arruntak eta ausartak ziren askotan agertzen. Heien jokabidea kaltegarria izan zen euskotar-alderdiarentzat. Ondotik etorri ziren euskotar zintzoek ainitz pekatu zuten lehen iheslari horien gatik. Ahatik emeki, ipar-eskualdunek hobeki ezagutu zituzten euskotarrak eta haukien gorabeherak. Euskotar ainitz, batzu denbora gutirako, bertzeak luzarako, kokatu ziren ipar-alderdian eta bereziki Lapurdin. Horietan esker, asko sailetan, eskualdunak odol berri bat bildu zuten*¹¹

Hegoaldeko haur iheslarietako sostengua eta laguntza eskuzabala bezain oparoa eskaini zien Lafittek. Ez arrazoi ideologikoengatik. Ideologiaren gainetik zegoen errukia eta elkartasun gizabidetsua.

Aurrekoa gogoan, errazago konprenitzen dira Ibarnegaraien al-

(11) "Eskualdungoaren aldaketak Ipar Euskal Herrian" In *Jakin* sorta 1, (1969), 41-46 orr.

deko kanpaina; edo 1936an gerran zirela, nafar erreketek eta gipuzkoar nazionalisten artean hitzarmena egiteko Donostian egindako ahaleginak. Edo 1941-42an Petainengan jarri zituen esperantzak eta egin zituen ahaleginak Frantziaren eskualdekatzeari buruz.

Beste hainbat puntu ez al daude argitasun faltan? Egun Iparraldean abertzaleak diren hainbatek Lafitte abertzaletzat jo dute, abertzale kristau-demokratatzat. *Enbatar* lagundu omen zion. Mixel Labégueriek *Enbatatik* urrundu eta beste ildo bat hartu zuenean, Lafittek gaitzetsi egin omen zuen bere *semebitxi* politikoa demokrata-kristauak izandako jokabidea. Larzabali honako gutuna egin zion Lafittek, hark eskuratu zion *Nere mendixkatik* liburua irakurri ondoan: *Alemanen denboran, zenbait lagunek hil baitute miliziano bat edo beste, nik ez dut behinere onhartu gisa hortako basa justizia. Ez da erraiteko baizik, abertzale izanagatik, zu eta ni ez girela denetan aburu berekoak. Halarikan ere, bihotz-bihotzetik, zure adiskide zaharra nago, Jainkoa baitan*¹². Larzabalen ihardespenean ere guztiz jakingarria da: *Lerro haukien erakaspenak, neretzat, biga dira: 1.-ik, Bakotxa moldatzen duela, norberak ereman duen biziak. 2.-ik, Behar gaituela aburu desberdinengatik Kristau maitasunak elkartu.*(idem).

Merezi luke Lafitteren abertzaletasun kristau-demokrata gehiago argitzea, geldiroago eta sakonago aztertuz gai horrekikoak.

Lehenago ere adierazi dugu, baina berriro erratea ez da alfer lana: 1905ean Broussalnek bere fede nazionalista jeltzalearen aitormena egin, eta boz gehien biltzea erdietsi bazuen Hazparnen; lehen mundu gerraren ondotik, gerrate artean, eta bigarren mundu gerra ostean ere, Ipar eta Hegoko euskaltzaleen arteko harremanak politikoki haustura gotorraren paradigma dira: politika paraleloak dira, Iparrekoa eta Hegokoa, alde-aldera elkarren uztarketarik gabekoak. 1960an *Enbata* sortzen den arte.

* * *

Lafittek Lhanderi bere hiztegia egiten asko lagundu zion nonbait. Hirutik bi berak eginga bide da. Gero, 1944an *Grammaire Basque* mardula argitara zuen. Hitzaurrean hala dio: *Jadis on définissait la grammaire <l'art de parler et d'écrire correctement> (...) Des sa-*

---

(12) Ikus: Piarres Larzabalen *idazlanak*, VII, Elkar, Donostia, 1998, 182 or.

vants plus modernes ont une autre conception de la grammaire. A les entendre, elle est la <science du langage>; son rôle n'est pas de dire comment il faut parler, mais comment on parle: elle collectionne indistinctement tous les faits (formes ou expressions) et tâche de les expliquer par l'histoire, la géographie, la logique, l'analogie, la sémantique, (...)

Nola hitz egin behar den baino nola hitz egiten den azaldu behar du gramatikak Lafitteren ustez. Garbi zeukan: *Peu de théorie, beaucoup de pratique*, telle est sa devise, et, en la faisant nôtre, nous ne croyons pas trahir mais sauver la science (...) aimer les Basques, c'est chercher à donner conscience à ceux qui le parlent des principales richesses qu'il contient et dont ils ne songent pas assez à faire usage pour mieux se comprendre et se faire comprendre. Baina euskara ez zegoen batuta, eta bere asmoa Iparraldekoa batzea zen; izan ere, Irizten zion azkarregi ibiltzea zela, Iparraldea-arentzat bederen, literatur euskararako oinarri gisa gipuzkera hartzea. Eta horretarako: *L'Idéal, dans les arrondissements de Bayonne et de Mauleón, exception faite de la Soule, c, est d'avoir une morphologie d'allure labourdine et non contracte, des constructions claires, concises (...)* eta gainera azken hirurogei bat urtetan horixe egin zutela zioen *Eskualdunan* eta *Gure Herria* idazle berriek: *Abbadie, Barbier, Etchepare, Apestéguy*, eta abar: *dans le cadre d'une morphologie à peu près labourdine, introduit de nombreux éléments navarrais et même des vestiges de souletin*; eta hortaz, sortua zela literatur hizkuntza berria: *révèle-t-elle la naissance d'une langue littéraire commune à presque tout le Pays basque continental et que l'on pourrait appeler <néo-labourdine>, ou plus précisément <navarro-labourdine>.*

Nafar-lapurtera aztertu, eta horretan idatzi zuen eta hori sustatu *Herria* eta *Gure Herria* aldizkarien orrietarik. Bide praktikoa, bila-kaera pausatuaren aldekoa agertzen zaigu Lafitte. Lafitteren alboan Etienne Salaberrri ageri zaigu. Honek astero astero bi zutabe idazten zituen *Herria* bata euskaraz eta bestea frantsesez, 1944an hasi eta hogeita hamar bat urtez: zioen, euskararen indarra hain zuzen zeto-rrera herrikola eta zehatza izatetik. Eta hori, eragozpena ez baina abantaila zela. Eta Villasantek eta Krutwigek proposatzen zutena, harrobi greko-latindarra ustiatzearena euskara hizkuntza landua bihurtzeko arriskugarria izan zitekeela; izan ere: *Notre basque actuel*

est parfaitement équipé pour une culture populaire valable. Il est d'autres cultures (scientifique, bourgeoise, aristocratique, etc.) où notre basque ne se sent pas à l'aise. Peut-on créer un basque correspondant à ces mentalités-là sans tuer celui qui existe? C'est la question. Tradizio idatzlaren jarraipen gehiago Iparraldean Hegoaldean baino. Alor berriak urratzeko ausardia gutxiago ere bai. Hori ere esan beharra dago: Jakinen aurrekoa ez da Herria edo Gure Herria, Euzko Gogoa balzik, hauen neologismo eta hizkuntza bortxatze soberaniazkoak gorabehera; hau guztia, Lafitte eta Salaberriren lanaren balloari eta merituari ezer kendu gabe; aitzitik: gorai patuz. Zenbat testu politiko idatzi dituen Salaberrik Herrian ezezagunak zaizkigunak liburu eskuragarrietan bilduak ez daudelako. Berdin politikaz landakoak. Eta zenbat artikulu Lafitterenak barreiatuak, eta ezagutzen ez ditugula.

Ezagutzen ditugunak Patri Urkizuk *Euskal literaturaz* liburuan bilduak¹³. Honen hitzaurrean dugu jaso Orixerekin izan zuen lka-miketarik bat. *Grammaire Basque* argitara zuenean Orixek liburuaren iruzkina egin zuen; eta, besteak beste, esaten zion "itsasoan dugu igeri egin beharra, eta gaizki ari danari erraitea merke da". Eta ziri horri erantzunez Lafittek: *Eskualdunean zazpi urtez izkiriatu dut aste guzlez; Gure herrian hamar urtez segurik athertu gabe; Almenaketan, urthe oroz hogei urthe huntan, hirurez salbu. Herrian, badakikazu, pochi bat bederen ari nizela. Liburu zenbait ere argitaratu ditut eskuaraz; eneetarik hamar bat; bertzenetarik zortzi, nihauk eginikako aintzin-solas batzuekin. Horregatik esan dugu gorago zenbat artikulu idatzi zuen Lafittek, eta zein gutxi ezagutzen ditugun!*

Lafitteren joera gehiago zen herri literaturara: *Iduri zait gure literaturak ba duela herritartzearen beharra. Jauts bedi ixtant bat ilargi hedoietarik lurrerat, baserriatarat, karrika edo kaletarat, gero emeki-emeki, goratuko digu berriz ere, herriaren kultura aberats arau. Ez zuten gogobetetzen ez Krutwigen esanek, ez eta Zaitegik eta Euzko Gogoakoek esaten zituztenek ere, goi mailako klaseak ekarri behar zirela euskarara; bestela, herriak burgesiarri jarraitzen dionez, euskara baztertu egingo zuela eta.*

Baina atal honen hasieran jaso dugun bezala, bai Krutwigek eta

(13) Klasikoak 35, Erein, Donostia, 1990.

bai Zaltegik oso kontuan zuten Lafitte, eta laudorioak ere eskaintzen zizkioten ausarki. Zaltegiren *Platon'eneko atarian* liburu jakingarriari lapurtarrak egin zion aitzin-solasa, gisa horretako liburu filosofiko jasoari erara zihoakion hitzaurre bikaina paratuz; bidenabar, testu zailen euskal itsasoan igeri egiten trebe zela frogatuz. Beste banaka batzuk ere Irakurri dizkiot luzeak eta jasoak; baina, egia da, artikulu laburretara zuela isuria. Hauetan, hitzak ongi pisatuz, ez dio ukorik egiten iruzkintzen ari den testuaz iritzia emateko lan nekezari. Aldi berean, oso ongi daki helarazten euskal literaturaren aldera sentitzen zuen onginahia.

Oso ongi Aingeru Irigaral nafarrarekin etorri zen. Eta honi aitortu zion konfiantzan: *Bilbotar batzueri iduri zaiote zireztela gu erdi-arrotzentzat dena agur, eta hurbilekoentzat mutur! Ez dut, egia erran, batere sinesten halako alderdikariak zireztela: halere kasu egin behar ginuke denek, ez ote ditugun aisegi baztertzen garbizale batzu, ez direlakoan gure eskuara herritarraren alde. Zuhaurek diotzun bezala: Eskualzaindiak gora atxiki behar du bere burua. Bilbotar anaia horiek ezinago minberak dira eta idurikorak* (argitaragabea eta datagabea. 1963-64an edo idatzia). Zehatz ez dakigu zertaz ari den; baina, bere joerak hobeki ikusteko ballagarri zaigu.

Villasante eta Labalenekin harreman ugaria eta ona izan zuen. Bizkaitarrarekiko harremanak hizkuntzalaritzan -batua finkatzeko orduan garrantzi itzela izan dute biek-, eta literatura erlijiosoan zuen oinarria; gipuzkoarrarekikoan, batez ere biek zuten antzerkizaletasunean.

Bi hitzetan, ugari eta ongi idatzi zuen euskaraz: antzerkiak, literaturaz, filosofiaz... Herri literaturaren eta herri euskararen alde agertu zen. Eragile handienetarik Iparraldean. Hegoaldeko askorekin harreman usua eta ona, salbuespenak alde bat. Eta hil arte jarralkia. Udako Euskal Unibertsitatea Iruñeako Larraona ikastetxera aldatu zenean, han ikusten genuen Lafitte xahartua, 75 urtetik gora izanagatik erretreta hartu gabe, euskalgintzan ari eta ari.

Larzabal/Monzon

Elissalde Azkaingo euskaltzalina hil zenean haren ordean Larzabal izendatu zuten; eta, ohikoa denez, euskaltzaindian sartzeko mintzal-

dia egin zuen honek. Bertan agertu zuen Lafitte izan zuela aitabitxi euskararen alorrean. Ustartitzeko seminariora joan zenean lasten ohartu zen: *Lafitte jauna ez zela eskualtzale pinpillin bat, ez bare bat, are gutiago aingira bat. Zonbaitek eskuara eta eskualdungoa zerbitzatzen dituzte hautsi-mautsika, inguru-minguruka, arrisku-artzeko beldurka...Horien moldea "zuhurtzia" omen da. Lafitte jaunak eskas zuen gisa hortako zuhurtzia...Denboraz, Caton zaharrak beti solas berak baitzabiltzkan, "Delenda est Carthago. Behar da errautsi Kartago". Lafitte jaunak ere beti lelo bera ibili du eta dabilka: "Behar da salbatu Eskual-Herria" Gure jaun hau ez balitz apez egin, izanen zen arotz, beti ingudiari joka...Horra nolakoa dudan nik aitatxi¹⁴.*

Euskaltzaindian sartzeko mintzaldiari, aitabitxiaren ihardespena dagokio. Zer zioen bada aitabitxi Lafittek semebitxi Larzabalez: Behar banu erran, zoin zaitan zure dohain nagusia, aipa nezake indarra. Indar hori manatzen duzuno, denak ongi doazkitzu; eskuetarik eskapatzen bazaitzu, ai orduan hanbat gaixto, mugak eta neurriak kraskatzeko lanjerrean dira. Beharrik azken kasu hau, biziki bakan gertatzen zaitzu, eta maizenik zure goresteko atsegin baizik ez zaiku gelditzen, zure komedia ospatsuetarik lekora. Hitz batez, eta huntan bururatzen dut: teatro-idazle handia zira, bertze asko dohainekin.

Bukaerako goresmenak baino lehen Itzalxkak nabarmenduak zizkion Lafitte kritikariak: *Nago, bizkitartean, ez direnetz agerlegi hantemenka zure xede onak, bereziki predikuaren eite duten zonbait ateralditan: "Mugari tiro" delakoak bazuen itzalxka hori. Eta ez ote daukuzu Etxahun puska bat edertu zure "moralari" indar gehixago eman beharrez? Badakit antzerki-egileek gaien aldatzeko dretxo edo eskubidea badutela, bainan ez da erraiteko baizik (158 or.); eta itzalxkak nabarmentzeari jarraiki: Entzun izan dut behin, hain urrun deramazula fantesia komedia batzuetan, nun ez baitzaiote gelditzen gehiago kanore izpirik. Aipatzen zauztaten Mugari tiro-n ezarri duzun saskipeko guarda eta Paper-mendeko paper-jatea. Nik ez dautzut hortako ere erasia soberarik eginen. Egiaren muga hertsietan egonez, irria iaster agor litake. Gauza batzuez irri egiteko hobe dugu ohartzea alegiazkoak direla (...) Mugari tiro eta Paper mende ez bazinitu ezin sinetsizko xehetasunez hanpatu, uste dut bazterretan*

(14) *Piarres Larzabalen idazlanak*, VI, P. Xarritonek paratua, Elkar, Donostia, 1996, 144-145 orr.

ez zituztela aise jasanen, eta beharbada egun, Azkainen izaiteko plazan, nunbait preso zintezkela, ez bailuke guretzat berdin balio, ez eta zuretzat ere... (159 or.).

Lafitte bera ere teatrogile izan zen, eta ikusten da ongi ezagutzen zuela Larzabalen antzerkia. Monzon ere, beste gauza batzuen artean, komedia-egile izan zen, eta Larzabalek gorago aldatu dugun alpuan adierazi bezala, Iparraldeko euskaldungoari odol berria ekarri zionetarik bat, eta ez kaxkarrena inondik ere. Zein hegoaldegar laketu da, bertako egin Iparraldean, Monzon bergararren heinean? Donibane Lohizune Bergara bezainbat barneratu zuen Monzonek, bi herriez idatzi dituen artikulu gogoangarriek argiro salatzen dutenez. Bertagotik beha diezalogun Larzabal eta Monzonen antzerkigintzari, generoari arte den heinean egin zioten ekarpenari baino gehiago antzerkigintzari ezarri zizkioten helburuez den bezainbatean, eta lortu zuten emaitzari.

Larzabal oso golz hasi zen antzerkigintzan. Berak kontatzen duenez, Parisen (1933-34) soldaduek antolatutako antzezle talde batean, eta ondotik zuzendari lanetan. Labiche eta Scribe-ren obrak ematen zituzten, denak frantsesez eta irrigarriak. Gero Baionako seminarioan, apaizgaien artean zuten antzezle taldean, eta 1934an argitara zuten *Gure Herrian* lehen antzerkia "Irri eta Nigar" izenekoa. Beste anitz apaizek bezala, gazteak moldatzeko eta eskolatzeko tresna bezala hautatu zuen antzerkigintza, baina gutik lortutako arrakasta bildu zuen. II. mundu gerraren ondoan Hazparnen emandako bederatzituztean irri antzerki asko moldatu zuen. Eta gero, antzerki obra luzeagoak; *Etxahun* (1951) bezalakoak. Hau idatzi orduko Monzoni irakurri zion osoki, burutik burura. Harrezkero, ia egunero ikusten zuten elkar, bergarar donibandartuak eta Larrun hegaleko azkaindarrak.

Bordelen egin zuen mintzaldi batean (1955) argi agertu zuen zein helburu ezartzen zion antzerkiari: *Otoi euskalduneri erakuts diezalogun nolakoak diren eta direnarekin zer egin dezaketen. Bizia lagun dezala teatroak, biziarekin kurrirituz. Ikusliarrak bete ditzagun ez bakarrik iragan ederraren penez, baina egiteko denarentzat xede suharrez.* Oraingotasuna ezarri nahi zion Larzabalek euskal antzerkiari, eta horrek onarekin bat badu alde txarra ere; oraingotasuna arras iragankorra baita; baina, dudarik gabe, Larzabalek utzi altxorra ongi aztertuz gero, segur badirela franko ballorik galdu ez dutenak. Eta

zer euskara indartsua, bizia eta aberatsa Larzabalek darabilena. Tre-sora euskal idazleentzat, antzerkikoari hitz lauz *Oroitzapenak*, *Nere Mendixkatik* eta *Anai artean* liburuetan eta anitz artikuluetan -Irakur: *Idazlanak*- usatua erantsirik.

Monzonek askoz gutxiago idatzi du antzerkia; gehiago aritu da antzezle, eta batez ere zuzendarl. Haatik, bere eragina gaitza izan da Iparraldean. Eñaut Etxamendik eta Daniel Landartek ezin hobeki azaldu dute: *Mik, beraren [Monzon] "Hazparneko Anderea" ikusi nuen lehenik. Heletarrek Garazin emanik. Zoraturik gelditu nintzan hizkuntzaz, elabideaz [galaz], mamiaz. Euskarazko antzerki moderno baten ikustea enetako lehen esperientzia zen. Garai hartako ene ametsa nuen euskal kultura beharko zela modernizatu, arra-pitzarazteko.(...) Nekazal mundu lurrerat joaki baten mintzoa zela euskara eta gure kultura ordukotz hila bezalaxe iduritzen zitzaidan. Denak berritu edo denak gal (...) Eta ene gogoaren une hortan gertatu zen "Hazparneko Anderea". Ihurzuri baten zirrizta atsegina egin zidan bihotzean¹⁵.*

Daniel Landartek ere ildo bertsutik : *Igande arratsalde bat zen...Heletako "Patronage" deitu antzoki gela tipia mukurru bete.(...) Jaun bat, adineko jaun bat -nik orduan 16-17 urte nituzkeen- eta horra jaun hori, eleketa eta eleketa, apez bat bezain ongi mintzo, edo berdin hobekil Funtsean, aitortu behar dut, ordu arte, ez nuela inoiz, apez ez eta misiolariez beste, norbait, horrela mintzatzen ikusi...(...) Monsieur de Monzon, ikusi banuen ikusi, eta aditu banuen aditu, parabolaka mintzo..., haren baitatik jalgitzen zen garrak, gorputz guztia inarrosiz, bihotza kaldan ezarri zidan, su hartzerainokoan! (...) Zergatik hainbeste jo ninduen, xixtez, ez nuen konprenitu. Baina geroztik, nihauren gostuz zilatu dut, ordu arte, ni baitan, gorde-gorderik neukan teatrorako gutizia, tirria, de Monzon jaunari esker, bat-batean iratzartu zela...(ibid. 60 or.).*

Baina ez zion teatrozaletasuna soilik iratzartu. Monzonek Donibane Lohizunen zuen "Mende Berri" etxera itzullika hasi zelarik, hark behin eta berriz erraten zion Euskadi behar zela eraiki, kasik nardagarri izaterainokoan: *Ipar Euskal Herrian sortzera zihoan abertzaletasunaren lehen hazien eraile izan da: hala-nola, Itsasuko Aberri Egu-*

(15) *Telesforo Monzon, hitzeko gizona, Anai Artea, 1993. 45 or.*

netara etorriz, *Enbata Oldea sustatuz, bertsulari eta euskaltzale guztien adiskide bilakatuz, eta bereziki, teatro sailean bere ildoak irekiz.* (Ibid. 61 or.)

Zubigile izan dugu Monzon, Ipar eta Hegoaren arteko zubigintza kultural eta politikoa ahalegindu dena. Bere parabola eta sinboloez, nahiz ekintza zehatzen bidez, zazpi euskal herrien batasuna eraiki beharra aldarrikatuz, eta Nafarroaren garrantzia gain-gainetik nabarmenduz. Gerra aurreko eta ondoko abertzaleen arteko zubigile. Erabili duen euskara ere ahozkoa nahiz idatzizkoa, ildo berekoa, Ipar eta Hegoko euskalkietarik edanez baturako bide nabarmenean abiatua.

Monzon ez ezik, Larzabal bera ere bai, beste nabardura batzuekin. Hona zer dioten Monzonek Larzabalen *Mugari tiro* izeneko antzerkiak (1959): *Baiña ze dakarkigu oraingoan MUGARI TIRO onek? Asmo azkar eta ausarta. Munduko guziak bear omen ditazke autsi eta kendu, Erriak oro izan ditezen Denak Bat eta Bakotxa Bere. Baiña batezere, Euskalerrira-ri begiratzen dio Larzabal-ek; eta Larrun azpian sortutako haur oni, Bidasoa-mugak egiten dio miñik aundiena. Gure egilearen amets, nahi eta asmo nagusia auxe bai da: Mugarik gabeko mundu berri batena -atomikaren mugak zertarako-egin dezagun guk euskeldunok gurea: Zazpiak Bat! Asmo au berez ez dela berria? Egi utsa. Arana-Goiri zenaren ondotik, batezere. Baiña Larzabal-ek, berri-usain moduko bat ematen dio. Eta MUGARI TIRO orixe duzute: zaharrez eginikako berria.* (Ibid. 109 or.)

Eta hori guztia, ez negarrez irriz baizik: *Gero...irriaren azpian....Beste zerbait atsematen ba duzute gordeta...Kontu: bildu zazute pulliki. Eta etxerat eraman. Eta biotzean gorde. Eta egiñetarat ekar. Argatik bai dugu gaur sutan Euskalerrri guzia.* (110or.).

Larzabalek bere hitzez ere adierazi du zer ikuspegi zuen Euskadiko politikari buruz: *Luzarat, euskal populuak behar ditu ukan zor zaizkon eskubideak, bilakatuz nazio batu bat, gobernu baten jabe. Hortarakotz, behar dugu abertzaleek borrokatu, elkartzuz puntu minimo batzuen inguruan. Zozial edo gizarte aldetik, nahi ginuke eraiki bizi molde bat herrikoia, demokratikoa, gizon izaitea errespetatuko duena. Bertze edozoin naziokin nahi dugu bizi anaitasunean*¹⁶.

(16) Larzabal, Piarres: *Nere Mendixkatik*, Txalaparta, Tafalla, 1999, 15 or.

Honaino iritsita, beste batzuetan ere egin dugun galdera berbera: zerk elkartu zituen hain estuki Larzabal eta Monzon? Larzabalena da erantzuna: Hogeita hamar urtez ia egunero bildu gara Telesforo eta biok eta, beraz, ongi ezagutu dudala esan dezaket. Telesfororen bi sustraiak hauek izan dira; fededuna eta kristaua errotik izatea, alde batetik eta, era berean, abertzalea errotik izatea. Eta ez nolana hiko kristaua, ez txantxetako. Kristau izatea latza izan da Telesfororentzat, ez da bide erraza izan. Azken denboretan, mehatxu asko hartu zituela eta, ez zuen horregatik meza uzten eta, isil-isilik, honera etorri, meza entzun eta nirekin aitortzen zen (Telesforo Monzon hitzeko gizona, 29 or.).

Idazlan honen lehen zatian Arrese-Beltia eta Duvoisinen arteko harremanez ari, galdera berbera egin dugu, eta erantzuna geuk eman dugu: *Bi hitzetan: nortasuna mantentzeko euskara eta fedeari atxiki beharra aldarrikatzeak.*

Antzekotasunak nabarmenak dira Larzabal eta Monzonekiko; baina, aldeak ere bai. Jainkoarengan esperantza aldarrikatzen zuen Duvoisinekin, Europan gertatzekoak ziren aldaketan harira; Euskal Herriak izanen zuela bere askatasuna, bere foruak, euskaran eta fedean bermatuz gero. Hortik Larzabal eta Monzonen esanetara eta eginetara aldea bada, badenez!

Beste harreman batzuen berri ere eman genezakeen; esate baterako, Andima Ibiñagabeitia kristau fededunak eta Jon Mirande ariman sinestunak izan zutena: Parisen erne, eta bietarik lehena hiltzean burutu zena¹⁷. Edo Ximun Haranek eta, Hegoaldeko Ekin-ekin lehenik eta gero ETAkoekin izan zutena; baina, onenean ere, begiz jotako hamarraldiaren azken urtea edo hartuko liguke. Horretaz gero, honenbestez bururatuko dugu.

---

(17) Ikus Andimaren idazlan hautatuak, neuk prestatua, Elkar, Donostia, 1999. 255-260 orr.

Aberriak min, olerkiak oinaze

Angel LERTXUNDI

Atarikoa

Hamazazpi urte zituen Salvatore Mitxelenak Espainiako Gerra (*anaiartekoa* dio berak beti) hasi zenean. Handik hilabete gutxira soldadu ikusiko dugu *zuriekin* (nazionalekin, alegia). Eugenio Agirretxek, haren fraide lagun eta ikaskideak, dio:

“Gehienok gerran sartuta ibilli beharra izan ginukan. Zurien aldean egokitu eta horien zerbitzuan sarreraziak. Nola edo hala, batzuk fusilarekin gudukatzen, besteok han-hemengo lan bigunagoetan, hor pasa genetxezkin gerrako urteak xeblere asko. Ez pralle, ez soldadu, ez ikasi, ez jator jolastu, ez bide argirik aurkitzen...”

Argibide gutxi ditugu Salvatore soldaduaeren nondik norakoaz: Nafarroa aldean ibilli zela, Iruñean batez ere; beste ezer gutxi. Fraide gaztearen bihotzean gerrak eragindako zauriez, deus ez. Ez dago, ordea, ahalegin handirik egin beharrik fraidegal haren tragedia eta bihotzaren urratua imajinatze aldera: gizaki, abere moduan; fraide, baina gerran; euskaldun, euskaraz egin ezinez; integristen familiakoa izaki, oso gaztetan abertzaletua, (“gaztetxo ginela, gure bihotza abertzaletasun erromantiko batera osorik ukan itzuli”, dio Eugenio Agirretxek), frankistekin gurutzada egiten...

Osagai guztiak ditu Salvatore Mitxelenaren tragediak, bere be-launaldiko beste hainbatenak bezala, giza kondizioaren sotoetaraino jaisteko.

Aberriak min dit

Gerratik itzuleran, erromantikotasun guztia galdua du Salvatore-ren eta haren lagunen abertzaletasunak. Arantzazun Teologia Ikasten ari zela, bere poesia osoaren ardatz nagusia adierazten duen lanaren idazketari ekin zion: "Aberriak min dit". Poemagintza horrek, Lizardi-ren "Biotzean min dut" gogorarazten duen izenburutik hasita, aberriaren galerak sorrarazten dion mina olerkiz ere minez ematea du leitmotiv zuzena. Aberriaren mina eta olerkigintzaren mina, alegia. Blak uztartuta.

Lehenari dagokionez, aberriaren minari alegia, dietario moduko bat da liburua: poetak aberriarekiko dituen bizi-sentipenak ageri dira, dataz data, bertan. 1937. urtekoa du lehendabiziko testuak data, eta bertan Mitxelena guztiz etsita ageri zaigu:

"Adixkide: baliteke Euskera iltzea, baina ez erostarik gabe...".

Euskararen agoniari buruzko etsipenari gerrak utzitako hondamendia erantsi behar zaio. Lauaxetaren fusilamenduari buruz idazten duen "Gorputz dago gudaria" poema da horren adierazgarri nagusi. 1939 data darama poemak, Lauaxetaren fusilamendua baino bi urte geroagokoa.

Hasierako etsipen hori, ordea, itxaropen bihurtzen hasten da dietarioa aurrera doan neurrian. Gauza jakina da Espainiako gerraren ondoren, abertzaleen esperantza guztia aliatuen garaipenean jarrita zegoela. Esperantza hori ageri du Salvatore Mitxelenak ere liburua-ren erdi aldera:

"Ingalaterrak eta garaipidea artu dutenetik, baletz uste degu. Ala biz. Jaungoikoak nai baldu —zion A. Kardaberaz beneragarriak—, Jaungoikoak nahi du Euskalerrriak burua jasotzea...!"

Beste toki batean Churchill ere alpatzen du, Mitxelenaren itxaropen horrek izen-abizen politikokoak baitzituen, aliatuen izen-abizenak. Tunel beltz batetik irteten ari denaren itxura hartzen hasten da Mitxelenaren poemagintza. Hala dio Mitxelenak 1942. urtean idatzitako "Itxaropena" poemaren atarikoak:

"1942garren urtea zubi bat bezela degu; ori Igaro ezkeru, gurenda! Churchilllek, urte orren asieran, agindua."

Itxaropen horrek irudi bat du abiapuntu: hilda zegoela usten

nuen herria, hilda baino, lotan zegoen. Hori adierazteko, Antonio Arruti zarauztarraren olerki bat ballatzen du Mitxelenak, askotan egiten zuen moduan ballatu ere,¹ "Aberriak min dit" poema abalarazteko. Aski du Arrutiren poeman (Etzegon illa, etzegon illa / lotan zegoen sortitza...) sorkuntza poetikoari buruzko alpamena (sortitza) trukatzea une horretako bere leitmotiv poetiko nagusiaren berri emateko:

Etzegon illa, etzegon illa, / Lotan zegoan erria.

Usteak, ordea, ustelaren kiratsa izan: alliatuek, gurendaren ondoren ere, bizkarra erakutsiko digute; ez dute ez Franco botako, ez estutuko; ez da euskaldunok eta gerra galdu zuten espainiarrek espero zuten miraririk gertatuko. Uste ez zen bidetik sendotuko ditu frankismoak bere sustraiak. Horren guztiaren aurrean, "Euskal guruzbidearen luzeal" egingo du lantu Salvatore Mitxelenak. Ordu arteko historiaz ari da poeta, baina baita etorkizunaz ere: badirudi aurreikusiten ari dela frankismoaren iraupena.

Gerra baino lehen idatziak zituen poema bukolikoak, salo jostari-nak, erotismo erdi itzall erdi nerabea erakusten zuten piezatxoak. Orditik, ordea, gal bakarra jorratuko du Salvatore Mitxelenak: bihotza eta lana etsipenezko oinazez gainezkatuko dituen Gogota mendiranzko ibilbide aldapatsua kantatzeari ekingo dio; bakar-bakarrik egin beharreko Via Crucis oinazetsua otoitz bihurtzeari. Salvatore Mitxelena erromes doa aldapan gora, Euskal Herria ere bezala, Jaungoikoaren magalean bakarrik aurki dezakeen salbazioaren bila.

Logika guztien kontrako bidea gure literaturarena: Berpizkundeko euforia ahogozatu eta gero, etsipenezko ozipina irentsi beharko

(1) Besteren lanen erabilera: Alta Arrutirekin egin bezala, Gernikako Arbola edo Alostorrea poemekin, kopia zaharrekin:

Zeruan eder lizarra,

Zenbat bide emendik ara.

Edo Lizardirekin egiten duena:

"Eguzkirik ez dute lelotan zapiak", eta "asaba zarren baratza" Lizardik.

"Euzkirik ez du mendi gañeko asaba zarren gurutzak", Salvatore Mitxelenak.

Arantzazu, euskal poema deiturikoan, berriz, emakume bati jasotako kopia

bat berera ekartzen duelarik, oin-ohar bat dakar kopia originalarekin eta

koplaren azpian, desenkusa: "Aitortzen duanari zilllegi bekio oinbesteko aldaketa."

dugu noiz bukatuko den —edo bukatuko ere den— ez dakigun guruzbidearen luzean. “Bihotzean min dut” esatetik, “Aberriak min dit” esatera pasatu gara. Adornoren esaldi famatua Salbatorerengana ekarriz: analarteko gerraren ondoren, guruzbidea kantatu behar du, ezer kantatzekotan, poesialak.

Ekatzan eskua

Hamartsu urte lehenago, BERPIZKUNDE garaian, Lizardik eskua luzatu zion aberriaren ahots eztiari *Eusko bidaztiarena* poema itxaropenez betean: Aberriaren abots eztiā,/ gogamenaren ezkon xuria: / ekatzan esku guria, atorkit geldi-geldia, / uztagun, aldikoz, /Euskalerria.

Orain Mitxelenak oinazeari luzatzen dio eskua, Eusko Bidaztiarena ez bezalako bidala, guruzbidearena alegia, egiteko:

Bidelagun oñaze:
Ekatzan eskua,
Naraman Jesugana
Gurutzez lortua.

Euskaltasunaren panorama osoa aldatu da Lizardik eusko bidazti guztiz baikorra amets-bideetan barna ibiltzen jarri zuenetik. Amets-bide hura guruzbide bilakatu zailo Euskalerrinari. Begi-bistakoa da Salbatore Mitxelenak egiten duen paralelismoa Euskal Herriaren ibilbidearen eta Jesusek Kalbario mendirantz sufritutakoaren artean: epalketa, gurutzea bizkarrean, aldapa, erorikoak, jendearen isekak... Begi-bistakoak dira Iruditeria-soka horretatik atera litezkeen antzak eta ondorioak ere.²

---

(2) *Confixus*: Oratorio gisa tajaturiko *Confixus* poema-antzekizunean ere Salbatore Mitxelenak guruzbidearen galari ekiten dio berriro. Apaiz bat Via-Crucis bat zuzentzen ari da herriko elizan, bere herriko eliztarren aurrean. Kazetari yanki bat ere han da: Euskal Herrian gertatzen ari denaz dauden bi ikuspegi guztiz kontrajarrien gatazkak eraman du kazetaria haraino: haren ustez, Euskal Herriaren alde esaten den guztia (Gernikaren suntsiketaz, euskal gudari eta apaizen gartzelatze eta fusilamenduaz, euskarari egiten zailon pertsekuzioaz...) interesatua eta puztua da. Apaizak, Guruzbidean zehar, Euskal Herriak sufritu dituen hainbat atsekaberen berri ematen du,

Orain, ordea, beste kontu batzuetara ekarri nahi nuke arreta. Paradoxikoa bada ere, Unamuno dute Lizardik zein Mitxelenak go-goan, batak *Eusko-bidaztiarena* eta besteak *Guruzbidea* idaztera-koan. Lizardik Unamunori eskaintzen dio bere poemarik helduena, ironiaz eskaini ere: "Unamunotar Mikel yaun argiari, gure ausardi gorriaz yabetu dedin".

Mitxelenaren *Guruzbidea* izeneko atalak, berriz, inolako asmo ironikorik gabeko Miguel Unamunoren testu bat du atariko:

eta Guruzbidean parte hartzen ari diren herritarrak dira sufrimendu horien lekuko. Halako batean, polizia frankista eszenan agertzen da eta eztabaidan hasten da apaizarekin, Guruzbidea bertan behera utz dezan. Elizkizunean dauden eliztarren arteko bik halako atsekabeen zerrrenda bat aurkeztuko dute, apaiza eta polizia eztabaidan ari diren bitartean:

Zaldun leenengoak: Kendu fueroak eta berentzat fuero zale izena.

Bigarrenak: Ala Esparterok Bergaran: "Esta espada que ha luchado contra vosotros no será desenvainada si no es para defender vuestros fueros".

Leenengoak: Kendu euskera eskoletatik, elizetatik, banduetatik, bataio izenetatik, umeen dotriñetik, baita kanposantuetako illarrietatik ere...

Bigarrenak: Ta gero: "Vaskongaduok vaskongadu bear duzute izan".

Leenengoak: Malte omen gaituzte!

Bigarrenak: Otsoak arkumea bezela. Guri ardlarrua kenduta berek jazteralño.

Leenengoak: Kendu Unibersidade bat badare gurean izateko eskubidea.

Bigarrenak: Ta gero: "Kultura, zibilizazioa, dakarkizutegu basatiarroi".

Leenengoak: Gernika zalea genduan gure solñeko nabarmenena. Kendu orixe ere ta berentzat artu.

Bigarrenak: "Los que destruyeron Guernica no tienen derecho a hablar de Patria".

Leenengoak: Kendu, galerazi Guruzbidea ere. Ez dugu zillegi geure Miña zeruari aldatzerik. Aldatzekotan, ez geurea, besterena, etsaiarena.

Oratorioaren azken partean, kazetariak, entzun eta ikusi duenarekin lur jota, Euskal Herriaren benetako egoera jakinaraztearen aldeko ahalegin guztiak egingo dituela agintzen du. Kazetariaren ustetan, hiri baten suntsiketagatik negar egitea bezain garrantzitsua da egleri bidea egiten laguntzea, horixe baitzen Euskal Herriaren tragediarik bikainena: ezin zuen bere ahotsa entzunarazi, eta kill-kolo gelditzen zen Demostenesen alegato famatua (ezin da aginte iraungarririk eraiki bidegabekeraren, gaizkiaren eta gezurraren bide-tik), uste baino askoz ere gehiago irauten ari baitzen frankismoa, eta uste baino gehiago luzatzen indarrez erauntsitako legalitate demokratikoaren itzule-
lera.

“Un Miserere cantado en común por una muchedumbre azotada del destino vale tanto como una filosofía”.

Filosofia batek baino gehiago balio duen lantuzko kantu bat, taldean kantatua, eskaini nahi izan zigun Salvatore Mitxelenak:

O Euskalerrri, gure Euskalerrri,
milla bider txit gajua,
amiltegitik amiltegitira
obraiño irauldua:
ez Gernika'rik, ez euskerarik,
gaiñera izena iraindua...
ez izan nunbait zu bezelako
ondraduentzat mundual

Bizi nai liburuan ageri den oihu hori da Mitxelenak bizi duen minaren muina. Lantu hori, ordea, taldean kantatzekoa da: errealitate gordinak, *gure Euskalerrria* amildegitik amildegira eraman duen historia hurbilak bezala azken bi mendetakoak, nitasun poetikoa isilarazi eta disolbatu du. *Gure Euskalerrria milla bider txit gajua* da Salvatore Mitxelenaren gai poetikoa, eta sintagma horretan laburbildurik daude bere kezka poetikoen lau ardatzak: *gure*, edo sentimendu kolektiboa; *Euskalerrria*, edo sentimendu kolektibo horrek babes-tu nahi eta ezin duen altxorra; *milla bider*, edo talaia historikotik begiratutako egoera tamala; *txit gajua*, edo herriaren oinazea.

Gure aldarrikatzen dena, taldean kantatzekoa da; ezin, ordea, poezko edo garaipenezko ezer kantatu taldean. “Zein ederra dan olerkaritza biotzak min duanean, zein ederra dan olerkaritza otol blurtzen danean”, dio poetak ama hilaz ari delarik.

Hilzorian dagoen herri bati buruzko otoitz oinazetua da Salvatore Mitxelenak besteekin batera kantatu nahi duena; Jainkozko kontsolamendua eman nahi dio poetak porrota eta oinazea beste ondasunik ez duen euskaldungoari. Nik zuri zuzentzen dizudan otoitza, guk zuri zuzentzen dizuguna bilaka dadila. Xabier Letek-eta baino askoz ere lehenago bizi izan zuen Salvatore Mitxelenak berak asmatutako kant-
tuak herriaren ahotan herriarenak balira bezala entzutearen poza.

Salvatore Mitxelenaren poesia interpelaziozkoa da, apelaziozkoa; bigarren pertsona bati egiten zalon oihua da, inori kontuak eskatzeko

balno, babesa eskatzeko bideratua: euskaldunen bihotz hunkituek hunki dezatela Jaungoikoarena.

Mitxelenari ezinezkoa zailo oinazeari lhes egitea, ikusten eta sufritzen duenari bizkarra erakustea. Eta egoera horrek ezinbestekoa du honako ondorioa: Mitxelena ez dago barneko oihuak pitxi ederrekin isilarazteko, zauriak joko poetiko formalen ukenduz leuntzeko.

Ez dio Lizardik balio, ez dio hurbil-hurbiletik ezagutzen duen Garzilasoren mendeurrenaren itzalpean —eta aitzaklapean— Espainian egiten den gerra-ondoko poesia liriko ukendu zale eta amnesikoak ere balio. Barne-deiadarrek isiltzeko poesia formalistaren eta ederzalearen joerari uko eginik, beste bide bat hartzen du Salvatore Mitxelenak. Ulertzekoa da, gerraren lurrikarak irauli egin baitu Euskal Herriko poesia bezala Espainiako olerkigintza interesgarriena ere.³

Mitxelena kokatzen

Berpizkunde garaiko poesian Jaungoikoari egiten zitzaizkion deiak topikoak ziren: mundua ordenatzen duen eta zuzen gobernatzen duen izakia da Jaungoikoa, eguzkiarena edo udaberriarena bezain naturazko existentzia duena. Ez dago tentsiorik poetaren eta Jaungoikoaren artean: mundua, txikikeria batzuk gorabehera, ondo egina dago. Gerra ondoren, ordea, etengabea izango da Jaungoikoari egiten zalon deia. Etengabea eta tentsioz betea, la kontuak eskatzerainokoa: zergatik baztertu gaitu zuk sortutako munduak, zergatik utzi gaituzu umezurtz?

(3) Los hijos de la ira: Dámaso Alonsoren "Los hijos de la ira" (1945) poema-bildumak sekulako lurrikara eragin zuen Espainiako olerkigintzan. "Para expresarme en libertad necesité la terrible sacudida de la guerra española", dio poeta espainiarrak. Aztertzeokoa dira orduko Espainiako poesiaren —batez ere, *tremendismo* deitu izen den jokabide poetikoaren— eta Salvatore Mitxelenaren artean. Gerrak poesian eragindako lurrikara, bi-blek Jainkoari egiten dioten Interpelazioa; poesia intimistari eta preziosistari uko egitea; erabilera poetiko herrikoien garrantzia...

Horri guztiari eransten bazaio Salvatore Mitxelenaren "Herri bat guruzbidean" antzezenak asko gogorazten duela Dámaso Alonsok Irratirako Idatzi zuen Jesusen Pasioari buruzko auto bat (Aquel día en Jerusalén), motiboak dau dela iruditzen zait bide horretatik saiatzeko.

Mundua gaizki egina dago, burutik jota, horra. Euskal Herriak bezala, Europak ere agonia bizi du. Nonahi ikus daitezke gerraren hondamendiak; batez ere, jendearen bihotzetan. Ez dago babesik hemengo gauzetan, heldulekurik gabe gaude eta goian —Arantzazun, Jainkoarenean— bilatu behar dira. Etxean, anaiarteko gerra baten arrasto nabarmenak: gorrotoa, erbestea, kartzela, euskararen hondamendia; munduan, inoiz espero ez zen bezalako gerra batek odolez blaituak ditu bazterrak. Munduak burua galdu baldin badu eta hemen ez badago heldulekurik, nora luza dezakegu eskua?

Espainiako poesian antzeko egoera bat gertatu zen, Dámaso Alonsok ordezkatzan duen *Tremendismo* izenez ezagutzen dugun jokabide poetikoa. Emilio Alarcosek dio, Blas de Oterori buruzko saio batean gerra ondoko Espainiako poesiaz ari delarik:

“El poeta nuevo de la década de los cuarenta habita un planeta desquiciado, por lo que el poeta busca realidades más altas e intemporales que le sostengan y le guíen. Si es creyente, posee ya estos seguros cables y se recoge al amparo de lo celeste; si la creencia le falta, la añora o la inventa o la sueña, y viviendo de este sueño hace de la necesidad virtud, y al Señor —si inventado no importa— se dirige pidiendo refugio y repaire de los vientos alborotados del mundo.”

“Si inventado, no importa” hori kenduta, Salvatore Mitxelena-rengatik ere esan daitezkeen hitzak dira. Nondik atera etsipenaren kontra behar den kemena, nondik ekin esperantza izateko ezinari, nola eraman tragediak aballdutako existentzia? Existenzialismotik, erantzungo du Europako literaturak: esentziaren eta zerizanaren hausnarketari baino, existentziarenari garrantzia emanda, alegia. Errealismo sozialetik, erantzungo du gizarte sufrituarenganako elkartasuna ardatz hartzen duen poesiak. Salvatore Mitxelena ez dago urruti ez batetik, ez bestetik, ez sentiberatasunez eta ezta bere estetikari dagokionean ere. Hain zuzen ere, estimutan ditu Espainian bi korronte horien aitzindariak, Unamuno eta Blas de Otero, Euskal Herrikoak diak.

Baina bataren zein bestearen atarian gelditzen da Salvatore Mitxelena: erlijioak eman dezakeen kontsolamenduan eta kontsolamendutik bilatzen du etsipenari aurka egiteko bidea. Ez du beste pausorik ematen, ez zaigu fraide-jantziak eta sinesmenak behartuta-

ko eskematik ateratzen: gaizki dabilen mundua Jainkoak bakarrik zuzen lezake, ez literaturak. Salvatore Mitxelenak kezka bakarra du:⁴ Jainkoari zuzentzen dion oihu latz horretan ba ote dago biraorik, zuzena ote da deliadar hori ortodoxiaren ikuspegitik?⁵

Bizitzaren sentimendu tragikoaz

Koldo Izagirrek dio *Poesia kaierak* bilduman Salvatore Mitxelena-ri eskainitako alearen atarian:

“Gerraondoko gure lehen idazlea da, baina are gehiago dugu gerra horren ondorio eta emaitza. Ezin du sortu heriopsikosian baino, bizi nahi duen hiltzera kondenaturiko herriarekin bat egirik.”

Koldok arrazoi du neurri batean: Salvatoreren poemagintza ez zen ezagutzen duguna izango gerrarik gabe. Baina gerrak, ukatu ezin den garrantzia izanda ere, ez du dena argitzen.

Sufrimendua eta poesia elkarturik daude Mitxelenarengan. Sufrimendua idazten du eta sufrimendua adierazteko idazten du. Poz, itxaropen, optimismo gutxi dago bai Mitxelenaren bizitzan, bai haren poesia, irudi, metafora, ideia, pentsamenduetan. “Oinaze” eta “Min” dira haren hitz erabilienetakoak. Gerrak sortarazitako oinazea da, neurri handi batean, Mitxelenaren mina, esana dago, baina baita bere izae-

(4) Nazional katolizismoa: Nazio baten porrota eta beste baten garaipena beste deus ez dago Salvatore Mitxelenak islatzen duen euskal nazional katolizismoaren eta Espainiakoaren artean. Jokabide hori “orain onhar ez dezakegun erligio eta politikaren arteko nahaste-borraste” halakotzat jotzen du Karmelo Iturriak, Salvatoreren adiskide minak. Labaienek, berriz: “Erljiota abertzale naasketa ori, gortxo.”

(5) Ez eliz balmenik gabe: 1956.an Erromako Sancto Officio Kongragazioak liburu debekatuen indizean sartu zituen Unamunoren bi liburu nagusi: “Del sentimiento trágico de la vida” eta “La agonía del cristianismo”. Salvatore Mitxelenak kezka izan zituen Unamunoren antzeko bideetatik ote zebilen “Unamuno eta Abendats” saloarekin. Horregatik, ohar batean dio: “Ni nirez etsi ere naiz, 1955an idatziriko liburu au badaezpadan ez azaltzera. Irakurri didaten apaizek ordea baietz eta baietz Jainkoaren izenean. Nolanal, azalduko bailitz, ez da izango elizbalmen gabe”.

ra pesimistak sortua ere. 1935. urtean idatzitako "Oñaze gauean" poeman oinazea eta zeruaren itxaropena uztartzen ditu:

O gau gurgarria
Oñazearenal,
Diz diz dugunean
Zeru itxaropena.

Ez ditu hamasei urte besterik honako hau ere idazten duenean:⁶

Datozela naiz arantz ta naiz neke.
Arrats onen malkuok, bein goizalde,
Intz gozo biurtuko bai dirade.

Emozio guztiak modu eraginkorrean bizi dituelako idazten du poetak bere emozioei inolako bridarik jarri gabe. Antza handia du horretan inspirazioa kanpoko zernahitik datorrela uste dutenekin. Musa edo goi-arnasa zuten antzinakoek inspirazioaren iturri; Abendats —Abendaren hatsa— Salvatore Mitxelenak:

Ez naiz ni. Abendatsek
Diardu ni baitan.
Artxek jartzen dit Miña
Biotz ezpañetan

Salvatore Mitxelena bera zen horrelakoa, sentimenduak muturreraino bizi zituena eta, sentimenduok adierazterakoan ere, puri-purian, hau da, muturrerainoko izaera biluzian, adieraztea gustatzen zitzaiona. Ez zen epel zale; inor mintzeko beldurraren gainetik jartzen zuen egiazat zuena; gartsua zuen bihotza, bizia mingaina. Garai oso txarrak ziren halako gizon batentzat: sinismenari dagokionez, fedeari eutsi nahi zion, baina mundu gaizki egin batek eusgarri horiek ukatzen zizkion; elizaren babesa bizi nahi zuen, baina euskara eta Euskal Herria suntsitu nahi zutenekin batuta ikusten zuen eliza ofiziala... Gizakiari dagokionean ere, bizitzen eta ikusten ari zenak (analar-

---

(6) Latz sufritu behar duk: Gutxi gorabehera nik neuk nituenak, Salvatore Mitxelenak gure etxera egin zituen bisita batean. Ni zerbait idazten ari nintzela ikusirik —bazuen nire zaletasunen berr—, "latz sufritu behar duk" esan zidan, idaztea eta sufrimendua batera doazen bi egitate ballra bezala.

teko gerra, bigarren mundu gerratea...) ez zion kriskitineterako aukera handirik ematen.

Erants diezalogun horri guztiari bere poesiarekin zerikusi zuzena duen alde praktikoa bat, bere fraide bizitzan toki berezia bete zuen sermolaria lana. Hizlari paregabea zen Salvatore Mitxelena eta Euskal Herriko bazterrik bazter ibilli zen misioak ematen, hau da, oratoria gihartsu batez jendearen sentimenduak eragiten, leherrarazten, gainezkatzen. Ondo ezagutzen zituen oratoriaren betebeharrak, pulpitan ikasia zuen nola hunkitu behar diren entzuleen bihotzak. Mitxelena ofizioz zekien ethos baten aldarrikapenak baino askoz ere indar handiagoa duela pathos baten agerpenak inor kikitzeko orduan. Ez zeukan, bada, imintzioetan ibilli beharrik, abantaila baitzeukan, abantaila deitu al baliteke, zeregin horretan: pathos oinazetsuaz gainezka zeukan barrena, pathos oinazetuaren frogaz gainezka zeuden euskal bazterrak. Haatik guztiagatik, ez da harriztekoa pulpitzuz pulpitu zebilen baten jarduerak haren poesian ere itzala izatea.

Salvatore Mitxelenaren poesian asko dago interpelaziotik; entzule bati bezala zuzentzen zala irakurleari ere. Ezer narratzen hasi orduko, berehala jotzen du bigarren pertsona batengana, berak bizi dituen emozioak bigarren pertsona horri ere transferitu nahi balizkio bezala. Modu naturalean ematen ditu saltoak, diskurtso poetikoa batere behartu gabe, interpelazioaren barneko interpelazioak ere tartekatzeraino, Lauaxetaren orolmenez idatzi zuen "Gorputz dago gudaria..." poeman ageri den bezala. Edo poemaren batasuna kolokan jartzeralnoko interpelazio desberdinen konbinaketa egiten du, "Itxaropena" poeman ageri den bezala.

Izaera psikologikoari eta sermolaritzak eragindakoari eransten badlogu analarteko gerra baino lehen ere analen arteko eten politiko garratza bizi izana (familian eta lagunartean liskar eta eten politiko asko izandakoa zen Salvatore), nahiko osagarri baditugu hor poeta baten sentimendu tragikoa ulertzeko.

Hamasei urtekin ezagutu omen zuen Unamuno. Erriberrin (Olliten) ikasketak egiten ari zela irakurri omen zituen "La agonía del Cristianismo" eta "Del sentimiento trágico de la vida". "Unamuno ta abendats" sailoak ondo erakusten du zer nolako zehaztasunez eza-gutzen zuen Unamunoren obra eta inoiz inork aztertzeak da Unamunoren poesiak Salvatore Mitxelenarenean izandako eragina. Nola-nahi ere den, bien poetikak bien barne-biografiak dira, modu garratz

batez eta hornidura apain-ederrik gabe eraikiak. Bien poemagintze-tan ageri dira Interpelazio etengabeak; besteen testuen (Bibliakoak, herrikolak, tradiziokoak...) eraldaketak; oratoriarenak edo otoltzare-nak edo eliz-kantuenak diren ballabideak. Bien ezaugarria da esateko moduen dispersioa eta esan nahi denaren etengabeko batasuna uztartzea. Biek lortu nahi dute pentsamendua sentiaraztea eta senti-mendua pentsaraztea.

Unamunok esandakoari ("Ez jakintsu ta ez pentsalari; ni sentila-ri"), mireshenezko iruzkina egiten dio Salvatore Mitxelenak:

"Ta aitor bear: sentilari bezela, nolako bikaña! Zeñen angusti-duna! Nolako Jainko gose duna! Ortan bai, ortik bai, benetan erraldoi".

Salvatore Mitxelena bere buruaz ari dela dirudi "zeñen angusti-duna" dloenean.

Bizi nahiaren poeta

1949. urtea *Arantzazu, euskal poema* Hegoaldean gerra ondo-ren argitaratutako lehendabiziko liburua da. Hainbatek traiziotzat ere hartu izan zuen bilera baten ondorioz ikusi zuen argia.⁷

Bi zati ditu 1949 urtean argitaratutako liburua: lehendabizi-koak, *Zeru-deia* du izena; bigarrenak, *Kalbario, Alborni, Arantzazu*. Ohikoa da hezurdura tematikoaren leitmotiva hemen ere: Euskal Herria bizitzen ari den bidearen eta Arantzazura lgotzen diren erro-mesen arteko paralelismo etengabe baten emaitza da liburua.

Liburuak, ordea, hirugarren zati bat ere bazuen, *Bizi nai* ize-nekoa.⁸ Hura gabe atera zen, ordea, *Arantzazu, euskal poema*, Salvatore Mitxelenak gordean eduki baitzuen, zuhurtasunez eta ba-

---

(7) Gerra ondoko lehen liburua: Administrazio frankistako buruzagi ba-tek uda Zarautzen igarotzen zuela ballatuz, argitalpenerako baimena erregu-tu zioten, eta baita lortu ere, errejimenarekin konpontxo egina omen zegoen euskal idazle batek, Jose de Artetxek alegia, eta Patxi Unzurrunzaga argita-ratzalleak.

(8) Zugan bizi nai du: Bizi nai hori Ama Birjinaren kanta batetik hartuta-koa da (...baña zugandik alde / biotzak ezin du / zuregara djoa / zugan bizi nahi du...)

daezpada, harik eta sei bat urte geroago *Euzko Gogo*a aldizkariak argitara eman zuen arte. Horrela argitu zuen Mitxelenak berak bere jokabidearen zergatia:

“Obe izango zan, bearbada, poemaren ill zati au l ta ll’kin argitara izan ba’litz. Jendearen gogoko izango zan, eta lozorroaren ernarrazgarri. Zer esanik ez, berriz, poemaren oro-tankerak asko irabaziko zula gainsoiñeko onekin.

“Artarako, banun gobernuaren edo gobernutar baten baimena. Baiña, damurik, ez nintzan ausartu. Gaia arriskatua zalakoz, esamesak eta agian salaketak ere sortu zitezkeleta, ez zitzaizdan zuzen iduritu baimen-mesedea egin zidanaren agintea ta uste ona kolokaraztea”.

Salbatore Mitxelenaren lan poetikoen gallurra izateaz gainera, bertan ageri da bere ibilbide poetikoaren giltza, olerkigintza eta oinazea uztartzen dituen, berriro ere guruzbidearen eta Euskal Herriko goeraren arteko paralelismoa egiten duena:

“Bizi nahi du! Gaurregun Arantzazura erdaldunik gutxi doakizu, turista antzo ez ba’da. Ara digozen erromesak arrazaren ondakinak dituzu: nekazari, arrantzale, langille jende, ta olako ezandizkiak gelen bat. Ta, zer nai duzu?, oien aboan deadar orrek, BIZI NAI orrek, negargura eman izan dit neri, ta poemagille sentiaraz niñun...”

Negargura, oinaze, mindura horretan aurkitu behar da Salbatore Mitxelenaren iturri poetikoa. Ama hil zitzaizkion kantatutakoak (Zein ederra dan olerkaritza / biotzak min duanean (...)) Zein ederra dan olerkaritza / otowitz biurtzen danean) berdin-berdin balio du Mitxelenak jorratzen dituen ezain galetarako edo bere ekintza poetikoaren nondik norakoa ulertzeko.

Mindurak edertzen du poesia, eta mindura horren espresio bide poetikoak otowitz tankeran du gallurra, Mitxelenaren ustetan, horrek bakarrik ematen dio argia etsipenari: *post taenebras spero lucem*, dio *Bizi nai* poemaren atarirako hautatzen duen alpuak.⁹

(9) *Post taenebras*: Joben liburitik hartutako “*Post taenebras spero lucem*” esaldia hautatu zuen Salbatore Mitxelenak “*Bizi nai*” zati horren atariko alpu gisa. Esaldi bera izenburu duen lpuin bat ageri da Bernardo

Abendats edo inspirazio-iturria alpatu dugu arestian. Otoitz tan-keran eraikitako poesiaz ere aritu gara etengabe. Mitxelenak, ordea, oso gutxi hitz egin eta idatzi zuen bere uste literarioez. Gorabehera estetikoel buruzko "Au eta ura" izeneko lan bat idazten ari omen zen, baina ez dugu horren arrastorik.¹⁰ Nik ezagutzen dudan bere idelario poetikoari buruzko adierazpiderik garbiena "Bizi nai" testua- ren atarikoan ageri da eta, orrialde doi betetzen duen kontua izan arren, pista asko ematen dizkigu Salvatore Mitxelenaren pentsamen- du poetikoaz bezala euskara zer-nola erabiltzeaz ere:

«Zenbait estetika-liburuk dasalgute, gaurko ertigintzaren krisi eza- guna (musikan, margozketan, irudigintzan, elertian, zernaitan) teknika gelegiatatik dala, teknika gelegiak gotargia presatzen eta itotzen dulako dala. Ez teknika ta ez eze gabeko zenbait erti-ize- neko berrikeri aztu ezkerro, egi derizkiot baiña ez zuzen esana. Ez dago teknika gelegirik, bere jomugatik okertzen ez ba'da»

Horren segidan, Salvatore Mitxelenak leihoko kristalarekin konparatzen ditu bai teknika eta bai estiloa: gu eta ikusi nahi dugu- naren arteko kristala —teknika nahiz estiloa, alegia— ezin ikusiagoa eta hobe. Eta poetak jarraitzen du:

«Etxebarrutik kanpora begira gaudenean, tarteko daukagun leio- kristala badanik ere konturatzen ez ba'gera, ordun da leiarra bere eginkizunean jatorrena, oberena, miragarriena.»

«Ez esan, bada, gure jendeak teknika zaillik ez dula nai euskal-li- buruetan. Zailia ez-ezik, zailena, teknika gorena, eskatzen digu idazlariol: norgere burua zearo izkutatzeraiñokoa (...). Ar zagon lege: ez nekeak eman irakurleari, balzik norberentzat artu idazle bakoitzak, hariketa gelegirik ez dun ori lortu arte, lanaren lanez eta abildadez.»

lluntasuna eta sakontasuna, klarua eta arina gauza desberdinak

---

Atxagaren "Obabakoak" liburuan. Jose Manterolak izenburu horixe duen poema luze bat argitaratu zuen XIX mendean, "Euskal-herria" aldizka- rian.

(10) Au eta ura: Unamunoren "Contra esto y aquello" saloaren izenbu- rua gogorarazten du. Halaber, baita Txillardegiren "Huntaz eta hartaz" saloa- rena ere.

direla esan ostean, bere ideario poetikoa laburbiltzen duen paragrafo interesgarri bat eskaintzen digu:

«Gorendu, bai, ari dugunez gorendu ta jaso ta aberastu dezagula gure idazketa gaurko ertikera berriaren moldera ta maillara. Baina ez dezagula galdu Bilintx baten biotz-ixuri aratza, Otañoren unki-garrizko zer ura, bertsolarien berezko etorria ta gatza, lapurtarren edersena ta eufoni delako ori, Arrese-Beltiaren arnasa ta galda, ta, galiñera, galaren "piper" pixka edo delgarria. Bestela gure erria lengo maixu erdi-maillako oekin geldituko zaigu, aurrerapenik edo obemiñik gabe; edota, au makurrago, idazlarion buru-jimnasi biurri nabarmenari igesika, erdal liburuetara joango zaigu, badoakigunez, ejitotarren tipula billa... "Petierunt panem et non erat qui frangerent eis". Aitor zagun norgere errua, besteenak besteentzat utziz; eta auznar, Bidasoz onuntazkuok behintzat, Aleixandre'ren irakatsi ua, euskaldunontzat ezin obeto datorren akarra ta aolkua: "Erriarentzat idazten ez dun idazlea suizida bat da"»

Badakigu gutunen bidez sendotutako adiskidetasuna izan zutela Manuel Lekuonak eta Salvatore Mitxelenak. Gerra aurreko kontuak dira, Lekuonak "Literatura Oral Euskérica" argitaratu eta Salvatore Mitxelena lanarekin txundituta gelditu zenekoak. Manuel Lekuonak kontatzen digunez, "Auxe dek nere bidea, emendikan jo bear diagu", esan omen zuen Salvatore Mitxelenak. Eta Lekuonak eranstendu:

"Bi gauza ikasi zituen A. Salvatorek nere bi lan aletatik: erriaren estiloan egin bear zuala bere lana, erriaren estilo xumean... (onomatopelak eta guzti; kanta zaarraren erara; bertsolarien ari bizkorreran)... eta kantuz, kantagarri."

Gerra aurrekoek begientzat eta gustu estetizistarentzat egindako poesia zuten helburu (Lizardi: Biotz-begietan); belarriarentzat egina, bertsolari-sena falta ez zitzaion Salvatore Mitxelenak. Estetika lizardiarrari guztiz uko egin gabe ere, aurreko belaunaldiak bazterturiko poesia-molde herrikoiak birreskuratu zituen: katankubetako egoera hartan, aurrera-bideko berrikuntza baino premiazkogoa zuten irakurleek bidean nozitutako zaurien ukendua. Salvatore Mitxelenak ongien ezagutzen zuena eskaini zien: Jainkoari zuzendutako oihu lazgarria kantu bihurtzea. Zer egokiago, erabaki zuen Salvatore Mi-

txelenak, herriak zuzen eta aise ulertuko dituen bere betiko forma tradizionalen abaroan negar egitea baino?

Olerkiar baino, olerkaritzaz hitz egiten du Salvatore Mitxelenak, hitz egiten duen gutxietan. Lanbidez. Poesia lan baten fruitua da; baina, aldi berean, bukatzen ez den lana, berritu daitekeena. Hortik bere hainbat lanen bertsiio desberdinak eta moldaketak.

Bestalde, Mitxelena ez da ez testuak literarioegi eman zale, ezta idazle moduan ageri zale ere. Ez du poserik, ez dabil *status* poetiko baten bila. Gizon bat ageri da poemen atzean, literato bat baino. Bera poesiarentzat baino, bere zereginetarako du poesia.

Hizkeraz hitz bi

Zabartzat jo izan da Salvatore Mitxelenaren hizkera literarioa. Oreakarik gabea da, behintzat. Bizia da, zorrotza, jasotzailearen bat-bateko erantzuna jaso nahi duena. Horretarako, oinarriko kontuak hausten ditu, hizkuntzaren beraren hainbat berezko elementu bortxatzeraino, lizardik ere egin zuen bezala. Bortitzak ditu hainbat kontrakzio eta bortitzak zenbait lotura, gaizki ikasitako gramatika baten ustezko itzalpean eginak eta herri usadiotik urruti daudenak asko eta asko.

Horren guztiaren oinarrian, hizkuntza bizia eta zorrotza lortu nahia dago, irakurlearekin bat-batean sintonizatuko duen hizkera bat osatzeko premia. Horrek badu alde onik, herriaren belarriak gozatu nahiak hizkera sarkorra eta musikaltasun handikoa baitakar bera-rekin. Aldi berean, ordea, hizkera idatziak behar dituen elementu guztien arteko koherentzia eta oreka falta ditu hutsune.

Etxekoa eta ikasia, biak joan-etorri natural-ustean ari dira Mitxelenaren hizkeran. Etxekoa, ikasiaren galbahetik pasatu gabe; ikasia, etxekoaren ispiluan jarri gabe. Nolabait esateko, bi-biak ezagutzen ditu Salvatore Mitxelenak, baina ez du bi-biak ezkontzen jakin izan. Bertsolari-sena nahi luke beretzat, baina gaiak ez ditu bertsolarien publikoarenak. Erraz zurrean nahi luke ibili, baina hori ez da posible gaiak errazak ez direnean. Hortik desoreka: goranahian ari denean —eta gehienetan ari da horrela—, erabaki duen hizkuntzak ematen ez. Dena den, prosaren zelai zabaletan dabilenean, nabarmenagoa du desoreka, olerkiaren malkarretan dabilenean baino. Badirudi poe-

siak prosak baino aiseago ezkututzen —mozorrotzen— dituela hizkeraren defizitak.¹¹

Inork batasunaren premia ageri baldin badu, Salvatore Mitxelena da: lokalismo lokalistenak eta literatur forma jasoenak elkartzen ditu. Aise elkartzen du goi mailako esaldia arrunkeria batekin, pentsamendu sakona interpelazio kaletar batekin, kontrakzio bortitzena forma lexikal ezezagun batekin...

Narrasa, esango luke inork. Presaz idazten zuen. Ez zuen argitaratuko zioten itxaropenik eta, hala ere, presaka idazten zuen, barrua husteko premia zuelako, seguru asko.

Baina hori guztia horrela izanik ere, aitor dut euskal literaturan inor gutxi ezagutzen dudala hizkuntzari Salvatore Mitxelenak bezalako etekinak, txirbilak, ezpala ateratzeko orduan. Asmatzaille eta sortzaille aparta dugu Mitxelena hizkuntzak eman ditzakeen aukeren kontuan.

Basillika xar kontrasteak esaten duena ez dago ekonomia handiagoaz esaterik. *Edersena* asmatzen duenak, ederraren senaz gainera, badu hizkuntzarena ere. Bihotz *miñeritua* duenak ez dauka luzaz jardun beharrik bere bihotzeko zauriez. Nik neuk hitzaldi guztian esan ditudanekin baino zehatzago definitu zuen Salvatorek bere burua *eroetsi bat naiz* edo *angustiaduna* zela esan zuenean.

Gizon angustiadunak angustiaz bizi zuen idaztea bere ere, angustiarekin bizi zuen hizkuntzarekiko lehia. Aberriak min zionak bihotzean ere min zuen.

---

(11) Hizkera literarioa: prosa versus poesia: Oso gutxi aztertu den kontua da hizkuntzaren zuzentasuna prosan eta poesian. Poesiak, eta hipotesi mailan adierazten du, aiseago mozorrotzen ditu hizkera literario baten defizitak: ahuleziak direnak askotan bertute literario direla sinestarazteraino mozo-rotu ere.

Jon Mirande 1950-1960 urtetako hamarkadan

Txomin PEILLEN

Garai haletako Pariseko azken fosila izango naiz. Hala diot Jon San Martinekin *Euzko-Gogoako* azken idazleak garelako. Jon Mirande joan zitzaigun, baina haren oihartzuna bizirik dago. Galdera eta kritika onak euskal gizarteari egin zizkion, baina ez beti erantzun onak eman.

Maiz esaten da erbestean egin zela orduko euskal literatura guztia; bai eta ez. Berrogeita bostetik berrogeita hamarreraino bai. Erbestean Parisen idazle asko Montevideo, Buenos Aires, Caracas edo Mexiko aldean zeuden, baina Francopelan eta 50etik gora Hegoaldean garatzen da euskal liburugintza, gure arteko giro ezinago beroan eta ingurumen ezinago hotzean.

Laburzki gogoratzen dizuet hamarkada hartan Euskaraz osoki argitaratu zirela Donostian *Egan*, *Euzko Gogo*a Guatemalan Geroxeako, *Yakin* Arantzazun eta *Karme*le Zornotzan. Azkenik ere *Anaitasuna*. Bi argitaletxe nagusi ziren: bat, liburu bakan batzu euskaraz eman zituenak *Ekin* Buenos Airesen eta, bestea, euskaraz ia denak Itxaropena Zarautzen. Arantzazun eta Balonan erlijio liburuak egiten ziren. Balonan astekari bat zegoen euskaraz: *Herria*. Orduko idazle gehienak apezak ziren, baina nire adiskide gehienak ez: Jon Mirande eta Mitxelenarekin, Irigarai eta Krutwigekin. Aresti eta Ibinagabeitia-rekin euskal liburugintza «desapalzten» hasia baitzen

Nola egin ginen idazle?

Lehen lana izan nuen euskaldun bilakatzea, zeren gerra ondoren 14 urteekin Parisetik Euskal Herrira oporretarako itzuli nintzenean, ez nintzen euskaraz hitz egiteko gai, nahiz egun guztiz etxean entzunik ulertzen nuen. Euskal ortografia 1950an ikasi nuen izeba Anak eman kantu liburu batean. Grafia ia oraingoa zen. Alboan frantsesezko itzulpena zeukan. Jadanik irakurria nituen euskaldunei buruzko frantseskeria guztiak hala nola Onésime Reclus delako batek ziona 1855ean euskarak ez zuela hogeigarren mendea ikusiko eta Iparraldeko euskaldunak ez baziren frantsestu nahi aski zutela Hego-Ameriketara joatea. Tai gabe gure kulturaz Jorge Semprun, Fraga, Miguel Azurmendi, Juan Juaristi eta beste etsaiaskok prediku berdinxka darabilte.

Eta gaineratzen zuen: *«cette langue disparaîtra sans littérature et c'est mourir deux fois que de périr sans chef d'œuvres»* Hizkuntza hori desagertuko da eta bi bider hiltzea da obra nagusirik eman gabe akabatzea. Horixe komentatu genuen Miranderekin, maiz, ezagutu nuen ordutik. Mirandek orduko euskal liburu eta gramatika bazuen.

Lehen euskal lana

Bretaien bidez Pariseko euskaldunak ezagutu behar nituen. Orduan Eusko-Jauriaritzak Pariseko Avenue Marceaur bazuen etxe eder bat. Han biltzen ziren kantari, dantzari eta euskal ikasleak. (Etxe hori Mitterrand orduko Barne Ministroak Francori eman zion denbora berean Euskadi Irratia debekatzen zuelarik) Lehen aldian Andima Ibiñagabeltia ezagutu nuen. Esan nion euskal nazionalismoarekin interesatua nengoela. Hark erantzun euskara lehenik ikas ezazu, eta gero ikusiko duzu abertzaletuko zaren ala ez, baina ez bilaka nazionalista gaztelaniaz baizik hitz egiten duten horien modukoa.

Miranderen ezagutza

Urte berean 1949an Jon Mirande zuberotar jatorrizko idazle berria ezagutarazi zidan. Haren bizpahiru euskal klase jarraitu nituen; ba omen nekien aski, bakarrik hobetzeko eta Andimak gipuzkeraren

Ikasteko Bera eta Mendizabalen metodoa eman zidan. Halatan ere nire lehen hiru ipuinak Jon Mirandek bultzaturik zubereraz idatzi nituen 1950ean Guatemalan, lenen euskara hutsezko aldizkarian Euzko-Gogoan VI.en alean agertu zirenak. Gipuzkera osatua ikasituen Miranderekin batean eta hizkera horretan bi poema argitaratu *Gernika* Buenos Airesen Isidoro Fagoagak egiten zuen aldizkarian. Bata, Txinar gudari, Txinako Txen Huo Txang heroi ospetsuaren heriotza kontatzen zuena, Arestik erabiliko duena *Nire aitaren etxea* olerkiaren idazteko.

Laster hilabetero Ibiñagabeltia, Mirande, nire anala eta lauak bildu ginen arratsaldeetan bataren edo bestearen etxean tertulian. Kafe eta kopa artean elkarri erakusten genizkion, kritikatzin eta zuzentzen gure idazkiak. Garai hartan Mirandek 50etik 53ra irakurri zizkigun. *Euzko-Gogoan* eta *Gernikan* argitaratu ziren poema gehienak gipuzkera osatuan zeuden. Euskara baturantz batean jarri zituen hil eta gero argitaratuko zizkietenak. Euskaldunen eta Francoren zentsuragatik hogei urtez luzatu zen Miranderen olerkien argitalpen oso hori.

Mirande ni baino pixka bat lehentxeago euskaraz idazten hasi zen Eta bere lehenbiziko olerkian bere bi gai nagusi agertu ziren: kristautasunaren aurka izatea, eta Heriotz egunaren hautatzea.

Honela zion:

Soneto

Aspertuaz urturik, txoi neure blotza
 bizi ontako neke ta negarrak aztu.
 eriotz samurrak danak eramango ditu:
 oetzat izango det biar buztin otza.

Gizonok zuen artean nebillen arrotza :
 maitatu nituenak ez naute maitatu,
 adiskide onenak egon dira mutu
 alperretan diet egin zeruel otaitza,

Ez abesti latiniik, ur deunik ez, apalzi
 Ez garbairik analiak, naizenean ilko:
 analaren garbala gezurra baita maiz.
 Lurraren magalean sartu aizeneko

poztu neure gorputza! Bertan egongo naiz
naiz udara, naiz negu, bakean betiko

(1948ko Martxoaren 9ko gutun batean idatzia).

Olerki honetan geroago erabiliko dituen formulak agertzen dira, balna bitxi da nola zortzigarren lerroan agertzen den: *adiskide one-nak egon dira mutu*, politikan jarraitu ez genuelako. Nietzschek itzulpen batekin handik hamar bat urtetara berdin berdina idatziko baitzuen.

Prosodiaren aldetik hor agertzen da nik dakidanez inork zehazki aztertu ez duena: aliterazioen, barne-errimen erabilera, geroko olerki gehienetan aurki genezakeena. Hori zor zaio Mirandek ingeles poesia eredutzat hartzen zuelako eta Ingelera zaharra irakurtzen zekielako. Hona adibidez, beste leku batean aztertu dudan legez, olerki honetan erabili duena *Nil Igitur mors est* olerkian Mirandek berak argigarri moduan idatzi zuen:

Lehen hirur ahapaldiek erria- tan duate: zarta hots egite hortaz
gogoartu nahi izan dut bizidunaren antsia mundu lazgarri hontan
galdurik izatez, heriorako hor izatez.

Hona gure azterketa. *Lehen ahapaldian* «t» kontsonate leherkaria birresanaz eta kontsonante igurzkarri batzuek ballatuz, bizitza eta bizi ezin jasanaren zama adierazi nahi du eta hona zein silabekin erritmo jarraia sortzen duen:

tu, tu,txo,tza	Aspertzaz urturik txo neure blotza
ta, ta, tu	bizi ontako neke ta negarrak aztu
tz, tu	eriotz samurrak denak eramango ditu
tza, za, zti, tza	oetzat izango det bihar buztin otza

Bigarren ahapaldian. Adiskideen, lagunen haren ganako utzikeria deitoratuz, barne-errimekin jarraitzen du

te, en, en, tza	Gizonok zuen artean nenbillen arrotza
tatu, tu, te, tatu	maitatu nituenak ez naute maitatu
on, on	adixkide onenak egon dira mutu
ta, et, to, tza	alperretan diet egin zeruel ototza
mal, ni, na mal	maitatu nituenak ez naute maitatu

Hirugarren ahapaldian. Ez da gehiago igurzkaririk, bizitzaren as-

tuntasunetik herioaren aipamenera doa berriz «ai» diptongo minga-
rriarekin eta «i» bokalarekin

i, i, ik, ik, ai	Ez abesti latiñik ez ur deunik apaiz
ai, ai, ai	ez gar air ik anaia k naiz enean hilko
ai, bai, bai, ai	naia ren gar baia gezurra baita maiz .

Laurgarren eta sonetoaren azken ahapaldian, bi barne errima
motak erabiliko ditu

en, ean, en	Lurraren magalean sartu haiz en eko
zt,tz, go, ta, go	poztu neure gorputza bertan egongo naiz
ai, ai	naiz udara, naiz negu, bakean betiko

Formaren aldetik 7/6 bertso horietan eta sonetoaren tankeran
ez dago berrikuntzarik, berrikuntza da soneto klasikoaren aurreko
sistema batetik barne-errimaren erabilera

Jon Miranderen olerkiak eta prosa euskal letretan gaien aldetika-
ko lehen haustura, lehen etenaldia izan zen eta modernitatean sar-
tzea. Arestik behin esan zidan moduan «ez banu Miranderen lanik
irakurri ez nuen, beharbada, sekulan euskaraz idatziko» Ongi ulertu
zuten Jokin Zaitegi jesuitak eta Andima Ibiñagabeitiak Mirandek—po-
litika idelak bazter utzita—zer zekarkion euskal literaturari.

Bai halaxen zebilen hamarkadaren azkenean Jon Mirande bere
Aur Besoetako gipuzkera osatuan emana, ezin publikatuz Franco-
pean, baina berdin Caracasen Miangolarrak argitaratu nahi izan zue-
nean. Protestak izan ziren eta eleberriak hamazazpi urte itxoin zuen.
Orain badaude gazte batzuk bi urteren buruan heuren eleberria argi-
taratuta ikusten ez dutelako haserretzen direnak. Hemen gatzelaniaz
eta euskaraz jadanik beste gisaz eleberri horrez azaldu nituenak
berrituko dizkitzuet.

1. Sortzearen eta argitaratzearen oztopoak

Jon Mirande eleberriaren idazten hasi zenean, berehala idatzi
zidan. Hona bere eskutitz batean diona, gipuzkeraz:

Parisen 1959ko otsaila lehenean,

- (...) Alpatu nizun ipuina bukatuxerik dut. Garbitan ipintzen ari naiz
orain eta amar bat egunen buruko eginik duket. Luze samarra da

«Alos Torrea»ren heinekoa gutxi gorabeera, eta gaia oso «be-zela»: maitasun kondaira bat, 30 urteko gizon baten eta 11 urteko nexka baten elkar maitatzea kontatzen duena, ots euskarazko «Lolita» bat (naiz ez dudan zoritxarrez V. Nabokov-en lanegi-ña irakurri aal izan)

Mitxelenari bi itz esan diot hortaz eta erantzun dit aldizkarian publikatzeko alegiñak egingo dituela. Bainan beldur naiz ezin dite-keela, zati zenbait aski erotiko baitira - naiz funtsez oso garbi eta sentimentala den. Beharbada liburu txiki antzean aterako dut, zentsurari iges egiten aal badio. Nai baduzu kopia bat bidaliko dizut, zure aburua jakin nal bainuke, formari eta funtsari buruz (ez naiz ausartzen Urrestarazuri erakustera).

Beste lan batzu egin gogo ditut hartarik landa. Irudimena berpliztu zait azkenekotz, eta idela asko badut. Bainan astia urri, bai eta ondikotz blotza ere; irakurle izpiritu zabal gelago balira oraindik! Bainan berriz ere gure erritarren konformismuak nazkaturik na-duka(..)

Mirande oroitzen zen nola apez batzuk bere olerki erotikoen argitaratzeko asmoa agertu zuenean gogorki mintzatu ziren, hala nola Chabagno, Lafitte, Mokoroa eta *Euzko-Deya* berak zer meha-txuak eduki zituen, Miranderen obrak alpatu zituelako; beraz eleberri horrekin bazekien arazo berdinak agertuko zirela.

Urte berean Aldjeriatik bidali nion eskutitz bati erantzunaz honela zion: Eskerrik aunitz zure eskutitzagatik; barka ez badizut lehen erantzun, bainan ene ipuinberria urrendu nahi nuen kopia bat zuri igortzekotz. Honekin batean, beraz, *Haur Besoetakoa*, badoakizu. Barka igortzen dizudan kopia ez bada oso irakur errexa bai eta irakurri ondoan eni atzera bidaltzekotz eskatzen badizut: beste bi baizik ez ditut, bat Igorriko diot Mitxelenari, baina beldur naiz ezin irar dezakela Gipuzkoan zentsuragatik eta beharko naizela saiatu nonbait publika eraztera; Amerikan, agian, Andimaren bitartez.

Zure aburua idazlantxo hortaz asko preziatuko dudala zihur izan zaite, batez ere hizkuntza eta formari buruz —eta zure oharrak kontuan hartuko ditut noski— zer edo zer aldatzekotz argitara erazi baino lehen, beharra baldin bada; funtsari buruz ere zure litzia pozik hartuko dut, jakiña, bainan hortan ez dut deus alda dezakedanik, istoria ankaraz-goratu gabe. Hanbat gaisto gure herri-

ko zintzo eta zuzenek ene bi protagonisten maitasun beregisakoa kondentatzen badute.(..)

Jon Mirandek eskatu bezala oharrak bidali nizkion, ilun gune batzuk argi zitzan, hasiera astunegi zela eta berriz Indar gehiagorekin idaz zezan. Lapurtar klasikoz erantzun zidan:

Zure oharrak khonduan hartuz Aur Besoetakoa berridatziko dut eta Andimari Igorriko deraukot, Mitxelenak ez badu publikatzen ahal.

Idazleak sumatzen zuen bezala *Egan*-en argitaratzeko ezezkoa eman zion Mitxelenak eta lapurtar klasikoz idazten dit:

«Mitxelenaren guthun bat hartu berri dut(..) goralphuak egiten derauzkit ene Ipuin berriagatik, baina ezin publikatu eraz dezakela borlabilki erraiten deraut.. bertzela «akabo aldizkaria». Andimari Igorri deraukot eia Amerikan argitaratzeko biderik hatzemanen duenik(..)

Caracasen euskal letren mezenas zen Minagolarra donostiar aberatsa bizi zen. Ustez eta hark argitalpena lagunduko zuen, jadanik Mirandek bere olerki hautatuak helarazi zizkion, baita bere eleberria ere. Eta ez dakizkigun arrazoi edo sasi-eraginengatik denak han lotan egon ziren. Salbatu Poemak X.Olarrak 1984ean ederki eman behar zituen, idazlearen hitzaurrearekin.

Bestalde nahiz ez zen politikan gogaide, adiskide zuen Arestik, idazlearen balmenarekin euskara batuan jarri eta Mirande bizi zegoeno 1970ean eleberria publikatu zion *Haur Besoetakoa*. Venezuelan egon zen benetako lehen idazkera *Haur Besoetakoa*, Andolin Eguzkitzak aurkitu eta 1983an argitara eman zuen. Argitalpen asko izan ditu ondotik. Geronek haren irakurketari buruz bi hitzaldi eman genituen bata 1976an Deustuko unibertsitatean Alfontso Irigoyen zenak delturik euskaraz, eta Madriden, 1992an, Unedeko irakasleen aurrean, gaztelaniaz.

Haur besoetakoaren irakurketak

1. Irakurketa arrunta, bakuna eta errexa

Hau da galak lotsaturik egin ditekena. Lehen irakurketan argu-

mentua hau da: gizon baten eta haur baten ezin maitazea, neska itotzen delarik etelten dena, gero gizonak harengana joaiteko, bere burua itsasora botatzen duelarik. Tragedia bat erotismo sotil batekin eramana zintzoen eta fraide batzuen eskandalagarria (Ikus zer dion liburuaz L. Villasantek diona *Historia de la literatura vasca* delakoan).

2. Erotikazko irakurketa?

Deustun egindako hitzaldian hiztegiaren azterketa zehatza egin nuen eta hitz batzuen garrantzia azpimarratu.

Gorputza. Hitz hau berrogeita hamar aldiz irakurtzen da eta hau da erotikazko hitz nagusia. Eta bi gorputz mota deskribitzen zaigu, gizonarena dorpea, mozkorra, sutan Teresa neskarena minbera, ederra, malgua, biguina, zuria. Bretoieraz arimaz idatzia zen artikulu bat euskaraz jarri nuen Mirandez egin nuen lehen lan bilketarako 1977.ean, eta hor *Nire fedea* arimaren izenean ez dela gorputza ukatu behar dio Mirandek:

Aitzitik gorputza gure nortasun ezagutuaren oinarri bezala ezagutarazi behar da eta hortik «Die Hinterwelten» hots metafisikalarien mintzaldiengatik, gorputzari bere izatezko indarrak ohoratu behar dizkiogu, horiek baitira nahiz azalezko nahiz apaleko, erro sakon eta beharrezkoenak: erran nahi dut sexuaren ezagutza eta etnien kontzientzia. Gogoaren gainbegiagatik zentzu horien ukatzea ez lizateke engainu eta astakeria baizik zeren «aingerua egin nahi duenak, animala egin dezake. In *J. Miranderen Idazlan Hautatuak*, Txomin Peillenek prestatua, Gero, Bilbo, 1977.(104.or.)

Eta Haur besoetakoan horren oihartzunez zehaztu zuen:

Gorputza ez-bear bat omen; edo eragozpen bat —baina bai eta arimara daraman bide bat ere—Goizerriko mystikoeek erakutsi zioten araura. Ondikotz! Theresaren arima haren arima, haren aragia baino gaizkiago eta azalezkiago ezagutzen zuen oraindik. (Lib. alp, lehen arg. 105.or.)

Gorputz/arima dialektika horren lekukoa da ere zubereraz idatzitako olerki bat «Jei-gal» eta hartan emakume bati amodioa egitean esaten zaio «*Bi arimen müga dakigün jaur!*».

Arimaz. Arima aipatzea erotikan ez da hain bitxia. Hitz hori hamalau aldiz irakurtzen da, gehienetan gorputz hitzarekin lotua. Lotura horrek Miranderen sineste nagusi bat erakusten digu: gure idazlea izpirituzalea dela. Arimaz dio «*Itsaso berdea dela*», eta itsasoa heriotza da. Azkenean gizonak neskarekin arimaz bat egiteko itsasoan itotzea bide bakarra du; baina ikus dezagun, ez baitut nik hortaz besterik idatziko, *Nire Fedea* saiakeran idatzi zuena:

Ariman sinesten dut —bere izen arrunta eman behar baitzailo—: erran nahi dut izaki bakoitzean alderdi psikiko bat badagoela; konbentzitu nago eta materiazeleek diotenez bestalde psukhé hori ez dela ekalaren gain-fenomeno bat abere eta gizakentearentzat, baina aitzitik fisika-kimika aldaketez oso bestelakoa, bere izate barnatsu eta sakonenean. (Op.cit. 104.)

Horregatik nahiz gorputza gauza iragankor eta bigarren mallako den, Arimari berdinduz nahi bada, sineslari batzuek dagiten bezala ez da mesprexatu behar hiltzera behartua baldin bada, arima beste hein batera iragaiten delarik. (Op.cit. 105.or.)

Gorputz harremanak. Laztan hitza berrogei aldiz, musu 5 aldiz, besoetan hartu 3 aldiz, hartu zuen behin. Azken harreman bakar hau sinbolikoa dela diolarik. Beste hitzik ez, beraz, Bernat Etxepare baino gutxiago .

Sendimenduak. Hiztegi osoan erabiliena bihotz, 62 aldiz, mailtasun hitzaren lekua hartzen duelarik, Mirandek olerki batean idatzi baitzuen «*Maitasun hitz higatu hori*».

Sendimendu baikorrak. Zoratu hitza erabiliena 29 aldiz eta batik bat gizonak neska laztantzen duenean, gero eskeron 15 aldiz, eztitasun 12 aldiz.

Sendimendu ezezkoak. Lasterregi irakurtzen denean eta «happy-end»-ik ez duelakoan eleberri hitsa dela idazten da, baina liburuan zehar hiztegiak besterik salatzen du:

golbel: 11 aldiz

alal: 16 aldiz

negar: 6 aldiz

irrifarre: 26 aldiz

ahalge: 3 aldiz

pozik: 8 aldiz

pena: behin

irri: 15 aldiz

3. Herri min, gako nagusi bat

Herriminaren sinboloa neska dugu. Neska Euskaldungoa, badu 11 urte 34 urte dituen Mirandek euskaraz idazten duela eta Euskal Herriaz Parisetik amesten. Nahiz liburu horretan lagun bati gertatua kontatzen duen, Irakurri nahi duenari lau aldiz irakurketa gakoak ematen dizkigu:

Theresari begira zegoelarik bere errimiñaren jaloterri hura zekusan barruko begiekin. (Haur besoetakoa 3. 37.or.)

Bai Euskal Herria bilakatu da neska hori eta berriro urrutixeago errepikatzen du:

eta orain sumatzen asi zen gorputz eder hori bere edertasun mozkorgarriagatik, synbol bat baizik ez zela, haren blotz urduria errimiñez jotzen zuen zerbaiten symbola. (Op.cit. 45.or.)

ogel eta amasel ordubete haren gorputxoak ikusi gaberik zegoela eta errimiñaren antzora siztutzen zion blotza gabetasun horrek. (Op.cit. 55.or.)

(..) eta haren itsasoaren beteak izuz eta errimiñez batera jotzen zuen aita besoetakoa. (Op.cit.111.or.)

Liburu horren sinboloa argi da. Mirandek abertzale ametsak, fazista ametsak eta idazle ametsak suntzitzen ikusi zituen eta psikiatrari esan zion bezala bere bizitzeko arrazoi bakarra idaztea zen, eta urte haletan ezin argitaratuz euskal liteaturak izan duen idazle mada-rikatu bakarra izanki ez zuen beste irtenbiderik liburuiko gizona bezala bere herriminaren itotzea baizik eta bere buruaz beste egitea. Urte haletan ez zuen erdietsi bere burua hiltzea, baina 1972.ean bai, baina ez itsasoan.

4. Kultura irakurketa

Neskari erakutsi nahi dion kultura Mirandentzat Euskal Herria-
rentzat amestu duena da. amets zabala, munduko kultura guztiei irekia. Zaittegik, Ibiñagabeitiak, Krutwigek bezala Mirandek galdu humanitateen nostalgia zeukan. Frantses irakaskuntza modernoaren aurka mintzatzen da, Theresa errepublikako eskolatik behin betirako

ateratzen duenean. Miranderen Euskal Herriarenganako kultura egi-
tasmoa aspaldikoa zen, jadanik Loustau-Daudine euskaldunari idatzia
zion 1948an:

Nik maite dut neure herria Angles edo Frantses batek berea
maite duen bezala. Euskal herriko dantza ta abesti herrikoiak
laket zalzkit, naski; eusko edestia ikasten ari naiz; bainan geroari
beha bizi behar genukela deritzait. Nere ametsa hauxe da: egun
batez Euzkadl izan dadien ludiko herrialde argituenetarik bat
-lphar-Europako erresuma ttipi zenbait diren bezala- Gogoan ditut
Holanda, Dinamarka, Finlandia. (In *Txomin Peilleneren Euskaltzain-
dia sartzea* Euskera, Bilbo 1989,2 34zbk. 429-486 or.)

«Kultura eta folklorea» artikuluan honela dio:

Naski gure kiroletan edertasun, jaukaltasunik bada; berdin
dantzetan eta gure bertsolarien kopletan humore. Baina euskal-
dun kultura hortara mugatzea, edo kulturaldetik garrantzi berezia
daukala sinestea, frantses kulturak (Bécaud)-en kantetan duela
bihotza eta amerikar kulturak Base-Ballean erraitea lizateke.

(..) Nahikoa da eta aski begien irikitzea ikasteko nola gurea bre-
zain apala den egoeran bizi ondoren, azken ehun urteotan herri
batzuek beren etnia-nortasunaren errespetua irabazi duten, izan
dadin politika jabetasunarekin edo gabe, beren ohiko dantza eta
kanten alde lan egiteaz oso bestelako bideetatik, hala nola Fintar,
Flamandar, Galestar.. (J.M. Larrea, *Miranderen lan kritikoak*, Pa-
miela, Iruinea, 1985, 82-83.or.)

Kulturaren herrialde ereduak.

Hegoalde eta Iparralde Europa.

Nai zuen Theresa berarekin eroan atzerriko lurralde urruti, ha-
rentzat berri eta ezagun gaberik izango zen, batera; Egoaldeko
erri eguzkitsu eta koloredun batera? Eta jadanik aurra bazekusan
berarekin itsasoko ur epeletan igerika, edo aitzinateko uriak eta
erriak ikuskatzen zituztelarik, musaloetan eta arri zaarren artean
Theresa serioa, orotzapen eta antze lanei begira, hark ematen
zizkion azalpenei beha..

Ala ametsaren iratzarzalle den Iparralderantz ziran ote joango,
beren urratsak oian sakonetan barrura ezkutatzera, edota itsas-

nesken dantza-leku izandako arkaitzetan eserita, ugliñen eta beren blotzen musika uzuari entzutera?

Goizerria edo Ekialdea?

Garai haletan Mahabaratako ipuin bat eman nuen euskaraz, Krutwig eta Mirande Ekialdeko filosofien iralkurtzen zebiltzan, batez ere budismoa. Nirekin Jonek Indietan gertatuko zen eleberria idatzi nahi zuen. Mirandek bere *Nere fedean* aitortzen du: «*Goizerriko mystikoeak erakutsi zioten araura*»

Halaz ere gaineratzen du: «*Ez dut erran nahi hala ere, metenpsikosian sinesten dudala*».

Sartaldea edo mendebaldea

Hau da bitxiarena eta hurrengo gaiarekin lotua. Itsasaldeko haizea baita heriotzaren deia eta heriotzaren ondotik beste mundurako bidia, lehen orrialdetako ekaitzarekin dakusaguna.

«*Sartaldetik zetorren aizeak*» eta hil ondoko Tir Na Nóc, Gazteen Lurra alde horretan dago eta geroago gehiago iruzkinduko dugu.

5. Mitologia irakurketa

Miranderen liburuan ez da Euskal Herria benetan agertzen, non ez den neska hori, baina mitologia ere Keltena da, arimaren sinestearekin lotua eta batik bat *Tir Na Nóc* «Gazteen Lurra» nolakoa den, zertarako den idazten du:

...han (Gazteen Lurrean) igurikitzen baitzuen aurrak, bere gorputz eta arima berriz betegiñen eskeintza harri egitera gerturik. (Op.cit. 119. or.).

Liburuan zehar Herloaren uharte horiek zazpi aldiz alpatzen zaizkigu (35.37.38.108.116.119.or.)

Bazirudlan ontzi-irudi heletan emanaz, urrutira eramango zutela, beti urrutirago amets orok loratze eta betegintzarre duen ugarte doatsuetaraino. (Op.cit. 35.or.)

(..) Gizonak, Theresari begira zegoelarik, bere amets ezin esanezkoari egoak aske uzten zizkion Sartaldeko ugarte doatsu hale-

taraino eraman zezan, *Gazteen Lur* ezkutatu hartaraino. (Op.cit. 37.or.)

Heriotza gabeko uharteez esaten zaigu:

...erritarren artetik hark bakarrik ote zuen sekula antsiatu ta ikusi, itsasoaz bestaldean, eriotza gabeko *Gazteen Lurra* kristalezko abardun sagarrondoaz estalia zen hura? (Op.cit. 38.or.)

Theresari *Gazteen Lurra* aurkezten dio

Theresak zoraturik entzuten zituen aita besoetakoaren blotz irudi-mendunak asmatzen zekien ipuin ederrok...urrutiko Amerika baino urrutiago, Indianoen lur urretsuak baino urrezkoago diren ugarte doatsuak, ordez ez zizkion oraindik alpatzen, han arimaren sorterrri den *Gazteen Lur* mirarizko hartan, baitzatekean Theresa printzesa eta agintari zor zitzaion araura... (Op.cit. 83.or.)

Gazteen lur hori ez da paradisu, paganoena da, druidena, Tir Na Nóc da:

ene Jainko zaarren aldareak zutik ballira oraindik, ez nuke beldurrikan aspaldian joana nintzateke Theresarekin batean galztoek eta txarrek aaztu erazi, gezurtatu nai diguten *Gazteen lur* irrikatu hartara. (Op.cit. 108.or.)

Theresa neska itorik hiltzen denean:

...uraren oldarrak engoiti bazeraman hainbat gutiziatu zuen zabalerrantz *Gazteen Lur* hainbeste amestu hartaraino. (Op.cit. 116.or.)

Gizonak bere burua itsasora bota duenean:

Aldi hartan ez zuten gizonaren gorputza arkitu, Theresa ito zen gunean luzaz billaturik ere. Ergelak! engoiti urrutira bazeraman Theresa eraman zuen ugin gora hark berak...urrutira delen elmenaz bestaldera, heien minduraz bestaldean dagoen *Gazteen Lurrrera*, han, undiña eta itsas-nesken artean, igurikitzen baitzuen aurrak, bere gorputz eta arima bategiñen eskeintza harri egitera gerturik. (Op.cit. 119.or.)

6. Itsasoaren gaia

Noski *Gazteen Lur* ametsarekin lotua dator. Liburuan lehen le-
erroan agertzen da:

Sartaldetik zetorren alzeak itsasoko oiarzunen ekarle, makur
erazten zituen parkeko zualtz illunak, sala leioaren aurrean: Intziri-
ka ari ziran eta Inarosten ziran ontzi mastak izan ballirakean
ekaltz baten jostagaillu. (Op.cit. 35.or.)

Itsasoa ezti eta hasarrekor:

Gizonak kontatzen zion Theresari Itsaso ezti eta hasarrekor horren
epopeia, ezagutarazten zizkion lehenagoko Itsasketak, heien odo-
leko ziren mariñel zangarrak beste mundu bateraino eraman zi-
tuztenak. (Op.cit. 83.or.)

Itsasoa garbitzaille:

Ikus, Theresa, Itsaso malteak Isabelaren zikinkerietatik garbitzen
naul. (84. or.)

Itsasoa sartu ziran eta ugiñek bertan garbitu zituzten bekatu
guztietatik. (Op.cit. 113. or.)

Itsasoa herri-minarekin etaTheresarekin lotuz

...heien oinetaraino atsedean artzera zetorren itsaso bortitz eta ezti
bazterrik eta ondorik gabeko hartan; eta haren beteak izuz eta
errimiñez batera jotzen zuen aita besoetakoa, bainan Theresa
aurrera zihoan lehena. (Op.cit. 111or.).

Itsasoko Jainkoa,Kelten Manannan Mac Lír da eta bizitzaren patua:

esmeraltargiz eta zillar zurizkoz apainduak, Itsas-jainko aundi ba-
ten beztimendu izanik ziran ausaz hain eder heien oinetara zeto-
zen ugin gorak. (Op.cit. 83.or.).

...Itsasoko jainko onak bizia barkatu bazion Theresari, segurki
helduko zen itsas bazter salbagarri hartara(..) bai eta ugiñ eskerga
batek itsasoko jainkoak igorri izan ballo bezala, jo eta uzkailli
zuenean ere. (Op.cit. 115.or.).

Margolariak —alegia idazleak— ito diren biengatik jainko hari bere
eraztuna eskaintzen dio:

eta beingoan, uretara jaurti zuen eskuinean zekarren urrezko zaldun-eraztun bat, itsasoko Jainkoari oberenda. Ez zen ankerra izan biontzat. (Op.cit.120.or.)

7. Jon Mirande eta emakumeak

Eleberrian Jon Mirande misogino agertzen bada, misantropoa ere; ezen gorroto dituenak burges zintzo itxurazkoak eta haien morrinak dira.

Isabela andregaiaz dio:

Ezin zitekela neska apain dotore, adimen uts eta modari jarraitzaille harekin bizl izan. (Op.cit. 58.or.)

Lehengusu gizona ez da hobeki erakutsia:

Urde zikintsua, burges txiki estu zikiña. (Op.cit. 92.or.)

Eta aurrean zeukan bertutearen zalduna, gizon bear bezalakoa, ezdeus, gatzil hori, estalika mintzo zen hypokrita hori. Ez al zekien egiazki nolakoa zen? Ez aal zuen haren gogo eta biotz-txikikeriaren berri, bere bizl guztian egin, egiten eta egingo zituen txikikerien berri? Lapurra, salerosketari zen aldetik; gezurtia gizarteko gizon bat izaki; satsua lehenago ohaldetzat zituen emakumeekin. (Op.cit.93.or.)

Gero Gizona, beste izenik gabe agertzen dena ez da ederretsia, mozkorkeriaz bere azpijoko, koldarkeriak eta ahuleziak estaltzen ditu. Margolaria ere, hots idazlea, azken lerrotan koldarra dela esaten zaigu. Theresa neska txikia da ederrenik eta garbienik agertzen dena, amets bat bezain ederra.

Ez dizkitzuet Irakurketaren gako guztiak eman baina literatura lanegin baten balioa Irakurketa ugarien izatetik dator. Miranderen (*H)aur besoetakoa* ez da fraideak esan zuen bezala ximplekeria eta landugabekoa. Eleberri honek izan duen zoritxarrik handiena gaztelaniazko itzulpena izan da, hitzaurreak ez duelako ezer ikusteko eleberriarekin, hirugarren pertsonan idatzia lehenean jarri balta, Miranderen aitopena balitz bezala, azkenik hitzak baserriarrek ematen dizkieten adieraziekin itzullak dira batzuetan, Mirandek eta eleberria baserriarekin ezer ikusteko ez dutelarik. Beraz, artamenda edo go-

menda genezake 3. argitalpena Andolin Eguzkitzak paratua *Haur Besoetako*a 1983an, baita *Haur Besoetako*a Arestiren eraginez 1970.ean bigarren testuarekin egin zen lehena.

Jon Mirande itzultzaile

Haserre garai haletan denetarik egin behar zen eta Mirande ez zen mugatu olerki egitera bertso bakunak, abertzale himno batzuk ere idatzi zituen hala nola *Jeiki Jeiki*, *Lenago bizi zan Euskadi askatasunean*, *Ortziren zaldunen gudu kanta batzu aranista* kutsuz. Egin zuen testu pollitena *Uztailaren hamalau*eko panfletoa frantses Fiesta Nazionalaz izan zen, Forel mauletarra gidari eta bi Peillen anal abertzaleok automobileraz ibiliz Zuberoan 300 aleetan banatu genuen. Hementxe daukazue original bat plastikoaren pean.

Ingeleratik eta frantsesetik ere kantuak itzuli zituen, euskarak kantu berrien modernotasunean sartu behar zuelako. Préverten *Les feuilles Mortes*, eta Sartren *Dans la rue des Blancs Manteaux*, Stan Jonesen Unai zar bat eta beste batzu 1950 urte haletan idatzi zituen; ez zuen nahi izan bere poemen artea argitara zitezen. Berea da ingeles musika batekin egin zuen *Ene Maite Kattalin*. Miranderen lpuin eta poemak bizirik diraute kantarien eta Rock talde batzuen ahoetan.

Nazionalistak, Mirande, Ibiñagabeitia eta euskara

Egia esan euskal idazle izaten jarraitu dugu Ibiñagabeitia paregabeak bultzaturik; zoritxarrez Venezuelara joan zen 53.ean, baina handik ere akulatu gintuen, beste hamalau urtez, nahiz berak etsipen aldi handiak eduki, hala nola idatzi zidan gaur ere irakasbide behar genukeena. Bere gutuna 1957.eko bagilaren 25ekoa da:

Txomin, egia esan aspaldi ontan antzu nabilkizu euskal alorrean; ez dut ia ezertxo ere ondu, eta lotsagarria da au benetan, ni bezalako euskaltzale batentzat, besteak euskal idazketara zirikatzan ibili naizen onentzat. Eta zeri dagokio ene antzualdi au? Ondo dakizunez, Txomin, idazleak ere akullua bear du eta emen ez daukagu iñolako akullurik idazleok. Ez dut lurralde au bañon elkorrakorrik ikusi idazlanerako, euskarazkorako batez ere. Emen-

go eusko ospatuak ez dira begiko zakarraz baiño gelago arduratzen, gure izkeraz.

Bost axola emengori euskaragatik. Eta orrexek ematen dit, neri beintzat, miñik aundiena. Eta abertzaleak omen dira..Zer nolako abertzaletasuna da ori geure geurea dan izkerari kasurik ere egiten ez diona? Gaiñez eginda nauka zorioneko abertzaletasun ergel orrek, gure izate guztia erdel uiolean ondatzen ari zaigun nazionalismu zitel orrek. Ez dut nai ario ortako abertzaletasunik.

Lotsaz gorrituko ziñake, Txomin, emengo eusko-etxeara igande batez urbilduko baziñake. lentez beterik, maitxo guziak iokolariz, edalez eta esalez gaiñezka; eta danak erdaraz, gazteleraz barra-barra. Ezta Gaztela etxea balitz ere. Eta orrek niri, naska ematen dit, izugarritzko naska eman ere. Eta orretxegatik ez naiz urbildu ere egiten etxe artara ezinbertzean baizik. Badira ia iru illabete etxe artako solairurik, ene oiñez hikutu ez dudala. Naiago dut bakarrean nire etxe barnean ari, ez ango abertzale ergelen artean erdaraz jardun. Zarrak eta gazteak, danak berdinak. Emen sortutako gaztedia ta bei-gorotza berdiñ-berdiñak. Okerrago oraindik gorotzak ballo du zerbaitetarako, ongarriztat baño ezpadare, eta ez da gutxi. Emengo gaztediak aldiz, ezertarako ere ez du ballo zimaurtarako ere ez.. Eta au benetan da deitoragarria. Esan bearrrik ez, giltzetatik ateratako ezur bat bezalaxe nagoela emen, beti nire zuloan noiz sartuko naizen zal..Nun da gure Europa ederra? Ez dago lurralde ori bezalakorik mundu zabalean. Alper dukete esan Ameriketak, Ameriketak! Naiago dut mila bider gure Europa zaharra bere aje ta eritasun guziekin. Bada oraindik mundu ontan dirua baiño garaiago dan zerbait, Ispiritua alegia... Eta emen gain-di ez duzu orko Ispiriturik arkituko, eta dirua ere nekez...

Aia ere etsituta zakust Txomin, orko abertzaleekin. Eta etsitzekoa da izan ere... euskaraz baiño ezin ulertuzko frantses parregarri batean beren konperentziak eman naiago dituzten ergeloriekin..Noiz ikasiko ote dugu geure jabetasuna bear bezala guzien aitzinean erakusten, Itsuserria ta berokerietan ibiltzeke?

Polita lokoa egin diezuna Txomin, zeure euskal itzaldi orrekin. Ar itzazu ene zorionik kartsuenak eta iarraik aurrerantzean ere bide ortatik..Ikus dezatela gure izkera ere zerbaiterako badala, eta oitu ditezela euskara entzutera.

Andima Ibiñagabeitiak aipatzen duen gertaera hori izan zen. *Euskalzaleen Biltzarrako* hitzaldiak bost urtez frantses hutsean izan zirela eta nik izenburua euskaraz Ipiñi eta hiltzaldia euskaraz eman nuen.

Begirunez galdetu nien nork ez zuen euskara ulertzen. Denek zekiten. Gure jokabide horrek euskaldunei euskaraz hitz egitea Zaltegi, Ibiñagabeitia, Miranderena, euskararen fanatiko etiketa ekarri zizgun. Besteak arrotz erdararen fanatikoak ziren. Euskararen normaltasun hori ez da oraindik Iparraldeko euskal irakasle zaharren gustuko beren artean beti frantsesez ari direlako.

Bai hizkuntza ez da neutroa Francopéan euskaldunei euskaraz, eta beren obrak euskaraz ematen etenik gabe jarraitu dutenen artean, gai horretaz asko idatzi duena *Txillardegi* izan da. Kontatu zigun nola Orixe zaharra bisitatzera joan eta bi orduz euskaraz hitz egin ziola eta euskal idazle ospetsuak bi orduz gaztelaniaz erantzun. Ez aipa nazionalistak. Oraindik gaizkiago dabilta. Publikoan hitzaldi bat edo beste itxura emateko eta beren artean beti frantsesez politikaz hitz egiten. Frantsesez irakurtzen, baita konturatu gabe Pariseko prentsa «zuzenak» banatu alegiazko idela «progresistek» kutsatzen gaituzte.

Egia da Pariseko literatura eskolatxo horretan eta gure garako tertulietan ez genuela Txillardegi ikusi, Parisera geroago etorri baitzen. Behin salatu nintzen haren ikusten eta Saint Placide ostatuan ordu bi itxoin ondoren, ez zen azaldu. Antzinako donostiarren formaltasun eza gorde zuen. Halere niretzat behintzat haren jokabidea gustatu zitzaidan eta haren salakerak ballagarri izan nire desertuko idazle arazo batzuen konpontzeko.

Aldizkarien gorabeherak

*Euzko Gogo*a Biarritzera 1956. urtean aldatu zenean, Zaltegi sekulako arazoak izan zituen Iparraldean eta nahi zuenaren argitaratzeko askatasuna galdu zuen: hain zuzen garako Miranderen olerkiak, Arestirenak eta nire artikuluak ezin zituen publikatu. Aldizkaria gehienbat heraldikaz eta Salaberri apezaren arkeorrualista antzerki inozoaz bete zen.

Eta hamarkadaren bigarren zatian *Egan* hegaz ongi ibili zenean

Mirandek eta biok olerki egitea apur bat bazterturik Ipuin idazten hasi ginen. Miranderen Ipuinak fantastiko edo polizia kutsukoak ziren; gainera olerki gutiago egiten zuen Mirandek, Ipuin idaztera eman ginen gure eleberririk lotan utziz Mirandek zion bezala «ispiritu irekiko irakurleen zal».

Idazten genituen ipuinak

Idazten nituen ipuinak ordea bestelako ziren: izan nuen kezka handiena izan zen haurrentzat eta gazteentzat ez zela Ipuinik idazten eta hortara eman nintzen. Nire lehen bi Ipuinak zubereraz haurrentzat eginak ziren, gero ere asko idatzi nuen haur eta gazteentzat hamarbat narrazio argitaratu ziren hamarkada hartan aldizkarietan ezker eta eskuin; hauekin eta argitara gabekin *Hor Dago* argitaletxeak hogeita bost urteren buruan 1982.ean hiru haur eta gazte Ipuin liburu argitaratu zizkidaten.

Helduentzako narrazioak garai hartakoak nituen, hala nola 1960.ean idatzia Aljeriako gerraz eta hangotarren kulturaz idatzia zatika aldizkarietan erdi emana Aljeiria askatuta. Beste Ipuin liburu batean Altxorra eta Altximia bilduman orduko misteriozko narrazio batzu eman nituen. Denak 1982.ean hogeitaz urteren buruan argitaratu ziren Parisen zeuden hegoaldeko eta Iparraldeko ikasleek nire aldeko protesta bat izenpetu ondoren.

Gu, erbestean bizi eta gure eleberririk eta Ipuinen gaiak ez ziren baserri mundukoak edo Euskal Herrikoak. Horrek ez du erran nahi bi Iturri horietarik ez genuela edaten. Izan gintezten Mirande edo Peillen gure euskaltzaletasunaren berotzeko ez genuen batere harremanik Iparraldeko orduko literario folkloriko erromantikoekin. Indarren birskuratze biek gure oporrak honela banatzen genituen: erdia Zuberoako benetako euskaldun artean, (eta ez frantsesez hitz egiten zuten Iparraldeko euskaltzale horien artean) gero hizkuntza bainua hartu ondoren, kultura garra Donostian edo Bilbon biltzen genuen.

Ibinagabeitia Joan eta akulatzaileak hegoaldean genituen Irigarai eta Mitxelena, Etxaide eta San Martin. Neronek orduan lanak *Eganen* eman nituen. Iparraldean gehiena frantsesez zen. Gure Herrian behin idatzi nuen euskaraz; aldizkari erdalzale horretan Iratzederren poe-

mak ematen zituzten, orduko desertu eta iparraldetarren astakerien artean, argi irakurgarri bakarra.

Hizkuntza. Zer euskara erabili genuen. Mirandek gutienik lau zuberera, gipuzkera osatua, lapurtar klasikoa eta euskara batu itxura zeukan zerbait. Bere hasieran nahikoa garbizalea zen, Ibiñagabeltia ere bai ni ez. Halatan ere ez nintzen euskañolez idazten hasi.

Ez nituen horretan segitu eta batik bat aranismo gehienak baztertu nituen. Mitxelenaren eskolakoa nintzen euskararen barruko ontasunak erabili behar zirela, asmatu gabe, baina nire gipuzkera osatua beti lapurteraz nahasi nuen, eta grafian uste dut lehena izan nintzela laster koiné hortan «h» batzu erabili nituena.

Congreso Mundiala

Lehenbiziko *Congreso Mundial Vasco* 1956.ean Parisen egin zenean Mirande eta biok gonbidatu gintuzten. Mirande ez zen joan esanez, ezkerreko ala eskuineko izan, espainolak gure etsalak zirela eta haien buruen ez ikusteko ez zela joango.

Joan nintzen. Hitz egin nuen. Goizean Andoni Urrestarazu Umandi ospetsuak gaztelaniaz, bi orduz hitz eginaz, euskal kultura zer beharko zen izan hitz egin zuen. Arratsaldean ni nintzen lehen hizlari. Hamar minutuz hitz egin nuen. Hitzalditxo hura galdu nuen, baina ez dakit nondik, Pako Sudupe euskaltzaleak haren laburpen gisako bat aurkitu dit.

Eta zer nion: Bat, Parisen ez zegoela Francorik eta ez nuela ulertzen zelan abertzaleek ez zuten ikastolarik sortu (txaloak eduki nituen, salaren hondotik, nonbait hor zegoen Elbira Zipitria donostiar andereñoa eta beste batzuegandik). Garai berean esan nien eusko abertzale prentsan euskarak leku gehiago behar zukeela eta hartarako irakurleak alfabetatu.

Gero esan nien euskal zinegile Gotzon Elorza lagundu behar zela irudietan ere euskarak sartu behar zuelako. Azkenik, euskarak Jakintza munduaz jabetu behar zela. Bukatzean Jokin Zaitegi ezagutu nuen baita Beñat Posompes euskaltzale, antifrankista eta Sorbonako Biologia irakaslea ere. Eztabaida izan genuen Jakintzaren hiztegiari buruz, ezen Zaitegik uste zuen dena euskal iturritik sortu behar zela eta guk erdizka ibili behar genuela. Orduan ezagutu nituen Karmele

Errotaetxe, Bittor Kapanaga eta andana bat lagun. Egun haletan idatzi nuen *Itxaropena* olerki etsitua, inoiz argitaratu ez dena. Bai apur bat etsituak ginen, Agirrek zionean «datorren urtean Aberri Eguna Bilbon ospatuko dugu» eta ez genuen uste Francoren desagertzeak euskararen pizkunde bizi bat ekarriko zuenik, erbesteko abertzaleen erdalzaletasuna argi eta garbi zelako.

Mirande, filosofia eta saiakera

Miranderi jakintza hiztegiari buruzko kezka hori azaldu nion, eta erantzun zidan filosofia idazteko ez bazuen euskaraz gaitasunik idorutzen gure hizkuntzan idazteak ez zukeela balio Orduan saiakera idazten hasi zen, bat *Parapsikologi*az, bestea *Keltiar hizkuntzei buruz*.

Nietzschezalea zen Mirande eta aleman hura orduko Lafitte, Morroa eta beste filosofo hori apezentzat deabrua zen. Mirandek filosofia saiakera bat idatzi zuen «*Gizagaindikoa Nietzschen obran*» Laburpen bat igorri zion Andimari Caracasera, Patri Urkizuk Estibalizko artxiboan aurkitu duena. Baina irakurri nuen 120 bat orrialdetako saiakera ederra itzuli nion. Esan zidan ezin argitaratuz desegin zuela. Gai honetaz hitz egiteko Joxe Azurmendi egokiago litzateke, berak idatzi liburuak baitio: *Nietzsche, Spengler, Schopenhauer Jon Miranderen pentsamenduan*.

Halere, apur batean Mirandek jarraitu zuen idazten, baina 1961.ean euskaldungoaren uzteko gogoia zuelarik *Igela euskaldun heterodoxoen errebista* aldizkaria sortu nuen zentsurari ihes egiteko hartan idaz zezan. Eskandalu hutsa izan zen. 35 harpidedunekin eduki genituen eta euli gabez *Igela* hil. Geroztik anfibio berde horren errua bizkarretik daramat (bost kontrako Euskaltzaindian aukeratu nindutenean). Pentsa jeltzaleen eta euskaldun zintzoen karrikatura egiten ibilli ginen eta erotikazko gai batzuk argitaratu!

Vasconia eta Krutwig

Garai haletan Frederik Krutwig bigarren hamarkadan Parisen agertu zen, aski kementsua izan zelako euskara eta euskal kulturari Francok egiten zion kaltea, jende aurrean salatu baitzuen. Eta hark

euskarazko lan bakan batzuen artean –Vasconia Idatzi. Gure tertulietan sartu zen baita lagun egin zen Raude bretoi abertzalearekin ere, zeinak bretoi abertzaletasuna ikertu zuen. Rauderen arrebarekin adiskide min egin zen eta orduan sortu zitzaion *Vasconiaren* Ideia. Rauderen idazkiak eta Miranderen Ideiak gaztelaniaz ipini zituen, hala nola Jon Mirandek *Gernika* aldizkarian idatzitako hiru artikulu kritikoak erabili; gero eskatu zizkidan nire kongresu oharra eta *Congreso Mundial Vasco*tik bildu nituen dokumentu guztiak: ez zizkidan itzuli.

Tartean Hervé Glemarec bretoiak Europako guttiengoel buruz egin mapa eta liburuxka (*L'Europe des Ethnies*, Parisen 1955) gaztelaniaz jarri zuen, berak marxismoaren ideologia sartu. Mirandek inprimategia aurkitu. Gero Krutwig eskergabea bizi guztia Miranderen gaizki esaten ibiliko da. Hau da gure garaiko idazleen arteko itzal beltzetatik bat.

Krutwig garai batean Baionan egon zen Villasanteren Euskaltzaindian sartzean. Kementsuki esan zituenak kontutan harturik, esan zitoten hobe zuela Francopetik joatea; baina Baionan ere, gure etsairik handienak guretarra direlako, politika nahaszale bezala salatu zuen euskaldun kanoniko batek poliziarri eta Euskal Herritik urrundu behar izan zuen Belgikara. *Vasconia* liburuarekin. ETaren sortzailea bezala dela diote, berak niri Euskaltzaindian esana lekukoen aretean, «Ni ETA nire seme pontekoa bada Txillardegik odolezko semea du; nekezago zailo arnegatzea» Egia da Krutwig aitaren sosarekin lasai bizi zitekeela orduko Bilbon baina ez zen hain gaizki enplegatua aitaren diru hori, buruan zerbait zeukan eta nahiz bide bitxiak hartu, agian beranduegi iritxi zen oldea, hala nola Mirandek eta Arestirekin euskaldunak ederki astinduz hiperhelenismo eta hiper lapurtarismoarekin.

Beharbada haren ekarpen handiena izan zen, abertzaletasunaren inarrotea, harrotzea eta bestalde Euskaltzaindiaren lan tresna zen gaztelaniaren orde euskara idatzilaren sartzea; hori bere buruaren kontra bera errazago eta nahiago zen gaztelaniaz mintzatu; halaber uste dut Mirandek *Gernika* aldizkarian eskaini eta ETAK obratu euskarazko Kultura Frentearen oinarriak *Vasconian* daudela ongi aztertuak.

Konpilazioa den *Vasconia* Mirandek aurkitu inprimategian 1963an egin zen; horretan beste ekarpen nagusia marxismoaren ideiak sartzea izan zen, nahiz duela zortzi urte esan zidan Ideologia

horrek ez zuela ezertarako balio. Gaineratu zuen ere Mirandek sekular izan ez zuen herri xehearen mespreztua. Miranderengandik hartu zituen idela nagusiak, elitismoarena eta arrazismoa: bere azken urteetan Krutwigek idatziz azalduko dituenak, jende beltzel pentsatzeko gaitasuna ere ukatuz. Hau kontatu baino lehen kritikiko zorrotzek hala nola Beltzak ezagutu zuen Miranderen eragin hori, baina beste eragin hobeak ikusi eta bizitu ditut.

Ereduak?

Zer ziren gure irakurgaiak? Mirandek asko irakurri zuen, eta ezagutzen zituen hamabi hizkuntzetatik, batzuetan Itzulpentxoak egin. Aleman eta Ipar amerikar prosa eta filosofia, baina Ingeles metrika zituen eredu. Espainoletan Lorca, Machado eta Huidobro.

Egia da prakadun lagunen lanak ez bagenitu izan erlijiozko idazkiak nagusi zirela eta niretzat zenbat nahi euskara ona izan Orixeren ideiak beste mundukoak zitzaizkidan eta jarraitzen dute izaten. Gure hasieretan euskal eleberrri eredurik zer geneukan? 1948an Buenos Airesen publikatu Elizagirreren Ekaitzpean, manikeoan eta gerra aurreko sasi erromantizismoaren azken fruitua, Gustatuago zitzaizkidan Irazustaren bi eleberrriak, *Joanixio* 1946koa eta *Bizia garratza da* 1950ekoa; gero hutsune bat izan zen.

Telesforo Monzonen liburuak oso berandu arte ez nituen ezagutu *Urrundik* 1965.ean erosi eta irakurri nuen: bazuen hogeitun urte argitaratua zela. Ez zuen gure artean, Parisen, eraginik izan. Halere ezin onartu dezaket kritikiko gazte batzuentzat euskal literatura duela hogeitun urte hasi balitz bezala idaztea Atxaga izan dela lehena politika euskal narratiban sartu duena. Nire aurretik eta nik gerra zibilaz *Itzal Gorria* 1972an argitaratu baino lehen, Martin Ugaldek, Telesforo Montzonek eta Toribio Etxebarriak gai horietaz idatzi zuten.

Esan dezaket garai haietan sekulako eta betirako adiskidantzak genituela politika idelen gaineratik. Mirande borroka armatuaren eta nazismoaren alde zen, Etxaide eta Ibiñagabeitia, abertzale eta demokristau, Aresti ezkertiar eta euskaltzale amorratua, Mitxelena errepublikatar abertzale agnostikoa, Krutwig garai haietan marxista eta ateo, ni aldiz ateo eta indarkeriaren kontrako gandizale abertzalea: euskarak eta elkarren arteko errespetuak lotu gintuen. Hamarkada

hartako barneko giro goxoa eta kanpoko giro latza ez zaizkit ahaztuko.

Gaur ere euskarazko euskal kultura batetan sinesten dut. Euskal idazleen elkartean, hegoaldean giro ona aurkitzen dudalako, euskaltzale gazteak euskaraz ari direlako, idazten jarraitzen dut eta bizitu balitz Mirandek orain 73 urteak zitukeen eta beharbada horretaz poztuko zen.

Hamarkadaren azkenean Gabriel Aresti

Gabriel Aresti San Martinen bidez 56an ezagutu nuen eta harekin gutun idazten hasi. Behin 1959an Aldjeriako gerran Gurutze Gorriarekin nenbilela, igorri nizkion gaztelaniaz idatzitako lau olerki eta erantzun zidan berebiziko gutun luzeena gaztelaniaz idatziz. Zati handiak euskaraz itzulliko dizkitzuet eta honela dio:

Bilbao 3 de febrero de 1959, 4 y media de la tarde

Mi bigotudo amigo.

(...) Seguramente será la carta más larga que he escrito en mi vida, porque tengo que estar trabajando hasta la 7 y lo más macanudo es que como no tengo qué decir cosas interesantes, voy a escribir cada sinsorgada que se va a hundir el universo.

Eta jarraitzen du:

Hemen nadukate ofizinan España grande baten eraikitzen, zeren españolek Inperio borondatea daukagun. Ekoltzi behar da, gure egunaren laurdena, hamar ordu, gorri-separatistek suntsitu nazioaren eraikitzen.

Aresti eta eleberrigintza. Bere gutunean dio dakiala lau eleberririk aurkeztu direla Euskaltzaindiko sarian, Erkiagaren *Baraibar zalduna*, Txillardegiren *Peru Leartzako*, Etxepare gaztearen *Ithurraldea* laugarren idazle bat aipatzen du (señor que vive en Burriana provincia de Castellon de la Plana, antiguo reino de Valencia, hoy del Cid) Dio, saria emango zaiola txarregi ez denari. (Txillardegirik eduki zuen)

Aresti eta Euskarazaintza. Arantzazuko erabakiei bihurtzeko Larreako komentuan egin zena honela iruzkintzen du :

Larreako karmeliten komentuan Zornotzan Joan den urrian

1958.ean euskal estudioen kongresu fantasma bat egin zuten; hortikan atera den erabaki bakarra izan da Euskaltzaindiarekin hautsi egitea. Buru daukate erregadera batek baino txulo gehiago daukan belarri luzeko eta parre zabaleko frai Onaindia Fray sonrisas. Uste dut Durangesadoaren askatasuna aldarrikatuko dutela...

Gainera nezake, halere, Santi Onaindiak garal hartan argitaratu zuela *Mila eusko olerki*, guretzat baliosa izan zena, balta bizi zegoeno ere *Oleri*, *bilduma*.

Aresti eta Mitxelenaren hiztegia

Bestaldetik, Mitxelenak material guztiak bildurik hiztegiaren idazten hasi dela dio. Euskaltzaindiaren jabetasuna izango dela eta Azkuenera ahaztaraziko duela.

Aresti eta aldizkariak. Hona zer idatzi zidan

Euzko-Gogoaz ez daukagu gehiago berririk. Garai heroikoetan Guatemalan agertzen zenean ederki jasotzen genuen, baina Zaltegi arglegi horrek Europara ekarri nahi izan zuen eta atzeko patekin dena suntsitu zioten eta ez da kristorik E.Ga salbatuko duenik

Arestiren idazkia argitzeko, gorago esan dizuedan bezala, euskaldunen zentsurak antzutu zuen Baionan aldizkaria, E.G.ak askatasuna galdu zuen, Aresti, Mirande eta hirurok baztertuak izan ginen. Gero kontatzen du nola Mitxelenaren ardurapean Donostiako *Egan* geroago eta hobeago bilakatzen den eta Arantzazuko *Jakin*-ek astakeria bat egin duela frankisten sindikato bertikala kritikatu, horko fraileak teologia, estampita eta medallitak baino gehiago demokraziaz arduratzen direlako eta bukatzen du esanaz «Para los curas y frailes vascos el Señor deberá formar un paraíso especial más supino que el limbo de los justos».

Aresti eta Blas Otero

Dio pertsonalki Otero ezagutzen duela, haren analaren adiskide

bat dela eta gaztelaniaz Salinas joanez gero hizkuntza horretako poeta handiena dela eta beretzat eredu. Garaiko kulturaren egoeraz hitz egiteko Blas de Oteroren *Ancia* liburua dela eta honela dio:

Bilbon 25 ale saldu dira, Otero bilbotarra delako. Bibliotekak hamar, adiskideek beste hamar nik bat, beraz gelditzen dira lau eta 400.000 biztanle dituen hirian, 100.000 etatik batek literaturaren axola dauka. Alderantziz Igandean Barcelona eta Atléticoaren arteko futbol ligako partiduan San Mamesen beterik izan da. Hamabi peza balo zuena 125 saldu eta tribuna 110 etik 1.000 pesetaraino.

Motel aintza aintza da! San Mamesek 50.000 jende eduki dezake eta Igandean ahal izan bazuten 200.000 sartuko ziren honela bi bilbotaretatik bat futbolzale da (elbarrituak, niniak eta agure atsoak konda). Zer bizitza miresgarria! Ondotik jarraitzen du Oteroren obra alpatu eta goralpatuz.

Gero euskal mundura itzuliz euskal jardunaldietan nola Barrutiaren *Gabonetako ikuskizuna* goralpatu zuen Joycerekin erkatuz. Gero Manu Ziarsoloren tranpa salatzen du, nola gizon horrek Barrutiaren obrari bertso batzuk kenduz besteak «hobetuz» berea bezala aurkezturik, Julio de Urquijo sarria irabazi zuen. Eta faltsua salaturik lortu zuela «Txinpartak» taldeak antzerkia eman ez zezan. Jardunaldi berdinetan goresten du nola Aita Zavalak bertsolaritzaz hitz egin zuen esanez «enormemente sensato, tan sensato que no parece jesuita, ni siquiera cura»

Hurrengo orrialdean dio Anaitasunaren argitaratzearekin egin duten kolpea baino ederragoa egingo dutela euskara Radio Bilbaon sartuz, euskarari buruzko aldarrikapen baten egitea salatu direla, baina taldea txikiago eta ezin konpondua handiago, Etxalde, Irigoien, Mitxelena, Txillardegi eta Arestiren artean ez dutela lortu batasunaren egitea. Beste gauza asko kontatzen ditu, baina giroaren eza-gutzeko nahikoa xehe-xehea txiki txikia idatzia den gutun horretan. Honekin Arestiren kartaren itzulpenarekin bukatzen dut.

Zentsura

Francoren zentsura bazen, baina euskaldunena txarrago. Gogoratzen naiz 1960an Aljeriako frantses torturatzailleak alpatzen zituen

ipuin bat ez zidatela Pariseko *Elgar*-en argitaratu alegia euskaldun gaia ez zela. Aldizkariaren orduko euskaldun zuzendaria Pierre Ibarondo frantses eskualduna sozialista alderdikoa mehatxuka ibili zitzaidan eta gurasoel bisita bat egin ere horretaz jarduteko: argitaratzen bazen nire lanpostuaren galtzea arriskatzen nuela. *Eganek*, Francopéan 1962an ipuin hori argitaratu zuen.

Halaber, Franco hil eta bi urteren buruan Miranderen prosazko lanen biltzea *Gero*-k eskatu zidanean, gure idazle horren hiru artikulu kritiko kendu zizkidaten. Ez ninduten abisatu argitaratu zenean. Liburu urte baten buruan erosi nuen. Liburuaren egilea nintzela ez zen agertzen, bakarrik bi hitzaurretatik baten idazlea nintzela. *Jon Miranderen lan hautatuak* liburu agertu zen, *Gernikan* eta *Euzko-Gogoan* aspaldian argitaratu artikuluak kenduta.

Gero argitaletxeko Xabier Letek tinta gorritz idatzi lau orrialde trinko bidali zizkidan zentsuraren justifikatzeko eta hori Franco hil eta gero. Garaiko hiru zentsurak, Francorena, Elizarena eta euskaldunena zelan zeuden liburu bat abiatu nuen eta disgustuz utzi, euskaltzale handi batzuek beren izenak zikindu zituztelako beste idazle on ziren Artze, Davant, eta Miranderen lanak bahieraziz edo argitaratzea eragotzil.

Oroitu behar dugu gure artean zakurlana egiten ibili zirela Justo Mokoroa Miranderen kontra eta Ion Oñatibiak frankisten prentsan, Davant salatu marxista zelako Euskaltzaindian sartu zela. Garai haietan, Davant gure zuberotar euskaltzain hori ez zen ausartu Hegoaldera etortzen eta idatzi zuen *Euskaldun laboraria* liburuaren argitaratzea oztopatu zioten. Etxalde bere *Alostorrea* argitaratzeko ezezkoak Gipuzkoan edukiz zituen. Sabin Untzuruntzagak Madrileko zentsore erdaldun batengandik lortu zuela baimena. Ez uste Iparraldean Francorik ez zelarik gauzak hobeki joalten zirela, apezek euskaraz egin liburuak zentsore euskaltzale handi eta kanonikoa zeukaten obispaduan; eta zentsore berdinak Lafittek 1910an idatzi liburu bat Etxepare medikuaren *Buruxkak* argitalpen guztietan zentsuratu zuen.

Mirandek Ibiñagabeitiari erantzun zion elkarrizketa batean 1953an bere olerkiak argitaratuko zizkiola eta batzuk erotikazkoak zirela. Lafitte kanoniko zentsoreak alegia pornografia edo lizunkeria izango zela, «*Herria*»n Miranderen kontra sekulako artikulua idatzi zuen «*Eskuara eta lizunkeria*», gaineratuz euskararen arloa zela erlijioa eta gai horietan baizik ez zezakela frutu onik eman. Ion Mirande

berak, Ibiñagabeitiak eta Nemesio Etxanizek erantzun zioten Alta Mokoroa dena moko eta orroa, apezpikuaren ikusten ibili zen Miranderen obrak debekatu behar zirela gazteria ustelduko baitzuten. Eta obispo argiak erantzun debekatuz izugarriko zabalkundea ezagutuko zuela. Bestalde, Ibiñagabeitiaren «Olerkarienean» artikulua hori *Euzko-Deyan* argitaratu baitzen, Xabaño izeneko misiolari basko frantses batek aldizkari kristau hori mehatxatu zuen sekulan berriz Mirande alpatzen bazuten Erroma abisatuko zuela Vaticanoko Index-ean irakurgai debekatuen artean sartua *Euzko Deya* izan zedin.

Zorionez abade guztiak ez ziren ez Lafitte, ez Xabaño, ez Mokoroa, bagenituen gure lan bortitz guztien onartzera gerturik zeuden Salvatore Mitxelena, Nemesio Etxaniz eta Jokin Zaitegi.

Prakadunen artean ez ziren hobe Orixe eta besteak, Txillardegiren kontra geroago gogor egingo dutenak, kristau pentsaeraren monopoloa mantentzeko.

Garai haietan Nemesio Etxaniz, ikusirik dantzalekutan gaztelania baizik ez zela entzuten, rumba, tango eta beste dantzen musika eta hitzekin idazten hasi zen. Esan gabe doa elizako batzuez oso galzki ikusia zela euskal literaturari intzentsu usain horren kentzea, batik bat abade baten ganik baitzeturten. Bizpalau aldiz ikusi eta hitz egin nuen berarekin Euskal Herrian. Apeza zen baina ez eklesiastikoa, eta esan zidan, behin, Parisen ezin zuela Eliza utzi nahi baitzen Euskal Herrian egon eta euskaltzale bezanbat abertzale porrokatua genuen Don Nemesio.

Itzultzaile handiak. Girol girol ez ginen arrosaz betetako baratzean bizi. Denbora berean erbestean itzulpen politika handia eta beharrezkoa abiatu zen euskara aberastu nahiz, euskara gaitu nahiz. Jadanik gure hamarkada horretan Parisen Ibiñagabeitiak Birgilioren *Unai kantak* eta Ovidioren *Maitabidea* itzuli zituen, eta Zaitegik bere *Platonen atarian*, filosofo horren lan guztiak.

Antzerkiak ere itzuli ziren eta batik bat Shakespearenak, Bizente Amezaga Uruguayan zegoelarik *Hamlet* gipuzkera osatuan eman zuen, Shakespeare osoa bizkaieraz eman zigun, aldizkarietan banatuak eta Klasikoak bilduman *Euskal Editoreek* emanak.

Iparraldeko idazle atzerakol eta sasi-populista gehienek horretaz parre egin zuten. Askoz geroago, halatan ere, Narbaitz kanonikoak Pascalen *Gogoetak* euskaraz ematera ausartu zen. Egia da itzulpen-

gintza aurrerapen ederrik egin dela ez gabiltzala gehiago ez euskano, ez aranismo garbizalez betetako testuekin eta zernahi itzulpen daukagula. Asko irakurriak ote? Bestalde Miranderen kasuan inork ez du oraindik benetan itzuli, nahiz olerkiak, nahiz eleberria «itzultzal-leek» gaztelaniaz birridatziak izan dira.

Iparraldeak oraindik hamar bat urte itxoin behar izan zuen bere lo zorrotik esnatzeko eta beste hamar, 1980an gazte batzuk utz zetzaten Acción Católica literatura arrosaz idaztea oraingotar literatura baten egiten has zitezenei *Maiatz* aldizkariaren inguruan. Jadanik Mirande eta Ibiñagabeltia hilak ziren eta Peillen bere Pariseko erbes-tetik Zuberoako eta Hegoaldeko garretan berotzen jarraitzen. Gaur ere hemen nago. Iparraldean sekulan ez didate zuek eskatu dida-zuena eskatu. Orain arte ez dut hitza izan. Ez zaie gogotik igaro.

Zerbait esateko liburugintzaz jakingarria da ikustea 1941ean lau liburu Iparraldean agertu zirela, baina geroztik beti lauekin gaudela. Nik aipatu hamarkadan urtero 10etik 30 liburuetara argitaratzen zen euskaraz Pizkunde baten lehen emaitza urria baina jarraikia. Beste hamarkadan gutti gora behera 50 bat liburu. Franco hil eta gero ehunetik goiti beti. Iparraldean azken hamarkadan, alfabetatzea eta ikastola garatu arren ez da liburugintza goiti joan, Frantziaren aldetik eta erdi bernes departamendutik ezpaita inoialako diru laguntza se-rriorik izan.

Bestalde Iparraldeko euskaltzale gazteek orain euskaraz hitz egi-ten dute ahal bezala, eta zaharrek euskara ederki dakitenei batzue-tan ez dute beren frantses kalakarekin amor ematen. Euskara hau-rrekin eta hegoaldeko anaiekin hitz egiteko da. Zorionez frantsesez ez dakizuelako euskal katedradun handi bat euskaraz entzuten dut. Frantsesez pentsatua niretzat frantses pentsamendua da.

Horrek ez du esan nahi beste hizkuntzarik erabili behar ez dugu-nik. Europarra naiz eta salatu naiz euskal pentsamendutik kanpo ere ibiltzen: denak ez argitaratu arren, frantsesez lau liburu idatzi ditut, gaztelaniaz bat, eta euskaraz hogeita hamar bat.

Agian nire buruaz eta eskarmentuaz gehiegi hitz egin dut, zeren hobekienik eta aspaldianagotik ezagutzen dudana idazlea nire burua naizen. Duela bi urte euskal idazle mende erdia, nire euskal idazle berrogeita hamar urteak ospatu nituen. Esango duzue apika, nitaz

arrazoiekin, Bizkaian dioten bezala, beren burua azaltzenegi dutenez «onek ez dauka amamarik».

Barkatu nire iluntasunak eta goibeltasunak. Uste dut hamar aldiz mintzatu naizela Jon Mirandez baina honekin batean erakutsi nahi izan dut zer harreman izan genuen hamarkada hartan harekin eta Mirande ez zela desertuan jalo onttoa; izan zituela literaturan bederen gogaideak, jarraltzaileak eduki zituela modernitatean sartu zirenak eta bazterrean utzi zituela azken aranista-folkloristak mundua aldatzen ari zela konturatu gabe idazten zutenak.

Miranderen biobibliografia

Hitz lauz Jon Miranderen eleberria eta ipuinak.

1. *Haur besoetako*a, Lur Kriselu saila, Donostia 1970 (Bere bizian argitaratu liburu bakarra, G. Arestik, egilearen baimenarekin, orduko euskara batura aldatua).

2.en arg. Hor Dago 1983.

3.en arg. (*H)aur besoetako*a Andolin Eguzkitzak aurkitu lehenbiziko idazkera, gipuzkeraz idatzia.

4.en arg. gaztelaniazko itzulpena, 1991.

5.en Erein 1987.

6.en arg. Orain 1995.

7.en arg. Erein 1996.

Jon Mirande-Gil Berak adaptatua eta aldatua, *La Ahijada* Pamieia, Iruinea, 1991 (Hor azaltzen da argitalpen guztiek Mirande bezala emango duten, Tauriac haren adiskidearen argazkia).

Jon Mirande: *Miranderen idazlan hautatuak*, Gero, Bilbo, 1976 (Izenik gabe argitaratua nahiz Txomin Peillenek bilduak eta iruzkinduak izan eta «por supuesto» Mensajerokoek zentsuratua).

Jon Mirande: *Gauaz parke batean: Ipuin izugarriak*, P. Urkizuk prestatua, Elkar, Donostia 1984.

Hitz neurtuz

Jon Mirande: *Orhoituz*, Kriselu Donostia, 1976 (Andolin Eguzkitzaren edizioa, Miranderen azken eskuldazkitik).

Jon Mirande: *Ene jainko eidol-zaharra lur*, Elkar Donostia, 1984 (X. Olarrak Miangolarra eskuldazkia artoski argitaratua).

Jon Mirande: *Poemak*, Pamiela, Iruinea, (Txema Larreak olerkiak kantuak eta Itzulpenak, nahaslan).

J. Mirande: *Ilhun-argiak*, Claro-oscuros. «Adaptación» al castellano por F. Juaristi E.H.U. 1992.

Obra ia osoa

J. Miranderen *Obra osoa*, Hiria arg. Alegia, 2000, bi tomotan.

Saioak

Miranderen lan kritikoak, Pamiela, Iruinea, 1985 (Mensajerok zentsuratuz zizkidan testuak eta beste idazki batzuk Txema Larreak ongi argitaratuak).

Gutunegia

Jon Miranderen gutunegia, P. Urkizuren edizioa, Susa, Zarautz, 1995 (akatsak eta jende izen asko Itxuragabetuak).

Kidetasunean

Jon Etxalde Itharte: *Etxahunen bertsoak gipuzkeraz*, (Jon Miranderen kidetasunez) Itxaropena Zarautz, 1969.

Jon Mirande-Txomin Peillen: *Igela*, euskaldun hererodoxoen errebista. Paris 1962, 1963, 1964) *Igela*, liburu moduan, Donostia Hordago, 1979.

Miranderen obraz

Luis Maria Mujika: *Jon Miranderen poesigintza*. Haranburu ed. Donostia, 1984, bi tomotan.

Joxe Azurmendi Otaegi: *Mirande eta Kristautasuna*. Gipuzkoako kutxa, Saia-keran Irun saria, Donostia, 1978.

———: *Nietzsche, Spengler, Schopenhauer Miranderen pentsamenduan*. Susa, *Iraungo bilduma*, Donostia 1989.

Jose Maria Satrustegi: «Jon Miranderen Itxaropen-gutunak» *Egan*-3-4, 1984 (69-86 or.) (N. Tauer Pragako euskaltzaleari gutunak).

———: «Jon Miranderen etsipen-gutunak, *Egan* 5-6 1984 (41-64 or.) (N. Taueri gutunak).

———: «Jon Mirande euskaltzale» *Egan* 1-2, 1985 (17-40 or.) (N. Taueri gutunak).

Txomin Peillen: «Benetazkoa eta asmatuzkoa Jon Miranderen idazlanetan» *Egan* 1987 1-2 (5-22.or.).

——— «Euskal pagantasunaren berplizkundera gure herriko literaturgintzan eta edergintzan» *Egan* 1989 1-6 (11-41.or.).

——— «Jon Mirande Alphasorho y su novela La Ahijada», in *Jornadas de lengua y literatura catalana, gallega y vasca*, Uned, Madrid, 1992 (99 116.or.).

Mirandetaz literatura:

P. Urkizu: *Etsipenez*, (Jon Chahoren memorioizunak) Elkar Donostia, 1984 (Miranderen bizitza eleberritua gehiegi asmatu gabe eta eskutitzez ballatuz).

Del Olmo (Fr.): *Jon geurea Parisen datzana*, antzerkia, Toribio Alzaga saria, BBK Bilbo 1999 (Jon Mirande maiz bere hitzekin, bere testuekin mintzatzen da).

Beste batzuk

Fernando Sarrailh de Iharza (benetan, Federico Krutwig Salcedo egilea): *Estudio didáctico de una nacionalidad Vasconia*, Buenos Aires (Benetan Parisen) 1962.

Nemesio Etxaniz: idazlea gizon egin zenekoa

Iñigo ARANBARRI

Poliedro bat marraztu nahian

Zorionez, 1950eko hamarkadako euskal literaturari zor zitzalon berbegiradaren premiaz jabetuta antolatu dira aurtengo Miramongo Uda Ikastaro hauek. Zorionez, diot, gure literatura historiari erreparatuta, uste dudalako hutsune nabaria sumatu izan dela gerra osteko garai ilunoi dagokionean; inondik ere berraztertu beharreko hamar urtekoa, etortzeko zeuden garaletako pizkundea ulertzeko ezinbesteko eta diktadurapean burutu lanen merituz ondo jabetzeko.

Garai gaitzotako jardunean, euskal literaturaren lehen ekoizpen gunea Ameriketako erbestean kokatu behar bada ere, (Monzon, Irazusta, Eizagirre, Euzko Gogo...) denboragarrenean, berebiziko garrantzia hartzen du Euskal Herrian bertan buruturiko produkzioak. Eta Hegoaldeak ezagutu zuen garai zailtako jardunean, Aita Onaindiak eta Salvatore Mitxelenak osatzen duten bikoteari, legezkoa dela, uste dut, Nemesio Etxanizen izena gehitzea. Bakoitza bere neurrian, bedera bere estiloan, hiru elizgizon sistemari zirrikitua letra kolpez zabaltzen. Hala da.

Eta Etxanizen merituen artean, harrigarri gertatzen bada ere, ez nioko literaturagileak berarekin ia berez daraman "artifizioaren mai-suarena" erantsiko. Etxaniz, zerbait izatekotan, literatura teknikak estaltzen ez duen idazlea baita. Berak esana da "bihotzak agindu erara" idazten zituela poemak. Eta "idazten zuen oro", gehi genle-zaloke guk. Bihotz biluzia, bada, idazle tekniko baina. Barren mina-

rekiko zorretan den idazlea. Eta gizona batez ere. Hesteak eta bihotzak agerian utzi gabe idazten ez zekien gizona.

Erreparatu besterik ez dago Etxanizek gerra aurrean hasi, baina batez ere gerra osteko ilunaldian buruturiko lan eskergaren neurriaz oartzeko. Batean ez bazen bestean, ahal ziren literatur jenero guztiak ukitu zituen: eleberria, ipuina, olerkia, antzerkia... baina ez zuen hor plantorik egin. Frankopeko gizarte itoa iratzartze aldera, literaturaren mugak hautsi eta gizartearengan eragin zuzenagoa izan zezaketan arloetan ere murgildu zen. Eta ez edonola gainera. Hala, artikulugile izan zen garaiko kazetetan, euskara ikasteko entzunezko metodoen aitzindari, irrati salo dramatizatuen aita, abesti egile, "Ez dok amairu"-koen arima eta sustatzaile... eta gobernadore zibilen maila!

Hala da. Hamaika alderdiko poliedroa dugu Etxaniz, eta literaturarena, ederrenetarik duen arren, ezin bereiz litekeelakoan nago besteengandik. Izan ere, nekez uler daiteke Etxaniz idazlea Etxaniz aktibistarik gabe. Baina idazlearen baitan ere, nekez bereiz daiteke Etxaniz narratzailea eta Etxaniz apaiza, Etxaniz olerkaria eta garalak mamituriko Etxaniz gizona. Etxanizen baitan, zainek egiten dute batetik besterakoa, barrenak otzan ezin dezakeen bihotza da orain maite olerkitan ari dena eta orain drama existentzialistari lotzen zaila. Esan dugu: bihotza, idazlearen bizigarri.

Etxanizen barne-munduaren paisalaren zati izan zen Donostia honetan, eta ahal den neurrian, poliedroaren alderik literarioarenari lotuko gaitzaizkio, ondo dakigun arren ezingo ditugula beste Etxaniz guztiak atzean utzi, ezingo ditugula geure nahierara ahaztu. Etxaniz idazleak, zorionez, asko zor baitzion Etxaniz gizonari.

Horregatik, Etxaniz idazlearen mundua hobeto ulertu ahal izateko, ezinbesteko zaigu Etxanizen formazio garaletara egitea, sorterriko giro integrista politiko eta erlijiosoak dakarkion mundu ikuspegi aurkituko baititugu bere obraren zertzelada ideologiko nagusiak. Horrela da. Orain ikustera, bi munduren arteko zubi da Etxaniz. Alde batetik, 60ko hamarkadak berarekin dakarren haize berriaren hauspo. Bestaldetik, 50ekoak atzean uzten duen beldur eta keizuen apostolu. Bi mundu bakar batean. Horra On Nemesioren figura, sotanadun baina kitarrajole, maitemindu, baina ezinbestean etsi. Nola esan, garaiaren seme.

Eta horretarako, azoka handi batean erosleak nola, hemendik eta handik hautaturiko lanak ekarriko ditugu gogora, bere piezarik gogoangarrienak berreskuratuko, Etxanizen unibertsoa, bere obra alderik alde zeharkatzen duten hari nagusiak ageriago gera daitezten. Ipuintetik nobelara egingo dugu jauzi, olerkitik antzezlanera. "Suge lana" eta "Izotz kandelak", "Bide ertzeko belarra" eta "Zotzean bizi", horra mundu beraren agerpen diferenteak.

Bai, modernoa genuen Etxaniz. Modernoa gazteek ekar zezaketenaren aurrean itxaropentsu eta modernoa zenbait jarrera estetikoaren defentsan. Garaiko doinuak euskaratzen ezagutu zutenen lekukotzak bultzatuta, halaxe, apaiz moderno legez pasatu da gure historia txikira. Eta ez da gezurra. Baina beldur naiz denbora joan ahala ez ote duen kanpora begirako modernotasun itxura horrek (apaiz bat txa-txa-txa kantatzen!) beste alderdi aberatsago bat estali. Bai, modernoa genuen Etxaniz, moderno mina, ordea.

Ez da Etxanizen mundua azalekoa. Ez da Etxanizen gizona kanpo eder. Zaila du eguneroko bizitza. Eta izaeraren konplexutasuna azaltzeko, minimalismotik existentzialismora dabil, absurdotik tradiziara. Horra Etxanizen modernotasuna lozorrotik iratzartzen ari den Euskal Herriaren gozagarri.

Esan dugu. Ez da Etxanizena amarruz eta liluramendu merkezarikitako obra. Ez duzu Etxanizen baitan horrelako askorik aurkituko, ez du handinahikeriako idazkerak hordituko. Alderantziz, garden, gorririk agertzen zaigu, biluziegi nahia eta ezinaren arteko borroka etengabea. Maitasun galduaren poeta deitua izan dena, ez da, ez, tekniko agertzen, ez da baliabideetan maisu, badu betelane-tik, inoiz Injenuitatearen mugan paratzen dela Iritziko dio Irakurleak, nola litekeen hain hasiera onarekin amalera hondatu... baina hori da hain zuzen ere Etxaniz. Kolpea, bihotza, eta modernotasunarekin jolasean, ezinbestean bezala, aurrez kondenatutako gizona.

Eta hala ere, nago idazle handien ezaugarri asko dituela bere horretan: ausarta da, ez dio bere buruari barkatzen, eta askotan, etxeko erreferentziarik gabe abiatzen da mundura zabaldu nahi duen euskal literaturaren basamortuan.

Nik neuk, Etxanizi Irakurri dizkilot hemen bildu gaituen hamarkadak berarekin ekarri dizkigun orrialderik ederrenak. Nemesio Etxaniz

herritarra irakurtzen, testuok berarekin dakartzaten galderak egin ditut neure. Eta zinez diotsuet, ez dlot gehiagorik eskatzen idazle bati.

Sisiforen nekeak

Nemesio Etxanizen biografia arrastoak segitzea besterik ez dago ohartzeko arin aurkitu zuela teatroa bere bidean. Sorterri zuen Azkolitik 13 urteko Comillasko seminariora irten eta batera piztu zitzaion, antza, "euskaltzaletasuna" del genezakeen zera hori. Bertan ezagutu zituen Nikolas Ormaetxea "Orixe", eta Jose Garcia Goidaraz hernan-
narrar, antzerki egile ezaguna.

Hamalau urte luze egin zituen Comillasen, eta bertan eratu zen taldeak aldizkari bat ere argitaratzen zuen, "Aldizka" izenekoa. Antzerkia ez zebilkion urruti. Esan bezala, Garcia Goidaraz antzezlan idazle gazteen artean ezagunenetakoa zen. 1913an, hogei urte baino ez zituela, "Zintzotasuna" izeneko lana saritu zioten Tolosan. Garai beretsuan, beste sari bat ere jaso zuen Bilboko "Eusko Gastedija" elkartearen eskutik, "Maitasun ta gorroto" obragatik.

Horrela, uste dut lasai antzean esan daitekeela Comillastik "kutsatuta" heldu zela Bergarara 1926an. Ordurako, idazten ez ezik argitaratzen ere hasia zen, Aita Kaputxinoen "Argia" aldizkarian eta "Euskal Esnalea"-n batez ere. Ipuin zaharrak dira ia beti, gertu zaion geografia baten deskripzioak. Arrisku handirik gabeko lanak beti ere.

Bergaran, gerra ostean ezagutuko dugun Etxanizen ezaugarri asko ditu Etxaniz apaiz gazteak. Kultura ekintza soziala dela aldarrikatuz, "Azi ona" elkarteak sortu zuen. Elkarte honen gain zegoen euskal kantu ikastaroak, antzerkia, zinema eta abarra antolatzea. Antzerki hutsari dagokionez, garai hartan bi antzerki talde zeuden: "Euskal Batzokia" eta "Zarronzale bazkuna". Biei laguntzen ezagutuko dugu Etxaniz.

Gerrak Burgosko bidean jarri du hasieran, Zumaiako Artadira jotzeko 39ko maiatzean. Ez du asko iraungo. 1940an, Deban dago, bere anala medikuagandik hurre.

1946an, lanak euskaraz taularatuko zituen antzerki taldea eratu zuen, "Alostorrea". Etxaniz berari irakurrita dakigu pentsamolde guztietako gazteak bildu nahi izan zituela eta bildu zituela taldera. Eta

hala, Manu ZIarsolo "Abeletxe"-ren "Gabon-gabonetan" jolas komiko-lirikoa antzetztea lortu zuen handik gutxira.

Arazoak bata bestearen atzetik etorri zitzaizkion. Alkateak entsaioetarako erabiltzen zuten Ostolaza eskolako giltzak kendu zizkion, Gipuzkoako Gobernu Zibila zitazioka hasi. Obrako kantu guztiak erlijiosoak edota jolas girokoak baziren ere, antolaketak zuen kezkatzen sistema. Gainera, eta Abeletxeren estiloa herri umorearen bidetik badoa ere, (garai batean Kirikiñok egin bezala), ez dezagun ahantzi, hau jeltzale ezaguna zen. Etxanizek taldean zituen Falangeko emakumeak eta Francoren soldadu ohiak bitartekari erabili izan nahi bazituen ere, ezin izan zion itzuri egin "zatitzaille" izatearen salaketel. Berak idatzitako "Irulearen negarra" tragediak (gastelerazko bertsoa ere egin behar izan zuen derrigorrez, "La hilandera de la Capilla") arrakasta lortu izanagatik, diruz ere, ito hurren zegoen. Deba utzi eta sorterrira itzuli beste erremediorik ez zuen izan.

50eko hamarkadaren hasieran bere Azkoltira biltzen den Etxaniz apaizak Etxaniz idazlearen gaitza du. Goibel dago herrian aurkitzen duen erdal giroagatik. Frankismopeko Azkoltiak ito egiten du herriko semea, eta garbi du zirrikitu bat ireki beharra duela berriro ere, Deban egin bezala.

Horrela, Sisifok, herriko gazteak antolatu eta Abeletxeren "Gabon-gabonetan" ez ezik, Etxaniz beraren "Izeko aberatsa" ere ematea lortu zuen. Gauzak hobeto zihoazkion. 52an, Montepio Diocesano argitaletxearen anparoan, "Izeko aberatsa" eta "Irulearen negarra" argitaratzea lortu zuen Gasteizen.

Baina Debakoak bezala, Azkoltiko giroak akitu egiten zuen Sisifo. Eta hala, Donostian bilatu zuen frankismoak eta herrietako giro itogarriak ukatzen ziona: gizartea itzartuko zuen mugimendu bat.

Alde honetatik, herria lozorrotik esnatu nahi honek, gogorazten digu, ezinbestean eta nolabait ere, batzuk behintzat betetzea lortzen du. Hala, ez da zaila gerra aurrean Pizkundeak antolatutako dinamika haren printzak ikustea CCC akademiarekin grabatutako euskara ikasteko metodoan edota "La Voz de Guipuzcoa" irratan ematea lortu zituen saioetan.

Antzerkigintzan, Etxanizek egin lanak ez du etenik. 1956an "Gabak zekarren eguna" idazten du. Handik bi urtera lau antzezlan

batzen dituen "Antzerkiak, Kontu-kontari" liburuaren ematen du argitara Zarauzko Itxaropenako Kuliska Sortan.

Berak aitortua da, ez dira obra nagusiak. Herria libertitzeko eginak dira, jolasak eta tristura marra estuak. Aipatu liburuaren eskaintzan, egoeraren diagnostiko polita egiten digu Etxanizek:

Gure teatroa mantuxeetan dugu oraindik: mutiltzen zaigun bitartean, aletxo batzuek eskaintzen ari gera al-degunneurrian. Ta nori eskeñi gaurko auek? Gure antzerkilari-taldeetan dabilzan langille sari-gabeel, noski. Bjoazkie lagun salatu oiel, nere agurra ta txaloak.

Irakurtzen jakitea da. Fede handiagoa du antzerki jokalaritalde antolatutakonek egin dezakeenean bere idazkeran baino.

Guztira, honela banatuko genuke Nemesio Etxanizen antzerki produktzioa: bi drama historiko ("Irulearen negarra" eta "Gebak zekarren eguna"); hiru drama ("Maite ere... neurritz", "Zotzean bizia" eta "Gabon zauria"); komedia bat "Izoko aberatsa"; irrati antzerki bat ("Izarren bidetan"), eta sei ipuin dramatiko, irratiaren emateko pentsatutako ipuinak ("Ugazaba", "Alkartuak", "Amen", "Doministiku", "Bizirik zerraldoan" eta "Azeriaren zoria"). Ia denetan, kezka teologikoa atzean.

Antzerkiok, bistan da, ez dute Etxaniz berak gaztigatu bezala, malla handiegirik ematen. Baina beharbada gehiegi eskatzen ari gara. Berak esanda dakigu teatroa bide ona zela euskaldun alferrak euskaltzaletzeko. Eta lanok halaxe hartu behar direla uste dut nik ere. Ez dago lanotan pretentsio handiegirik, non eta ez den herria ekingintza kulturaletara ohitzea, apurka-apurka.

Gaur egungo irakurlearentzat, gainera, kristautasunak antzezlanok derrigorrean markatu beharrak, mesede eskasa egiten diote idazleak eskaini zezakeen kezken agerpenari. Puntu honetan, Eugenio Arozenak, Nemesio eta antzerkia aztertzerakoan, Piarres Harispe apalaz lapurtarra eta Resurreccion Maria Azkue jarriko ditu Etxanizen aitzindari gisa. Hirurentzat, antzerkia doktrina bide da.

Errepara dezagun Azkueren hitzotan:

Gaur egunean gure erri au euskaltzale egiteko, teatrua dala uste dot biderik laburrena eta errezena. Irakurri, gitxi egiten dabe euskaldunak; eztakielako, askok; neketsu dabelako, gelaenak

izango. Begiak argitzen gaitz dogunezkerok, belarriak gozatu dalguzan erriari.

Dena den, Etxanizen antzerkiaren irakurketan galdu nahi duenarentzat, bada sorpresa ederrik sei lanon arten.

"Zotzean bizia", esan bezala, 1958an eman zuen argitara, beste hiru lanekin batera. Arozenak Anton Txekoven "O Vrede Tabako", hots, "Tabakoak egiten duen kaltea" lanarekin lotu izan du.

Antzezlanok, inoiz Euskal Herrian antzerkian egin den planteamendurik ausartena erakusten dute. Anton, sorterritik urrutik, Argentina urrunean bere buruaz beste egitera doan gizona dugu. Berak diotsolako daki ikusleak hau. Egonezina areagotzen duen elementua ere sartzen du Etxanizek. Antonek piztu berri duen zotzak, puruak alegia, markatuko dio mundutik alde egin beharreko ordua. Hala erabaki du. Puruak irauten duen bitartean egongo da bizirik. Purua amaitzen duenean botako du bere burua.

Puru amaitu arterainoko tartean, ikuslea Antonen minaz jabetzen da, hain agertzen zailo errukarri hau. Anton bakarrik dago, etsita, existentzialismo kutsakor baten atzaparretan preso. Ez dago zer eginik, etxea urrun dago eta bakardadea pisu da.

Bizial... Bizial... A, zer nolako ollaskoa ortzak zuritzeko!... Jalo orduko negarrez gatoz... segi gero negarrez -gaitza dala, senide ta laguneren eriotza dala, norbaitek utzi edo saldu gaituala-, ta negarrez eman azken-arnasa... Orretako onenbeste lan gure azal au gorde-tzen?

Nolako ero-etxea degun lur aul Ikusi Itzazu gizonen nekeak goizetik gaberaifno... diru pixka bat Iristearren, artzen dituzten jorraldiak... batak besteari egiten dizkieten txakurkeriak... auzokoak auzokoari, lagunak lagunari, anak anakari... Nolako Izerdi ta buru-austeak egunerok! Nolako gorrotoak erri ta etxetan!... (...) Ez nauzue gehiago lokarri oni lotua eukiko... Beti etorkizunari begira... Gaur neke ta bihar neketerdi... Bizpalru, dirutan Igarri; ta beste guziok ezinaren atzaparretan estu... Atzo goibel, eta gaur kazkabarra... goiza txakur, eta arratsaldea basakatu... gaur etengo ditut kate olek... Banoa kezka gabeko gabera... gos-egarririk ez dan lurretara...

Planteamendua, bistan da, oso da interesgarria. Are interesga-

rriagoa apaiz baten eskutik etorria bada. Etxanizek, "Zotzean bizia"-rekin, bat egiten du garaiko literaturak, existentzialismoak batez ere, darabiltzan kezkekin. Eguneroko bizitzaren zama, Jainkoak abandounaturiko gizonaren bizi-behar astuna, heriotzaren gozoa, kezken amalera den aldetik. Purua gero eta txikiagoa da eta ikuslea larritu egiten da.

Baina oso abiapuntu ona izan arren, konponketa esku artean usteltzen zailo. Anton, purua Itzalita, eta pistola eskuan, bere buruaz beste egitera doala, etxe batetik ateratzen den euskal gabon kantu bat entzuten du. Pistola harrika bota eta bere amaz oroitzen da. Zenbat negar egingo ote du bere semearen aldrebeskeriaren berri iristen zalonean!

Damuaren unea da. Etxaniz idazlearen hasierako kezkarri, Etxaniz gizona, Etxaniz apaiza nagusitzen zailo, eta atzerantz egiten du. Hasieran zabalduko espektatiba guztiak biltzen hasten da, eta erlijioaren, arau zuzentzailearen garaia iritsi da. Bai, ideologiak hondatzen du egindako lana.

Horra Etxaniz idazlearen etsairik nagusia.

Zulo beltzean barrena

Eta antzerkia bada gizartean eragin handiena izan dezakeen literatur jeneroa, bada, intimoena legez agertuko zaigun poesiararen bidean beste alor bat, olerkiaren nekerik ez eta "Irakurle alferrari" errazagoa gertatzen zaila: narratiba.

Gerra ostean, batean eta bestean, baina batez ere bere adiskide min zen Andima Ibiñagabeitiak 1950a geroztik Jokin Zaltegiarekin batera Guatemalan argitara ematen zuen "Euzko Gogoa" aldizkarian ematen zituen bere idazlanak Nemesio Etxanizek. Poemak direla, testu laburrak, gogoetak, ipuinak... era guztietako testuak sortu zituen garai honetan Etxanizek.

Ipuingintza, arestian ikusi dugun bezala, gerra aurretik ere, nobizio garaian landu izan zuen jeneroa zuen. Eta Donostiako "Albiste eta Turismo Eralguntzak" bultzatuta 1961etik aurrera antolatuta ziren ipuin lehiaketak, zirrikagarri gertatu zitzaizkion. Urte horretan, hiru ipuin igorri zituen lehen edizio hartara, eta baita lehenengo saria irabazi ere. Hurrengo urtean, antzeko zerbait gertatu zitzaion. Beste hiru

bidali eta Etxanizek irabazi berriro ere. Sei ipuinok, bi irabazleak eta gainontzeko lauak, 1966an argitaratu zizkion Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintzialak ordura arteko poema, kantu, irratirako lan, bertsiio eta abarrekin. Gaur egun ere, Etxanizen libururik garrantzitsuena da "Lur berri bila".

Liburuari eleberrri labur batek ematen dio hasiera, lehentxeago ikusi dugun antzezlanaren kasuan bezalaxe, Ameriketara, batez ere Paraguay eta Argentinara girotua neurri handi batean, "Ameriketara galduak".

Tonua, pertsonalak, egoerak, ez zaizkio arrotz egingo irakurleari. Etxanizek, gerra hasierako ipuin haletan bezala ("Katuin-Zuloa" Azkolitik Elgoibarko bidean dago, troka ilun bat da...), ondo ezagutzen duen geografian eta giza paisaian babestuko da etxean dagoenean: Bergara, Osintxu, Loiola, Garizuma, Aita Baltzola...

Unibertsalismo nahia, hala ere, argia da. Errioxa, Galizia... eta Ameriketara "Zotzean bizia" ikusi edo irakurri duen euskaldunak beharhala aurkituko ditu parekotasunak bi obren artean:

Eguna gutxitan bezalakoa izan zan Pako'ren etxe koentzat. Guraso zarrak ere berekin eramane zituzten barreko irikitze-jala ikustera. Buenos Aires'ko "2 de Mayo" kalean izen aundia artu bear zuan bar berri arek. BAR BASABURU jarri zion izena. Euskal-izen arek Buenos Aires'ko euskal jatorridun jendeari blotz-deia egiten zion eta erruz etorri ziran barreko ateak zabaldu ziranean.

Bereala, artarako deitua izan zan orkestina batek zabaldu zituan aldean Argentina'ko aide batzuek. Tokia bete-betean arkitu zanean, orkesta-oldegian iru txistulari sortu ziran eta euskal-jendea dardaraz jariaz "Gernika'ko Arbola"ren doiñua aidatu zuten.

Erbestearen zama, Ikaragarria zaio oraindik ere Euskal Herrian askotan bakar-bakarrik sentitzen den Etxanizi. Dudarik gabe, Andima du gogoan, eta neurri apalago batean, Zaltegi, eta Argentinara gerra ostean Ekin argialetxearen inguruan biltzen ziren idazle eta gizon bihoztun haiek guztiak...

Eleberrira, arau sozial zorrotzen artean libre izan ezin duten pertsonalek betetzen dute. Narratzailea, ezin zitekeen bestela izan, orjakilea da.

Baina ez da "Ameriketara galduak" Etxanizek idatzi zuen nobela

bakarra. "Ameriketan galduak"-i egindako sarreratxoan berak azaltzen du baduela beste bat ere, "gogortxo", eta gainera "ikusitatzuen bearrean" duena artean. Beste eleberririk hau, 1963rako amaizua bazuen ere, ez zen 1992ra arte argitaratuko. "Izotz kandelak"-en galnean ari gara, noski.

Eleberriarren sorburua zein izan zen jakiteko, ondo datorkigu Andima Ibiñagabeitiaren gutunetara jotzea. 1953ko ekainaren zortzian Andimak Paristik Azkoitira igorri zion gutun batean, azken leerroian jartzen dio amua Etxanizi:

Galdera bat: Zergatik ez duzu eleberririk bat idazten? Ortarako zure luma ebakiena.

Andimak hilabeteak zeramatzan Etxanizen estiloaren eta euskararen egokiarenganako xaramelaketan.

Ekainaren amaierako, beste gutun bat ere idatzi zion Andimak Paristik:

Zure olerkiak ederrak benetan. Rimagabekoak benetan begiko... Eraberririk oiek ere zaratu bear ditugu eta bikainki ari zera bide berri orietatik ere. Miranderi asko gustatu zitzaion bere tantarekin egin zenuena. Lapurdieraz jarri zuen... Sarri esan dizut lenago ere, olerkari aundi zaitudala... Ekingo al diozu nobelari ere oraingotazunez beteriko gal ernegarri autatuaz. Ortarako, ene gardiz, doal bereziak dituzu, eta zuk bezin ondo egingo lukenik ez dago gaurkoz, bat ere gure artean. Beaz, saia zaite len-bait-len, josulagun eta beste oien antzeko Aristarko ergelen kritika extuen sareak urratuz eta nardatuz. Euskerak ere arnas zabala bear du, egurats beteak bizirik izateko.

Uda guztia emango du ahalegin horretan Andimak, harik eta arraina amuan itsatsi arte. Honela idazten dio abuztuaren hasieran:

"Pozik nago eleberririk bat idazteko ametsetan zabiltzalako. Len ere esan nizun eta orain berriz diotsut: zuk bezin ondo inork ere ezin dezakela bete egiteko orri gaurko euskaldunen artean. Txurikerik gabe. Sala zaitzaz len-bait-len, luzatu gabe, gaurko giroz oretutako nobela eder bat idaztera".

la urtebete utzi zuen bakean Andimak eleberriarren kontu horrekin.

Ibiñagabeitia Guatemalara joana zen, "Euzko Gogoa"-n la-
guntzera, eta Etxaniz, Donostiara. Hau, drudienez, polizia eleberr
batekin hasia zen, eta Andimak ohar bat egin beharrean ikusten du
bere burua:

Ikusminez naukazu zuen orko idazlan ederrak irakurtzeko. Polizi
eleberrigintzan ari zaitut noski. Beti esan dizut eleberritarako egin
egina zerala eta oraintxe berresaten dizut. Bainan eleberr
mota asko daude, eta polizia mota ez da zure gogogiroari dagokiona;
lirikuegi zaitugi ortarako. Ez naiz arritzen, dagoeneko neskatx bat
il duzulako. Ar zazu beste gai bat, oitura eleberr
bat maitasuna-
ren ariz arildua. Nik uste gauz eder eta egokirik onduko zenukela.

Etxanizek bertan behera utzi zuen bere proiektua. Baina bazuen
beste eleberr
asmo bat ere, beldurrez-edo baztertuxea zuena. Andi-
mak arestiko lerroak idatzi eta hamar egunera, 54ko abuztuaren
27an erantzun zion Etxanizek:

Nik buruan dudan eleberria ez litzateke argitalgarri izango gure
egurats puritano ontan. Aspaldi dabilkit eleberr
orren idazburua
durundioan. Izena auxe luke: BESTEAK EZETZ ZION. Ta gai berriz,
dijoakizun auxe: apaiz bati Joan zaigun guda madarikatuak eragin
diona. Gure eliz agintarion jokabidea ikusiz, bi ondamen sortu
zaizkio; egazkiñean erortzen datorrenarena lenbizikoa: lurra nal,
eta oña nun jarririk ez. Bere orañarteko sinismena oñarri gabe
gelditu zalo. Ez daki nola aldeztu gure sinismenaren egia. Guzia
lauso ta gandu du. Emakume-galetan oster, len estua eta lotsa-
tia zana, orain guzia iratxo-bildurra izan ote dan oraindañokoa.
Errespetoa galdu dio alor debekatu orri. –Oso gordiña litzake,
al'ezta? Baña eleberria, nere Iritzi apur ontan, gierria ta zaintsua
ateratzeko, norberari gertatuak edo oso urretik ikusitako gaiak
artzea bezelakorik eztago. Orduan asmatzen ibilli bearrik ez duzu,
ta barrendik igotzen dizu liburura aldatzekoa (...) Baña leku onean
dago oraindik eleberr
au egosteal..

Andimak pozarren eta betiko estiloan erantzun zion lagunaren
asmo nahi berriari:

Eleberrirako antola duzun gala guztiz ernegarria. Barne auzi oriek
euskeraz ere iraultzea benetan lan ederra. Iñork baiño obeto
Iritxiko duzu zuk orri.

Urtea amaitzerako, Nemesiok luzerako lana dela berresten dio:

Zure nobela-gogoia betetzeko asmoa badet, baña lenbizi nobela motxean lelatu bearko det. Noiz asiko ote? Eztakit. Beti ere, ondo eldu gabe nagola deritzait lan orretarako.

Ia bederatzl urte luze behar izan zituen azken lerro hauek idatzi zituenetik eleberria burutzeko. Ez zen, horratik, besoak antxumatuta egon. Tarte honetan, besteak beste, Gabriela Mistralen poemak itzuli zituen; arestian alpatu dugun antzezlanen bilduma ere eman zuen Kuliska sortan; euskararen didaktikari dagokionez berriz, euskara diskoen bidez ikasteko metodo bat ere burutu zuen; antzerkian, "Jarrai" taldeak antzeztu zuen "Ito edo ezkondu" lana ere moldatu zuen, Ruiz Añibarroren "Mujeres en Berrigorria"-ren itzulpena.

Ez zuen, Andimari esan zion bezala, "Berak ezetz zion" deitu. Nahiago izan zuen izenburu poetikoago, metaforiko bat: "Izotz kandelak". Hauen sinbolismoa, eleberriaren azken lerrootan ematen zaigu, apaiz eroria, Don Ximon hil zen goizeko irudian:

Goiz artan, kanposantuko horma zarretan zintzilik ageri ziran izotz-kandelak, fedea galdutako anima larriak ziruditen.

Eleberriak, ustekabeko gabe, Andimari esandako bi bideak urratu zituen: alde batetik, Migel Unamunok 1933an Madrilan argitara emandako "San Manuel Bueno, mártir" sarri gogorarazten duen bidea du, fedea galdutako abadearena, Etxaniz beraren hitzak berreskuratuz, "apaiz eroriarena". Bestea bidea, aldiz, emakumeaz maitemintzeak dakarkiona da.

Ingurua, berriz, "dekoratua", esana zuen zein izango zen: norberari gertatuak edo oso hurretik ikusitako gaiak. Eta Etxanizek ezin zehatzago betetzen du esana.

Halaxe hasten du nobela, Andimak eta Etxanizek mantendutako gutun-trukea ia hitzez hitz transkribatzen zenbaitetan, eleberria idatzi beharko lukeela, ez dela inor bera baino egokiagorik horretarako... Hizketan ari direnak Manu eta Mikolax dira, eta Azkoitira joanak dira "fedea-kezkek larritutako bizitza latza eraman zuen apaiz baten hiletetara".

Gero, flash-back baten bitartez, berrogei eta hamar, hirurogei urte egiten du atzera, pertsonala nagusia, Don Ximonen gaztaroa azaltzeko. Nemesio Etxanizek berak gaztetan ezagututako paisala

eta pasadizo asko, ballagarriak zaizkio Don Ximonen girotzea egiteko.

Andimak esan bezala, muturreraino darama ohitura eleberria gizonaren dramaren estalgarri. Erkiagak Lekeitioko zoko guztiak erakutsi bazituen "Arranegi"-n, Etxanizek aspertu arte garamatza Azkoitian barrena.

Autobiografikoa den? Dударik gabe, badu hortik. Parekotasunak, nabarmenegiak dira. Hala ere, idazleak denbora aldaketa nabarmena ezarri nahi izan du. Don Simon 1918ko izurriaren erdian hiltzen da, eta orduan Etxanizek hemeretzi urte besterik ez zituen... Denbora jauzi honek gerra garai eta gerra osteko gertaerei buruz ez hitz egiteko aitzakia ematen dio, bestela zentsurarekin izan zitzakeen arazoak begi-bistakoak baitira.

Eleberriaz hitz egitekotan, bada puntu interesgarriagorik autobiografiko hutsa den jakitea baino. Iñaki Seguroiak azierto handiz ematen ditu "Izotz Kandela"-ri eginiko hitzaurrean:

Goitik beherako idela-dotrinen eta behetik gorako arrazoiketaren bideak ez datoz bat, ezin uztar daitezke horren erraz: ia hastapeanean berean ohartzen da honetaz gure jakintsugala. Arrazoiak erakusten dio ez direla liburu sailnduak eta apaizgurasoen erakutsiak diruditen bezain sailndu eta sakratu, nekez irentsi ahalko duela arrazoi ezin irentsizko den dotrinarik eta legerik. Baitezpada haletan barrendu beharrak (eta ezinak) du gizon gaztea, bere ikasketen betean, alditxartzen eta gozogabetzen.

Eta hala, euskal literaturaren ordura arte izan den ezinaren apostolurik handien bilakatzen du Etxanizek Don Ximon. "Zotzean bizian" ez bezala, existentzialismoak, Jainkoak abandonaturiko gizona esperantzarik gabe hilko da:

-Nereak egin dik, Tomas -diotso apaiz lagun antagonistari Don Ximonek heriotza orduan-. Nere bizia aitzera zijoak, eta eriotza delka diat. Zulo illun batera erortzera baninjoa bezala, emen na-txegok nora noan asmatu eziñik. Nun izango ote diagu betiko lekua?

-Non izango dek, ba? -erantzuten dio honek-. Jaunaren pakean. Ire osasu eta bizia ltxaropen osoz eskeiñi ezazkio Berari. Ez au bere ondotik bialduko, Aita ona dek-eta.

—Ala ari nauk Jaunari: “Jauna! Ikusi dezadala zure Egi! Jauna!
Sinistu nahi nuke eta ezin det. Lagun zalozu nere eziñari!

Sufrimendutik, barne-min ikaragarri batetik alde ezinik dabilen idazlea dugu Etxaniz bere lanik interesgarrienetan. Nahia-
ren eta ezinaren arteko borroka honetan, ezina nagusitzen zailo beti ere. Etxaniz ondoen aztertu duen Pako Sudupe herritarrak, formazio garalak eta sortzen ikusi zuen herriko giroak eragindako estigma aipatzen dizkigu Etxaniz gizona eta Etxaniz idazlea ulertzeko ezinbesteko den “Nemesio Etxanizen biografia eta Ideologia”-n.

XX. mendeko pizkundea pentsaera zaharkituari aurre egiten dioten gazteen esku aldarrikatzen duen Nemesio Etxanizek, bere baitan du kondena. Aurreko mendeko Integrisimo giroan hazia da, eta horrek betirako markatu du.

Hala da. Horregatik, Etxaniz idazlea Etxaniz gizonari gailendu ezinik ibiliko da. Etxanizen adiskide min zen Trino de Uriak (alkate izan zen, eta Juan San Martinen oharren bidez dakigunez, “Kantiken kantikak” eta Omar Khayam-en “Rubbayat”-ak utzi zituen itzultita eta argitara gabe) ere, Etxanizen sofrikaria zenbaterainokoa zen ulertzen lagunduko diguten ohar garrantzitsuak utzi zituen bere egunerokoak, erdaraz:

Esa terrible educación Integrista le ha dejado una huella profunda. Un día nos confesó que supo cómo se hacían los niños a punto de ordenarse —cuesta crearlo— “todo era un mundo de conceptos distintos lo que nos explicaban” dice y entre sus compañeros él no se atrevía a plantear esos temas.

Poesiaren kriseilua

Horregatik, erratzeko beldur handirik gabe uste dut esan daitekeela, jenero guztien artean, poesian sentitu zela Etxaniz libreen. Poesian, kolpe bakar batean husten zuen bihotza. Bere buruarekin harreman estuagoan agertzen da, “idatzi beharraren” funtzio soziala albo batera utzita:

Ezten atzokoa

Ezten atzokoa
nere malkoa

Bart nere gelan
sartu intzananean,
negarrez bila nindunan.
Ire arpegi maiteak,
lizu-ikara,
ildakoen itxura
artu zinan.

Baina eseri adi.
Ezten atzokoa
nere malkoa.
Ik eztakin, maitea,
zein leize sakona dan
nere gogoal

Ez zaidan galdetu.
Alperrik uke.
Eztin inork galdetzen
zenbat ur tanta
ditun itsasoak.

Alperrik den
izarrak zenbat diran
kontatzen astea.
Beti zegon zeru beltzean
aruntzago,
beste bat gordea.

Etsipena hitanoaren hurbiltasunez jantzi da orain. Aurrerago, onomatopelen erritmoa, hotsen etxekotasuna bilatuko du. Oro har, estilo sotila du, oso herri erako idazkera, nolana ere. Samurtasun honek mozkortzen du irakurlea. Hala aitortzen zion miresle amorratu zuen Andimak ahal zuen aldiro.

"Idazle bikaina zaitugu, gure euskeraren matilak oro muin-muinetik ezagun dituzuna. Ai banu zure ixuriaren laurdena. Emen erbes-

tean, guk ezin dezakegu orlako lanik, ain euskera jator errikoian burutu”.

Andimaren hitzak irakurrita, ezin burutik kendu gerra aurreko literatur kritikan Aitzolek Orixez zioena. Euskal lur idorrean, goren gadoen ahots legez ikusi gogo du Guatemalako lagunak:

Atseginez gainezka irakurri ditut Euzko Gogoa-n argitara dituzun lan ederrak naiz itz-lauz, naiz itz-neurtuz. Benetan bikainak euskal arima ta azalez jantziak. Berriki urratzen asi zeran bideak, batez ere, egoki-egokiak dituzu.

Egokiak eta, askoratikoak, gehitu beharko genioke guk. Gai aldetik, aberastasun ikaragarria erakusten duen poeta baitugu idortasun horretan ia bakarrik aritu izan dena. Aldarte aldaketa handiko gizona imajinatzen du irakurleak olerkaria, ezin bestela ulertu nola aldatzen den ume jolasetatik existentzialismo beltzera, nola maitasun dostaritik hondoa jotako aberriaren etsipen kantura:

Bide ertzeko belarra

Bidean nindoala ikusi aut.
Ez indudan gogoan.
Aldapan gora nentorrela,
albora begira nian.
An engoan,
bide ertzeko belar bakan,
madarikapen mendean,
lur zapaldu elkorrean
autsez zikindua.

Nork dik ire oroltzik?
Bidean djjoazenak,
ez ditek ire errukirik;
ezpaiditek aintzakotzat
ire bizi erkin ori.
Amaika aldiz nerau ere,
igaro izan nauk albotik;
baña gaur arte ez nauk oartu

Ire etxe aurretik
nenbillenik.

Larre onetako ardiak
ez au bazkatu nai.
Badik oberik mendian,
ziripurdika ardi ta artzal
djoazenean alai;
Jlito asto ezur-utsen bat,
ba-ditekek ire gose;
baña ura ere, ire bizia
urratzeke ezin dek ase.

Lore biltzaillearen esku ordezt,
erruki gabeko gurpil batek
zapalduko au destañez...
Etxerakoan biotz-ondoat,
astun nian ire miñez.

* * *

Nere erri gaxoa!
Belar bakan zikiñak,
badik ire antza.
Zapaldu induten su ta gar.
Zikin aute gezur d'abar.
Arrazkero guk zenbat dantza!
Noan etxera! Illunak
mendi guzia arantza!

Herriari, maitasunari eta zeruari poema ilunok idazten zizkion idazlea bakarrik sentitu da gerra osteko urte hauetan guztietan. "Lur berri billa"-n, "Olerkiak" izeneko atalaren sarreratxoan, Mirande, Salbatore Mitxelena, Santi Onaindia eta Balendin Aurre-Appraiz baino ez ditu alpatzen bidalkide. Gerora etorri dira hauen "vanguardismoak jo ta pasa dituzten" gazteak, eta Gabriel Aresti du gogoan batez ere hau dioenean.

Hala, poemok 1966ko irakurlearentzat izan zezaketen "aide zaarregiaz" gartzigatu nahi digu. "Gabriel Zelaia eta Blas Otero'ren alboan, oso lengoak gera", abisatzen digu. Baina irakurleak esti-

matzen du, badaki bere neurrian hartzen "Mississippi Ibaiko legea"
bezalako poema bat:

Mississippi, zuk gordetzen dezu
langile beltzen izerdia;
zure ur nastu oriek darlote
Aprikako kutsu ta usala.
Jo ta jo, etengabe,
bururikan jasotzeke,
langile beltza ari da
nagusi zurien mende.

Mississippi, Ameriketako
beltzen neke gorri astuna;
au da zure urak daramaten
negarrezko doinu iluna.

Euri ta aterri, beti neketan;
langile beltza izerdi-patsetan,
lanean urkatzen ibal-ertzetan.
Nagusi zuriak,
zorrotz begiak,
alien gain daude,
gau t'egun erne,
zigorra astinduz
Errukirik gabe.
Langile errukarri,
lanean zintzo asi adi.
All Bestela or dek
zurien zigor
minbera ori.

Au da langile beltzen aldea:
bizkarra makur, beti nekea,
Mississipiko zurien legea.

Tamalez, ez dira asko barruko minak, hesteak erretzen zizklon
grinak eragindako poemak. Etxanizek, Ibiñagabeltiaren konplizitate-
rekin, mundu oso bat zuen egiteko. Denaren beharrean dagoen
herrian, Miranderen poesia "lizunen" defentsa antolatu beharra dago
euskaldun-fededunek jan ez dezaten. Orixe ere, ez dute alde. "Inte-

grista baño areago duzu gure Orixe Aundia”, jakinaraziko dio Andimak Paristik. Gerra aurreko literaturaren ikonoa ere kontra dutela, lizunkeria, pantelismoa eta blasfemia zekarren poesia berriaren alde agertzeko gertu, nola esan, badirudi Jaungoikoaren agidu legez hartu zuela herria lozorrotik ateratzeko beharra bere gain hartzea. Ez dago bestela ulertzerik hartu zituen lanak.

Gazteengan zuen esperantza bere obra barnetik ezin erauzirik zerabilen XIX. mendeko mundu ikuspegiak hondatutako gizonak. Horregatik ekin zion hauentzat fox-trotak, runbak, tangoak eta txaxa-txak itzultzeari. Ikastoletan hasiak ziren haurrentzat, berriz, mila eta bat kantu sortu zituen. Euskara ikasteko metodoak, irratsaloetako testuak, Agirre lehendakari zen berriari Donibane Lohizunen kantatu beharreko abestia... konpromisoko lan gehiegi.

Horrek darama bere obra behar adina ez zaintzera. Gainetik bada ere, ikusi dugu antzerkian eta narratiban dituen arazoak. Poesian, Koldo Izagirrek oraintsu Etxanizen poemez atonduriko antogian zorrotz dioen moduan:

Bertsolari senak, punturako erraztasunaz, bete-lanera darama zenbaitetan. Arnas handiz hasitako poema batzuk, arrunkeiaz amaitzen ditu. Bere obra poetikoa, oro har, irregularra da, gora behera handikoa. Baina han-hemenka ageri dituen aitorten biluziengatik eta hasperen etsiengatik, merezia du Nemesio Etxanizek poeta handien ereinotza.

Esan dugu hasieran. Etxaniz gizonak Etxaniz Idazlea hil du neurri handi batean. Alde honetatik, ideologiak hondatutako idazlea da Etxaniz. Baina seguru gaude Etxaniz gizonik gabe nekez ezagutuko genukeela Etxaniz Idazlearen ausardia, literaturaren arrisku ederra, kontradizioaren aldarrikapen gizatiar hau.

Piarres Lafitteren ekarpena (21/05/1901 -23/03/1985)

Pierre CHARRITON

Iturriak

- Piarres Lafitteri omenaldia, *Iker* 2, Euskaltzaindia, 1983.
- Hommage à Pierre Lafitte, *Bulletin du Musée Basque*, N 91-92, 1986.
- Le Père Lafitte, entretiens souvenirs, Serge Monnier, Elkar, 1992.
- Piarres Lafitteren gutundegia, Pierre Andiazabalen esku dena.

Duela ehun urte Lapurdiko Luhuson 1901eko maiatzaren 21 ean jaio eta 1985eko martxoaren 23an Baionan hil zen, Piarres Lafitte apezaren ekarpena, XX. mendean, Euskal Herriari eta euskarari, ezagutu nahi duenak gaur egun, jo dezake, guhonek egin dugun bezala hemen aipu ditugun iturrietara. Baina ikertu behar lituzke ere horko bibliografietan dauden Piarres Lafitten beraren idazlanak eta ez dira gutxi. Bestalde, gure iduriko, hura bera lankide edo irakasle izan dugun lagun askoren lekukotasunak kontutan hartzekoak dira.

Dena dela, Piarres Lafitte baino 20 urte gazteago izanagatik, 50 bat urtez bederen haren ganik aski hurbil ibili garen honek, hona nola laburbiltzen dugun gure irakasle zenari buruz egin gaurko saio hau:

- 1.-ik, Piarres Lafitte gramatikaria dugu aipatzen,
- 2.-ik, Piarres Lafitte hiztegilaria
- 3.-ik, Piarres Lafitte literaturzalea
- 4.-ik, Piarres Lafitte kazetaria

5.-ik, Piarres Lafitte politikaria

6.-ik, Piarres Lafitte apaiz euskalduna.

Jean Hiriar-Urruty zenak, euskaraz, 1985 eko ehortz mezan eta, Eugène Goyheneche zenak, erdaraz, Baionako Euskal Erakustokiak 1986an eskaini bere aldizkariaren zenbaki berezian, guk baino hobeki erran zituztenen bidetik, gure aldian sei kapitulu horiek gaineraz gain kurritu eta, badaikgu izanen dela oraino zer ikas eta zer konda, Piarres Lafitteren lan mota guztiez hitzegiteko, hain baita aberatsa hark udalatu, arhatu eta landu zuen elgea. Goazen halere gu ere gure harira!

1. Pierre Lafitte gramatikaria

Pierre Lafittek, 1944ean lehen aldikotz argitaratu zuen *Grammaire Basque* deitu 489 orrialdeko euskal gramatika izan zela haren izena jakintsunen artean ezagutarazi zuen lana, ez da dudarik; 1962an eta 1979an beste bi argitalpen ukan zituen, liburu berak eta Jacques Allières hizkuntzalari zenak aitortu zigun deplauki euskaraz bazekien guzia, gramatika horri esker, aita Lafitten "altzoan" zuela ikasia.

Jakintsun horrek berak, IKER 2-rentzat, 1983an egin artikuluan, erakutsi zuen, Manuel Larramendiren ganik JohaÑe Eppherreraingo, hots, 1729tik 1980era, agertu diren euskal aditzaren 26 taula guztien gainetik jarri behar dela, 1944ean Piarres Lafittek asmatu zuena.

Georges Rebuschik aldiz, Jacques Allières-en aitzineko lanari eratxiki zizkion, *Bulletin du Musée Basque* delakoaren 1986eko artikulua sailean, bizpahiru ohar hauek:

Lehenbizikorik, bere Gramatikaren gatik dela Piarres Lafitte hain ezaguna bilakatu nazioartean onarturik ere, erran behar da, euskarari buruz mintzatu diren jakintsun batzuek ez dutela behinere liburu hura baizik ezagutu eta beren tesien iturri soltzat erabili, berdin beren jukutria aitortu gabe.

Nahi balitz bestalde zehazki argitu zenbatetaraino berritzaile izan den Piarres Lafitte, euskal gramatikaren lantegian, haren obraren bete lan baliteke egiteko. Horra zergatik bizpahiru adibide interesgarri bakarrik hartzen dituen Rebuschik, bere maisuaren zorrotasuna erakusteko.

Hala nola, bere Gramatika osatu baino hamar bat urte lehenago, 1931ko Gure Herria-n, euskal aditzaren "pasibotasunaren" auzi alpa-tuari ekin ziolarik, "Pour ou contre la passivité du verbe basque" deltu artikuluan, orduz geroztik, gaur arte, nehork gainditu ez dituen eragozpenak altxatu zituen irakasle gazteak euskal aditzaren pasibi-tate teorlan.

Bere gramatikan, halaber, "bere", "beren" eta "haren", "helen" araubidea dela eta, Jacques Rebuschi-ren arabera, ez lthurryk, ez Gèzek, ez Gavelek egin ez zuten bezala, zuzen argitu zuen Lafittek.

Beste lekukotasun asko ere alpa nezzake bide beretik, baina ezagunak baitira beste gai baten gainetik Lafitte apezak harekin izan zituen arazoak erranen dut ez naizela guti harritu zenbait hilabete hil aitzin Jon Mirandek gure adiskide zenari bidali zizkion bizpalau gutun eskuratu ditudalarik berrikitan, aspaldiko denboretan, gramatikaren-gatik berak apezari zion zor handia gogoratzen baitzion, besteak beste, esker onez.

2. Pierre Lafitte hiztegilaria

Euskal hizkuntzalaritzaren historiari behatzen badlogu, badirudi gure lehen hiztegiak presuna bakarrek egin zituztela, adibidez Syl-vain Pouvreauk, XVII. mendean, Manuel Larramendik XVIII.ean, Añi-barrok, Duvoisinek edo Harrietek XIX.ean, bai eta Azkue handiak ere oraino XX.mende hasieran. Orduz geroztik ordea, talde lanak izanen dira gehiago eta gaur egun ez da dudarik talde lanean jokatzeko duela edozein euskalkitarik at diharduen Euskaltzaindiak edo Akesolo, Mi-txelena ala beste jakintsu ezagun baten izena daraman hiztegilaria-ren lankide orok.

Beñat Oihartzabalek galdetzen zion bere buruari Lafittek ba ote zuen hiztegi gintzarako isuri berezirik, ala biziko gorabeherak zuten horra erakarri. Egia da ezen, "Le Labourdin dans lthurry" deitzen dela, hots, gramatikazko artikulua, Gure Herriak, 1921ean, dakarren P. Lafitte gaztearen lehen lana.

Bizkitartean, Jean Etxeparen idazlanen biltzen hasi nintzelarik, duela hogeit bat urte, gogoan dut, Pierre Lafittek berak eskaini zidan lehen liburukiaren aitzin-solasean aitortzen duela Seminario handitik Euskalzaleen Biltzarraren sarietara bidali zuelarik bere lehen lana

"Aditza eskuaraz beti jasalle denetz", hots, erdaraz "passivité" erral-ten zitzalon auziaz eman zuela bere Iritzia.

Etxepare jaunak Igorri omen zion orduan gutun labur bat jakinarrazteko ez zuela saririk izanen, gala ez zelakotz literarioa. Baina Lacombe jaunak eta Etxeparek berak Lafitteren ikusmoldeak guziz jakingarriak zeuzkaten. Ez zuen zeren etsi, ikasle gazteak eta gramatika gai horiek, erdaraz, Gure Herrian agertzeko on izan zitezkeen bi jaunen aburuz. Eta hain zuzen Rebuschik oroitarazi digu gai hori argitaratu zuela Lafittek berak hamar urte geroago Gure Herrian, 1931an.

Ordukotzat bada Lafitte apeza ohartua zen aspaldian, bere hiru ikaskide aldudarrei esker, berak hain estimu handitan zeukan Etxepare mediku jakintsun eta bitzi hura, beti eskual izenketa zebilela etxez etxe, jakin nahiz nola bada Aldudarrek emaiten zioten izena lore honi, belar-ondo horri edo harri muger hari.

Ez da beraz harritzeko, 1924 eko sarietan, Eskualzaleen Biltzarreko lehenburuari Ithorrotzar apezgaiak erdiz erdi kausitu baldin bazion "Lihoaren lanaz" egin itzulpen bikainarekin. Zer atseginekin ez zituen aurkitu Etxepare medikuak Lafitte gaztearen idazlanean bost izen arraro, bata "jangile" Bitirinan bildua, bestea "zuban" Olhaibin ikasia, hirugarrena "ihitze", ihitokiarena, laugarrena "thini" Zibero guzian dirauena, eta bosgarrena "abartsu", nahiz "adartsu" diogun omen orain (makur) gehienek !

Horrelako talendua ez zen luzaz alferrik uztekoa. Tolosan eskolatzera bidali zutelarik Ithorrotzeko apez berria, ezagutzak egin zituen aita Pette Lhande jesuitarekin. Honek euskal frantses hiztegi berri bat hasia zuen argitaratzen, doi-dola, Pariseko Beauchesne baitan, 1926an, baina hedadura gaitzeko gizona zelakoan ziberotar euskaltzalna, sorterritik urruneko lanbidetara eraman zuten lagundiko buruek eta hasi lanari uko egin beharrean gertatu zen.

Orduan beharrik, Tolosatik lekora, Uztaritzen irakasle izendatuak izanak ziren Pierre Lafitte eta Philippe Aranart bi lagunek beren gain hartu zuten aita Lhande adiskidearen saila burura eramaitea eta, bien artean, hamar bat urte barne, 1929tik 1938ra, beren xedea bete zuten ederki.

Bizpalau urteen buruko, eta gerlaren ondorioz, argitalpen lan gehienak geldituak zirelarik, hona non, 1941ean, Balonako "Le Li-

vre" baitan, Pierre Lafittek Philippe Aranartekin prestatzen duen "Vocabulaire français-basque", laneko tresna baliosa.

Eta dozena bat urteen buruan, 1953an, Piarres Lafittek, André Tournier adiskidearekin lankidetzan, euskal lanerako beste lanabes berri bat atera zuen oraino, "Lexique français-basque" deitua.

Orduz geroz, lan bat edo beste egin badu ere Piarres Lafittek hiztegegintzaz, hala nola, Gure Herrian, 1962an, argitaratu zuen "Euskal izenak nola errechkiago eta hobeki ikasi" izeneko hitzaldi xoragarria, edo oraino *Bulletin du Musée Basque* aldizkarian, 1965 ean, Hegoaldeko lauzpabost hiztegi buruz eta 1968an Löpelmannen hiztegi etimologikoaz atera zituen iruzkinak, bai eta azkenekotz, 1977an, *Euskeran* agertu "Euskal aditzen hiztegi baterako ohar zenbait", ez dira orobat altzineko urteetan eta beste sail batzuetan nafar-lapurtar euskaltzainak egin batzuen parean jartzekoak.

Hain zen bizkitartean haren hiztegilari omena bazterretan hedatua, non, Bilbon, Retana baitan, 1976an, aita Lino Akesolok, argitaratzen hasi zuelarik "Diccionario de Autoridades de la Lengua Vasca", liburua, haren sarreran aitortu baitzuen, Manuel de la Sota bere lankideak eskaturik, "lanaren lehen orduko partalier eta akulatzaille izana zela, Piarres Lafitte, Iparraldeko jaun kalonje eta pollgrafoa bera".

3. Pierre Lafitte literaturzalea

Pierre Lafitteren biziaren berri izan dutenek badakite Balonako Seminariotik Tolosara bidali zutelarik Joastipi Saint-Pierre Antxuberro bere irakasleak zuela bultzatu filosofiaren partez letren ikasketak egitera. Ez da beraz harritzeko euskal alorretan bere baitarik egin zuen lehen lana, 1931an, Balonako Lasserren baitan "Eskualdunen loretegia" izan baldin bazen, hots, "XVI. mendetik hunateko liburuetarik bildu lehen zatia (1545-1800)".

Zorigaitzez, hain arrakasta guti ukan zuen lehen obra horrek, non ez dakit zenbat ehun aletarik hamarren baten saltzera ere ez baitzen heldu egilea eta, hamar urte geroago, haren ikasle izateko zortea izan ginuenol, edizioaren hondarkinak berduratzen zizkigun, ahurtaraka eta denak urrurik. Ez zen beraz geroztik aita Lafitte sekula menturatu bere Loretegiaren II. zatia osatzera.

Bere azken urteetan ezagutu dugunok badakigu bizkitartean gure irakaslea beste mundura joan dela, bere euskal literaturaren historia propioa egitea zenbait zenbait aldiz amesturik. Egia da adinetara heltzen garelarik denek uzten dugula bete gabetarik ezin konplizko ametsa frango eta duela hogei bat urte debaldeko laguntza eman nion nihonek gure irakasle ohi zenari sekular obratu ahal izan ez zuen Leizarragaren edizio kritikoa adeltzeko.

Dena dela, Piarres Lafitten idazlanen sailari soako bat emaita aski da ikusteko zer kapitulu aberatsak eratxiki dizkion Piarres Lafittek Euskal Literaturaren historiari.

Eta kapitulu horiek bi moltzotan sailka genitzake, bere kazetari lanez bestalde.

Bil genitzake alde batetik, Joanes Leizarraga, aita Bernard Gazteluzar, Martin eta Louis Duhalde, Duvoisin kapitaina, Janpiarre Dartayet, Gratien Adéma Zalduby, Jean Barbier, aita Blas Mendiondoko, Jean Etxepare, aita Pette Lhande, Larreko, Domingo Soubelet, edo beste idazle askoren ezagutarazteko eman xehetasunak eta ere Lafittek berak argitaratu besteen obrak, hala nola, 1941ean, Jean Etxeparen Buruchkak, bigarren edizio eztabaldagarri hura; 1943an, III. mendeurrenkari, Axularren Gero-aren bilduma; 1952an, Les meilleures pages de Mgr Saint-Pierre, hiru hizkuntzako loretegia; 1966an, Oxobi-ren lan oroitgarri zombait; 1967an, L'art poétique basque. Un inédit d'Arnaud d'Oyhenart; 1972an Salvat Monho-ren olerkiak, Manex Etchamendy bertsulariaren koplak eta J. Hiriart-Urruty-ren artikulu hautuzkoak, bi liburukitan *Jakin*-ek eskainiak.

Ez ditzagun ere haatik ahantz, menturaz horiek guziek baino arrakesta gehiago izan zuten Piarres Lafittek berak edo Paul Etchamendy edo Louis Dassancen laguntzarekin, musikarentzat, osatu zituen hiru kantutegiak: *Kantuz*, 1943; *Errepikan*, 1944; *Kantu, kanta, kantore*, 1967.

Beste moltzo batean elkarretara genitzake, Jean Baptiste Orpustanek egin zuen bezala, 1986eko Bulletin du Musée Basque aldizkariaren zenbaki berezi hartan, Piarres Lafitten obra propioak: haren 15 antzerkiak, adibidez, Egiatzko argia, Orratza, Sarea, Gonsalve edo Ostatu betea eta Gure Herria-n argitaratu zituen besteak.

Hor genituzke oraino Piarres Lafitteren kantu eta olerki apurrak, gehienak 1932an agertuak, lthurralderen kantuak titulupean. Libu-

ruxka horren 25 kantuetarik, Pierre Marbaitzek musikaz jantzi zuen "Makila" bereiziko nuke menturaz eta gero, bestalde, Jean Baptiste Orpustanek bezala, Hegoaldean Aberri Egun baten urrezko liburuan sartu zen Uztaritzeko irakasle gazteak bere ikasleen logela luzean ontu bertso libro arraroak :

"Badea deus ederragorik, bere ohe zuri luzean, ametsak hartzera doan haurra baino?"

Baina nola ez alpa azkenean, bestalde gogoratuko zaizkigun haren filosofia, teologia edo politika saio labur zenbaiten gainetik, gure idazlearen izpiritu ernetik jalo ziren Murtutsen edo Eiherazainaren hainbeste Ixtorio mixterio jainutsu, *Gure herrian*, *Gure almanakan* eta *Herrian* sakabanatuak direnak gehienbat?

Ez da bada dudarik idazlan horien guzien neurria baino handiagoa dela, aldizkari horietan, bai eta hain berea zuen *Aintzina* hilabetezarian, *Eskualduna* astekari xaharrean eta beste kazeta askotan Piarres Lafittek, 60 bat urtez, eskaini zituen artikuluen kopurua.

4. Pierre Lafitte kazetaria

Pierre Lafitte doi bat ezagutu dutenek, badakite zein laket izan zuen egundainotik kazetaritza. Gaztedanik eta euskaraz trebatu aitzin, Bordeleko eta Baionako kazetetan aztaparrak xorroxtu zituen; *Le Carillon des Jeunes* deitu sindikalisten aldizkaria edo *Liberté du Sud-Ouest* egunkaria, adibidez. P.L. sinatzen zuen edo izenorde bat hartzen eta berdin, jolasteko, emazte izena hautatzen: "Pierrette Labbé" edo "Augusta Larralde".

Eskualduna astekarian eman zituen ordea euskaraz kazetaritzako bere lehen fruituak, lehenik 1921ean Blaise Adémak deiturik eta gero, 1925tik 1930era, Saint-Pierren zuzendari berriaren lankide bezala. P.L.-en artikulua gehienak erlijiozkoak baitziren, Dominique Soubeletek hartu zuelarik zuzendaritza ez zion behin batean Lafittek uko egin bere aitzineko lankidetzari.

Salbat Arotzarena sartu zelarik ordea euskal astekariaren buruzagi, Soubelet eritu ondoan, 1937an, P.L.-en sinadura desagertuxe zen *Eskualdunaren* orstoetarik. Andere Amelia Hernández Matak Pierre Lafitteri buruz prestatzen ari duen tesi lan aberatsari esker, ohar-

tzen gara, 1937 aitzin, 16 urteetako 223 artikuluen ondotik, hortik lekora eta 1944eko azkeneraino, 15 aldiz baizik ez dugula Lafitten sinadurarik ikusten.

Erran behar da, 1930ez geroz, Uztaritzeko Irakasle gazteak, Clément Mathieu buruzagiaren itzalean eta Jean Etxepare medikua-ren laguntzarekin, eskuratua bezala zeukala, gerlari ohi nekatu batzuen ganik gaztedanik Laurent Apesteguy zenari esker jadanik ongi ezagutua zuen *Gure herria* aldizkaria. Bere aldizkari horretan, badirudi Pierre Lafitte idazkariak argitaratzen ahalko dituela bere eta besteeen lanik gogokoenak. Orobat 1921tik 1938rainoko *Gure herriaren* lehen aldiko artikuluen kopurua 69-ra heltzen, ez baitu nehork gainditzen, Henri Gavel-ek baizik eta 7-ez bakarrik.

Gure malsuaren kazetaritza ez da ordea horretan baratzen ez ahitzen. Beste bi abentura behar ditugu bederen seinalatu, haren aztertzeko astirik ez izanik ere.

Lehena, II. mundu gerla aitzinekoa, *Aintzina*ren abentura da, hiru urte iraun zuen, 1934tik 1937ra.

Bigarrena, II.munduko gerla amaitu eta sortu zuen Piarres Lafittek, 1945ean, eta berak 40 urtez eramandu. 1985-ean Lafitte hilez geroz, haren jarraileek mantentzen dute sail bera. Eta 2001. urteko uztallaz geroz, *Egunkariaren* Webean sartzen da *Herria* deitu aste-karia.

AINTZINA eta *Herria*, bi gal horiek bagaramatzate ordea, ene iduriko, kazetaritza baino urrunago, hots, hurrengo arlora, politikara.

5. Pierre Lafitte politikaria

Gaztaroko oroitzapen bat da, ez guztiz zehatza, bizkitartean badut uste, halako aldi batez entzun niola Piarres Lafitte gure Irakasle-are, PIO XI. orduko aita sailduaren kontu emaiten solas hau: "Jakin behar da, politika dela kristauarentzat, maitasun legeari jarraitzeko biderik zuzenena".

Dena dela, gaur egun batere zalantzarik gabe segurutzat daukat Pierre Lafitte kristau zintzo izan den bezala, politikari zinezko ere ezagutu dugula. Gauza jakina da ez dela Lafitte behinere ez deputatu ez zinegotzi gal aurkeztu, baina politikari aldekoak eta aurkakoak

bazituela badakigu guztiek eta, oroz gainetik, fededun irakasle bezala politikaren oinarri filosofikoak sakonki aztertzea eginbide zeukala.

Haren gutundegia argitaratuko delarik —agian laster— ohartuko gara Laffitteren apaizlagun gazteetarik, hiru bederen, hots, Jose Ariztimuño, Martin Lekuona eta Jose Markiegi Espainiako "kurutzedunek" fusilatutik hil zirela.

Eta beraz, ez baitzen *Aintzina* aldizkari solila, baina egiatzko mugimendu politikoa *Aintzinaren* irakurleen eta partelieren gutunak irakurriko direnean eta, ez bakarrik Laffittek berak idazten zituen 87 artikuluko politikoa, ageriko da, argi eta garbi, zinez hurbil zebiltzala elkarretarik, urte haletan, Aitzolen eta Laffitteren kideak.

Geroztik gerla itsusiek suntsitu zituzten euskaldun gazte haien aments ederrak eta urteak joan dira; aroak aldatu.

Bizkitartean hor ditugu, orolzapen edo lekuko, *Aintzina* sortu zuten Laffitte, Amosain, Jauregiberry, Diharce eta besteen lagun bakarra, Jakes Lehuntze sinatzen zuen "Menditarrak"-en buruzagia eta Donibaneko karrketan kazetaren zabaltzen ari zen 15 urteko Ganix Diharce hura bera, hantik laster, Oxobiren aitzin solasarekin "Pindar eta Lanho"ko, "Zorigaitzezko Euskadi I" eta beste deladar ozen asko jaulki ondoan, Xabier Iratzeder bataiatu nahiko zena.

Dena dela *Aintzina*-ren abladan, bere ideia politikoen bilduma bat euskaraz eta erdaraz argitaratu baldin bazuen, 1933an, Pierre Laffittek, Eskual Herriaren alde, "Pour le Pays Basque" 48 orrialdeko liburuxken titulupean, ez dirudi II. mundu gerlaren ondotik, beste gazte batzuekin, xede horien berrikusteko edo berfinkatzeko beharrik senditu duela, ez *HERRIA* sortu duelarik ere.

Ez dezakegu hemen egin 1945tik 1985 artino, berrogei urte iraun duen Laffitten astekariaren historia. Aitortu nahi dut halere, nihaur euskaldun gazteriari hurbil ibili naizen lehen 20 urteetan, hots, 1945etik 1965era, eskuinaren aldetik eta bere adinekoen ganik dituela eraso gogorrenak jasan *HERRIA*ren zuzendariak. Hau orokorrean Euskal Alderdi Jeltzalearen adiskide izanak ziren Georges Bidault, Robert Schuman, Champetier de Ribes eta Mouvement Républicain Populaire (M.R.P.) delako alderdiari jarraitzen zitzaizkion. Jean Errecart Oragartar deputatua zuen bere gizona eta hunen laguna Michel Labéguerie.

Euskaldun gazteriaren arrangurek izaten zutela beren oihartzuna

Balonako astekarian erran dezakegu eta Aljeriako gerla mintzen hasi zelarik, Piarres Larzabalen artikulu baten gatik, Pierre Lafitte zuzendaria auzitara deltua izan zen.

Elizaren politika dela-ta ere, apezpiku berri bat Balonara izendatu behar zen aldi bakoitx, Piarres Lafittek helarazten zuen apez saldo eder batekin, apezpiku euskaldun bat eskatzeko dela Erromaraino. Eta Erromako bulegoetan abisatzen zuten berek hautatu apezpiku berri arrotza, azkenik gure Lyonetik etorri Vincent egin zuten bezala, begia atxik ziezaloz arren "Pierre Lafitten inguruko apez talde errebe-latuari".

Baina urteak aitzina joan arau, bazterrak harrotzen ari ziren Euskal Herrietan, kultura munduan bereziki, ikastolen jaiotzearekin eta euskara batuaren asmuarekin: ez dugu erraite beharrik Herria-k eta Lafittek parte hartu zutela, Iparraldean, irakaskuntzako hiru adarrak IKAS batasunean elkartzearekin eta Euskal Herri osoan Euskaltzaindiak antolatu biltzar garrantzitsuekin.

60.ko hamarraldia urrunago doa ordea, bai Eliza bere Biltzar Nagusi berriarekin, bai Euskal Herria *Eta* eta *Enbata* bi mugimendu politiko berrien sorrerarekin.

Mixel Oronoz adiskideak ikerlan bat egin zuen bere sasolan ikusteko zer oihartzun izan zuen Vatikanoko Biltzar II.ak Balonako *HERRIA* astekarian. Ez gara segur bere ikasle ohiaren ikerketa hori atsegin izan zuela Piarres Lafittek, dena den, ez da dudarik beste kezkarik sortu ziotela mugimendu politiko berriek gure irakasle zenari.

*Enbata*ri buruz, Xipri Arbelbidek, *Herrrian*, 1963tik 1968ra, seinatu dizkigun 78 artikuluak ikusi-eta badirudi, bere adiskide batzuek sortu duten mugimendu berri hori ez duela Lafittek begi txarrez ikusten, baina ez daukala aski berea, hori onartzen ez dutenei bere kazetaren ateak hersterainokoz.

*Eta*ri buruz aldiz, mugimendu horretaz laster jabetu ziren marxismoa eta sasi nazionalismoa Piarres Lafittek arbulatzea ez da harritzeko, *Herriaren* zuzendariaren irakaspena aspalditik entzuna duenarentzat. Aski zaigu beraz hemen, Piarres Larzabal adiskideak "Nere Mendixkatik" liburuxka, *Etako* hilen ehortzetako predikuekin egin, eskaini ziolarik, ikasle ohiari berak egin zion gutunaren bizpalau lerro hauek gogoratzea:

"Alemanen denboran, zenbait lagunek hil baitute milliziano bat edo beste, nik ez dut behinere onhartu gisa hortako basa justizia. Ez da erraiteko balzik, abertzale izanagatik, zu eta ni, ez girela aburu berekoak."

Ez dugu bada bi apezan arteko eztabaida, honetan utziko, Pierre Lafitte funtsera eta, oroz lehen apeza zela erran gabe.

6. Pierre Lafitte apaiz euskalduna

Jean Hiriart Urruty haren ikasle ohi eta bikario jeneralak, gutun batetarik, ehortzeta mezako predikuan hartu hitzak errepikatu beste-rik ez dut egin:

"Funtserat-eta, ez banu gogoan ukan euskararen bidez hobeki gure herritarren arimek begiratuko zutela beren fedea, ez dut uste euskalzaile bilakatuko nintzen; Jesu Kristoren zerbitzariago naiz gramatikazale baino, gehienentzat menturaz ez badut ere holako itxurarik."

Eta baleztapen horien berme bazituzken gure apaizak aurkezteko, bere idatzizko obrak, Julien Heguy-ren Maiatza edo Mariaren hilabetea, 1932; Simon Durruty-ren Elizako liburu ttipia, 1932; Hazila edo hilen hilabetea 1943; Idek eta Zabal gogo bihotzak, 1971, baina bazituen gure ustez gehiago bere haurride gazte eta xaharren entzuten iragan orduak eta orduak, edo batzuei eta bertzei errespetu handiz eman aholkuak.

Eta ororen buru, Piarres Lafittek hainbeste maite zituen euskal atsotitz batek erraiten duelakotz "Apezak azken hitza bere", apaiz guziak goratik mintzo diren haietarik direla uste baldin balu norbait, gure euskal irakasle zenak umore handirekin erakuts liezaioke hain zuzen, euskara ikasten duenak, behar duela berea erran baino lehen, bestearen aditzen ikasi, azken honen galdegaiaren arabera-*terme requis*, -zioen Lafittek- baitu gero bakoitzak bere perpausa eraikiren.

Horra behar bada zergatik hain jakintsun handi eta fededun zintzo geneukan gizon horrek beti orori zordun zeukan bere burua, hala nola, laket zitzaion liburu bat atseginekin irakurri zuelarik liburu-gilearen alde esker onezko otoltz bat egitea.

Eta halaber, bere oroitzapenak kontatzean, aitortzen zuen nola Clément Mathieu apezpiku izanen zenari zor zion bere biziko bihurgunerik garrantzitsuena hartu izana, 20 bat urtetara heltzen zelarik. Orduan bere irakasle ohi hark konpreniarazi baitzion, behar zuela lehen bai lehen ikasi susmo txar guzrien gainditzen eta, umezurtz izanagatik, Jainkoa baitan aldeko lagun anitzek maite zutela sinesen.

Guk gure aldetik, hitza uztean, ez dugu erranen bururatu dugula gure irakasle nagusi zenaren itzulia, ez baiza bestenez ere gizakirik, edozein gauzarentzat bezala, haren itzulia burura eraman daitekeenik, baina solasaldi hau berriz harekin hartu artean aitortuko dizuet atsegin izan dudala, zuei esker, hauts zahar zenbaiten harrotzea.

Yon Etxaide

Javier ROJO

Literaturan belaunaldiei buruz hitz egitea nahiko zaila iruditzen zait, zeren, egia esan, ez baitakit zehazki zer nolako baldintzak bete behar diren idazle talde batek belaunaldi jakin bat osatzen duela esateko.

Dena dela, eman dezagun Iritzi orokorrari jarraituz 50eko hamarkadan belaunaldi bat egon zela euskal literaturan. Zer gertatu zen hamarkada horretan?: besteak beste, Orixeren azken lanak eta Txillardegiren eta Arestiren lehenak agertzen dira, adibidez; Irazustaren liburuak agertuak ziren dagoeneko, erbestean; Salvatore Mitxelana... Gertaera desberdinegiak denak literatur izendapen berberaren azpian jartzeko. Beraz, ez da nahikoa data baten inguruan zenbait fenomeno batera agertzea, belaunaldi bat osatzeko. Zerbait gehiago behar da.

Suposa dezagun, dena dela, 50eko hamarkadan belaunaldi bat badagoela. Idazle batek belaunaldi horretan sartu ahal izateko ezaugarri batzuk bete behar ditu: lehenengoa, bere literatur produktioaren zati handi bat hamarkada horretan sartzea (edo behintzat, hamarkada horretan bere ezaugarriak finkatzea); bigarrena, ezaugarri komun batzuk izatea beste idazle batzuekiko.

Lehenengoa dela-eta, Yon Etxaideren sorkuntza lanei begiratzen badiegu, eta lehenengo edizioak baizik kontuan hartzen ez badugu, honelako zerrendaren aurrean egongo ginateke:

- *Alos-Torrea* (Usoa Alostorreko) 1950 (nobela)
- *Amaiur* 1950 (antzerkia)
- *Purral Purral* 1953 (ipuinak)

- *Joanak Joan* 1955 (nobela)
- *Hamasei seme Euskalerriko* 1956 (biografiak)
- *Pernando Plaentxiarra* 1957 (ipuinak)
- *Markesaren alaba (Markes baten alaba)* 1958 (antzerkia)
- *Begia begi truk* (1962) (antzerkia)
- *Gorrotoa lege* (1964) (nobela)
- *Eneko Agerroa* (1981) (nobela)
- *Etxaide jauna* (1986) (salakera biografikoa)

Zerrenda honen aurrean bi gauza nabarmentzen dira:

a) Sorkuntzazko lan gehienak 1950etik 1964ra bitartean agertu ziren lehenengo edizioan.

Salbuespen bi daude puntu honetan:

Eneko Agerroa 1981ean agertu zen, baina liburuan bertan agertzen den irakurleari zuzendutako oharrean adierazten denaren arabera, bere lehenengo proiektu narratibotzat har daiteke, urtetan atzera utzia.

Etxaide jauna, oker ez banago, 1986an agertu zen lehenengoz, baina liburuan 1971 urtea agertzen da. Beraz, urte horretarako bukatu zuela suposatu behar dugu.

b) Bigarren gauza alpagarria: Yon Etxaidek eleberriak, ipuinak, biografiak edo salakera biografikoak, eta teatro lanak argitaratu zituen. Baina honetaz gain, artikuloak, itzulpenak, hizkuntzari buruzko salakerak eta salakera historikoak... eta noiz edo noiz olerkiren bat ere argitaratu zituen, aldizkarietan gehienetan, liburu formatuan batzuetan.

Honetatik ondorio bat atera dezakegu, eta ondorio honek garai-ko beste idazle batzuekin lotzen du Etxaide, belaunaldi batean sartzeko bigarren baldintza nolabait betez:

Yon Etxaide halako literatur pluri-enpleatua izan zen (honetako kalifikazio bat Ibon Sarasolak erabili zuen Nemesio Etxanizi buruz aritzean).¹

Denetarikoz gauzak idatzi zituen. Euskal literaturan hutsuneren bat nonbait ikusi eta nolabait salatzeko hutsune hori betetzen, dena euskararen amorekatik, klasikoek esango luketen bezala.

---

(1) *Historia social de la literatura vasca*, Akal, Madrid, 1976, 155. or.

Eta azken honekin lotuko nuke garaiko literaturaren bigarren ezaugarria. Literatura euskaraz idazterakoan, azken finean garal horretako idazleek ez zuten literatura egiteko euskara erabiltzen, literatura erabiltzen zuten euskarazko testuak sortzeko.

Eta askotan euskararen aldeko jarrera honek batere trebeak ez ziren galetara bultzatzen zituen idazleak. Ezin dugu hau ahaztu beraien literatur balloak epaitzerakoan.²

Dena dela, Yon Etxalderen lana, batez ere eleberriek eta antzerkiek dagokienean, guztiz koherentea iruditzen zait. Beste tokiren batean esan dut, bere lan hauek plan bati jarraztaltzen diotela dirudielara, hiru ziklo osatuz:³

- Euskal Herri independente baten hasiera eta amaiera (*Eneko Agerroa eta Amaiur*)
- Gizarte tradizionala (*Joanak Joan eta Markes baten alaba*)
- Bandoen gudak (*Gorrotóa lege eta Begia begi truk*)

Zerrenda honetatik kanpo gelditzen da Alos-Torrea: azken finean burutu zuen lehenengo nobela izan zen eta, nire ustez, nobelak idazten ikasteko ofizioan egindako ariketatzat har liteke lehenengo argitarapen hura.

Ez dakit literaturan belaunaldirik dagoen eta euskal literaturan 50eko hamarkadan belaunaldirik egon zen. Baina, hala izanez gero, merezimendu osoz sar daiteke Yon Etxaide, existitzen den ez dakidan belaunaldi horretan.

Sarreratxo honen ondoren hitzaldiaren muinera joko dut orain:

Idazlearen bizitzan zehar, Yon Etxalderi egindako zenbait elkarrizketa agertu ziren. Guztien artean bi dira alpagarrienak:

- a) 1962an EGAN aldizkarian agertutakoa (aitzakia *Gorrotóa lege* eleberriari emandako saria);
- b) eta 1987an EGUNA izeneko gehigarrian agertutakoa (*Etxaide jau-*

(2) Honi gaineratuko nioke errealitatearen aurreko etsipenezko jarrera, askotan erlijioarekin batera ematen zena. Existenzialismo kristauaren aldaera bat, beharbada.

(3) Yon Etxalderen idazlanak: historiatik literaturara", *Jakin*, 110 zenb., 1999, 37-48. or.

na-ren argitarapenaren ondorioz). Azken hau, orain bi urte edo berriro agertu da JAKIN aldizkarian.⁴

Bigarrena edonoren esku dagoelarik, Etxaidek elkarrizketa horietako lehenengoan esandako hitzetan oinarrituta, hainbat komentario egingo ditut: Nah! baduzue, Etxaidek berak jarriko digu puntua, eta neuk kontrapuntua.

Gero komentario batzuk egingo ditut Yon Etxalderen nobela garrantzitsuenei buruz: *Joanak joan* eta *Gorrotoa lege-ri* buruz.

Has galtezen, bada, lehenengo elkarrizketa horrekin.

Lehenengo elkarrizketa, esan dudan bezala, EGAN-en agertu zen 1962an, Gorroto lege nobelarekin "Txomin Agirre" saria irabazi ondoren. Orrialde barrenenکو ohar baten arabera, elkarrizketa "Radio Loyola'tik barreliatua izan zan".

Elkarrizketaren hasieran, idazlearen jatorria, nola hasi zen idazten eta honelako kontuak azaltzen dira. Idazteko lehia nondik sortu zailon galdetzean, zeharka behintzat, abertzaletasunaren ondorioz izan zela erantzuten du:

Biotzaren mami-mamitik, nola eztakitalarik. Amabi urtetan Euskal-herria ene baitan sentitzen asi nintzan eta sentipen au maitasun sutsu biurtu zan urte pare baten buruan. Garai aietan, euskal-gogoaren intzak Euskal-herri'ko mendi-ibarrak bere ezetasunez gozaturik zeuzkan. Ene inguruko euskal-giro kutsagarri onek piztu zuen, noski, ene baitan geroztik Itzall ez den amodio sutsua.
(184)

Geroxeago galdera hau aurkitzen dugu: "Euskal-idazleen artean zer tokitan jartzen duzu zure burua?"

Nobela eta bereziki nobela historikoa egiten duela adierazi ondoren, azalpen hau ematen du:

... erri baten izan-gogo aditzera emateko, ezpaita bere izana gogora-aztea bezalakorik eta erritarren biotzak izan-gogoz berpizteko, eleberria, nobela dugu ederti Iskillorik bikaiñenetakoa.
(185)

---

(4) XX: "Etxaide'tar Jon'ekin izketan", *Egan*, 1962, 184-189. or. Joseba Etxarri: "Yon Etxalderi elkarrizketa", *Jakin*, 110. zenb., 1999, 11-35. or.

Eta zergatik idazten ditu, bada, nobela historikoak?

Erantzunaren lehenengo zatia historiari dagokio: "izan-gogoia aditzera emateko" zer izan den gogoratu behar da. Hemen "izan-gogoia" kontzeptua daukagu aurrez-aurre. "Izan nahia", hau da, "existitu nahia" esan nahi du honekin? Edota "izan" aditza "existitu"-rekin lotzeaz gain, "izaera"-rekin parekatu behar dugu? Beste era batez esanda, herriaren existentziaz ala esentziaz ari zaigu Etxaide? Edo existentzia eta esentzia ezin bereizturik, biak parekatuta agertzen zaizkigu hemen? Azken hari honi jarraituta, herriaren existentzia bere esentzia gordetzean badatza, existentzia eta esentzia honen isla historian agertuko da.

Hau, historiari dagokionez.

Nobelari dagokionez, "ederti iskillorik bikaiñenetakoa" dela dio idazleak. Gauzak honela, literaturak funtzio didaktikoa du Yon Etxaideren hitzetan. Hau kontuan hartzen badugu, askoz hobeto ulertuko ditugu Etxaideren nobeletan agertzen diren zenbait ezaugarri, hala nola oharrak (askotan hizkuntzari buruzkoak, baina ez beti; oharretan, besteak beste, historiaz ere hitz egiten baita) eta hitzaurre eta gibelsolas luzeak, non idazleak bere nobeletan agertzen diren tesi nagusiak interpretatzeko eta ondo ulertzeko bideak eskaintzen dizkion irakurleari.

Eta Etxaideren hitz horiek gauzak beste era batez planteatzera naramate, hipotesi moduan. Euskal Herria politikan herri normalizatu izan balitz, zer literatura mota egingo luke Etxaidek? Literatur kritika fikzioan aritu nahi dutenek hortik jo dezakete.

"Asko kostatzen al-zaizu idazten?" galdetzen diote Etxaideri jarraian. Eta erantzunaren azken esaldiak hauexek dira:

Ba-da, ordea, eleder-barruti bat pausorik ezin eman dudana, olerkiarena, poesiarena, alegia. Eta ez, noski, salatu ez naizelako, baiñan bide ortan denbora galtzea besterik ez tut egin. (185)

Bai. Yon Etxaidek poesia ere idatzi eta argitaratu zuen. Adibidez, hauek "Argi-urratze" deitzen den poemaren lehen estrofa dira:⁵

(5) "Argi-urratze", *Gernika*, 24. zenb., 1953, 167-168. or. Poemak ohar hau dakar: "'Gernika'ko Arbola"ren lehenengo kantaldi eunurrenez."

Erlobidean zijoan Erria
atzerrigudetan nasturik,
bizinai sutsuak eragiñarren
osertzak ziraun lausoturik

Odolez ezetu dira mendiak,
sutautsez gorritu ortzea,
guda-zantzoak zaiñak anpaturik
nork gelditu gure oztea?

Erri zâr ontako seme leialak
nora zoazte aln itsuki?
biotz eta odol eman dezute,
gizon batek dezaken guzti.
[...]

Ikusten denez, tonu epiko heroikoa duen poema da hau eta salbuespentzat har daiteke Yon Etxaideren produkzioan. Kuriosidade moduan ekarri dut hona.

Elkarrizketan aurrera eginez, beste galdera batzuen ondoren, saria irabazi zuen nobelari buruz galdetzen diote. Gogoratu *Gorrotoa lege* izan zela nobela hori eta bi urtez itxaron behar izan zuela argitaratu ahal izateko.

Erantzunean honelako idelak nabarmentzen dira:

Erdi Aroak lilura berezia du idazle honetzat.

Garai honek "poema epiku baten jabe izatea" (186) merezi zuen. Lehen esan dituen arrazoiengatik poesia bidez ezin izan zuten hori burutu. Beraz, nobelaren bidez egin nahi izan zuten.

Yon Etxaideren iritzia hauek azken muturreraino eramanda, esan daiteke bere ustez ere nobela epikaren ordezkoa dela, epika modernoaren antzeko zerbait... Eta bide honetatik aurrera joz gero, György Lukács-enganaino heltzen gara, zirkulo osoa itxita, zeren Lukács-ek W. Scott-engan oinarrituta nobela historikoari buruzko ikerketa klasikoa egin baitzuen. Batzuetan ideien elkarketak bide bihurriak erakusten ditu. Edonola ere, ezinezkoa dirudi Etxaidek Lukács-en lana eza-gutzea, ikertzaile marxista honen liburua beranduago agertu baitzen gazteleraz.

Nobela hau burutzeko zailtasunak izan zituela esan ondoren hauxe gaineratzen du idazleak:

... lortu nuen gai nagusi bat bilbatzea, izaki bizidunak eta Irudime-nekoak enegixa erabilirik, eleberriarri jo-mugarri begira beti. (186)

Hemen nobela historikoaren ezaugarri garrantzizko batez ari zal-gu Yon Etxalde: nobela historikoan fikziozko pertsonaiak benetako pertsonalen ondoan agertzen dira, fikzioa eta errealtatea nahasturik agertzen dira alegia, eta nobela historikoaren ezagurri hau da urtetan zehar genero honetan gehien kritikatu izan dena. Nahasketa honeta-tik errealtatea (historia) distortsionatzen zela esaten zuten kritiko askok. Honen inguruan gauzatu da tradizionalki nobela historikoari buruzko auzia.

Arazo honekin topatzen denean, Yon Etxalde, ordea, saihestu egiten du. Benetako pertsonaiak ("izaki bizidunak" bere hitzetan) fikziozkozat hartu izan ditu normalean, nobelen helburua ez baita datu historikoetan oinarritzen den errealtatea irudikatzea, baizik eta, horretan oinarrituta, tesi bat jakitera ematea.

Gogora dezagun zer gertatzen zen *Joanak joan* nobelarekin. Nobela hau Topet-Etxahun bertsolariari buruz aritzen denez, zaila da biografia hutsa ez egitea. Baina idazlearen asmoa ez da biografia egitea (hori beste leku batean egin zuen, *Hamasei seme Euskalerriko-n* hain zuzen). Etxahun bertsolaria pertsonaia bihurturik tesi bat islatu nahi du idazleak. Dena dela, Etxalde ez du Irakurlea engai-natzeko inolako asmorik (edota horretarako bidea dagoela pentsa-razteko asmorik). Etxalde beti uzten du argi zertan aldatu duen errealtatetzat daukana, nobelaren helburua lortzeko. Oharrak eta bestelako osagai paratestualak honetarako ere erabiltzen ditu.

Bueltatuko gara saria irabazi zuen nobelara. Zer da *Gorrotoa lege-n* erakutsi nahi duena? Ganboarrak eta Oiñaztarrak borrokan aritzen diren bitartean...

... Jaun Matxin Olasoko'k bi taldeen arteko pakea eta adiskideta-suna billatzen du, zaldunen ohorezko legeak mespreziatuz eta apaltasun izpiritu aundi batez Ebanjelloaren Argiari atxiki (186)

Hau da, borrokan ari diren bi taldeen artean pertsonaia batek zubi lana egiten du, bi taldeek bat egin dezaten.

Planteamendu honek zuzen eramaten gaitu nobela historikoaren eredutzat jo izan den W. Scott-en *Ivanhoe* nobela ezagunera. Nobela honetan bi talde daude (normandoak eta saxoiak). Ivanhoe,

jatorriz saxoia bada ere, Rikardo errege normandoa onartzen du. Bi taldeak elkartzen salatuko da, normandoak edo saxoiak izan beharrean denak ingelesak izan daitezen, usurpatzaileen kontra borrokatzeko. Sintesi moduan planteatzen da ingelesak izan nahia.

Paralelismoa osoa ez bada ere (ganboarren eta oiñaztarren artean ez daude normandoen eta saxoien artean aurkitzen diren desberdintasun sozialak eta kulturalak), halako zerbait planteatzen da Yon Etxalderen nobelan: Matxin Olasokoa bi taldeak elkartzen, adiskidetzten salatuko da, oiñaztarrak eta ganboarrak izan beharrean, denak euskaldunak baizik izan ez daitezen. Hori lortzeko, markoa, abiapuntua eta helburua izango du benetako kristautasuna.

Espainiako historiografiaren arabera bandoen guden amaiera beste era batez lortu zen.

Literaturaren ikuspuntu hutsetik, elkarrizketan agertzen den beste galdera hau funtsezkoa da: "Oraiñaldiko literaturan zeintzuk zaizkitzu nobelagillerik begikoenak?"

Erantzunean Etxaldeak idazle eta nobelen zerrenda ematen du, ohar batzuk eginez:

- kanpotarrak ez dituela jatorrizko hizkuntzetan irakurri, gaztelera baizik (honek eraman beharko gintuzke garai hartan gaztelera zer itzultzen zen ikustera);
- "Errealismua" eta "ederra" dira zerrendan alpatzen diren nobelak aukeratzeko irizpideak.

Zerrenda pixka bat luzea bada ere, hona hemen berak aukeratu dituen nobelak:

Gaztelera, alpatu zituen moduan:

- *Cuerpos y almas* (Van der Meersch)
- *La piedra angular* (Zoé Oldenbourg)
- *Los que vivimos* (Ayn Rand)
- *Lo que el viento se llevó* (Margaret Mitchell)
- *La buena tierra* (Pearl S. Buck)
- *La historia de San Michele* (Axel Munthe)
- *Los santos van al infierno* (Gilbert Cesbron)
- *Las llaves del reino* (A.J. Cronin)
- *Guerra y paz* (Tolstoi)
- *Tierra de promisión* (André Maurois)
- *Las inquietudes de Shanti Andia* (Pío Baroja)
- *La vida como es* (J.A. de Zunzunegui)

Eta euskaraz:

- *Garoa* (Domingo Agirre)
- *Araibar Zalduna* (Eusebio Erkiaga)
- *Peru Leartzako* (Txillardegil)

Azken hau gaineratzen du:

Esan dezadan, soilki, alpatutako batzuen moral ustasuna ezin dudala onetsi (187)

Zerrenda honetan gauza asko daude komentatzeko, dena dela ez dut hor alpatzen diren nobela horietan guztietan buruz hitz egingo (besteak beste, batzuetan buruz ez baitut inolako informaziorik lortu).

Lehenengo eta behin zerrenda honetan zer falta den azaldu behar da, oso nabarmena baita:

- Eleberri historikoen alorrean, XIX. mendeko eredu klasikotzat hartu izan diren izenak falta dira, erromantizismo garaikoak alegia: Scott, Manzoni eta abarrik ez dugu aurkituko. Beraz suposatu behar dugu nobela historikorako joera ez zaila eredu erromantikoetatik etorri, beste nonbaitetik baino.
- XX. mendeko nobela modernoaren izenik alpagarrienak ere ez dira agertzen: ez dut konprobatu garai hartan erdaraz honelako idazleen ediziorik egon zen ala ez, ezetz uste dut, baina, edozein modutan, zerrenda horretan ez daude honelako izenak: Joyce, Wolf, Musil, Kafka, Proust...
- Arturo Campión ere falta da. Eta hau benetan harrigarria iruditzen zait, batez ere, kontuan hartuta Etxalderen literatur praktikan idazle nafarra oso garrantzitsua izan zela. Idazle honen garrantzia ikusteko adibide pare bat besterik ez dut ekarriko: haren narrazio batzuen itzulpena egin zuen Etxalde, *Arturo Kanpionen bost euskal-narrazio* izenarekin argitaratu dena; eta idazle nafarraren *Pedro Mari* izeneko narrazioaren antzerkizko aldaera idatzi zuen, *Purral Purral 4*-n argitaratua.⁶

(6) *Arturo Kanpionen bost euskal-narrazio*, Erein, Donostia, 1993.
Purral Purral 4, Erein, Donostia, 1988.

Bestaldetik ordurako Arturo Campión-en lana ezagagutzen zuela gauza ziurra da, *Pedro Mari*-en lehen idazketa 1939.ekoa baita.

Zergatik idazle hau ez aipatu? Beharbada, ez dago arrazoirik; momentu hartan izen hori burura etorri ez zitzaizkion besterik ez.

Aipatzen dituen obren artean zenbait izen komentatuko ditut jarraian:

- *Guerra y paz* aipatzen du Etxaidek. Neurri batean historikoa bada ere, gehienetan nobela errealistaren gailurretako bat dela esan ohi da nobela honi buruz.
- Beste nobela batzuek, *Lo que el viento se llevó* eta *La piedra angular* adibidez, XX. mendean idatzitako nobela historikoak dira. *Lo que el viento se llevó* aldez edo moldez mundu guztiak ezagutzen duenez, alde batera utziko dut. *La piedra angular* ezezagunagoa da gaur egun; dena dela, Etxaiderentzat oso liburu garrantzitsua izan zela pentsatu behar dugu zeren hari buruz, Erdi Aroaz irakurri duen nobelarik ederrena dela esaten baitigu. Nobela honen gaia Frantzia kokatzen da, XIII. mendeko kruzaden garaietan. Biolentziaz beteriko Erdi Aroa erkusten digu liburu honek eta ez ditu inbestua bezalako gai zailak baztertzen kontara. Biolentziaz beteriko mundu horretan kristautasunak jartzen du esperantza bakarra. Nobela honen idazlea, Zoé Oldenbourg, dela-eta, datu gutxi dauzkat: 1916an jaio zela Errusian; umea zelarik Frantziara joan zela bizitzera; dirudienez, historialaria zela...
- Zerrenda horretan aipatzen diren beste autore batzuk (Maurois, Cronin) ideologikoki nonbait kokatzekotan, existentzialismo kristaua deli litekeenaren barruan jar ditzakegula dirudi. Nobelagileak diren aldetik, planteamendu tradizionalerako idazleak dira, XIX. mendeko nobelagintzaren harikoak.
- Pio Barojaren *Las inquietudes de Shanti Andia* ere aipatzen du. Idazle hau dela-eta, gogoratu behar da Yon Etxaidek liburu hori itzuli zuela euskarara (*Itxaso laño dago* [1959] izenburuarekin hasieran, gero *Xanti Andia*ren *kezkek* izenburuarekin [1984]), eta bere ustez eleberri bikaina zela.
- Euskaldunen artean hiru eredu desberdin aipatzen ditu. Triangelu honen erpinak hauek dira: Txomin Agirrerren baserriko mundu tradizionala; Eusebio Erkiagaren nobela historikoa; eta Txillardegiaren existentzialismoa.

Beraz, hau guztia pixka bat laburtuta, honelako zerbait daukagu

begi bistan: Gustatzen zaizkion nobelak, normalean XX. mendekoak dira, historikoak badira ere; gehienetan, nobelagintza tradizionalaren ildokoak izaten dira nobela hauek, edo, nahiz bada, XIX. mendeko nobela errealistaren epigonoak; askotan nobela horietan kristautasuna eta nolabaiteko existentzialismoa agertzen dira lotuta.

Azkenaurreko galdera hauxe da: "Zer derizkiozu euskal idazleez? Gaurkoez eta atzokoez?"

Idazleen arteko batasun falta deitoratzen du, oiñaztar eta ganboarrekin konparatuta. Hizkuntzaren arloan batzuen axolagabekeria kritikatu du, baina baita horren kontrako erreakziotzat har daitekeen garbizalekeria ere. Villasantek eta Mitxelenak irekitako bideak gorai patzen ditu...

Ikusten denez idela guztiak hizkuntzaren inguruan aritzen dira.

Elkarrizketa bukatzeko, elkarrizketazalleak familiari buruz egiten dio galderatxoa.

Eta honaino *EGAN*-en argitaratutako elkarrizketari buruzko komentarioa. Zeharka bada ere, gauza asko alpatzen dira elkarrizketa honetan eta hauetako batzuk (gustuko idazleen zerrenda, adibidez) oso garrantzitsuak dira, Etxaideren literaturaren nondik-norakoak jakiteko.

Orain Yon Etxaideren bi nobela garrantzitsuenak, *Joanak joan* eta *Gorrotoa lege*, izango ditut hizpide.

Kronologikoki lehenengoa izan zenarekin hasiko naiz, *Joanak joan*-ekin.

*Joanak joan*⁷ Yon Etxaideren lehenengo idazlan garrantzitsua izan zen eta bertan Etxahun bertsolariaren bizitza kontatzen zaigu. Edo hobeto esateko, koblakari horren bizitzan oinarrituta pertsonaia bat asmatzen du, asmatutako pertsonaia honen bizitza kontatzeko.

Galak, besterik gabe, ondorio batzuetara garamatza, nobela historikoaren generoaren ezaugarriak kontuan hartuta: Alde batetik, nobela historiko tradizional gehienetan ez bezala, hemen ez da konfliktu politiko edo historikoetan oinarritzen. Bizitza publikoan inolako

---

(7) Hauxe da erabillean dudana edizioa: Yon Etxalde: *Joanak joan*, C.A.P., Donostia, 1980; hemendik aurrera nobela honetako zitak emateko, JJ letrak besterik ez dut erabiliko.

eraginik edo eskurik ez duen pertsonala baten aurrean gaude. Beraz, ezin konta daiteke pertsonala honek bizitza publikoan duen partea. Eta pertsonaia xume baten aurrean gaudenez, pertsonala honek interes pribatu txiki batzuk besterik ez dauka.⁸ Argumentuan, beraz, pribatuaren esparruan mugitzen gara.

Fikzio hau eraikitzeko, ez dauka inolako arazorik datu historikoak pixka bat aldatzeko, baina irakurlea engainatu gabe, lehen esan den bezala: idazleak argi utzi du bere lana nobela dela, fikziozko lana, beraz; eta hau azpimarratzeko nobelaren azkenean bere fikziozko pertsonalaren eta egiazko bertsolariaren arteko zenbait desberdintasunen berri ematen digu, egia eta fikzioaren aldeak azpimarratuz.

Yon Etxalderen nobela honek, beraz, badu nobela historiko tradizionalagoetatik urruntzen duen ezaugarriak. Horregatik, ikertzaile batzuen ustez, historikoa barik, prerrealista dugu nobela hau.⁹

Honela adierazten du Yon Etxaldeak zein izan den nobela honen helburua. Zita piska bat luzea bada ere, hona ekarriko dut oso-osorik:

Nere helburua elaberri hau mamitzean, egiazko erlesioaren sustaia, erroa eta funtsa maitasuna dela adieraztea izan zen. Ez, ordea, maitasun neurtu bat, norberek eta adiskideak bakarrik maitatzen dakiena, amodio klase hau girstino ez direnek ere ezagutzen baitute-, maitetasun neurrigabe bat baizik, gure Jesus Jaunak gurutzetik erakutsi ziguna, alegia, etsaia barkatzen eta etsaia maitatzen -hau ia eziñezkoa gizonarentzat- dakien amodioa. Hauxen da, zalantzarik gabe, kristau erlesioaren balorerik bereziarena eta ederrena, gizakumearen bertutea eta handitasuna goi-maillaraiaño jasotzen duena. Kristo'ren mezua honetxegatik ederretsi eta handietsi izan dut batez ere eta mezu hori izan da neretzat Kristo'gan sinesteko eta Kristo ulertzeko, maitatzeko eta miresteko indarririk handiena eman didana. (JJ, 464)

Nobelan, beraz, Jesusek emandako mandamendurik nagusienaren apologia egin nahi izan du. Eta nobelaren amaierak (Xaxik eta

(8) Nobela honetan, primugoari eustea.

(9) Cfr. Jon Kortazar: "Jon Etxalde: Kontaketa errealistaren hasierak", ASJU XX-2, 1986, 487-489. or.

Petirik elkar barkatzen dutenean, haren heriotza hurbil dagoelarik), horretara jotzen duela ematen du. Ideologia hau da, hain zuzen, Ibon Sarasolak nobela hau funtsean euskal nobela zaharretatik ez bereizteko ematen duen arrazoia.¹⁰ Nobelan zehar agertzen diren gordinkeria guztiak itxurazkoak dira, zeren:

La acumulación a todo lo largo de la narración de palabras que denotan "lujuria", "lascivia", "adulterio", "impudor" ("Aragikeri", "lizunkiro", "maltakeri", "loikeri" [...]) y otras similares, evita con todo cuidado que la novela calga en la inmoralidad. En la misma dirección habla el final "edificante" de la obra.¹¹

Nobela honetan agertzen diren narrazio teknikak direla-eta, ez dut gauza handirik esango. Hona nire ustez inportanteak diren idela batzuk besterik ez dut ekarriko.

Esan behar da Yon Etxaideren nobela honek kontakizun tradizioaletan (nolabait deitzeko) erabiltzen diren teknikak aurkezten dituela.

Andrés Amorósek poltsiko-nobelez hitz egitean¹² hiru mota bereizten ditu arrakastatsuenen artean. Bigarren mota honela definitzen du:

Novelas que incorporan ciertas novedades contemporáneas (psicología, libertad y soltura en la conducción del relato) a un esquema novelesco esencialmente tradicional.

Yon Etxaideren nobelaz halako zerbait esan daiteke: kontakizun eskema tradizionala du nobela honek, batez ere narratzaileari dago-kionean, baina pertsonalen psikologiari (iritziel, pentsamenduel, gogo-aldartel) garrantzia ematen dio.

Honi hiru gauza gaineratuko dizkiot: digresioak, elementuak ixilpean gordetzea, eta egia eta fikzioaren arteko jokua.

Digresioetan denetakoa aurkitu ahal dugu. Batzuetan moralari

(10) Ekintzak gertatzen diren espazioaz gain, noski. Espazio tradizionala da euskal nobelagintzan: baserria.

(11) Alp. lek, 101-2. or.

(12) *Introducción a la novela contemporánea*, Ed. Cátedra, Madrid, 1979, 161. or.

buruzko digresioak egiten ditu, eta orduan nobelaren tesia argitzeko eta indartzeko helburua dute. Bestetan kultura edo historiari buruzko itzulinguruak egiten ditu; digresio hauek irakasteko helburua dute, zeren horien bidez, euskaldunek beren herriaz ez dakitena jakinarazten duen. Izan ere, nobelak, denbora-pasa izateaz gain edo tesi bat azaltzeaz gain zenbait gauzari buruzko informazioa emateko ere balio dezake.

Digresio hauek normalean narrazioaren erritmoa hausten dute, nahiz eta testuan integratzen salatzen diren.

Elementua lxilpean gordetzea da bigarren teknika. Hau da, narraztailea orojakilea izanik, gauzak jakinarazten du hobekien iruditzen zalonean, baina interesa ez galtzeko gero gertatuko denaz aurre-informaziorik eman gabe. Horrexegatik, hitzaurrea barik, "Gibel-azalpena" ematen du:

Esango nuke, "aintzin azalpena" baiño "gibel azalpena" hobeki doakiola elaberri honi, alegia, egin beharreko azalpenak nobela irakurri ondoren aditzera ematea eta ez irakurri aurretik. Batetik, ixtorioaren gorde beharreko lxilpeko sakraturik urra ez dezan, gertakizunen berri salatuz, iñolaz ere komeni ez den gauza, eta bestetik irakurlea hobeki kargu eginen delako gure azalpenen pixuaz elaberri gaia ezagututa gero. (455)

Hirugarren teknika egia eta fikzioaren arteko jokua da. Gaia benetan existitu zen pertsonala baten bizitzatik hartu du, baina ez du biografia idatzi nahi izan. Nobela egin du, eta horretarako pertsonalak beharren arabera aldatu egin ditu edo, beharrezkoa iruditu bazalo, asmatu egin ditu. Esan daiteke, beraz, egia aldatu duela fikzio bat eraikitzeko, fikzio horren bidez idazleak adierazi nahi duen tesia hobeto komunikatzeko. Horrexegatik, nobelako pertsonalen izenak ere piska bat aldatuta agertzen dira, irakurleak egiazkoekin nahas ez ditzan.

Izan ere, Etxahunen bizitza eduki du oinarri, baina nobela egiteko, historia barik, Etxahuni buruz herriak egin duen elezaharra erabili du batez ere. Idazleak dioenez:

Gure partetik gaiñera dezagun nahiago izan dugula elezaharrean oinarritu historian baiño, zeren elaberriaren egiteko ez baita gertaera bati hitzez hitz lotzea (hori historiaren eta biografiaren egi-

tekoa da), baizik puntu eta erreferentzi batzuetan oin harturik asmamenaz eta fantasiaz gidatzen. (467)

Azken finean, errealitatea ez dena da fikzioa, nobela honen arabera.

Gorrotoa lege-ra pasatuko naiz orain.

Gorrotoa lege¹³ 1964. urtean argitaratu zen eta nire ustez, ordura arte gai historikoa erabili duten euskal nobeletan hoberena izan zen.

Joanak Joan nobelaz hitz egitean esan dut nobela historikoaren eredu tradizionaletik pixka bat aldentzen zela, zenbait ezaugarriak nobela prerrealistara hurbiltzen zutela. Honako hau, ordea, nobela historikoa da zentzu estuan eta Jon Juaristik genero honetarako ematen dituen ezaugarriak nobela honi egoki dakizkioke inolako arazorik gabe.¹⁴

Ezaugarri hauen artean, heroiaren prezentiak merezi du aipamen berezia. Nobela historikoetan ohikoa da bi bandoen erdian dagoen heroi baten presentzia, kasu honetan Matxin, ganboar leinuko jaun gaztea. Pertsonaia hau gudan aritzen diren alderdietako batean integraturik badago ere, bi alderdien arteko zubia izaten saiatuko da bakea lortu nahirik. Pertsonaia honek konfliktuen leuntzailearen papera betetzen du nobelan.

Nobela honek generoak tradizionalki erakusten dituen ezaugarriak aurkezten dituzenez, W. Scott-en nobelagintzarekin konparatu izan da. Baina, EGAN aldizkarian esaten zirenak komentatzean eman diren arrazoiengatik, nire ustez ezin dugu besterik gabe horrelako parekatzerik egin.

Nobelan ganboarren eta oiñaztarren arteko burrukak kontatzen dira. Burruka horiek bere puntu gorena izango dute Arrasateren erreketarekin.

---

(13) Hauxe da erabili dudana edizioa: Yon Etxaide, *Gorrotoa lege*, Elkar, Donostia, 1984 (hemendik aurrera GL siglak erabiliko ditut zitak egin behar ditudanean).

(14) *El linaje de Aitor*, Taurus, Madrid, 1987, 60-67. or.

Baina bi bando hauen artean, arrazol argirik gabe elkar puskatu nahirik baitabiltza,¹⁵ Matxin dugu. Ganboako alderdikoa bada ere, bi bandoen arteko bakea egiten salatuko da, mendekuaren legearen ordeztu maitasunaren legea proposatuz. Lehengo zita berriro gogoratuz:

Jaun Matxin Olasoko'k bi taldeen arteko pakea eta adiskidetasuna bilatzen du, zaldunen ohorezko legeak mespreziatuz eta apaltasun izpiritu aundi batez Ebanjelloaren Argiari atxiki.

Jokaera honek bere leinuko gaitziritzia sortuko du.

Konfliktuzko egoera honen bidez idazleak azalpen bikoitza eskeintzen dio irakurleari.

Alde batetik, Yon Etxaidek euskaldunen arteko banaketaren metafora edo alegoria egiten du, banaketa horrek gerra zibilaren tragediara eramane baitzuen herria. Idazlearen iritzian, gerra zibilean euskaldunak elkartu beharrean, nor bere aldetik jo zuen, Indarrak Euskal Herriaren onerako ezer eskeintzen ez zuten bi bandoen artean banatuta. Honela herriari berez axola ez zitzalon banaketa batean galdu ziren, kausa hobea batean elkarturik egon behar ziren Indarrak.

Banderizoen gudak, beraz, gerra zibilak euskal herrian eduki zuten islaren metaforak dira.

Bestaldetik, Yon Etxaidek banaketa horren kausa bilatu nahi du, eta kausa hori historian aurkitzen da. Askotan esan izanenez, historia ezagutu ezik, historia errepikatze arriskuan gaude. Eta horrek ere bultzatzen du idazlea honelako obra bat egitera.

Erdi Arora jotzea, beraz, metafora edo kausen bilaketa izan daiteke hemen. Askotan aipatzen den ihesbidea bigarren mailan gelditzen da nobela honetan.

Nobela demokrazia eta feudalismoa kontrajartzen dira: elite baten baloreak alde batera utzi behar dira (balore horiek herriari kaltea besterik ez diote ekarri, herri xeheak beti bi bandoen saraskiak jasan egin behar baititu), beraien ordeztu herri osoari ballaga-

(15) Hemen ere konfliktuaren benetako kausa ez da argitzen. Bandoak beti aurretik gertatu den zerbaiten mendeku bila ibiltzen dira, baina besterik ez, lehenengo kausa, sua piztu zuena zela izan zen argitu gabe.

rriak izan dakizkiokeen baloreak (benetako kristautasunak bideratuak) jartzeko.

Banderizoak ere konturatzen dira herriaren kontra ezin joan daltekeela:

«[Jaun Peru Abendañoko] konturatzen baitzen, aginteak sendo iraun behar badu, herriaren borondatean sustraitua behar duela egon.» (GL, 255)

Baina banderizoez herriaren borondatea bere nahietara mugiarazten dute. Jokaera honen kontra, Matxin Olasokoak herriaren boterea errespetatu behar dela ikusten du, eta honetarako euskal herriak bazeukan erakunde garrantzitsu bat: Gernikako Batzarra.

Dudarik gabe, honen azpian Ariztimuñorenak bezalako teoria demokratikoak aurki ditzakegu. Gogora dezagun nazionalismoaren ideologoa ere izan zen idazle horren ustez, Euskal Herria, jatorriz, instituzio demokratiko batzuen jabe izan dela, kristautasunean oinarritzen den demokrazia organikoa erabiltzen duten instituzioak, alegia. Instituzio hauek bere garapenaren puntu gorena Erdi Aroan lortu zuten, hain zuzen ere, bandoen gudak gelditzea lortu zutenean.¹⁶

Bestaldetik, Yon Etxaidek dituen merezimendu handienetako bat bere estiloa da, nobelak egiteko lanabesa, hizkuntza bera, gutxi bezala menperatzen dakielako. Etxalderen estiloaren ikerketa sakona benetan lan gaitza eta luzea izango zen, edizioen arteko desberdintasunek areagotu egiten dutena.

Hemen alpamen batzuk besterik ez dira egingo, estiloaren nondik-norako nagusiak nabarmentzeko.

Hitzegiaren esparruan zenbait gauza jakingarri dago:

- Izen bereziak direla-eta, erabilera bikoitza dagoela esan behar. Alde batetik, euskal formarik zaharrena erabiltzen salatzen da askotan, batez ere leku izenei dagokiela. Baina, bestaldetik, euskal forma jatorra, hipotetikoa izan arren, eraikitzen salatzen da (adibidez, "Antso", "Onzalutx", "Azeari").
- Hitz batek forma desberdinak dauzkanean, normalean zaharre-

(16) J. de Ariztimuño: *La democracia en Euzkadi*, Ekin, Buenos Aires, 1942.

- na ematen duena aukeratzen du, eboluziorik txikiena jasan duena, alegia ("gudu", "gristino", "erlisino").
- Normalean erabiltzen ez diren hitzak agertzen dira askotan ("auslabartza", "oguzi", "urena").¹⁷
  - "Ohorearen" arlo semantikoan sar daitezkeen hitzak agertzen dira nonnahi ("lotsa", "leial", "koldar", "bipil"). Nobelaren gaia kontutan harturik honek ez gaitu batere harritu behar.
  - Eta ez gaitu harritu behar ere armak eta jantziak izendatzeko hiztegi aberatsa erabiltzen badu. Honetan sustraitzen da nobela historikoen arriskueta bat, nahi gabe ere, idazleek arkeologia besterik ez baitute egiten askotan ("azkon", "sorbatza", "upularda").
  - Hitz abstraktuak erabiltzeko joera dauka. Gogoratu behar dugu nobela honetan *Joanak joan*-en bezala digresioak sartzen direla askotan, eta digresio hauek batzuetan nobelaren tesia indartu nahi dutenez, oso normala dela egoera horretan horrelako hitzak erabiltzea.
  - Ahal den neurrian, erdal formak alde batera uzten ditu, baina garbizalekerian jausi gabe. Honen erakusgarri izan daitezke Mixelenaren hitz hauek:¹⁸

Izkuntzalariari itzuri zalon oar bat, azkenik. "Azkontegia" itza ("saetera") ikusi dut 44-garren orrialdean. Ez dut emen euskal-iztegririk, baiña ba dirudi itz berria dela. Orrela balitz, eta bestela baldin bada barka, bearrik gabe asmatua dirudi, gure artean "saetera" euskal-itz ezaguna baita oraindik, aintziñako leio mear orietakoa adierazteko.»

Morfosintaxiari dagokiola, bi gauza besterik ez ditut alpatuko: aditz formen aberastasuna eta euskalki desberdinen elementuen nahasketa (adibidez, esaldi konpletiboak egiteko (e)na atzizkiaren erabilera, edota geroaldia adierazteko aditzetan -en atziziki erabiltzea askotan).

---

(17) Inpresioa daukat honelako zenbait hitz, hala nola geroago alpatuko diren beste batzuk, lelenden kontakizun tradizio kultutik hartuak direla eta, beharbada, askoren atzean Larramendiren hiztegia egon daitekeela.

(18) "Gorrotoa lege", *Egan*, 1-6, 1965, 161. or.

Esandakoa nahikoa da zenbait ondoriotara heltzeko.

Lehenengoa, eta behar bada garrantzitsuena, garaiko normatik urrundu nahi duela. Hau hizkera estetikoaren oinarria da formalisten iritziz; baina nobela historikoetan helburu estetikoak ez ezik, helburu praktikoa ere badauka: hizkeraren bidez, ekintzak gertatzen diren garaia irudikatu nahi da, irakurleak hizkeran ere aspaldian gertatutako zerbaiten aurrean dagoela senti dezan. Hau, aldez edo moldez, nobela historiko guztietan egiten da, baina azken ondorioetara heldu gabe, inoiz, edo ia inoiz, ez baita benetan garaiko hizkera berreraikitzen. Izan ere, kontsekuentea izanda eta egora muturrera eramanda absurdora helduko ginateke: Nola idatzi beharko zukeen Robert Graves-ek gazteleiaz *El vellocino de oro* izenarekin argitaratu zen nobela?

Bestaldetik, hizkeran bertan galian bilatu nahi duen elkartasuna erakusten salatzen da idazlea, hizkera osoa dei litekeena eskainiz; hau da, idazleak euskalki eta garai desbedinetako elementuak erabiltzen ditu euskaldun guztiak hartu nahi dituelako kontutan, euskaldunen batasuna hizkuntzan ere gauzatu behar delako, Ivanhoe nobelan gertatzen zenaren antzera. Honelako jarrerarekin, ez da bizkaiera ez gipuzkera egongo, euskara baizik, nahiz eta oinarrizko norma gipuzkera (lehenengo edizioan) edo batuagoa (geroko edizioetan) den.¹⁹

Eta amaitzeko, nobela historiko guztietan bezala, beti izkutatuerik aurkitu ahal dugu arkeologia egiteko arriskua, irakurle liluratuaren begien aurrean aspaldiko mundu bat, dagoeneko desagertua, berre-raikitzean, inguruko errealitateak ezer gutxi eskaintzeko daukanean.

---

(19) *Ivanhoe*-n normandoaren eta saxolaren elkartzetik ingelesa sortzen zen, hizkuntzan ere.

Etienne Salaberry

Pierre AINZIART

Bizia eta obrak

Baxenabarreko (edo Nafarroa Behereko) Heleta herriko Garra etxean sortu zen Etienne Salaberry, 1903 an, otsailaren 18 an. Ikasketak sorterrian lehenik, gero Bellokeko ikastetxean, azkenik Baionako Seminario handian eginen ditu, 1929 an apaiztuko delarik. Okzitaniako Tolosan dagoen Institutu Katolikoan sartzen da segidan, filosofia ikasketak egitekotan. Itzulirik lizentziaren jabe, Uztaritzeko Seminario ttiplan filosofia erakasle jartzen da, 1931an. Artean, 1924 tik1926 ra, Alemanian, Rhin ibalaren zaintzale gisa egina zuen bere soldaduzka.

1939: altxatua da berriz soldado gisa, urte batentzat «Bigorre» lurraldeko Tarbes hirian eta gero, gerla dela eta, bost urte egonen da Alemanian preso. Herritik hain luzaz eta bereziki han eta hola egolteak bizl guziko markatuko du. Gerla ondoan, 1945an Uztaritzen da berriz, aitzinean bezala filosofia irakasle eta honela 1958 arte. Orduan apezpikuak antolatu duen Villa-Pia lizeo berrian nahiago du Etienne Salaberryk Uztaritzeko lan bera segitu eta horretan dago 1973 arte, erretiratzen dela beraz 70 urterekin. Ikusiko dugun bezala ez da geldirik egon beharra.

1981eko uztailaren 22an bereganatzen du heriotzak.

Piarres Lafitte jaunak galdeginik, kazetari gisa hasten du bere idazki lana, Iparraldeko «Herria» astekarian, kasik gerla biharamonean, 1946an. 35 urtez idatziko du, astero, erraiten ahal delarik zendu arte. Lehenik euskaraz, So Egilea izenpetuz artikuluak, gero eta laster, erdaraz «Tribune libre du Prisonnier» famatua, azkenean

«Pointes sèches» edo «Xista zorrotzak» bilakatuko dena. Kristau fede eta sentsibilitateak bultzatzen duen «L'Eclair» egunkarian ere parte hartzen du, ez ahantziz sekula gerlari ohiaren oroitzapen eta eginbideak, «Le lien» aldizkarian. Erdaraz beti «Gure Herria» bihilerokoan artikulu luze andana bat agerrarazi du, hala nola «L'homme basque, La fete dans l'ame basque, L'aliénation basque», etabar. Euskaraz berriz, eta errebista berean, olerkira salatzen da, noiztenka «Herrian» bezala funtsean. Antzerkia ere menturatu izan du.

Oroz gainetik mintzatzea maite zuen oratore Salaberry berrikeriak ez zezakeen irratia huts egin eta bi urtez, haren azkenak izanen zirela, Radio Adour Navarre irratian entzun izan zen gutarteko boza.

Artikuluak beraz tole, erraiten dugun bezala Iparraldean. Baina liburuak ere.

«Ene sinestea» agertzen du Etienne Salaberry betan apaiz eta gizon izan nahi izan duenak: autografia eta lekukotasuna, hori dalteke liburu honen irakaspena: 1978an ginen. 1979ko urriaren 16an, Heletan, bere sorterrian ohoratu zuen Euskaltzaleen Biltzarrak Euskaldun Fededuna, Europatiar absolutua, Baigura xolan sortu semea. Eta ospe-egun horren aztarna ballosa hor daukagu: «Omenaldia» liburua.

Ahantzi ezina da eta beraz alpatu, irakurtu beharra, Etienen azken liburua: «Beñat adiskidea agur!» Oihu bat?

Filosofia

Seminario handiko buruzagiak galdegina zion Salaberryri hea nahi zuen Erromara joan teologia ikasteko: «Nik ezetz, ene xedea litakela filosofiaren barnatzea Tolosan» (Ene Sinestea 106or.) Eta berak erraiten duenez, ez zen orduan ardura egiten honelako hautua. Bazukeen ordukotz kasko gibelean idela bat apaizak. Filosofia zer da Salaberryrentzat? Hastetik gauzak garbiki erraiteko, fedearen lagun leial kartsua. Ez ditu sekula bereiziko bere sinestea eta diskurtso filosofikoa, hau haren zerbitzuko baita. «Philosophia, ancilla theologiae» Eskolastikoez zioten bezala. Jainkoa behar baita munduaren ulertzeko: dogma hori du erreplikatzeko apez irakasleak (ikus berdin *Ene Sinestearen* 104.garren orrialdea) Horiek hola, egin ditu-

dan irakurketetan, bakan aurkitu dut San Tomasen izena Etienen lumaren pean. Eta Bergson dugu alpatuko urruntxago. Dena den, fedea lehen, hastetik bururadino, hastetik, amaren hitzetatik zeriolakoan sinestea. «Sinestea gu ;gu sineste». Hain maite zituen formulatan hartu azken hau nabaria da: sinbiosi sakon honek gidatu ditu, gertatuak gertatu, Etienne Salaberryren pentsamendu eta urratsak. Eta bere liburuari azken gogoetak eskaintzen dizkiola, baleztatzen du ez duela bizi izan duen aro duda-mudakoan dudarik ukan, «filosofia bera egina baita sinestearen garbitzeko bere pusketarik, ez sinestearen husteko bere mamitik» (188or.). Beretzat zeukan San Agustinek errana: «Crede ut intelligas». Gisa batez, hemen amaitu behar genezake «Filosofia» deitu kapitulua.

Baina zer oraindik? Lehen oharpen bat: ez ditu bereizten Salaberryk filosofia eta zuhurtziaren adiskidantza, berak dioen bezala. Ez du teoria filosofiko bat eraiki, ene iduriko, baizik errepikatu harentzat ideia lehenak ziren printzipioak. Artikulu honen koadroan, tema maite batzuk, erran genezake lelo tematsuak alpatzekoak dira.

Landes departamenduko Aire hirian apezpiku zen haren irakasle ohi Mathieu hazpandarrak idatzi zion Salaberryri, oparitu liburuan, nola honek bere eginbidea bete zuen agintza zaharra atxiki izanik, i. e: sinetsi, ulertzeko. Honela ez zuen beraz Salaberryk hamabigarren mendeko Abelardoren manua segitu: «Intellige ut credas». Egiaren kriterio honen arabera ditu gure irakasleak filosofoak jujatuko, ekintzak bermatuko, bere denborako jende eta gertakizunei «so eginen» .. Gizona deus ez balin bada Jainkoa gabe, eta hori mila aldiz erran du, filosofoek ez dezakete deus egirik bere baitatik ateratu, deus ongirik bakarrik egin. Prometeoren balentriak, hots, humanismoak, porrot egin du: zer nahi gisaz, eta bereziki hemeretzigarren mendean (mende madarikatua!) harra ja udarean zegoen. «Lehen zorigaitza, sinestearen alderat, paganoen zorigaitza». Hamaila aldiz arbulatu duke Salaberryk gizon digante jainkosoak. Zenbat aldiz errepikatu ote du hogelgarren mendeko bi ideologia suntsitzaile ikaragarrienak, marxismoa eta nazismoa, Jainkorik gabeko edo Jainkoaren kontrako filosofiak zirela?

Hemeretzigarren mendea alpatu dugu: hor badauzka Salaberryk hiru deabru, hiru etsai erraldoiak, «Les philosophes du soupçon» erraiten dugun bezala artetan: Marx, Nietzsche eta Freud. Azken honekin ez balin bada, ene ustez, sobera izartzen (inkas ere?) beste

biek biltzen dute berea. Halere, Marxek ohar onetik hasi du bere analisia, dio Etienne Salaberryk «Beñat adiskideari agur!» liburuaren zazpigarren gutunean: «Ikusi ditik fededunak gibelka eta ezazol ginaudela frangotan behardunen alderat». (51or.) Baina ez dezake onartu «Erlisioea jendetzaren opluma» delako definizioa. Maiz eta maiz gaitzetsia zuen, bereziki «Herrian» Errusiaren Inperalismo materialista «fazizta gorria» Materialismoa ez da zer nahi gisaz Salaberryren kategoria filosofikoetan sartzen, kristautasunaren gatik eta, uste dut, Platonen Idealismoa hor baitago nonbaitik. Holako zerbait erran nahi duke Mixel Itzainak diolarik ikasle ohi bezala erakasleari:» Zutarik ikasi dutan eta ikasi dugun lehen gauza... badela idelen mundu bat» (Omenaldia 25or.) Baina Salaberryren platonismoaz segur izaiteko larria nahiko nuen ikusi.

Nietzsche beraz, gero, Etienne so zaiola begi beltz. «Nietzsche ohartua duk fededunak ahul eta beratz girela Jaunaren alderat» dio gutun berean, eta funtsean Nietzscheck Jainkoaren heriotza nahi du. Logika beraren arabera, filosofo alemanaren ateismotik dator Salaberryrentzat nazien «fazizmo beltza». Gaur erran genezake gauzak ez direla hoin sinpleak eta delako filosofoa abilki errekuperatua izan dela: testu bat aise itzultzen ahal da testuinguru baten nahira. Idu-ritzen zait gehienetan Salaberryren analisia filosofiko eta politikoez sinestea, metafisika eta hauetan oinarritua dagoen morala daukatela interpretazioaren printzipioetat.

Freud. Gorago idatzi dudana soberakina dalteke baina uzten dut den bezala! Psikanalisiaren sortzaillearen bekatua: ez Jaungoikoan sinestea. Segur, arrazolekin ohartarazi zuen Freudek gure baitan ez dela nagusi arrazoa. Hortan ados Salaberry: eta, Descartesek, bere *Cogitoan*, sobera argitsu agertu zuen jendearen kontzientzia. «Ilunbe eta argi gizona. Bere buruaren jabe eta ez jabe». (*Ene sinestea* or. 115) Bizkitartean, iduri zailo Salaberryri urrunegi doala Freud, nahasten dituelakotz «libido, lohikeria edo lizunkeria» (*Ene sinestea* or. 62). Nahasmen horretara erori da zinez Freud mirikua? Ez dakit. Hargatik psikanalistas erran du garbiki jendeak naturalki segitzen duela plazerraren printzipioa, baina beste behar bat sentitzen duela bere baitan: aszetismoarena. Hots, libido delakoan Etiennek bekatua ikusi du. Hortakotz du Adler bat, Freuden dizipulu dizidentea, gores-ten, bizitzeko borondatea, norbait izaiteko nahia bidez baita gure lehen gutzia. Energia, ez laxokeria.

Preso zelarik Etien Alemaniako, Stalag IVan, Unibertsitate bat bazuten muntatua hango gogoetariarik eta gure erakaslea soziologiaz mintzatzen zen. Uste dut han berean aurkitu zuela zientzia hori, zientifikoa ez den apez metafisikariak. Erraiten du bai «Herriak egiten du (ela) gizona» baina ez mokor bat bezala «zozilogiztek, marxiztek eta naziztek uste duten bezala» baizik eite berezi batekin.

Zientzia alpatu baitugu, zenbat oharpen egin beharrak dira hemen. Zenbat aldiz errepikatu digu Etienek Uztaritzeko ikasgelan Leibnizen erranaldia: «Jaungoikoa gabe izan ditake geometria; ez daki zer den geometria»? Ados zen erakaslea ideia horrekin. Argi da harentzat, ikusi dugun bezala, mundua, errealitate osoa, adimena bera, Jainkoaren hutsean, huts daudela. Errepikatzen zuen ere Einsteinen hau: «Ezin ulertgarriena, mundua ulertgarri izaltea». Gure filosofoak badu problema horren soluzioa: «Einstein mintzo da Jaungoikoan sinesterik ez duenaz. (*Ene sinestea* 104 orr.) Erdaraz erraiten digu: C.Q.F.D: Ce qu'il fallait démontrer. Baina uste dut hau erran nahi zuela fisikariak: aurkitu duelarik erlatibitasunaren teoriaren zehaztapen-formula, itxuraz, horretarako egina ez zen matematiko tresna batez ballatu zen, hots, Riemannen geometriaz, axioma formal huts batetik hasirik dedukzioz eraikia. Beraz errealitate material baten axola gabe. Nola beraz ulertu naturaren eta adimenaren arteko lotura? Zientzilaria dudakor, fededuna jakintsun. Beste adibide batek ere merezi lituzke orrialde batzuk, ari baita filosofoa, fisikaria izendatu gabe, Heisenbergekin azaldu ziurgabetasunaren printzipioetat. Baina luzeegi heldu da denak alpatzea, beraz laburregi biltzea.

Morala, argi da, Egiaren zerbitzuko baizik ez dezakegu asma, eta gauza. Funtsean, urrunago ageriko da lotura, bereziki politika arloan, ez baita politika onik, eta eraginkorrik, Ongiatik kanpo. Psikologia bera sinestearen peko bezala dago, fededuna baita, esentziaz eta definizioz, azkar, xuxen, libro, etabar. Gandhi bera, gain gainetik ohoratzen zuen bake gizona, gisa batez fededun monoteistatzen zeukan filosofo kristauak: erdaraz idatzi du, «1968ko ekainaren 6an, honela itzultzen dudana perpausa: «Pentsatu dut, frango usu, Jainkoak sustatu zuela Gandhi budismoaren lurretan»

Artea maite zuen Etienne Salaberryk. Artea bere itxura guzietan, haatik edertasunarekin bat egiten duen artea, ez balin bada hemen jujamendu estetikoari buruz auzia ikertu behar. Mundu osoa ederra da, kreatua den ber. Hor ez da dudarik: ortzia, zerua, natura,

Herria (Frantzia lehenik, Euskal Herria azkenik, azkenean?) gero herriak, partikulazki Heleta, mendiak, bereziki eta erran genezake gain gainerik Baigura, etxeak, Garra, hots gisa batez amodioak edertu gauzak, ahantzi gabe dantza, kantua, bertsoak, pilota sakratua, pilotariaren jestu dibinoa. Baina ere artisten artea, margolariena, zizelkariena, arkitektoena. Eta Arantzazu! Inarrosi du 1960ko irailan Arantzazuk Salaberry (Herrian 12an artikulua erdaraz) Pentsa! Eder-tasuna sakratua baitan, mendian, apaiz, fraide eta gazteen erdian, Gipuzkoa kartsu eta aberatsaren bihotzean! Baina Oteiza? Oteizaz zer dio? Omenaldia liburuan (87or) *Gernika* aldizkariaren izenean Martin Larzabalek galdegiten dio, Oteiza dutela solasgai, eta azpimarratu ondoan zizelkariak hutsari emaiten dion garrantzia eta, zertako ez erran, esentzia: «Zer diozu Oteiza zizelkariaren erantzunaz? ... Betea hutsez duke gorapatzen... Dolmen edo harri-pilak, harriak harrien gainean emanak ditu, hutsik daukalarik azpia.... Hutsa erdian...» Hona Etienen ihardespina: «Nik aldeztu bertze ezar nezake Itzullirik harri-pil eta harri-multzoen erakaspina. Ageri ez den izalite batez mukurru dagotzi. Han dira harriak izalitearen mugatzeko eta mugatuz tinkaturik ezartzeko, izalitearen izalite egina». Aipamen luze hau hemen ezarri nahi izan dut, Salaberryren filosofia, erran nahi baita metafisika, ontologia erakusten baitu. Izalitea ala hutsa: laster egina da hautua. Erakasle apezak, edo apaiz irakasleak (blek bat, beti erran duen bezala) ez zezakeen beste erantzunik eman. Platon, Hegel ez urrun hemendik: izalitearen egia, ezin aurkitua, edertasunak (eta haien artea eta edertasuna bat) erakustera emaiten du, bihotza hunkituz izpiritua argitzen, izpiritu argituak duelarik artea gisa batez ulertzen.

Eta ondarrean, Bergson. «Henri Bergson izan da ene gaztetasunaren iguzkia» (*Ene Sinestea* 118 or) Iduriz, Parmenidoren izaki absolutu eta aldaezina eta Heraklitoren bilakabide ezin gelditua uztartu bezala dituelakoan, akomeatu. Baina orrialde honetan aipatzen duen sintesi hori ez du egiazki azaltzen, ene ustez. Haatik oroitarazten hain maite zuen bere zaldiari «Bergson» izena emana ziotelari.

1965ean Jakin taldearen ardurapean agertu zen Filosofien kondaira liburua, non Salaberryk idatzi baitzituen Bergsoni buruz berrogei bat orrialde. Kasik hastetik erraiten du, Axular gorai-paturik, harek erakutsi bidean behar dela berriz ibili, filosofiaz euskaraz idatziz! Eta hain laket zitzaion sukar-oidar goxo batekin botatzen du,

deus azaldu aitzin, Bergsonek hartu bideak baduela «Eskualdun ikhertzalearen bidearen eite». Hautu hori, amodio hori, desamodio batek argitzen du partez, begietan duen Descartesi buruz daukana. Descartes razionalista Eskual-Herriatik bezain urrun, Bergson izpiritualista kartsua hurbil. «Haren gogoaren arek, eskualdunngoaren badute iduri. Nork daki ez gaituenez Bergsonek laguntzen ahal gure eskualdunngoaren hobeki argitzen, gure eskualdungorat hobeki bihurtzen?» Bihurtzen! Aditz hau ez daiteke suertez ezarria. Asmatua dugu ja Etienen izpirituan pentsalaria, politikaria eta euskalduna nekez bereitezkoak daitezkeela!

Horiek hola, zerk xarmatu du Salaberry Bergsonen filosofian? Bereizten dituen oroimen- huts-garbi eta oroimen-aztura, adimena eta asmoa, zientzia eta filosofia, morala eta erlijioa, ahantzi gabe iraupena deitzen duen denbora-, indar-ideia horiek ditu Salaberryk beretu. Beti bezala, hemeretzigarren mendea du partida, «jakitatearen mende» horretan sortu baitira edo bederen azkartu «jakitate nagusiak: fizika chimia, biologia». (Ibidem 107 or.) Eta ere psikologia, denak bekatu berak fundituak: materialismoak. Hona beraz Théodule Ribot, etsaletan etsalena «zaukalakotz gizona zitakeela zer bat zeren artean» kontzientzia bilakatuz «achalaria ez deus bat», hots epifenomeno soil bat. Beharrik orduan dator «nouveau Sokrate» bat, erraiten duena gizona ez dela puska, baizik jende: hori da Henri Bergson, hogeigarren mendearen irakasle, arimaren mezulari. «Hogegarren mendea haren seme». Eta hona non jakintza, iraupena eta zuhurtzia josten dituen Salaberryk. Kontzientziaren mamia iraupena da, eta iraupena egiazko denbora, bizi dugun une zabal konkretua, zatiezina, etengabea, gure barneko egiazko errealtatea, iragana, orainaldia eta geroa batzen dituen. Orduan oroimena ez da zer zatituz egina edo aztarna material agertu orduko desagertzen direnek axalez estalgia, baizik oroimen huts-garbia, izpiritua beregana itzulia delarik, kontzientzia denbora izanez eta denbora kontzientzia, hots bizia, ez materia. Eta ez du adimenduak ulertzen errealtate izpiritual hori. «Adimendua bere jitez, itsu dago biziaren alderat». (Ib. 118 or.) Materiaren ezagutza du adimenduak bere xede, asmoak aldiz kolpez bezala ikusten du, barnetik ateratu intuizio batean, hitzek ezin deskribitu izpiritua arima, halako enpatia batean: «Adimendua idorra bezain, asmua ezta» dio gure filosofoak. San Agustinen «bihotzaren begiak» ez ditugu urrun hemen. Eta Etien? Henri eta

Agustinekin, konpainia goxoan dago. Libertateaz, haatik, bemol bat ausartzen du: baitez gure ekintzak, izatearen baretik jalgitzen ditugularik, libertateak eginak direla, hots libro garela. Hori ezin arras onartua, gizona ez baita baltezpada bere buruaren nagusi: «Kechuak ez dua libertatea ithotzen?» Zer da kexu hori? Adimenduak edo arrazoiak atxikitzen ez duten indar basa zerbait. Bitxi zait argumentu hau! Zuhurtziaz ari da Salaberry ala sinesteaz? Zer nahi gisaz, libertatearen kasuan, minbera, iduriz. Beldur delakotz urrunegi Joan dadin? Horiek hola, Bergsonekin ez da samurtuko Salaberry, nola maisuak erraiten baitu «herri hetsietan herri idekiak» sortu dituztela heroiek eta sainduak, azken haien aitzin «Greziako zuhurrek, Izrael-eko profetek» gero etorriko direla «Indiako othoitze-egileak». Hots, kasik mistikak edo Jainkotiarak. Urrundu dituela fuera gorrian Salaberryk Heidegger, Sartre, Freud etsigarriak! (136 or.) Osoki biga direlarik Marx eta Bergson, alabaina. Uste du Salaberryk, eta hori maiz errana izan da, Bergson katolismoari hurbil hurbil zegoela zendu zelarik. «Bergson iragan da baratche-baratche sinheste hortarat». (136 or.)

Kapitulu honen hastapenean Salaberryren sinesteaz errana errepikatzen dugu funtsean, Itxuraz gaitzeko Itzulia eginik filosofiaren konpainian!

Salaberry eta politika

Nondik eta nola hasi salla? Gertakari miresgarri eta latzak ezagutu eta bizi izan ditu, bakoltzak bezala, Etienne Salaberryk, baina bere adimen xorrotx eta sentsibillitate samurrarekin, beste baitzuk baino gorago eta barnago, naski. Orol naiz lerro hauek idaztean apez adiskide bati nihaurek erranax: «Etienne Salaberry a une pensée affective». Filosofiari dagokionez ja azpimarratua dugu gauza hori eta iduriz, politikaren arloan egin behar. Zerbaitetan sinetsi lehenik eta gero azaldu, teorisatu. Funtsean, Salaberry ez ote da gaingainetik enpirista? Idelen maitale zela, bai baina ere esperientziaren haur. Iduriz, ikasle soil zelarik gaztaro goxoan, teorien eta sinestearen gerizapean zeharkatuak zituen urteak. Alemaniako Rhin ibalaren zaintzari gisa egin zuenean soldaduska hango aberastasun ekonomikoak estonatu egin zuen baina 1939-1945eko gerlak, presoan inarrosirik utzi zuen. Han eta orduan piztu zaio kontzientzia politikoa, has-tean bera sobera ohartu gabe, naski, gero, Herrirat Itzullita onduko

eta zohitu baitzalo Dresden eta Leipzigen artean sortu hazia. Gosea ezagutua zuen baina «Stalag IV-an emaiten zaukuten aski janari bitzateko». (E.S. 145 or.) Orduko harat hunatak, lanak, astialdi luzeak, bakardadea, kalakak, gogoetalarien arteko gatazka goxoak, mezak, denak alpatzen ditu, ohartzuz adibidez «Yugozlablatarrak langileak, zuzenak direla, Italianoak lagunkinak...»

Han du aurkitu Europa, han gutiziatu bakea eta orduan jakin Euskalduna zela.

Euskal Herriaz bazituen aitzinean ukanak, baina «doi bat», arrangurak, sutan zelarik Espainia, suntsitua Gernika, hartua Bilbo: auzi hori beherago xuritzen salatuko gara. Anartean nazien eugenismoak eta Errusia eta Alemaniaren arteko elkarrekilako mehatxuek zuten ja kezkatua. Gero gerla denboran ziren, ene ustez, haren ideiak indartu, bereziki Europako kristauen arteko borroka izigarria eskandalu bat baitzitzaien. Nago halere ez duenez gerlatik gibeleratuta gehienik sofritu Etienek. Bazituen Alemanian heltzean ideia finkoak. «Kasik oro Petainen alde ginen». Eta hona zer erraiten digun Salaberryk *Ene sinestearen* 156 garren orrialdean: «Juduen lagun hoberenak, apezak, eta apezan artean, hala baita, apez euskaldunak» (sic) Eskapatzer zait Juduen etsai ziren apez euskaldunak ez zirela Stalag IV delakoan! Salaberryk erran nahi du gerlan direla adiskidantza fermuak sortzen: Algeriako gerlan ikasia dut hori. Dena den, presondegi denbora gure filosofoarentzat bere ideien laboratoriorio bat izan da, dudarik gabe.

1946 hasiko da beraz «Herrian» idazten. Bakea, Europa. Bi hitz horietan dagoke So Egilearen filosofia politikoa. «Plus jamais çal» erraiten ohi da gerla bat bururutzen delarik. Eta 1946ko ekainaren 6an «Herrian» honela mintzo da Salaberry «Frantzia eta Alemania» titulutzat duen artikuluan: «Gerla hau izan da ondarrekoaren ondo: jeus ez da bururaturik». Aterabide bat behar da nonbaitik ekarri bizkitartean. Bake bat ... ala bakea? da haren galdea 1947ko otsailaren 13an. Nardatzen da ikustearekin Europako nazioak bakoitzak bereari lotzea gatik. Frantziako Kontseiluko President den «Bidault-ek ez luke nahi Alemania Alemanian nagusi: beldur da nausitu bezain sarri jazar dadin eta bakea suntsi dezan». Añtero ariko da lelo berak errepikatuz, segitzen duela kontinentearen egoera, zirrimarratuz Estatu gehienak, alpatuz bereziki Europa erdiko Herri flakoak: orduko Txekoslovakia, Austria. Tito goretsiko du Errusiari oldarturik, erranez

haatik: «Bainan ez da aski nahikeria, behar da ere botherea». (15-VII-1948). «L' espérance est européenne». dio1949an. Xuxen ari zen, adiskide edo etsaiek(?) trufatzen bazuten ere «Europa! Europa!» Agur Maria edo Gure Aita bezain usu errepikatzen zuelakotz! Justuki, eta zorionez, Europa kristaua politikoki berpiztera zotan azkenean, hiru gizon probidentzial atera baitziren: Alemaniako Adenauer, Italian De Gasperi eta Frantziar Schuman, hau bereziki Ikatz-Altzairu delako hitzarmena bultzatu eta tinko atxiki zuelakotz. Beraz De Gaule ez zuen soportatu izan ahalko, Plan Schuman haren kontra bozkatzea manatu baitziren bere alderdikoel. De Gaule, hemeretzigarren mendeko politika gizona eta Maurrasen dizipulu atzerakoia. Europaren etsaiak, Etienne Salaberryrenak: xingle da auzia! Eta ez zen utopista kasu honetan. Zenbat aldiz ez dugu entzun ikasgelan Terentzio latin antzerkilariaren «Homo homini lupus» eta beste baten «Si vis pacem, para bellum»? Errealismo horrek zuen loriatu Salaberry atera zelarik Europa armadaren projektua (C. E. D). Baina frantses gobernuaren buruzagi zen Mendés-France ezkeriarra armada horren kontra agertu zen eta projektuak porrot egin zuen. Salaberryk ez zuen hitz aski bortitzik bekatu horren gaitzesteko «esperantza haundi» horren etsaie-netarik lotsagarriena «Le Monde» egunkaria zitzaion.

Kasik dibinizatzen bezala zuen Europa, munduko zentru bilakatu-z, idatziz hau bera, Herrian: «Europako batasunak ditu elgarretaratu-tuko Rusia eta Amerika». (8-II-1968) Amestuko du ere Eurafrika bat, halako «Pax europanea» zerbaitek salba zezan kalda gorrian sartua zen kontinentea.

Bakea zen funtsean haren bihotzean obsesio eta idatzetan leit-motiv. Mundu guziko berriak biltzen ditu bere langelan, bere gisako alkimia batean bilakatuko dituelarik nahi duen arabera, ez badu arte-tan komentarioa azalpena aitzin emaiten! Bidalari nekazezina ere zen: Alemania, Espainia, Portugal, Suitza, Italia, Ingalaterra, Errusia, Txekoslovakia, hau «Nazioen Kristoa», Egipto, Mexiko, Japonia, Peru... Munduan, eta bereziki Europa zaharrean, gauzak hain gaizki bazoazen, gizonak Jainkoa urrundu zuelakotz zen. Eta hobendun zirenen hobendunena: Machiavelo Txipreko ugartean Turkoak eta Grekoak gerlan sartu zirelarik, Makarios apezpikua agertu zen gauzak konpontzeko eta honela mintzo da Salaberry, erdaraz: «Le drame de Chypre est celui de l'Europe qui a renié le Christ pour s'attacher à l'Ulysse latin, je veux dire à Machiavel». (1968-I-4) Beraz, Makarios,

Machiavelo. Eta azken honetaz mintzatuz erranen dio Etienek Beñat adiskideari: «Helburu onak on egiten dik ongiaren aldeko urratsa». (20 or.) Beste nonbait dio Salaberryk Machiavelok hasi duela Europan bide makurra. Egia ote? Malte zituen data kontsekratuak eta jende ziganteak.

Euskal-Herriaz zer dion zenbait gogoeta egin aitzin, bi hitz «Mai 68» delakoaz. Gazteekin eramanik bere biziaren parte haundiena, gaztekin zen errotik erakasle apezka. Horrek erran nahi ere bere belaunaldiko lagunekin ez zela beti ados, eta uros, Etien. Baina bego. 1968ko malatza beraz. Gisa batez loriatu da Salaberry! Ondarrean, Frantzia zaharraren erradikalismo arrazionalista malinduek behar zuen bai amor eman. «Arima gabeko mundua» erdi eroria zen ja bestalde. «Suak lasto xukoan baizik ez du hartzen». Ametsa ez zaio batere mentsa. Eta jo berriz, orain erdaraz: «La jeunesse du monde est mue par l' enthousiasme». (Herria 23-V-1968).

Salaberry eta Euskal Herria

Politikari dagokionez, Euskal Herriak ez zuen Salaberryren izpiritua, hobeki erraiteko bihotza, bazterrean hotz uzten ahal. Etienen kezka haundienetarik bat da auzi hau, ez balin bada ordu batzuetan drama bilakatu. Frangotan erran du Alemanian zaiola Euskal Herria agertu. «Alemania zolan ohartu naiz odolez eta mintzairez euskaldun nintzala, Euskal Herriari zorretan nere izaitearn itxura bereziaz». (Herriak, lehen orrialde osoan agertu elkarrizketan, 1979ko irailaren 6an, Heletan omenaldia ukan aitzin.) Hemen ere, *Ene sinestea* liburuak ideki dezagun, segituz Etienen bidea, hartuz haren urrats zenbait bederen. Alpatua dugu haren fedea, burutik buru tente egona, berak erran duen bezala. Fede katolikoa, Garrantua, amaren sabelean gustaturik bezala, gero Heletako Santa Maria elizan «legeztatua». Etxea, eliza, herria, hiruak bat. Ama aipatu dugu eta ez du apez bilakatu den haurrak ahantzi bere amanoa: «Ene sinestea xurgatu dut Uhaldeberriko Dominika amañoren esnearekin. » Bazen gizon frango Garra etxe eta etxalde aberats eta ospetsuan: «Han ziren mutilak iguzki gabetik iguzki gaberat». Etienne Salaberry Euskaldun zahar haurtzarokoa eta gero, gerla ondotik emeki emeki Euskaldun berritua, konbertitua, nahi balin badugu pixka bat ezagutu, segitu behar dugu bizi izan dituen «Les travaux et les jours» delakoetan.

Arto biltzeak, urde hiltzeak, belarrak, urriko iratze- pikatzeak, mekanikak (ogi joiteak!) gisu labeak, eta gero haurrak mustupilka non nahi («Sartzen ginen etxe guzietan») abereak, ahantzi gabe gatuak nasai eta beti gose, zer nolako gauzak, biziazenak! Dakigun bezala, aitamena eta haurren arteko harremanak maiz hotzak ziren, aitzak ez zituen salatuko bere arrangurak, amak pazientzia ixilean gordetzen zituen bereak. Bazen ere zer bat denetan sartua: bekatua, baina zorionez beharrik, fedea: «Gizon –bidea zen girstino bidea–; girstino-bidea, gizon-bidea». (E. S. 68 or.) Orrialde berean irakurtzen ahal da hau: «Euskaldun eta fededun, Jaungoikoa eta lege zaharra». Sineste horretan murgildurik iragan ditu Salaberryk lehen urteak.

Baina noizbait eskolako bidea hartu behar. Sei urtetan eskola laikoan da haurra. Euskaraz bakarrik mintzo, frantses hitz batzuk artetan lerratzen zitzaizkiola halere. Gerla solasak ikastetxean: 1870ean galdu gerlaz ari zale eskoliereri errienta, galdeginez artetan: «Zer zirezte ziek, Euskaldunak ala Frantsesak?» Nik, dudarik gabe: «Frantsesak!». Izan nintzan gorai patua. Bertze guziek berdin, briubrau: «Euskaldunak». (E. S. or 67) Xehetasun horiek garrantzitsuak dira. Oroitu behar ere 174 garren orrialdean idatziaz: «Gerla aintzinean ez nakien Euskalduna nintzala». Beste nonbait erraiten digu Garrantan ez zela «Eskualduna» leitzen. Hori zen «Herria» aitzin agertu den astekari euskarazkoa. Salaberryk egin gerla aipatua ditugu, eta ere doi bat, gero, hogel bat urtez gogoetatu eta idatzl ideia zenbait, politikari buruz bereziki.

Euskaldungoari buruz, gisa batez, gelditurik bezala zegoen, ene ustez, halako arketipo batzuetan jarririk. Geroxago zen inarrosia izanen. Eskualtzaleen Biltzarretan maiz gomitatua zen, baitzakien mintzatzen. Beti oroituko naiz Etienne ikusirik ene sortetxean. Gaitzeko «Helal» botatu ondoan atetik bere stentor boz ederrarekin, ene aita Jakoberi, ikusi ere aitzin, Igorri zion: «Hor hiza?». Hitzartuak ziren beraz, behar zutelarik biek, Eskualtzaleen Biltzarra zela-eta, Biarnoan dagoen Eskiulara joan. Ez zuketen iraultza gogoan!

Ordu haletan Iparraldean ez zen abertzaletasuna orain bezain barna sartua, Etien beraz ez zen sobera «kutsatua». Baina bazeukan, bere baitan, sortzeko euskalduntasuna. 1937ko uztaila-burulleko *Gure Herrian* «Zer da eskualdun izaite?» artikuluan aipatzen du lurra-aren amodioa, lurraren bertutea, erran genezake: «Lurra maite ez duena usu bilakatzen da erdi-jaun feiries, erdi ergel». Zer da eskual-

dun izaltea? «Eskualdun izaltea da, Eskual-Lur, mintzaira, fedearen bihotz guziz maithatzea». Gero, gerla denboran berak alpatzen duen itzultzeak, iraultza egiazkoak (Copernic-en arabera dio!) bultzaturik, segitzen du euskalduntasunari buruz hasi bidea. Sofrituak sofrituz, pairatuz. 1970 eko uztallaren 30ko *Herrian* idatzi du, erdaraz, honela itzultzen dudana: «Ainitz pairamen iragan izan behar ditut onartzeko beste batzuen artean Euskal Herriko seme bat nintzela eta eginbidez egoitekoa». Egin du bide fede berriak! Anartean, artikuluz artikuluz, halako euskal antropologia baten eraikitzen saiatu da.

«L' homme basque» deitu artikulua andana batean, eta beti *Gure Herrian*, analisia zenbaitek badute zer irakastekorik. Salaberryren arabera, adibidez, Euskaldunak, «pentsamenduaren gustu primitiboak» izanikan ere, ekintza du maite, pragmatikoa baita (1950). Erdaraz poliki errana da hemen: «Savoir par devoir, afin de savoir pour pouvoir». Nagusia errespetatuko du, baina bere baitan pentsatuz: «Hi bahiz, ni banuk». Gerlan, soldado, baina militariorik ez! Bestalde euskaldunak apeza lehenik gizon izan dadin nahi du: natura baino gorago den apeza onartuko du natura oneko gizon sanoa balin bada. «La fête dans l'ame basque» artikuluan, azaltzen du Salaberryk Euskaldunak besta buruz duen tira izigarria. Eta beraz tirria! Munduko beste xoko guzietan bezala, eguneroko monotonia hautsi behar du jendeak, baina goibeltasuna azkar lotzen zaio Euskaldunari: «Bakardade-tik eskizofreniara, urrats soil bat». Bestaz ari gara hemen baina aldi bat baino gehiago erran izan du Salaberryk Euskaldunak ez balitu eta ostatua eta konfesioa, galdua litzatekela. Ostatuko elea gabe eta konfesioko altormena falta, «frangotan bere buruaz bertze egin lezaketete... barnerat itzulia» den Euskaldunek, dio Etienek Beñat adiskideari(7or.) Bestaz ere badu Salaberryk erranaldi hau: «Irruption du sacré». Eguberri, Pazko, Misioeak beren ariketa kokatuekin, herriko bestak, patroia herritarren arketipo delarik... Eta, bestaren besta, Besta-Berri, bereziki Heletakoa! Eta kantuen xarma! «La puissance élémentaire» du chant basque! Bada ere bestan indarraren gorailpatzea eta kolektiboaren errebantxa. Baina ez hunki sakratua! Bestaren helburua, sakratu absolutua! Zugarramundiko Akelarreek aberrazioaren seinalea darakuskite! Dyonisos hor dago barrandan. Idatzi ditu hemen (1956k martxo-apirilko *Gure Herrian*) perpausa guziz kausituak, hala nola, hau: «L'homme s'abandonne à l'extase du mouvement». Antropologia hitza ausartu baitugu, beste «Euskal gizo-

naren» berezitasun batzuk behar zuen bai Salaberryren so xorrotzak begistatu eta begistatu: dantza, kantua, bertsolaritza, pilota. Ohar zenbait hemen: kantua maite du, argi da, elizan sakratuaren zerbitzari eta honekin bat eginez, baita. Eta erdaraz ala euskaraz idatzitako artikuluak maiz euskal kantu klasikoek moztzen edo apaintzen dituzte: ballio luke aztertzea zertako eta nolaz egiten dituen idazleak jostura horiek, baina hori beste lan mota baten gala da.

Bertsolaritzari buruz idazten dituenak beraz zer? Kantuaren eta bereziki hitzaren, mintzoaren, ahotsaren amoros den gizon apaiz honek bertsolaritza gauza miresgarri eta kasik sakratutzat dauka. Egunkari, astekari, hilabetekari, liburu, solas, mintzaldi, prediku gehienetan (ba ote zen azken bi ariketa hauen artean egiazko life-rentziarik?) bertsolaria behar du goretsi. Jelostu? Argi da hitzekin josteta hoin trebe den aktorea definizioz heroi eta mezulari dela, erdara frantsesez heros et heraut. Gai honi buruz ere baliteke gauza sakonagorik erraiteko seguruenik. Zerbait laster eta axaletik erraitekotan ohar bat edo bi. Beñat adiskideari eskatuko dio oroit dadin bertsolari-olerkiliaren tokia apaizaren ondoan dela. (38 or.) Zergatik ote auzotasun hori? Mattin Larzabal *Gernika* aldizkariaren arduradunak «betsularigoaz» egin galdera bati honela ihardesten dio: «Apezak bere bokazioa bezala, baditu bertsulariak bere dohain eta bokazioa. Baditu, apezak bezala bere eginbideak». (*Ene Sinestea* 82 or.) Eta ez «hasi beraz, ixtorio-mixtorio lizun kondatzen». 1954-ko martxo-apirilaren Gure Herrian agertu zuen Salaberryk artikulu bat, Saran eman mintzaldi baten azarna idatzizkoa, titulu honen pean, erran genezake gerizapean: «Eskualdun seme gehienaz edo Eskualdun seme bertsulariaz». Zer da beraz bertsolaria? Zein dira haren eginbide hertsia? Eta hona aipatzen diren Jaun Golkoa, Egja, Eskual Herria, San Agustin, San Frantses...Ez ote da funtsean, Salaberryrentzat bertsolaria apaizaren zerbitzari jainutsua, halako saildu laiko bat, apaiza elizan dagoela otoizlari, bertsolaria plazan, erran nahi baita munduan, olerkari, behar den bezalako poeta egiazale?

Oraidino Euskal Herriari buruz Salaberryk dituen ideia, sentimendu eta iritzi gehienak klasikoak dira, arketipo batzuk gisa batez. Badakigu haatik atzarriko dela, berrogei urteak pasa dituelarik ja, Alemanian Eskualdungoari «ezin sortuz intzirik» Urteak jin, urteak joan, ikusten ditu Europa minetan sortzen, Estadu-nazio zaharrak ahultzen, populu ttipiak iratzartzen. Frantziako Britania miresten

zuen, ari baitzen gogotik eta fermuki xutitzen, Bernadette Devlin Ulsterreko deputatu irlandar gazteak xoratuko du: «Gure eskualdun goresmenak eskaintzen diozkagu Bernadette Devlin nexkato gazte suharrari». (*Herria* 1969-V-9) Alemanian egina zuen betikotz bere filosofia bortizkeriari buruz: ez. Baina idatzi du *Herrian*, 1980 ko zenbaki batean, «Kortzia odoletan» delarik: «Higuingarria zauku bortizkeria. Bortizkeria baten kentzeko, behar zailo beste bortizkeria jalgi. Biak haizatu batean Kortzian ! Baina ez zen bortizkeria sortuko ez balu bortizkeriaren pean Parisek atxiki Kortzia».

Eta Euskal Herria? Arras minbera zen, eta maiz sakonki kezkatu-rik Salaberry ikustearekin zertaratzen ari zen bere Herria: etxeak husten, haurrak hurritzen, fedea ahultzen, ez bazen desagertzen ari, eta beraz morala hausten, hau hura gabe deus ez baita harentzat. Baina ez da egon goxoki kokaturik liburuen artean edo kontsolaturik kaperan. Gose grebari lotuak zirenen sustatzera joaiten zen baina beltzuri ezti batekin erranez: «Ez gal fedea». Beldur latz batekin ikusten zituen ere euskal mitologiaren deabrukeriak berriz agertzen. Eta zer zion *Enbata* mogimenduz? 1972ko martxoaren 23an idatzi zuen erdaraz honela itzultzen dudana: «Ez ados izaiten ahal da Enbataren tesiekin, baina Euskaldun bat mehatxatua delarik, Euskaldun guziek harekin bat egin behar dute». Hitz horiek J. L. Davanten alde, zigortua izana gatik abertzale zelakotz. Badakit bakearen izenean manifestatu zuelarik, kritikatu izan zela abertzale euskaldetik. Bazakiten Etienen barneko gerlen berri? «Pacem in terris» entziklika zuen bere apaiz euskaldun engeiamenduaren gidari. Euskal herriko ekonomiaz ere bazuen berri: hor ditugu Herrian artikuluak, dena zifra. Beste batez, Bokaleko langileen alde ibiliko da eta idatziko du: «Heletako laborariak Bokaleko langileak pairatuak kolpaturik izan behar du». Nahiz zituen ere autopistak Euskal Herriko hiriburu guzien artean.

Nolaz ez alpatu ere liturgia berria? Lortiatua dago elizetan kantatzen diren euskaraz egin kantikak entzutean! Latina kanporal! Zein gogotik zaharoztatzen duen latinari buruzko atxikimendu patologikoal Eta erdaraz utzi behar da perpausa hau: «Le français est à l'élite du Pays Basque ce que le latin est à l'élite française». (*Herria*, 1965ko abuztuaren 26n)

Lan bat bururatu behar balta, zer erran orain? Berdin hau: Etienne Salaberry pentsalari liriko bat dela, olerkari bezain gogolari, gogolari bezain olerkari.

Lirismoak malz dauzka bi alde, bat argitsua edo bederen beroa, bestea iluna, latza, ez balin bada artetan beltza. Erromantizismoa ez da baltezpada alegera eta arina. Errealitate jasangarriak ez du ametsaren beharrik. Horiek hola, ene uztez, Etien, honela deitzen balgenuen guk ezagutu eta maitatu dugun Salaberry, Etien borrokan ari izan da beti berarekin eta gero ta gehiago. Bazuen fedea, bazituen idela azkarrak, urtez urte errepikatuak. Bi asertzio, adibidez: «Haste hastean bazen Eskuara, bazen Eskual mintzaira». (*Gure Herria*, ostaro-ékaina 1955) eta hau erdaraz idatzia: «Réconciliés avec Dieu, nous serons réconciliés avec notre ethnïe». (*Herria* 22-I-1972) Hots, Eskualdun fededun. Eta gero izitu dute aldaketa izigarri batzuk, hala nola ohidura, ideologia berriek: eutanasia, abortuari buruz... Eta droga hori!

Ondarrean, beti bezala, gazteriarri buruz itzuliko da. «Zuen dantzek, zuen oihuek, zuen irrintzinek ingura dezatela mundua eta inarros bazterrak. Jaten ari dik golbeldurak jendea». (Beñat adiskidea agurl or. 41)

Uste dut liburutxo hau Etienne Salaberryren egiazko liburua dela, haren testamendua. Oihu bat botila batean sartua eta itsatsoari botatua, azken orrialdean perpausa hau irakurtzekoa baita: «Mirestea duk jakitatearen ama».

Aita Santiago Onaindia, 1909-1996

Julen URKIZA

Sarrera gisa: egoera sozio-politiko eta kulturala

50eko hamarkadako euskal literatura hobeto ulertzen da aurreko 50 urteak kontuan hartuta, batez ere 50eko hamarkadako euskal literaturaren suspertzaila batzuk gerra aurrean ere euskal idazle zirela ikusten dugulako.

XX. mendean euskal letrei dagokienez aldi berezi batzuk ezagutu ditugu: 1. Susperaldia (1900-1930): Eleberri arloan (Domingo Agirre, Jose Manuel Etxeita, Pierre Lhande, Jean Barbier, etab.), olerki eta bertso arloan, antzerki arloan, narratiba arloan, gramatika arloan eta hiztegintzan. 2. Errepublika garaian (1931-1936) bultzada handia hartu zuen euskarak: mugimendu berriak eta sustatzaille onak agertu ziren, baita literaturazko lan garrantzitsuak ere. 3. Gerratean eta ondorengo urteetan Euskal kultur jardueraren hondamendia etorriko da (1937-1945), hau da, euskararen aurkako debekuak eta jazarpenak. 4. Ondorengo urteetan, beldurrez bada ere, euskararen aldeko abiatatxo bat hasten da (1945-1950). Ahalegin txalogarri honetan bi talde ditugu batez ere alpatzekoak: atzerriara joan zirenen taldea alde batetik eta Euskal Herrian bizitzen jarraitu zutenena bestetik. Atzerrian bizi ziren euskaldunak eta Iparraldekoak aldizkari argitalpenen bidez lotu zitzaizkion batez ere kultur ekintzari. Gerratean aldizkari guztiak desagertu ondoren, 1941etik 1951ra bitartean, Hegoaldean, bi aldizkari bakarrik dira zutik iraungo dutenak eta biak euskara hutsezko aldizkariak: Frantziskotarrek *Anaitasuna* atera zuten Tolosan (1945), eta Karmeldarrek "*Karmel*" Zornotzan, egute-

gi edo urtekari antzera mozorroturik: *Karmen'go Amaren Egutegia* (1951); baina urte batzuk geroago debekatua izan zen¹. Hasierako ahalegin honek fruitu onak emango zituen ondorengo zortzi urteetan, Hegoaldean beste hamar aldizkari berri agertu baitziren euskara hutsean; gehienak, erlijiosoen gidaritzapean; haletariko bost makinaz idatzi eta multikopistaz zabaltzen ziren, hau da, ez zeuden inprimategian aterata, erdi isilpekoak edo erlijioso gazteek era pribatu antzean erabiltzeko zirelako²...

Era berean, hizkuntzak 1945-1950. urteetan izan zuen berpizte epela alpatuko da, eta batez ere 50eko hamarkadan egindako lana; hain zuzen ere, bide horretatik etorri zen 60ko hamarkadako kultur mugimendu atzerazina.

Azken urte honetan, Aita Santi kartzelan egondakoa zen eta, ez zuen izan Euskal Herrian bizitzeko baimenik, eta haren euskal luma lo egon zen. 1951n Zornotzara bizitzera joan zenean hasi zen berriro euskaraz idazten: eta bera bihurtuko zen 50.eko euskal-literaturaren suspertzaille garrantzitsuenetakoa.

1. A. Santiago Onaindia (1909-1996): Datu bio-bibliografikoak.

A. Santik lan autobiografiko bat utzi zigun: *Oroi-tximparkak* (Larrea, 1988, 472 or.). Hemen eskaini zizkigun bere bizitzako gora-beherak hiru atal nagusitan (Praille, Gudarien kapellau, Idazle).

Santi Amorotoko (Bizkaia) semea dugu. Hamabi urte zituela, Zornotzara, karmeldarrek Larrean zuten ikastetxera, eraman zuten. 1927an Karmeldar eginik, filosofia eta teologiako ikasketak eginda,

(1) Lino Akesolo - Santiago Onaindia - Anjel Lobera, *KARMEL aldizkariaren historia*, Karmel 1994-4, 6-42, lk. 24. or.

(2) *Zeruko Argia* (Iruña, 1954), *Artzai-deia* (Lekaroz, 1955), *Irun da Ondarrabiko Kaputxinoen Irugarren Ordenako orria*, (1955), *Mora?* (Irun, 1955), *Jakin* (Arantzazu, 1956), *Zeutzat* (Mendaxa, 1956), *Ekin* (Loyola, 1956), *Olerti* (Larrea-Zornotza, 1959), *Sirimiri* (Zornotza, 1959), *Umeen deya* (Iruña, 1959), *Laiaketan* (Urretxu, 1959) (lk. Javier Díaz Noci, *Euskerazko aldizkari, egutegi eta almanaken errolda* (1934-1959), Donostia, 1994, 144-165; Julen Urkiza, *Aldizkari eta egunkarietako bertso eta olerkien bibliografia*. Markina-Xemein, 1999, 1740 or.).

1934an apaiz egin zen. 46 bat urtean bizirik izan zen Larreako komentuan. Gazterik ekin zion euskal lumari, balna gerra zibilak eta espekteak eta ondorengo urtetako zapalkuntzak isildu zituen haren idazle-sena edo indarra. Balna 1951n berriro hasi zenean, hila arte, 1996 arte, euskal kultura eta letrekin³ guztiz loturik biziko da.

Hor daude 60 bat liburu berak argitaratutakoak: bere-bereak⁴, besteenak⁵, itzulpenak⁶, etab. Nork ez ditu ezagutzen haren liburuak.

(3) Ikus 1989 arte egindako lanen zerrenda: Julen Urkiza, *S. Onaindia-ren euskal idazlanen bibliografia*. Amorebieta-Etxano, 1989, 58 or.

(4) *Gure bertsolariak*. Bilbao, 1964, 336 or.; *Larrea eta karmeldarrak*. Bilbao, 1968, 123 or.; *Goiznabar. Olerki bilduma*. Bilbao, 1971, 243 or.; *Euskal literatura*. 5 t. San Sebastián, 1971-1977; *Euskal elertia*. Amorebieta-Larrea, 1978, 230 or.; *Lamiñak orrazi-eskean*. Amorebieta-Larrea, 1978, 215 or.; *Santa Teresa Eliz-Irakasle. II zaneko IV Eunurtegarrenean (1582-1982)*. Bilbao, 1981, 128 or.; *Arana-Goiri'tar Sabin olerkari*. Larrea-Amorebieta, 1982, 168 or.; *Euskaldunak eta osasuna*. Bilbao, 1984, 180 or.; *Nere baserria (Euskal Poema)*. Bilbao, 1985, 259 or.; *Gernika*. Larrea, 1987, 158 or.; *Oroi-txinpartak*, Larrea, 1988, 472 or.; *Bizkaiko Olerkariak*. Larrea, 1990, 399 or.; *Donibane Gurutz, olerkari*. Larrea, 1990, 341 or. (gehienbat itzulpena da); *Juan Gurutzekoa. Bizitzea*. Larrea, 1991, 61 or. etab.

(5) *Milla euskal-olerki eder. Aldiz-urren aukeratuta*. Larrea-Amorebieta, 1954, 1199 or.; Felipe Arrese Beltia, *Olerkiak*. Bilbao, [1956], 688 or.; Bertso berri ta kanta zar, 2 t., [Bilbao, 1960]; Txomin Agirre, *Ondarrak*. Bilbao, 1964, 264 or.; *Jolasketa*. Bilbao, 1965, XIV-585 or.; *Enbelta oleskaria (1878-1942)*. Zarautz, 159 or. (Kuliska sorta, 59); E. Bustintza, *Abarrak*. Bilbao, 1966, 335 or.; *Resurreccion Maria de Azkue, Ipuiñak*. Bilbao, 1968, 250 or.; Estepan Urkiaga, *Olerkiak*. San Sebastián, 1974, 186 or.; *Eskutitzak Euskal Literaturari buruz*. Bilbao, 1974, 302 or.; Santiago Onaindia - Gregorio San Juan, *Las cien mejores poesías de amor de la Lengua Vasca*. Bilbao, 1975, 215 or.; Joseba Andoni Agirre-Lekube, *Azkatasunaren yarral*. Zornotza, 1978, 415-V or.; Balendiñe Albizu, *Olerkiak*. Bilbao, 1984, 259 or.; *25 antzerki labor*. Bilbao, 1985, 167 or.; Estepan Urkiaga, *Olerki guztiak*. Bilbao, 1985, 523 or.; Teresio Elorrieta, *Mendatako profeta*. Larrea, 1986, 171 or., etab.

(6) *Santa Teresa, On-Bidea (Camino de perfección)*. Bilbao, 1963, 279 or. (Euskeratzaille: J. Onaindia - L. Akesolo); Rabindranath Tagore, *Iru poema*. Zarautz, 1963, 176 or.; Ixaka Lopez-Mendizabal, *Xabiartxo. Umiei euskeraz Irakurten erakusteko idaztia*. Bilbao, 1965, 142 or. (Bizkaieratzaille: Alta Onaindia); Bergilli, *Idazlanak osorik*. Bilbao, 1966, 383 or. (Euseratzal

ruak, esaterako, haren lehen liburu garrantzitsua *Milla euskal-olerki eder* (1954), edo *Jolasketa* (1965), edo *Euskal-literatura* (bost liburu-ri: 1971-1977), edo *Laminak* (1978), etab.? 550 artikulua baino gehiago idatzi ditu. Argitarazle, dibulgatzaile eta eragile izan dugu Aita Santi, baita aldizkarien sortzaile eta sustatzaile, olerkari eta olerkarien eragile, prosalari eta itzultzaile ere... Idazle oso oparoa izan da.

2. Aita Santiren 50eko hamarkadako ekintza literarioaren garrantzia

Bi erataro agertzen da Aita Santi euskara eta euskarazko literatura indartzen: aldizkarietan egindako lanaren bidez eta liburugintzan egindakoaren bidez.

1. Aldizkarietan

a. *Karmel*.

Gerrak ito zuen *Karmengo Argia* aldizkaria (beste hainbat aldizkari bezala). Eta Aita Santi 1951n Kantabriatik Zornotzako Larreara bidalia izan zenean, euskarazko lanei berriro ekiteko asmoa zuen... eta *Karmengo Amaren Eskapularioaren* 700. urtea zela eta, *Karmengo* aldizkariari bizi berria eman zion, baina oraindik ez aldizkari gisa, liburuxka gisa baizik, "*Karmengo Amaren Egutegia*" izenez. Eta ho-

---

leak: A. Ibiñagabeitia – A. Onaindia. Argitaratzaile: A. Onaindia); Luis Arostegui Gamboa, *Poemas inacabados. Amaitu bako poemak*. Bilbao, 1969, 97 or.; Jesus'en Teresa Deuna, *Egoitzak edo Barne-Gaztelua*. Larrea, 1981, 239 or.; Jon Arkotxa Goikoa – Leslie Mackenzie, *Intxitu ta lezeko. "Antxiñako Jentillen ezpiritua Euskolurrera biurtzen da"*. Bilbao, 1982, 242 or.; Dante Aleghieri, *Jainko-Antzerkia*. Bilbao, 1985, 366 or.; Homero, *Odissea*. Bilbao, 1985, 337 or.; *Agenda-Dietario 1986 Agenda-Dietario*. Bilbao, 1986 (Euskeratzaileak: S. Onaindia – A. Zubikarai); Johann W. Goethe, *Faust (Der Faust)*. Bilbao, 1986, 305 or.; Maria Victoria de Gondra y Oraa, *Mono-grafia de la ledanía o concejo de Axangiz. Aclarando unos originales principios. Lehen texto jatorrak argitze gisa*. Madrid, 1988, 95-79 or.; Santa Teresa, *Bizitzea*. Larrea, 1989, 379 or.; Lisieux-ko Terese, *Arima baten istoria*. Larrea, 1991, 318 or.; Orati, *Odak eta epodoak*. Bilbao, 1992, 315 or.; etab.

rrela jarraitu zuen 6 urtean. 1957. urtean hasi zen aldizkari gisa, *Karmel* izenaz; bi hilabeterik behin (1957-1961) agertzen zen. Eta legezko baimena nahi aldizkariarentzat eta, Alta Santik, kartzelan egona zelako, ez zuen bere izena erabili, Aita Nartzisorena baizik. Hala ere, euskara hutsez zegoelako, Gobernuak 1960ko azaroan debekatu egin zuen *Karmel* aldizkaria. (*Karmel* aldizkariaren ordez, 60. hamarkadan, ia urtero, liburuak ateratzen zituen eta aldizkariaren ordez bidali harpidedunei...).

Karmel aldizkarian (edo *Karmengo Egutegian*) 51tik 59ra Santik ia ehun artikulu labur argitaratu zituen; erabilitako gaiak guztitarikoak: erreljiozkoak, gizartekoak, euskal literaturazkoak, euskarari buruzkoak, etab.; olerki batzuk ere argitaratu zituen, batez ere *Karmengo Egutegia*-ren lehen zenbakian, 1951n: *Oi Jaunak*, *Leioa*, *Alokal*, *Errukarria*, *Biotz-agurra*.

Aldizkariak berak honelako gaiak erabili ohi zituen: (1. Kristaularkasbidea. 2. Olerki. 3. Ipuinak. 4. Jakingarriak. 5. Zinea, etab.). Idazleen artean, berriz, honako hauek ziren ohiko izenetako batzuk: Santi Onandia, Lino Akesolo, Jon Gurutz Ibargutxi, Mikel Zarate, Orixe, Basarri, Luis Mari *Mujika*, Olagotxi, Lasplur, N. Etxaniz, J. Aldabe, Deunoro, Goiria, Arrugain, Aurraitz, Egieder, Bitaña, Balendin Enbelta, etabar...

Karmel aldizkari hau, beste karmeldar batzuen laguntzaz, nahiko zabaldu zen, batez ere Bizkaian.

Karmengo Egutegia dela eta Jesus Gastañagak "biotz-biotzez zorrionaki" ematen dizkio Santiri⁷. Aldizkariari forma emateko premia ikusirik, A. Santik 1957. urtean aldaketa hori egin zuen, eta *Karmel* izenez aldizkari gisa agertzen hasi zen bi hilabeterik behin (1957-1961).

Itxura denez, harrera ona izan zuen. "Oso gogoko izan" zitzalon A. Urrestarazuri⁸; Gotzon Egañak pozarren dio A. Santiri: "Zuk ba'zeneki zenbateraño poztu naun. Ederra baño ederragoa iruditu zait. Ez nuan uste aibesteraño liritxiko zifatenik, ez bait-da errega mami gizen eta azkurritsua arkitze, are gutxiago erlijiozko aldizkaria

(7) *Eskutitzak Euskal Literaturari buruz*. Bilbao, 1974, 71. or. (1955-XI-24).

(8) *Ibid.*, 76. or. (1957-XII-9).

jazteko eta betetzeko"⁹. Iokin Zaltegik ere hau esaten dio: "Karmel zuen aldizkariaren azkenengo zenbakia pozarren irakurri dizut"¹⁰. Era horretara agertzen dira beste irakurle eta idazle batzuk ere: Anai Berriotxo¹¹, A. M. Labalen¹², Xabier Gereño¹³, Mikel Arrutza¹⁴, G. Manterola¹⁵, Norbert Tauer¹⁶, etab.

Eta legezko baimena nahi aldizkariarentzat eta, Alta Santik, kartzelan egona zelako, ez zuen bere izena erabili, Alta Martzisorena baizik. Hala ere, euskara hutsez zegoelako, Gobernuak 1960ko azaroan debekatu egin zuen *Karmel* aldizkaria. (*Karmel* aldizkariaren ordeztan, 60. hamarkadan, ia urtero, liburuak ateratzen zituen eta aldizkariaren ordeztan bidali harpidedunel...).

Karmel aldizkarian (edo *Karmengo Egutegian*) 51tik 59ra Santik ia ehun artikulua labur argitaratu zituen; erabilitako gaiak guztitarikoak: erreljiozkoak, gizartekoak, euskal literaturazkoak, euskarari buruzkoak, etab.; olerki batzuk ere argitaratu zituen, batez ere *Karmengo Egutegia*-ren lehen zenbakian, 1951n: *Oi Jaunak*, *Leioa*, *Alokal*, *Errukarria*, *Biotz-agurra*.

Aldizkariak berak honelako gaiak erabili ohi zituen: 1. Kristautikasbidea. 2. Olerkiak. 3. Ipuinak. 4. Jakingarriak. 5. Zinea, etab.

Idazleen artean, berriz, honako hauek ziren ohiko izenetako batzuk: Santi Onandia, Lino Akesolo, Jon Gurutz Ibargutxi, Mikel Zarate, Orixe, Basarri, Luis Mari *Mujika*, Olagoiti (Julian Barandiaran), Imanol Laspiur, N. Etxaniz, Joakin Aldabe, Deunoro Sardui, Goria, Arrugain (Mikel Arruza), Aurraitz (Aurre-Apraiz), Egieder (Paulin Solozabal), Bitaño (Nikolas Alzola), Balendin Enbeita, Abeletxe, Julian de

(9) *Ibd.*, 77. or. (1958-I-22).

(10) *Ibd.*, 78. or. (1958-II-15).

(11) *Ibd.*, 79. or. (1958-IV-14).

(12) *Ibd.*, 94. or. (1958-XI-19).

(13) *Ibd.*, 106. or. (1959-I-20).

(14) *Ibd.*, 108. or. (1959-I-26).

(15) *Ibd.*, 116. or. (1959-V-6).

(16) *Ibd.*, 124. or. (1959-V-30).

Yurre, Domingo Agirre (Aita Luzio), Miren Maortua, J. Mª Echaburu ("Kamiñazpi), K. Zubizarreta, etabarrek... etabar...

Karmel aldizkari hau, beste karmeldar batzuen laguntzaz, nahiko zabaldu zen, batez ere Bizkaian.

a. *Olerti*.

Aita Santik *Karmel*-en zuzendaritzaz gain, beste aldizkari litarario bat ere sortu eta bizirik mantendu zuen urteetan zehar: *Olerti* aldizkaria. *Karmel* aldizkariko olerkien atala indartu nahi zuen eta horrela sortu zuen *Olerti* 1959an. *Olerti*, euskal munduan, Aita Onaindiaren fruiturik onenetarikoak izan zen. Aldizkari honen eragina euskal literaturan handia izan zen: historian zehar, aldizkarien artean, *Olerti* izan dugu osotasunean, kalitatez eta kantitatez gorengoa; olerki arloan, euskal literaturaren gailurrean izan dugu (kontuan hartzekoa da, historian zehar, *Olerti* eta *Karmelen* 365 olerkari inguruk parte hartu zutela: Euskaraz sortutako lanak eta atzerriko olerkari handien itzulpenak).

Aita Santik *Karmel* aldizkarian olerkiak sartzen zituen..., baina olerkien bidez euskara eta literatura indartsuago agertzeko premia ikusi zuen. Eta 1959an batzuekin hitz egin zuen horretaz. Santi ahalegin honetan ari zela, Joan Mari Lekuonak idatzi zion: "Egi-egiaz esaten dizut ordu onean datorrela zure *Olerti* izeneko aldizkari ori. Diozun utsunea neronek ere nabaritutakoa da, askotan egon ba naiz nere lantxoak nun argitaratu! Eta nere eskuetatik Irtendakoak gaur gutxi izanda ere, ezkutuan egon litezkenak alegia, beste euskal idazleen lanak irakurri-gose egon naiz, nun gose ori berdindu ez dakitela. Onetaz gañera, atzen aldi onetan olerki sallean lan gutxi datoz eta txepelagoak. Gaitz onen sustraia sakona izango da noski. Ez noa orain iritzil bat ematera. Baiñan aldizkari onek laguntza ederra eman dezaloke euskal literaturari"¹⁷.

G. Arestik ere erantzun zion Aita Santiri: "Gaur eguerdian topatu dot etxean berorren karteak, eta pozez beterik geratu naz. Orain arte ez dot berorren bearra begi onakaz ikusi; baiña asmo au kontsideratu ezkerro, biotzetikan deadar azkar batek urtetan deust: Biba Aita Onaindial Bai, ondo ikusten dot berorren asmo eta ene laguntasunik

(17) *Ibd.*, 120. or. (1959-V-18).

aundiena eta iraunkorra eskinduten deusatz, amai ona eta zoriontsu batera eramateko. Nere lanak, nere poesiarik sentiduenak, eta baita euskal eta estranjeriko poesiarren ganeko irizpideak, kritikak eta estudioak blalduko deusatzaz”¹⁸.

Alta Santik olerkariak biltzen ziharduen. Horrela, Valverdek aldizkaria agertzeko zela jakin zuenean, pozez erantzun zion Donostiatik: “Olerkarietzako aldizkari bat laister sortuko dala jakiteak poztu egin nau oso. Bejondeizulal, eta Oleriti luzaro bizi dedila! Ortan txoko bat eskeini didazu. Milla esker”¹⁹. Era berean olerkiren bat eskatzen dio Luken Larreategiri ere²⁰ laster argitatuko den aldizkari berriaren lehen alerako .

G. Manterolak bere iritzia ematen dio: “Ondo deritxot *Oleriti* argitaltzeko dozun asmo orri, makulluekaz dabillan gure Euskera gaxoari laguntzeko egiten dan guztia nalko ez da izango-ta”²¹. Egun bat geroago J. San Martinen gutuna jaso zuen: “Nerekin dut il onen 4’an egin zenidana, aurretiko Oleriti’ri buruzkoa ere jaso nuen eta bai pozik irakurri ere, bertan ederki adierazten dan bezala *Egan* ateratzen ez-tala eta *Euzko-Gogoa* iritsi ezinik, bear bearrezko dugu orrelako aldizkari kultura-zale bat”; San Martin pres dago Elbarren harpidedun batzuk egiteko ere²². Luis Mari Mujikaren poza ere agerian azaltzen da: “Ba... len esaten nizudana, asko poztu nalzela *Oleriti* aldizkariarengatik. Nere ustez Euskalerra’n, olerkaritasuna ta bertsolaritasuna euskeraren eusgarri jatorrak dira. Ta gañera, au oso bide egokia da gure euskera oni barneko apaintasunak agertarazteko, bera lantzeko eta egunen batean ere literatur-izkuntzen maillara iristeko”²³. Eta

(18) *Ibd.*, 113. or. (1959-IV-4). Baina hirugarren alean Aresti haserretu egin zen Santi Onaindiarekin: Arestik poematxo baten itzulpena bidali zion Santiri, eta honek zertxobait ukituta edo aldatuta argitaratu zuen: “Horregailk oso hasarratuta nago zurekin nire izena imini duzulako itzulpen horren azpian”, eta gehiago ez zuen idatzi: ik. *Eskutitzak Euskal Literaturari buruz*. Bilbao, 1974, 149. or. (1959-X-29).

(19) *Ibd.*, 114. or. (1959-V-4).

(20) *Ibd.*, 115. or. (1959-V-5).

(21) *Ibd.*, 116. or. (1959-V-6).

(22) *Ibd.*, 117. or. (1959-V-7).

(23) *Ibd.*, 119. or. (1959-V-18).

zenbait hilabete geroago, aldizkaria bere eskuetara heldu zenean, hau idatzi zion San Martinek: "Gaur jaso ditut zure eskutitza eta lenbiziko *Oleri*'ren zenbakiak emen zabaltzeko, arpededunen tartean. Ezin zezake Igarri nolako poza eman didan *Oleri*'k, ene begiokin zurrut egiteraño urduritu nau. Bada bertan idaz-lana ugarri, batez ere olerkiz, egarri geranok asetzeko"²⁴.

Ez zen txikiagoa izan Fernando Artolak agertzen zuen poza: "Oleri. Oleri. Oleri! Olerkariok ere zerbait bagerala agertuko dezun aldizkingia, artzazu nere ongi-etorria. Milla esker, nik ere zuri"²⁵. Toribio Etxebarriak Londrestik erantzuten dio A. Santiri: "Oleri diñozun aldizkaria, oso txalogarria aurkitzen dot, eta nere ustez, aukeratu euskal kulturari butza eiteko"²⁶.

Eta agertu zenean egundoko poza izan zen olerkizaleen artean. Adibidez Zeletak honela idatzi zion A. Santiri: "*Oleri* ain polita ta atsegiña, garalz jaso neban, baita gogoz irakurri be. Euskera maite duanak, begiko izango dualakoan nago. Zorionak, berriz ere"²⁷.

Eta halako lekukotasuna agertuz luze jardun liteke, esaterako, beste hauen izenak ere agertzen dira A.Santiri erantzun zitotenen artean: Gotzon Egaña²⁸, A. Perez²⁹, Isdor Bastarrika³⁰, Iñazio Ola-beaga³¹, Paustin Zerio³², Ion Belztegi³³, Errupin Arregi³⁴, Abeletxe³⁵, Xabier Iratzeder³⁶, etab.³⁷

(24) *Ibd.*, 127. or. (1959-VII-4).

(25) *Ibd.*, 123. or. (1959-V-29).

(26) *Ibd.*, 144. or. (1959-X-2).

(27) *Ibd.*, 132. or. (1959-VIII-8).

(28) *Ibd.*, 133. or. (1959-VIII-28).

(29) *Ibd.*, 134. or. (1959-VIII-28).

(30) *Ibd.*, 136. or. (1959-IX-28).

(31) *Ibd.*, 136. or. (1959-IX-29).

(32) *Ibd.*, 138. or. (1959-X-1).

(33) *Ibd.*, 145. or. (1959-X-16).

(34) *Ibd.*, 146. or. (1959-X-17).

(35) *Ibd.*, 150. or. (1959-XII-29).

Oleri aldizkarian idatzi zuten Euskal Herriko olerkaririk onenetarikoek. Lehen urtean, 1959ean, hauek agertzen dira: Deunoro, Eusebio Erkiaga, Dirauket (Juan Angel Etxebarria), Arteaga, Lasplur, Gurbindo, Larreategi, Joakin Aldabe, Aurraltz, Luis Mari Muxika, Zugasti, A. Fidel, G. Materola, G. Aresti, Iratzeder, Fernando Artola "Bordari", Otsalar (Juan San Martin), Uribe, J. Kerexeta, Juan J. Lete, Balendin Enbeita, Etxeberria, Peli Marklegi, Igotz (Aita Santi), Ondarzubí (A. Zubikarai), Ayalde (Antonio Valverde), Abeletxe, Arrugain, etab., baita olerkari atzerritarren itzulpenak ere (G. Mistral, Shelley, Horati, Tagore, Bergili, Pasternak, Machado, Walt Whitman, F. Garcia Lorca,)...

Aita Santik berak azaldu zituen hasieran aldizkariaren galak: "1. Olerkiak, bai jatorrak, bai alboko izkuntzetatik biurtuak. 2. Itzulpenak, itz lauz, poema, balada, epopei ta abar. 3. gure olerkari nai bertsolarien biziltz-xeetasunak; bai ta onen olerki-azterketa edo kritika be".

Benetan *Oleri* aldizkariak euskal literaturan arrakasta handia izan zuen, eta olerki mundua asko suspertu eta zabaldu zuen. Baina *Oleri* batez ere 60eko hamarkadako da, nahiz eta 1959. urtean sortua izan.

2. Liburugintzan (*Milla euskal-olerki eder*)

Aita Santik 50eko hamarkadan hiru liburu argitaratu zituen: bi 1956an: Aita Plok eta biek, Gasteizen, 544 orrialdeko liburu erlijioso atera zuten: *Goiz-zale*. Eta urte berean Felipe Arrese Beltiaren *Olerkiak*, 688 orrialdeko liburua. Baina haren beste liburu bat, 1954koa, izan zen benetan eragin aparta izan zuena euskal literaturan:

Aita Santik, beste batzuen laguntzaz, batez ere Aita Lon Arteaga karmeldarraren laguntzaz, bere lehenengo lan handia argitaratu zuen: *Milla euskal-olerki eder, aldiz-urren aukeratuta*. Larrea-Amorebieta, 1954, 1199 or. Euskal literaturaren historia osoko eta Euskal

(36) *Ibid.*, 155. or. (1959-XII-31).

(37) A. Santik berak argitaratu zituen Iritzi batzuk *Oleri* aldizkariaren lehen zenbakian (1959, 57-63).

Herri osoko olerki antologiarik handiena burutu zuen. Asieran Orixeren orrialde bil agertzen dira (7-8or.); sarrera (*Ataria*) luzea A. Santik berak idatzi zuen: (9-30 or.: 1. *Euskal-olerkia zer dan*. 2. *Euskal-olerkiaren edesti apur bat*)... Hauxe izan da euskararen historian arrakastarik handienetarikoa izan duen liburua.

Liburuaren sorrera:

1953ko udan, Eusebio Erkiagaren eskutitz batean agertzen da Aita Santi olerkiak biltzen ari zelako albistea. Erkiagari harako olerkiak eskatu zizkion, baina honek ez zuen esku artean une hartan, egina zuen sorta galdu zuelako³⁸.

lokin Zaltegik ere izan zuen A. Santiren asmoen berri eta Guatemalatik erantzun zion: "Lengoan, Batiz'tar Bingen Aitak – gure lankide bikain dugu- zure berri eman zenidan. Inolako idatzi sendoa antolatzen ari omen zera: Milla euskal olerki onenak eta len-bai-len argitaratzekotan omen zaude. Gora zu! Lan ori bearrezkoenik dugu gure olerkari berartsuen argi beteakin tinkatzeko: or agertuko dituzu, noski, gure olerkari diridaittua, itzetan eder eta egiñetan ederragoa: talde ederra, benetan". Eta jarraian aholku batzuk ere ematen dizkio, lan hori agertzeko erari dagozkionak: "Olerkarien atarian bakoltzaren bizitz-xeetasunak ezarriko ba'zenitu, obe: bakoltzaren izen osoa, gezur-izena, noiz eta nora yaloa dan, ikasi ala ez-ikasia dan, non ikasia, nun argitarazten zitun olerkiak (izparringi, aldizkaria, t. a.), olerki-idaztirik argitarazi ote zun, noiz ta non il zan eta iritzi laburra"³⁹. Aita Santik, ez dakigu lana aurrez egina zuela ala ez, baina argi dago Zaltegik esandakoaren antzera egin zuela argitalpena.

Azaroan Orixek Zaragozatik erantzuten die A. Santiren asmo eta eskariei: "'Milla euskal-olerki onenak'. *Bota, bota laungoikuak emongo dota*. Gastelarrak dioeña: 'Pobres, pero hidalgos'. Egizu gura dozuna nire neurtitz orrekin. Neuk aukeratutea ez deritxot ondo"⁴⁰. Ustez A. Santik izenburu hori jartzeko asmoa zuen: "Milla euskal-olerki onenak"⁴¹, baina Orixek esan zion *onenak* baino *bikain* jartzea

(38) *Eskutitzak Euskal Literaturari buruz*. Bilbao, 1974, 15. or. (1953-VII-21).

(39) *Ibd.*, 18. or. (1953-VII-26).

(40) *Ibd.*, 23. or. (1953-XI-10).

egokiago zela⁴². Aita Santik jaramon egin zion, eta eder jarri zuen, balna ez *bikain*.

Eta lan handia laster agertzeko zela, Luis Villasantek "irrikitzen" zegoela dio lana euskuetan hartzeko⁴³. Gabirel Manterolak A. Santiren lan handiaren asmoa edertzat hartzen du⁴⁴, eta Jose Agerrek txalogarritzat⁴⁵. Ez dakit A. Santiri berandu iritsi zitzaizkion Jagoba Kerexetaren aholkuak: ongi eta apain irten dadila liburua, neurri txikian, orri mehean, larruzko azalez batzuk behintzat, "guztia ondo eta dotore"⁴⁶. Eta horrelaxe agertu zen, hain zuzen ere.

1954ko urrian lokin Zaltegik Guatemalatik A. Santiaren *Milla euskal-olerki eder* liburua sarreraren berri ematen du⁴⁷, balna ustez orduan argitaratu gabe zegoen. Oraindik azaroan Manuel Lekuonak bere datuak eskaintzen dizkio A. Santiri⁴⁸. Eta aste batzuk beranduago agertu zen itxaroten zen liburua.

Liburu honen laguntzaileak asko izan ziren... Eskutitzetan agertan den bezala, askok adore eman zioten A. Santiri lan handi hau egiten ari zela; A. Santik askori eskatu zizkien datu pertsonalak eta olerkiak⁴⁹, eta baita haiek ongi erantzun ere... Batzuek lan berezia

(41) *Ibd.*, 27. or. (1953-XII-12); 33. or. (1954-X-1954).

(42) *Ibd.*, 27. or. (1953-XII-12).

(43) *Ibd.*, 32. or. (1954-I-20).

(44) *Ibd.*, 36. or. (1954-VIII-27).

(45) *Ibd.*, 41. or. (1954-IX-24).

(46) *Ibd.*, 39. or. (1954-IX-16).

(47) *Ibd.*, 44. or. (1954-X-21).

(48) *Ibd.*, 46. or. (1954-XI-12).

(49) Morokoak lan batzuk egin zizkion, balna ez da hain argi agertzen, Santiren libururako ziren ala ez: "Zu luze-etsirik egongo zifian aspaldi, ez bidegabe; baiña nere aldetik ez det damu, Itxuraz nagi ibilia. Betarte luze ontan inor gutxik ezagutzen ditun bertso-pilla ederrak arkitu al izan ditut, eta ez dago esan bearrik zuk ere artuko dezun poza. Beste amar bat eguneko eginkizuna burutu ondoan, bear dan baimenez bertso-sail aundi ori kopiatzen ekingo diot J. I.; (kopiatzen eta utsak albait osatzen); eta datorren illaren azken alderako osasunez baldin banaiz, nundik edo andik egingo det alegiña zuregana joan ta erakusteko." (*Eskutitzak Euskal Literaturari buruz*).

egin zuten euren olerkiak bilduz, idatziz eta bidaliz... Adibidez, Pierre Lafittek Iparraldeko olerkien paper asko eskaini zizkion... Baina batez ere A. Lon Arteaga izan zen, bai idazten, eta bai lan handiaren azken probak ikusten eta zuzentzen lan aparta egin zuena. Esanguratsua da A. Lonek A. Santiri idatzitakoa: "Ire (ta zegaitik ez **gure?**) olerki-xorta"...⁵⁰

Liburua agertu zenean:

Liburua agertu zenean asko harriturik gelditu ziren, liburu baten hain olerki eta olerkari ugari ikusiz, hain urte ilunak igaro ondoren, horrenbeste olerki zeudenik jakin gabe... Euskal literaturaz ari zirenak berehala ohartu ziren liburu honen garrantziaz.

Aita Santik eskutitz ugari jaso zituen zorionak emanez; holakoe-tan, sentimenduak eraginda, zorionak eman ohi dira eskutitzen bi-dez, baina kritikarik nekez.

Joseba Galarragak (O.F.M.) liburuaren agerpenegatik eskerrak emanez idatzi zion A. Santiri: "Zure *Milla euskal-olerki eder* orren orri artetik gabero zerbait osagarri edan ondoren..., orko ezti goxoz an-ma ondo ase ondoren, ikusi egin bear zenduke nere euskal-barruko borbor goxoa, esker bizi ori; ikusi, itza ta luma nagitua esateko motel diran ezkeru"⁵¹.

Jagoba Kerexeta pozez diotso: "Amalbako zorionak artu egizuz nire aldetik! Aldi luzea bear izango neuke idatzi onen eta zure ome-nez goraltzak egiteko; egi-egia esaten dautzut, ez azaleko egia, barru-barruko egi biribilla baiño. Bear izan dau gure euzkarak olako olerti-txorta bat"⁵².

Bilbao, 1974, 416. or. (1954-VI?-25). Aste batzuk lehenago Aita Lon Mokoroarekin izan zen hiru bat orduz eukal galei buruz hitz egiten, eta A. Santik atera behar zuen liburuari buruz ere bai (ik. *Eskutitzak Euskal Literaturari buruz*. Bilbao, 1974, 35. or. (1954-VI-6).

(50) *Eskutitzak Euskal Literaturari buruz*. Bilbao, 1974, 35. or. (1954-VI-6).

(51) *Ibd.*, 48. or. (1956-II-12).

(52) *Ibd.*, 50. or. (1955-II-25).

lokín Zaitegik hau idazten dio: "Goitik beraño irakurria dizut. Inolako lan bikaiña burutu duzu. Norik uste zezakean gure olerkarien oparotasuna ta etorria orren betea zanik? Gure ele-ederra aul eta errena dala dioten irizleei, ezezko biribilla eman diezu idazti eder orren bidez. Txalo ta txalo zuri, olerkari bikain orri!"⁵³ Eta beste olerkari batek, K. Jauregik pozarren esaten dio: "Lan bikaiña egin dezu benetan euskal literaturaren alde. Zorlonez goruntz dijoakigu gure elertia"⁵⁴. Horrela idazten diote A. Santiri beste hauek ere, esker ona agertuz eta zorlonak emanez: Augustin Zubikarai⁵⁵, A. M. Labaien⁵⁶, Balendin Aurre⁵⁷, Norbert Tauer⁵⁸, Anal Balendin Berriotxhoa⁵⁹, Ioseba Agerre⁶⁰, etab.

Hainbat azalpen agertu ziren liburuari buruz, beste batzuen artean Luis Mitxelenarena⁶¹ eta P. Lafitterena⁶². Mitxelenaren iritziz, euskal literaturarako zerbitzu handia eskainiko zuen liburua zen; eta Lafitterentzat "liburu baliosa" honek askori irekiko zizkion euskal literaturako ateak.

A. Santik berak ere bere Oroi-txinpartak liburuan alpatzen ditu idatzi zuen olerki bilduma honetaz agertu ziren iritziak, egin ziren gorapenak eta erakutsi ziren akatsak⁶³.

Egia esan, askok aitortu izan dute liburu hau izan zela, garai hartan, beraiei euskal literatura munduan sartzen lagundu ziena.

(53) *Ibd.*, 59. or. (1956-VI-29).

(54) *Ibd.*, 61. or. (1956-VII-29).

(55) *Ibd.*, 53. or. (1955-II-24).

(56) *Ibd.*, 54. or. (1955-III-7).

(57) *Ibd.*, 56. or. (1955-V-17).

(58) *Ibd.*, 64. or. (1955-VIII-26).

(59) *Ibd.*, 69. or. (1955-XI-20).

(60) *Ibd.*, 73. or. (1955-XII-6).

(61) Boletín de la real sociedad vascongada de amigos del País 10 (1954) 387-388.

(62) Gure Herria 27 (1955) 148-151.

(63) Oroi-tximpartak. Larrea, 1988, 342-350.

3. Esanahi pertsonal eta soziala haren olerkigintzan eta olerki-bilduman

Bere *Milla-euskal-olerki eder* liburuaren eta *Olerki* aldizkariaren bidez, olerkiari buruzko mugimendu bat sortu zuela esan genezake; gero Olerki eguna ere sortuko zuen, urtero ospatzen zen eguna.

Haren lanari esker gizartearen olerkia hobeto ezagutua izan zen, eta batez ere historian zehar egindako olerkia begirunez onartua izan zen... Horrela giro egokia eta ekintza literariorako gogoia piztu ziren..., eta hau gauza handia zen, garai hartan euskara zapalduta zegoelako. *Milla euskal-olerki eder* literaturarako iturri bihurtu zen. Ordurarte ez zen ezagutzen halako tamainako argitalpenik, ezta hainbeste garal, hainbeste idazle eta estilo hartzen zituenik ere.

Baina Aita Santik ez zuen aski inoren olerkiak ezagutzera emanenez soilik; berak ere eder-sena sentitzen zuen, eta bazekien olerkiz jantzita bere bihotzondoa eta pentsamendua adierazten⁶⁴. Eta 50eko hamarkadan ekin zion olerkigintzari; garai honetan ez zuen olerki asko idatzi, baina etengabe ari zen aldizkarietan... la 30 olerki idatzi zituen, eta aurretik bes 136 idatzirik zeuzkan eta asko baita argitaratuak ere.

Olerkiak idatziz gain, olerkiari buruz ere asko idatzi zuen, beti ederraren bila, ederraren egia kolorez azaldu nahirik... J. M. Lekuona dio: "Gogoeta asko du olerkiak eta olerkiaz eginik. Teorizazio alderdi hau poesi aldizkariaren sustapenerako garatzen badigu ere, ezin ukatuzkoa dugu, Aita Santik denontzat landuriko ikerketa estetikoak, baduela zerikusl Onaindiaren poetika pertsonalarekin. Ikuspegi klasikoa eta idealdua dakar, baina, aldi berean, XX. mendeko pesigintzarekin lotua, post-sinbolisten hariko ekarria duelarik jakingarriena geure iduriko"⁶⁵.

Santi Onaindiaren 50. hamardako lanen eragina oraindik azterteko dago, eta ondo litzateke hutsune hori betetzea. Horrela hobeto

(64) Ik. Aita S. Onaindia, *Olerki guztien bilduma*. (Edizioaren prestatzaille: Julen Urkiza). Larrea-Zornotza, 1989, XXVI-315 or. (Juan Mari Lekuonak idatzi zuen sarrera: *Aita Santi Onaindiaren olerkigintza*, X-XXVI. or.).

(65) *Olerki guztien bilduma*. Larrea-Zornotza, 1989, XXVI. or.

ikusiko genuke 50. hamarkadako produkzio literarioak ondorengo hamarkadetan izan zuen eragina.

Amaitzeko 1954an agertutako A. Santiren olerkitxo bat ekarriko dut gogora:

Iturriak negar

Aldapa-sailetsean Iturri yaukala,
gaiñez lertzen dautsola pagoak Itzala.

Ene laguna ta ni bertan lotu gara,
uraren jauziari oldozkor begira.

- "Zergaitik, adiskide, negarrez itoa,
Iturritxo Ilrain onen jarioa?"

- "Ez, maite, ez dok ori biotz-min oliua;
ori dok lizar-txori poztu-nal ulua".

- "Lizarrak pozteko ez bear ulu miñik;
txoriak barriz ba-dau txinta-jo ederrik".

- "Antz-asper gabeok, siñets niri, arren,
Jainko'ren aintzaz dozak barne-otoiz guren".

Lizar-osto artetik keiñu eguzkiak...
Negar-Itoin bizi, ak eta nik begiak⁶⁶.

---

(66) *Okerki guztien bilduma*. Larrea-Zornotza, 1989, 131. or.

Justo Mari Mokoroaren mendeurrenean

Xabier KINTANA

Justo Mari Mokoroa Muxika, Tolosako seme ospetsua, Gipuzkoako hiri honetan jaio zen orain dela ehun urte, joan den mendearen lehen urteko maiatzaren 28an, eta haren aita Valerianok eta ama Josefak izandako bederatzl seme-alabetako familia ugarian hazia.

Lehen ikasketak Tolosako eskolapioen ikastetxean egin ondoren, bere barne-delari segituz, apaiz ikasketakIratxen eta Cascajon (Zaragozan) burutu zituen, 1922ko uztailaren 15ean Iruñean apaizgoa Mateo Mugica Urrestarazu diozesi hartako apezpikuaren eskutik jasotzeko. Ondoko urteetan Zaragozan, Iruñean eta Txilleko Santiagon eman zituen eskolapioen ikastetxeetan irakasle, harik eta 1933an, bere aita probintzialak, Pantaleon Galdeanok, Vasconia-Euskal Herriko probintzia eskolaploa antolatzeko, bere ondora deitu zuen arte.

Ondoko urteetan, gerra zibila zela eta, atzerrira alde egin behar izan zuen, Frantzia eta Txilen bizl izanez. Azkenean 1950ean berriro itzuli eta 1953-55 urteak Tolosako ikastetxean eman ondoren, Bilbora aldatu zuten, bertan, ia-ia, hil arte egonez.

Nik neuk aita Justo 1957.eko apirilean ezagutu nuen, 10 urte nituenean. Orduan Aita Eskolapioen Bilboko ikastetxeko errektorea zen eta neure gurasoekin beragana hurbildu ginen, batxilergorako sarrera egiteko, bertan onar nintzaten. Harrezkero eskolapioetan ikasten ibili nintzen hurrengo sei urteetan eta, horrexegatik Mokoroa maiz ikusteko aukera izaten nuen. Urte batez, gainera, hamahiru

urte nituenean, frantses irakasle izan genuen bera, are tratu zuzena-goaz.

Mokoroak ez zigun inoiz deus esaten bere buruaz, baina genituen beste irakasle batzuei esker, –Valencia analak, Jesus Etxabe zarauztarra, Xabier Eizagirre bizkaitarra-bagenekien haren berri. Izan ere, ikastetxeko beste eskolapio eta irakasleen artean oso ezaguna eta –euskaltzaleen artean bederen– oso miretsia zen haren fraseologi lan astuna. Aita Justok fama ona zuen, ongi merezia gainera, hizkuntza asko zekizkielako. Izan ere, euskaraz, gaztelaniaz, latinaz, grezieraz eta frantsesaz gainera, bazekien ingelesez eta alemanez ere, mintzaira horiek gure artean hain ezagunak izaten ez ziren garai hartan.

Ez zigun ordea, ia inoiz hitzik egiten ohiko klase-lanorduetatik at ixilean zeraman fraseologi hiztegiak, baina frantsesa nolako zehaztasunez irakasten zigun kontuan izanda, erraz antzeman geniezalokeen nolakoxea izan zitekeen euskararekin zerabilen ardura. Egia esan, Mokoroa frantses irakasle izan nuen urtean hasi nintzen euskara ikasten. Jakina, neure kontura, orduan ez balkenuen ondoan horrerarako klase antolatuturik.

Behin eskolapioen ikastetxea utzi eta gero, ez nuen horregatik Mokoroarekiko harremana galdu. Askotan bisitatzera joaten nintzaion, bide batez euskarari buruz nituen zalantzak agertzeko. Beti izaten zuen erantzuera egokiren bat, eta gauza nahasiak ere zentzu didaktiko handiz azaltzen zizkidan. Nik neuk behintzat aitordut Eskolapioen bisita-aretoan asko ikasi nuela aita Justogandik ikasgelatik kanpoko “klase partikular” horietan. Eta ez naiz bakarra izan. Adibide batzuk jartzeko, Gregorio Monreal UPV/EHUko errektore izandakoak, Andolin Eguzkitza euskaltzainak edo Adolfo Arejita bizkaitar idazle eta unibertsitate irakasleak ere, maiz bisitatu zuten bera, harekin solasaldiak izateko.

Mokoroak garrantzi handia ematen zion hizkuntzari. Ez, ordea, garai hartan egin ohi zenez, pentsamendua zehazki adierazteko, gauzak ongi esan eta idatzi behar zirelako, edota hitz egokienak aukeratzeari zegokionez. Hori ere kontuan hartzen zuen, jakina, baina, hizkuntzek, elkar komunikatzeko tresnak izateaz gainera, Mokoroaren ustez, herri baten izaera eta pentsamendu sakonaren gordeleku ziren, eta, beren erranailru, esapide, atsotitz eta ateraldi berezien bitartez, herrien izpiritua ezkututzen zen. Hori jakin gabe, ez

zegoen herria ezagutzerik, ezinezkoa zen hizkuntza hori zerabilten jendeen barnean sartzea.

Nolabait -guztioek geure mendearen seme-alaba balkara-aleman erromantizismoaren Volkgeist edo Herri-izpirituaren idearen jarraitzailea zen bera, nolabait herri-arnasa hori mendeen, ideologien, eta gorabehera politiko eta ekonomikoen gaineko zerbait balitz bezala. Jakin, bazekien alita Justok mendeen poderioz idela, gustu eta moda ezberdinak izaten direla gizartean, baina, aldi berean, hizkuntzak bere baitan joandako aldi ezberdinen oihartzunak gordezen dituela ere bai, belaunaldiak elkarrekin lotzen dituelako zubilana eginez. Horregatik, giza talde baten barne loturaren oinarri nagusia, kide guztiek talde berekoak izateko duten sentimendua hizkuntzak ematen zuela uste zuen zin-zinez, eta mintzalra horrek bera elkarrekin darabilten hitzun guztien mundu-ikuskerara berezia eratzen duela.

Esandakoagatik ez da harrizkoa Mokoroak euskararen geroa eta Euskal Herriaren etorkizuna erabat loturik ikustea: euskararen biziraupenak gure herriarena bermatuko luke, haren galerak, halaber, gure nazioaren heriotza lekarkeen bezala. Pentsamendu hau ageri eta nabarmena da, eta gaur eta hemen alpatzea, ondotxo dakit, gauza normala irudi dakiguke guztioi, begien bistako egia biribila balitz bezala. Izan ere, kontzeptu hori hitz batzuekin eta besteekin mila aldiz entzuna dugu aspaldiko urteotan eta euskara galdua duten Arabako, Bizkaiko, Nafarroako eta Iparraldeko eremuak ikusita, argi daukagu guztioek nolako arrazoi sakona adierazten duen. Baina Mokoroak hitz horiek lehen aldiz esan zituenean ez ziren hain ongi hartuak izan. Are gehiago, ez zen mezu hori gure artean eskuarri zebilena.

Gogoan izan behar dugu, Mokoroa baino lehenago, euskal herriartasunaren sustraian, hizkuntza barik, arraza, bertokoa izatea, euskal deitura "jatorrak" edukitzea hobesten zituztela askok, edota gaur erabat bigarren mailakotzat jotzen ditugun beste ezaugarri batzuk: ideologia, fedea, -euskaldun fededun- folklorea, janzkera, txapela eramatea, ardozale eta jatun ona izatea... edo inolako konkreziorik eta euskarririk gabeko euskal izaera misteriotso bat, bertokoa izateko modua, Pio Barojak, adibidez, inoliz iradokitzen zuenez. Eta testuinguru horretan, hain zuzen, balioetsi behar dugu bere merezimendu osoan, Justo Mari Mokoroak euskal gizartearen espa-

rrura ekarri zuen Idela nagusi hori: hots, naziotasunak oinarri izpiritualak, psikikoak, kulturalak dituela, eta ez fisiko hutsak, eta oinarri horietako lehena eta funtsezkoena mintzaira dela, hain zuzen.

Norbaitek, –erdaraz, noski, euskaraz hori zentzuz esatea ez balta posible– idatziz esan bazuen, aukeran emango ballote, batetik euskara besterik ez lekiketen erdaldunez beteriko Euskal Herria, eta beste aldetik erdara baino ez lekiketen euskaldunez osatua, zailantzarik gabe bigarrenarekin geldituko zela, Mokoroak, aldiz, argi utzi zuen euskara gabeko euskaldunik ezin zitekeela izan, ez eta Euskal Herririk ere, eta nazionatasunari eusteko ezinbesteko baldintza, ororen gain, hizkuntzari atxiki eta bera aurrera ateratzea zela.

Idela hauek guztioak bere *Genio y Lengua* liburuan bildu eta argitara eman zituen, 1936. urtean. Une desegokian, alafedea, handik laster gerra sortu baitzen, eta ez, noski, liburu horren erruz. Edonola ere, analarteko borroka zela eta, ez gerran ez eta haren ondoko urteetan ere Mokoroaren mezua ez zen behar adina zabaldu. Liburua, praktikan, ez zen liburu-dendetan banatu. Ateratako liburu gehienak ezkutuan gelditu ziren, orduko zentsura beldurgarriaren beldur, Mokoroaren etxekoek Tolosan zeukaten moldiztegiaren so-toetan metaturik nonbait. Egileak, gainera, Euskal Herritik alde egin behar izan zuen, lehenik Frantziara eta geroxeago Amerikara, garai baketsuagoen zain. Txilen, eskolapioen ikastetxean bederatzil urte eman zituen. Giro desegokia, beraz, haren pentsamendua xehekiago azaldu eta eztabaldatzeko.

Halere, esan behar da, eskuz esku, lagun artean eta ixilka bazen ere, liburu hark euskal idazle, pentsalari eta, oro har, gerraondoko inteligentsia osatuko zutenengana behintzat bidea egiten jakin zuela. Gainera eragin zuzena izan zuen ondoko urteetan gure hizkuntza birpizteko ahaleginetan. Gerra ondoko belaunaldiek behintzat ondo kontuan izan zituzten Tolosako eskolapioaren esanak, bai eta ideologia berritzaile hori nork bere giroan txertatu ere: erlijioan (komentuetan), kulturean (pentsamendu-aldizkarietan) eta politikan (hasierako ETaren inguruan, Txillardegil, Julen Madariaga...) pixkanaka nazioaren ikuspegia aldaraziz.

Behin hazia zabaldu eta sorotik alde egiten duen erellearen antzera, Mokoroak, ozeanoz bestaldean, Txiletik, ezin zezakeen bere begiekin ikus zertan gelditzen zen bere obra, ez eta nola, hor-han-hemenka pixkanaka sustraitzen ari zen ere. Orduko komunikabideak

ez ziren, ez eta hurrik eman ere, oraingoak. Gaurko bat-bateko fax eta posta elektronikoen lekuan ohiko posta zegoen, zentsurak edonoliz ireki zezakeelako, maiz helburura pertsonalki zihoan lagun baten bidez bidalia eta inoliz haraino heltzeko asteak eta hilabeteak behar izaten zituen. Urruntasunak, bestalde, aldizka heltzen ziren erreprezio eta zigorren berri latzekin batera, etsipenaz bete zioten bihotza. Maiz ez zegoela jada zereginik uste zuen, Francoren diktadurapean euskarak laster berea eginen zuela susmatzen zuen, eta gure hizkuntza laster hilko zela.

Ez zuen ordea erabat etsi. Eta lanean hasi zen, haize hobeak etorriko zirenerako soroa prestatzen, indarrez, mehatxuz eta bortizkeriapean itorriko euskarak nolzbait arnasa berriro har lezan. Ez zuen berak uste baina, hizkuntza bat salbatzeko gramatika eta hiztegia aski zirenik. Tresna horiek, gehienik ere, hizkuntzaren hezurra eta azala antolatzeko balio zezaketen, baina barruko erraiak sortu eta gorputz osoa animatzeko, besterik beharko zuen: lehenagoko belau-naldiek hizkuntzan utziriko hatzak, halen gogo, grina, amets, neke, atsekabe, maitasun, gorroto eta antsien oihartzunak, euskal Imaginarium historikoaren itzala, alegia. Hori gabe ez zen zendua inoliz bere hilobitik berriro altxatuko. Eta berak bazekien hori ere bazela, bagenuela, eta non zegoen ere bai: fraseologia jatorrean, iraganetik belaunaldiz belaunaldi gugana helduriko euskal esaera jatorretan. Haien bila jotzea besterik ez zen behar. Biltzeko uzta handia, langileak gutxi baina.

Lizardik kantaturiko asaba zaharren baratzerara joan zen beraz, bakarka, utzikieriaz abandonaturiko lur hartako altxor ezkutuen bila. Hizkuntzetan aditua izanik, sen ona eta usnamen ezinago zolia zeukan berak ortu hartako azken barazki ahantziak, inoliz lorategi txatala izandakoaren azken lore ederrak, sasi arteko marrubiak eta bestelako basafruituak biltzeko, txomin-belarrak eta kardulatzak alde batera utzirik. Zenbat liburu ez ote zituen orriz orri Irakurri! Zenbat aldizkari, bertso-paper, apunte eta ohar zahar kontsultatut! Eta guztietatik fitxak atera, ordenagailurik gabeko garai hartan eskulan neketsu eta aspergarria bere gain harturik.

Eta nolakoak ziren esaldi horiek? Egia esan, denetarik dago hor, era horretako bilketek modu askotako esaerak onartzen dituztelako. Alde batetik fraseologian autore klasikoaren esan gogoangarriak sar daitezke, Etxepareren *hitzak ari bira, dugun egina* 'goazen mamira'

edo Axularren *baina zertarako sartzen naiz ni itsaso hondar gabe honetan* 'zertarako nahaste borraste honetan sartu', adibidez. Beste aldetik, hor dira atsotitz itxuradak: *zozoak beleari ipurbeltz*; eta giza-bide-formulak ere bai: *gaizki esanak barkatu, ongi esanak on hartu* edo *on digula janak, eta kalterik ez edanak*, kasu. Ez dira falta, jakina, eta hauek izaten dira ugarietak, konparazio baten bidez adierazten diren kontzeptuak, hala nola *hori ez da ahuntzaren gauerdiko eztula* edo *azaren azpiko orria*. Beste batzuk arruntagoak izaten dira, eguneroko hizketatik jasoak, baina euskara gutxi dakienak, gramatika ongi jakin arren, nekez asma litzakeenak: *bai zeral, horixe bai bai apurka-apurka, pixkanaka, pittinka-pittinka, lantzean behin, hitzetik hortzera, hilzorian, pozez eztitan, ekarzu bosteko horil...*

Egia esan, esapide askok lanbide eta eguneroko eskarmentuan dute jatorria, eta hor dugu, esaterako, *mailua iltzera* delakoa, zurginen ofiziotik aterea, inguru-minguruka mintzatzen ibili gabe, esan nahi den arazo nagusia behingoan esatera gonbidatzen duena: *Hara, eguraldiaz eta osasunaz askotxo hitz egin dugu eta orain, mailua iltzera, sasoa da hona ekarri gaituen kontura etor gaitezen, hau da, gure lantegia krisi honetatik ateratzeko modua eztabaidatzera.*

Inoiz, esaera zaharrek erabat joandako denboren oroitzapena dakarkigute gogora, baina horren iturri zaharra ez zaigu beti hain argi agertzen. Hor dago, esaterako, *zaltzain egon* perpausa, Bizkalian, Otxandio aldean erabilia, Bittor Kapanaga idazleak behin kontatu zidanez. Filmetan zaldizkoen arteko borroka harrigarriak sarritan ikusi ditugun arren, egia esan, ez omen da hain erraza, gerlari profesionala ez denarentzat behinik behin, zaldien gainean eserita elkarren aurka gudukatzea. Hori dela eta, azken karlistadetan herrietako soldadu boluntarioak borrokalekura zaldiz joaten baziren ere, gudu-zelaira heldu baino lehen, aldameneko basoren batean zalditik jaitsi eta animaliak bertan uzten zituzten loturik, haiek jagoten berekin ekarriko herriko mutikoak geldituz, zaltzain. Hauek baina, -gaztetxoek odola bero- beti izaten zuten, helduagoen antzera, borrokan jarduteko gogoia, eta umillagarri zeritzoten zaldiak zaintzen egon beharri, inoiz, gainera, onerako zeln txarrerako, baimenik gabeko ihesaldiak eginez, etsaien aurka aritzeko.

Beraz, *zaltzain egotea* gogoz kontrako jarduera zela kontuan izanda, denboraz esaldi hori beste zerbait adierazteko erabiltzen hasi zen. Joan den mendearen hasieran, garai hartan gazteen arteko

harremanez egoten ziren iritzi moralistengatik, jai egunetan gura-soek ez zieten uzten beren alabei bakarrik irteten, mutil lagunekin zirrikirik eta zirriez gainekorik egin ez zezaten nonbait. Horretarako, hirietan, bizimaila oneko familien artean "laguntzeko andereñoa" hartu ohi zuten, eskuarki moral zorrotzeko alargun edo neska zahar-rrak izaten zirenak, beren alabak tentazio orotatik zaintzeko. Herri txikietan, ordea, gehienek horrelako zaintzaileei ordaintzeko dirurik ez, eta sistema merkeagoa erabiltzen zuten alaben izen ona gordetzeko: festa edo dantzaldira neska bere ahizpa txikiarekin bidaltzea, berau beti eskutik izan zezan.

Baina neskatxen mutil lagunek bazekiten hori nola konpondu, eta berek ere aldean lagun gaztetxoren bat ekartzen zuten, hori neskaren ahizpa txikiarekin uzteko, beralek, elkarrekin dantzan edo inguruko basoetan "galtzen" ziren bitartean, ikusgurakoen begiradatik urrun. Haur bat zaintzea ez omen zuten oso gustoko lagunek baina eta horregatik honela protestatzen zuten: *Ederto, zu zeure neska gaz hortik zoazen bitartean ni hementxe, zaltzain, ez da? Beti zaltzain egotea aspergarria da.*

Gaur ere, geure eguneroko bizimoduan esaera asko agertzen dira, batez ere gazte jendearen artean, maiz, gainera, irri eragiteko: gero arte, Bonaparte; ondo ibili, Mari Pili ezagunak, adibidez. Dena den, behialako ilea hartzea, gaztelaniazko tomar el pelo-tik hartuak, edo oraintsuagoko erran gabe doa, frantseseko ça va sans dire-ren kalko hutsak, euskarazko adarra jotzea edo zer esanik ez esaera jatorrei lekua kentzen zieten bezala, kezkatzekoa da, I. Sarasolak inoliz salatu duenez, hiriko bizimoduari dagozkion esaldi berriak, zerbaiti argi berdea eman, adibidez, beti erdaratik hartzen ari garela ikustea, gure berezko sormena agortuxea balego bezala. Eta alde horretatik ere, Mokoroaren esalditegiak oinarri ederrak eskain ditzake hutsune hori, azken buruan palratzen dugun hizkuntz kolonialismoa erakusten duena, gainditu ahal izateko.

Gauza bat esan nahi nuke, halere, esaera jator hauer buruz. Guztiak interesgarriak izanik ere, ezin dezakegu ahantz horietariko askok erabilera-eremu aski mugatua dutela, eta jendeak normalean ez dituela bere ingurukoak besterik jakiten, gainerakoak ere pixkanaka, literaturaren edo hedabideen bidez ikasgarriak izan arren. Halere, ez dirudi, batzuetan norbaitzuek nahi izan dutenez, euskaldun jator eta peto-petoa izateko horiek guztiok jakin beharra dagoenik, argu-

dio horren arabera ez balkingateke inor euskaldun jatorrak izango, agian Mokoroa bera salbu. Gehiegikeria hori, inolz euskaldun berriek eta kaletarrei aurpegiatua, ene ustez, argi utzi behar da, milaka baitira, adibidez, Bizkaiari, Nabarniz aldean darabilten *berak badaki baina* (= 'ez ibili niri azalpenik eta leziarik ematen, nik kontu hori ondoegi dakit eta') edo Nafarroa Beherean opari bat (berez aski ballotsua) eskaintzen denean, hartzaileari apaltasun-itxuran esaten dioten *gutiz ez utz* (= 'ez gutxiets, otol, nire erregalua gauza txikia delakoan') behin ere entzun ez duten euskaldun jatorrak, eta, entzunik ere, berehalakoan ulertuko ez luketenak.

Edonola ere, era bateko eta besteko esaera jatorren bila zebilela, ehun mila esaldi baino gehiago biltzeraino heldu zen Justo mari Mokoroa. Ehun mila perla eder, euskararen lepoaren inguruan jartzeko iduneko miresgarria. Baina perlok sailkatu beharra zegoen, eta hori ez zen hain erraza.

Ordenarik gabeko hiztegiak nahikoa dugun berba aurkitzeko balioa ez ligukeen bezala, sailkapenik gabeko esalditegiak ere ez lioke inori mesede hoberik egingo. Alfabetoari esker, erraza izaten da hitzak ordenatzea, baina nola ordena litezke esaldiak, poza eta tristura, logura eta gosea, amorrua eta lasaitasuna, harrokeria eta apaltasuna, etsipena eta maitasuna adierazten dutenean? Nolako segidari jarraiki behar zaio?

Esaldiak eta esaldiak metatzen zituen artean, horiek guztiok ordenatu beharrak kezkatzen zuen bera. Oso zaila zen zorabide korapilatsu hartan Ariadnaren gida-haria aurkitzea, Teseori Kretako labirintotik irteten lagundu ziona bezalakoa. Baina bila dabilenak, gogotsua bada behintzat, azkenean aurkitzen omen du gura zuena, eta Mokoroak ere bere nahia bete zuen azkenean: A. Pinloche eta Ferdinand Brunot-ek esalditegiak ordenatzeko helburuarekin prestatuturiko koadro eta eskemei esker, esaerak sailkatzeko era izan zuen. Berrogeita hamar urte luzetan hortik eta hemendik baturiko esaldi desordenatuak, beraz, era itxuroso eta praktikoan ezartzen ziren oraingoan, eta pixkanaka obra erraldoi haren bizkarrezurra antolatzen hasten zen. Ez da aherentzi behar, gainera, lan hori guztiori informatikaren laguntzarik gabe egin izan behar zuela, eskuz, lan mekaniko erabat nekagarrian, eta hirurogeita hamar urteak jadanik ongi eginak zituenean.

Egia da, ordea, azken urteetan, Gabriel Arestik esalditegi hori

behingoan martxan jartzeko lehen ekimenaren ondoren¹, bestelako laguntzak izan zituela, batzuk partikularrak eta beste batzuk erakundeak, horien artean, Labayru elkartearena, Bizkaiko Apezpikute-giarena eta Eusko Jaurilaritzarena, haren zerbitzuan informatika-adi-tuak, mekanografoak eta bestelako baliabideak jarriz. Hala eta guztiz ere, esaldiak banan-banan ordenatu eta zuzentzeko lanak ez zituen besteren eskuan inoiz utzi nahi, eta inprimategiko probak ere berak aztertu zituen goitik behera, azken xehetasunetaraino.

Ortik eta emendik esalditegia, azkenean 1990. urtean argitaratu zen bi libururik marduletan. Hain obra mardul eta garrantzitsuen haurdunaldi luzeak, ordea, Justo Mari erabat ahuldu eta ahitu zuen. Irudiz, bere umea argitan ikusteko aspaldiko irrikak luzarazten zion bizitzeko indarra. Ilusio hori bete ondoren baina, egindako ahalegin neketsuak jota, berehala zendu zen, urte bereko azaroaren 7an, bere aspaldiko ametsa, behin aitortu zidana, betetzeko betarik izan gabe, San Tomasen *Summa Theologica* latinez patxadaz irakurtzea alegia.

Bukatu baino lehen, halere, zerbait esan nahi nuke Justo Mari Mokoroaren beste idela batzuek ere, gaurko ikuspegiak itxuraz ez hain ortodoxo ez lireratekeenez, horiek, beren ingurugiroan kokaturik, hobeki ulertuko direlakoan. Eta euskararen kalitateaz, euskaldun berriez eta euskara batuaz zituen iritziez ari naitz.

(1) Justo Mari Mokoroak bere esalditegia aurrera ateratzeko lehen diru-laguntza Gabriel Arestiren ekimenari zor zaio. Arratsalde batez, Bilbon elkarrekin kafe bana hartzen ari ginelarik, Gregorio Monreal kezka agertu zen, Mokoroa adinez aski aurreratua baitzen. Horregatik, ordura arte ematen segitzen zuen frantses klaseak eskolapioek haren gainetik kendu eta norbait hartarako laguntza ekonomikoa jarri ezik, aita Justok ez zuen bere obra inoiz amaiturik ikusiko. Gabriel Arestik eta biok ere arduraz genekusan arazo hura eta, bat-batean, Gabrielekek bere adiskide baten izena aipatu zigun, Borja Escauriaza, diruz ongi omen zebilena. Arratsalde berean hirurok jaun horren etxera joan eta, Arestik gure asmoa azaldurik, berehala erantzun zigun berak ehun mila pezeta ematen zuela Mokoroaren lanari laguntzeko, orduan, 70eko hamarkadan, gaurko milioi bat pezeta baino gehiago balio zuena. Esan eta izan, biharamunean G. Monrealekin bankura joan eta mezenas horri esker dirua Mokoroaren lanerako sartu zen. Horren ondoren, eta horrexegatik, beste laguntza asko ere etorri zitzaizkion, obra aurrera eramateko balio izandakoak.

Gorago esan dugunez, hizkuntzari aitortzen zion garrantzian, Justo Mari Mokoroa, erradikala zen, eta puntu batzuetan erradikalegia. Alde batetik, bazirudien, euskaldun on eta jatorra izateko, euskaraz normalki mintzatzeaz gainera, berak hain gogoko zituen esaldi pitxi guztiak ere jakin beharra zegoela. Eta urritasun hori maiz euskaldun berrioi aurpegiatzen zigun, txikitandiko euskaldun "zahar" gehienek ere horiek ez jakin ez arren, esaldi pitxi horiek esaten ziren herrietakoek salbu.

Gauzak bere testuinguruan jartzeko, egia da berak ezagutu zituen ia euskaldun berri gehienak gerra aurrekoak izan zirela, hau da, jende autodidakta, giro hartan normala izaten zen bezala, garbizale xamarak, eta, orduko ikasliburu eta irakasteko metodologia exkaxagatik, euskara aski total eta mugatua erabiltzen zutela. Bestaldetik, euskaldun berri horiek gure hizkuntza, Bizkalian behintzat esaten den bezala, "liburutik" ikasia zutenez gero, maiz harroxkoak izaten ziren, txikitandiko euskaldunei zeharka eta destainaz begiratzen zieten eta Mokoroaren gogoko herri-esaera jatorrei kasu handirik egin gabe, arduratuagorik zebiltzan telefono, telegrafo eta tren moduko asmakari berriak "euzkera garbijan" nola esan behar zireen asmatzen. Beraz ez da harrizkeoa Mokoroak euskaldun berriez halako aurriritzi txarra izatea, euskalduniki jatorrena hizkuntza amaren titiaz edoskia zuena zelakoan.

Amaren titiaren kontu hori, bestalde, orduan aski zabaldua zen, eta berez injustua izateaz gainera, -hortxe baitira gure hizkuntza aitaren ahalegin eta interesari esker ikasi duten euskaldun ugariak- ez zen oso zehatza ere, guztiok dakigunez, haurrak hizketan titia utzi eta handik ia bi urtetara ikasten hasten direlako. Baina halere, esapide hori parra-parra erabiltzen zen, txikitan egin ezean, euskara nagusitan ikasterik ez zegoela adierazteko.

Hizkuntzak ikasteko adinik hoberena haurtzaroa izaten dela ukatu nahi gabe ere, ene ustez, amaren titiko kontu hori, neurri handiz, oso kaltegarria gertatu da gure artean. Alde batera uzten dut Iritzi horrek euskaldun berri harrotxoren bat apalarazteko izan lezakeen balio moralizantea, baina, edonola ere, ezin nagoke ondoko anekdota kontatzeko tentazioan erori gabe. Gogoan dut Euskaltzaindiko bilera batean ginela, Bilbon, oso oker ez banago. Arestik esandako zerbaitengatik Nemesio Etxanizek zorioneko amaren titiaren kontua atera zuen, eta Gabrielekek, ahopetik hauxe esan zidan: "Apaiz hauek

beti dabilta berdin, amaren titia gora eta amaren titia behera. A zer nolako fijasioa! Hori gertatzen zale, seguraski, amarenaz galnera, beste emakume batena inoiz ikusi ez dutelako”.

Pasadizoak pasadizo, kontua da, euskara ongi ikasteko, nahitaez bera txikitan bereganatu behar delako uste horrek kalte ez gutxi egin dituela bazterretan. Lehenengo eta behin, gerra aurreko abertzale erdaldun askori aitzakia ezin hobea eskaini zien gure hizkuntza ez ikasteko... nagusitan ezinezkoa eta beranduegi zelakoan. Bestalde, desarrazol hori gezurra dela ongi frogatzen digute hortik zehar sarritan ikusten ditugun euskaldun ongi erdaldundu horiek, txikitan euskara besterik ez omen zekiten arren, nagusitan ia inoiz erdaratik irteten ez direnak.

Hitz gutxitan, ongi da, noski, euskara txikitan ikastea, baina ez galtezen engaina: ondoen menderatzen dugun hizkuntza ez da beti lehen ikasia, maizenik darabilguna eta ahoz eta idatziz gehien lantzen duguna baizik, eta orain baditugu, zorionez, euskaldun berri ez gutxi, euskaraz erdaraz bezain ongi edo hobeki moldatzen direnak.

Hau guztiau kontura dator, duela gutxi euskaldun berri ospetsu batek, eta Juan Ignacio Pérez Iglesias Irakasle errektoregalaz ari naiz, arrazol osoaz *Euskaldunon Egunkarian* agerturiko kezka buruan izanda. Orain ere, beste modu batez bada ere, euskaldun berri edo euskaldun landuaren kontrako kanpaina zabaldu da, euskara ikasitakoek euskara oso txarra, “Marteko euskara”, egiten dutela esanez, bere hizkuntza era dialektalean etxean edo herriko giroan bereganatua duen hiztun landugabe eta analfabetoa, jatorrena eta hoberena balitz bezala aurkeztu nahirik, bide batez, euskara ikasteko inoiz ahaleginik txikiena egin ez duen vasco erdalduna patxada lasalan utziz. Eta era honetako mezu faltsu eta kaltegarriak, inor euskara ikastera bultzatzeko egokienak ez izateaz gainera, ez diete adore handirik ematen, halaber, euskaldun berriei, hainbeste nekez ikasi duten gogoko hizkuntza berria erabili eta seme-alabei irakasteko, errepikatzen zaien bezala, hain txarra eta desegokia baldin bada.

Norbaitek Mokoroa xuritu nahian nabilela esan diezadakeen arren, zinez uste dut aita Justoren kritika horrek bazuela bere alde ona: funtsean gazteei egindako desafioa zen, eta Irakasle zaharrari oker zegoela frogatzearren besterik ez bazen ere, horrek euskara are ahalegin handiagoaz ikastera bultzatzen gintuen, gure hizkuntza

etengabe landuz eta hobetuz². Izan ere, zail egiten zait Mokoroa bere esanaren barruko faltsutasunaz ez konturatzea: bera baitzen, hain zuzen, bai gaztelaniaz eta frantsesez, zioenaren kontrako froga bizia, hizkuntza biotan ere egiazko maisua baitzen, bai ahoz eta bai lumaz. Bestalde, poz nabaria ematen zion bere behialako ikasle erdaldunekin, urteen poderioz euskaldunduekin, euskaraz edozein gairi buruz mintzatu ahal izatea, bere ereintza zaharrak fruituak ematen zituela ikustean.

Beste puntua euskara batuarena zen. Guztioak dakikezuenek, Justo Mari Mokoroa erabat kontra zegoen. Izan ere, batasunaren arazoan, hasierako aurkako batzuk, pixkanaka, jarrera bigunago edo malduagoetara lerratuz joan diren bitartean, eta eredu txalogarrienetako Antonio Maria Labaien izan genuen, bertoko semea, Justo Mari, aldiz, beti bat iraun zuzen bere ezezko birlibilean.

Bizi zenean haren ikasleok maiz aurpegiatzen genion euskara batuaren premia bere esalditegiak berak frogatzen zuela. Alde horretatik, –orduan gazte lotsagabea ni– behin baino gehiagotan planteatu nion bere egitekoaren inkongruentzia, euskal esalditegiaren azalpenak erdara batuan eskaini nahi izatean. “Alta Justo –niotson– zure esalditegi hori ez da, Axularrek esaten zuen bezala, deus ez dakiteneztat egina, euskara maila aski ona izanik, beren euskara hobetu nahi duteneztat baizik. Eta ez al da illogikoa, euskara hobea jakil-

---

(2) Alde honetatik, harrigarria da Bizkalko Diputazioak, “Euskerarik onena zeurea”, lelopean herriko euskararen alde aspaldian darabilen publizitate kanpainako mezu nahasi eta aldrebesa. Lortu nahi dena, askok ulertzen dugunez, euskaldun zabar, analfabeto eta arduragabe xamarrek, txarto bada ere, egunero euskaraz egitera bultzatzea, eta ez, orain arte bezala, erdara hutsez, publizitate hori ondo dago, oso ondo... etxeko andre, baserritar, langile edo dendarri arruntel begira. Baina, testuinguru horretan nekez uler daiteke, ene ustez, “*nik mediku-karrerie unibersidadien ikesi naloan bale oin hementxe najagok*” moduko esaldiaren egokitasuna, itxuraz kazetari ezezagun batek aurrean ezarri dion mikrofonoaren aurrean esana, euskaraz ere ikasteko aukera eskaintzen dion unibertsitatetik pasatua omen den gazte baten ahoan, horrek, dioena egia bada behintzat, bai gaztelaniaz eta bai euskaraz, hizkuntza maila jasoagoa izateko obligazio soziala dauka eta. Norbere euskara landu gabea onena dela eta inork berea hobetu beharrik ez duelako harrokeria nartzisistak, nor bere burua autokontenplazio antzuan ederrestek, ez gaitu, ez, urrunegira eramango.

teko, euskaldunok, hemengook eta Iparraldekoak, azken buruan erdaraz balliatu beharra, azalpen guztiak gaztelaniaz eskaintzen dituzulako?"

Aitortu behar dut ez zuela salaketa horren kontra inoiz erantzun onik asmatu. Orain ondo konturatzen naiz ongi harrapaturik sentitzen zela, baina bere obrari hasieratik emandako norabidetik bukatu arte ibilli ondoren, ene kritikari kasu eginez gero, azken orduan dena birmoldatu beharko zuela, eta ez zeukala atzera egiterik, hil baino lehen bere obra publikaturik ikusi nahi bazuen behinik behin.

Egia esan, obra hori etsialdian pentsatu eta buruturiko lana zuen, euskarak erremediorik ez zuelako une ilunetan mamitua. Azken belaunaldion ikuspegitik pentsaezina zatekeen euskara salbatu nahi izatea bera etxeko, baserriko, lagunarteko txoko soiletan gordeta, eta horregatik literaturan, irakaskuntzan, administrazioan eta hedabideetan ere bultzatu nahi genuen, oraingoaldi berriotako ballabide guztiak bere esku izan zitzaizkion. Baina aurrerakuntza horiek guztio, batez ere, gure autonomiaren azken hogei urteotan garatu dira, eta Mokoroa, lehen hamar urteetako emaitzak nolabait ikusteko parada izan arren³, adinaz, izaeraz eta pentsaeraz, autonomia aurrerakoa genuen funtsean, gerrak eta erbestealdi luzeak traumatizatu. Bere bizitza ia osoan gaztelania eta frantses hutsak ezagutu zituen ofizial gure herrian. Berak ere, latinez gainera, mintzaira horietan eskuratu zuen zeukan kultur ondare guztia. Ez zitzaion erraza gertatzen, beraz, inoiz euskarak horien tokia betetzera hel zitekeela amestea.

Hori dela eta, bere bizitza luzean ezagutu zuen errealtateak erakutsi ziona etsipenez onarturik, kultura nagusirako, zientziarako eta zeregin ofizialetarako, euskaldunok jada hizkuntza landu eta batu bi horiek bagenituela ontzat emanda, horren kontra borrokatzea alfer-lana zelakoan edo, euskarari beste leku bat utzi nahi zion berak;

(3) Kontuan hartu behar da, gainera, norbere bizitza osoko lana bukatzen buru-belarri lanean ari den batentzat ikastetxe-komentu baten barrunbea ez dela beti talala aproposena izaten gertatzen ari den aldaketa sozialaz jabetzeko. Halere, justiziazkoa ere bada gogoratzea, Luis Villasante frantziskotarrari, adibidez, Arantzazun bizi izanak ez ziola gairaindi ezineko oztoporik jarri inguruko gizartearen egiazko egoera zein zen ikusi eta hizkuntza-ren problematikari bestelako irtenbideak eskaintzeko.

gelditzen zena, hain zuzen: bihotzekoa, senide eta lagunen arteko txokotxua, barru-barruko sentimendu ezkutu minenak adieraztekoa, hots, giza harremanetarako hizkuntzari dagokiona. Eta malla horretarako, jakina, aski zen tokian tokiko euskara, inolako batasunik egin gabe ere.

Gauzak, zorlonez, Autonomia Erkidegoan bederen, ez dira joan aita Justok uste bezain gaizki. Euskara lehenago ezin pentsa zitezkeen zereginetarako egokitu eta gol mallaraino ligo da, Xabier Lizardi erdi-tolosarrak nahi eta gerra aurretik iragarri zuen bezala. Halere, azken aldion boz batzuk entzuten ari dira, irakaskuntzaren, administrazioaren, zientzien eta Informatikaren hizkuntza bilakatzen jakin dugun euskara horrek gazteengan agertzen hasi dituen hutsunez: jolas, kirol, maitasun, sentimendu eta harremanen arloan, adibidez. Iruditzen zait bidezkoa dela, honi dagokionez ere, alta Justoren ardura zahar hura gogora ekartzea. Bistan da afektibitate eta lagun arteko tratuen eremu hori ezin dugula bazterrean utzi, eta komenigarria bezain beharrezkoa zaigula euskara batuari malla horietan euskalkien emaitza bereziak eta norbere etxeko mintzaira txertatzea, guztion hizkuntza nazionala ñabardunaz osatu eta aberasteko.

Amaitzera noa, hor dago, ene ustez betiko, Justo Mari Moko-roak euskaldunon buru-bihotzetan ongi landaturik utzi duen mezua, hots, euskara dela gure nazioaren izpiritua, euskara gaberik ezin daitekeela egon Euskal Herririk. Mezu horrek oihartzun zabala izan du eta, horrela, urte batzuk geroago, Xalbadorrek bertsotan aldarrikatzen zigun: "Herria da gorputza, hizkuntza da bihotza" aurtengo *Nafarroa oinez-en*, Lodosa-Sartagudetan ere errepikatua, euskarak aspaldian galdua zuen Ebro bazterrean. Zin-zinez uste dut hori go-goan dugun neurrian ez garela herrigintzaren bide zuzenetik alden-duko.

Justo Maria Mokoroa "Ibar" idazlearen mendeurrenean

Juan SAN MARTIN

Justo Maria Mokoroa Mujika Tolosan jalo zen 1901. urteko maiatzaren 28an.

Tolosan bertako Eskolapioetan egin zituen bere lehen ikastaroak. Bere kristau fede giroak bultzaturik Tafallan osatu zituen ikasketak Peralta de la Sal-en 1915.ean eskolaplo abitoa hartzeko eta 1917an ordena berean profesio arrunta, kanonikoa eta Junioratoa Iratxe eta Zaragozako Cascajón-en burutzeko 1922.ean. Berehala Zaragoza, Iruñea eta Chile-ko Santiagon filosofia eta teologia ikasketak burutzeko. Ondorean, irakaskintzak aritzeko, Euskal Herriko (Vasconia izenez) ordena barrutia sortzean, 1934. urtean, itzuli zen Iruñean idazkaritzara kokatuz. Baina 1936an erbesteratua izan zen, Frantziako Akizetik berriz Chilera itzultzeko. Ondoren, 1950ean ostera Euskal Herriratu. Geroztik hemen genuen eta 1955ean Bilboko Eskolapioen kolejoan erretore izendatua izan zen. Xehetasunok nabarilago agertu zizkigun Severino Giner-ek *Diccionario Enciclopédico Escolapio* (vol. II, 380 orrialdean. Salamanca, 1983) liburuan.

Oso gazterik, *Euskal Eснаlea* aldizkarian, olerkiz hasi zituen euskal lanak 1920an: "Agur", 1923an "Oker baten ondorea", 1924an "Euskaldunen siniskerak", 1925ean "Aita Andres Merino" eta 1928an "Euskaldunen etorkizuna" (Itzaldi sailean). Bizitza guztian euskarari buruz kezkatu zituen galak noski.

Idazteko ereduak jarri nahirik edo itzuli zituen Iturralde y Suit eta Arturo Campión-en *El Ruiseñor de Errotazuri* eta *El último tamborile-*

ro de Errahondo, *Euskal Eснаlea* aldizkari berean argitaraziz; bigarre-na ordea, geroztik ere liburuxka gisa argitaratu zuen.

Euskal Eснаlea eta *Euskera* aldizkarietan eman zituen lanez gal-nera, besteak beste, honako aldizkariotan kolaboratu zuen: *Argia*, *Zeruko Argia*, *La Voz de Navarra*, Chile-ko *Euzkadi*, *Agur* eta abar. Idazkietan erabili zituen izenordeak honako hauek dira: "Iparralde", "Argizale", "Egizarreta" eta, bereziki, "Ibar".

Gainera, R. Charlat-ek 1980an euskal-kaukasiko kideetasunez egin zuen lanari aurkezpena egin zion; horrez gainera, Nikolas Ormaetxea "Orixe"ren *Euskaldunak* (1980) lehen faksimilezko argitalpenari hitzaurrea eta oharra. Bestalde, bederatzizko liburukitan argitara-tu zen *Diccionario Retana de Autoridades del Euskera* (Bilbo, 1976-1989) lanari Justo Maria Mokoroak bere partaldetza eman zion eta ez txikia gainera. Balta ere, oroitzekoa da, "Lengua vasca de hoy y de mañana. Ocho respuestas al cuestionario de la II Semana de Antropología Vasca" (1971).

Gazteleraz, beste honako liburuon egile genuen: *Genio y Len-gua* (Tolosa, 1935), *La conjugación perifrástica vasca* (1941ean, baina argitaratu gabe gelditu zen), *El problema del vascuence* (1952an Alta Luis Villasanteri egin zion gutuna), eta *Curso de lengua vasca* (Chile, 1943).

Euskaraz: *Gizabidea* (1925, baina argitaragabea), *Erraondo'ko azken danbolintera* (1925 eta 1958, A. Campión zenaren lanetik itzulia), "Ortik eta emendik" saila utzi zuen ia ehun mila inguru fitxaz errefrau eta herri esaldiz hornitua eta bera hil baino lehentxeago argitaratua. 1990. urteko azaroaren 7an hil zen Bilbon.

1957. urtean Euskaltzaindiak, bere lan horien eskergarri, euskaltzain-urgazle izendatu zuen.

Bere heriotzaren berri eman nuen 1991. urteko *Euskera* agerkariaren lehen aleko 347-350. orrialdeetan. Bertan nioen beza-la, aurrean esan dudanez, bere bizitzan zehar aritu zen euskarareki-ko bere lan nagusietarikoa dugun *Ortik eta emendik* burutu eta argitara ematetik laster zendu zen Mokoroa. Gaur, aitortu beharrean gaude bere lan handi eta emankor hori gure ekintzak sustatzeko behar-beharrezkoa dugula. Eta ergelak gu bilduma horri probetxurik ateratzen ez badiogu. Hor daude ia ehun mila inguru esaera jator

Idatzietatik eta han-hemenka entzutetik, aita Justok bere bizitzan zehar bilduak.

Euskaltzaindia sortu berrian eratu ziren Jardunaldietan, Mokoroa partalde zen eta 1923an Donezteben eratu ziren Bigarren Euskalegunetakoko Itzaldiak ospakizunerako "Euskeraren lorean" zeritzana idatzi zuen, bi neskatilaren arteko elkarrizketa osatuz (ikus argitalpenaren 69-71 orrialdeetan). Bertan ikus genezake urteetan agertuko zigun esaldi eta estiloarekiko kezka. Baina geroztik eman zizkion aita Mokoroak erakunde honi bere lanaren zituak *Euskera* agerkarian, esaldi jatorrez ez ezik hizkuntzaren etorkizunak kezkatu: "De vida o muerte", 1956ko alearen 274-282 orrialdeetan; "Sermones manuscritos antiguos" (Fray Juan de Ajuriarenak), 1960koaren 354-376 orrialdeetan; "Batasunari batzuk agurka eta beste batzuk aurka" zeritzan txostena Arantzazuko biltzarrera igorria, 1968ko *Euskera*-ren 223-224 orrialdeetan jasorik datorrena eta "Carta sobre Zerkausi" 1973ko alearen 173-175 orrialdeetan.

Gipuzkera orraztuan ikusten zuen hark hizkuntza idatziaren oinarria, batasuna lortu ahal izateko, Gregorio Arrue eta Kardaberazaren arteko erdibide batean. Bere uste horren eredugarri burutu baitzuen *Erraondoko azken danborileroa* delako Itzulpena. Era berean, esan molde jatorren bila zebilen, euskararen muinezko zerizkionez. Ordurako bilketa eta ikerketak hasiak zituen, esan dudana bezala, bai euskara idatzitik eta baita ere ahoz-ahozkotik; uka ezinezko euskaldun sena horietan aurkitzen zuenez, eta horretan arrazoirik ez zitzailon falta. Diego Goltia jesulagunaren asmoa ere hortik zihoan XVIII. mende hondarrean eta XIX.aren hastapenetan; baina, Mokoroak gainditu zuen lan hori zeren bere bizitzaren zehar etengabeko jarraituz burutu baitzuen aipatu dudana *Ortik eta emendik*. Egileak berak beste nonbait esan zuenez: "Una especie de Thesaurus de Locuciones", bi liburuki marduletan emana, 23,5 x 16 zm. neurrian 3.455 orrialdez osatua. Bilduma zabala da, bere sailkapenerako Julio Casares-ek gaztelerari buruzko aholkuz ere baliatu omen zen. Baina egileak berak aitortzen duenez, holako lan bat ezinezkoa omen hiztegi-adiztegi eran antolatu ahal izatea, zeren, berez dakar erabilpenaren zailtasuna. Horregatik, kontsultarako baino aisago bilduma bere aztergai dela esango nuke. Beraz, erabilpenerako altxorra da, edozein idazlek aztertu beharrekoa. Eta, lehenik, erabilpenerako "Introducción" delako sarrerakoa gogoz irakurri beharrekoa da. Bai,

patxadaz hartzea merezi du gizon batek berrogeita hamar urtetan burututako lan horrek. Hizkuntzaren eredu jatorrak aurkitzen ahalegindu zenez eta esaldioak pentsaera eta hizkuntza-ahalmenen lekuko ditugunez.

Antonio Zavala euskaltzainaren hitzaurre jakingarriz aurkeztua da eta hara zer zioen atarikoaren une batean: "Iztegia eta gramatika, atzerritar batek menderatu ditzazke. Ta, bearbada bertako askok baiña obeto. Baiña beste zerbait falta du orrek oraindik, izkuntzaren jabe osoa izateko. Beste zerbait orrek, iztegiak eta gramatikak baiña lan gelago dio, ta bein ere ez du ikasiko bertakoak bezin ondo. Beste zerbait ori, esaerak ditugu. Iztegi eta gramatikak geldi-antza bat dute, esaeren aldean. Mundu "estatiko" baten berri ematen digute. Baiña mundu bizitzaren eta bizidunen lekua ere bada ta bizitzaren berri ere eman bear digu izkuntzak... Egiteko ori, esaeren bidez egiten du geien bat. Esaerak munduko dinamikaren berri ematen digute". Eta ondorean adibiderik aski eskaintzen digu Antxonek. Bere ustez, herri literaturaren alor handi bat betetzen dute esaldioak. Eta, gure idatzietan probetxurik anitz ateratzen ikasi beharra dugu Mokoroaren lanetik euskararen ondareaz zuhur jokatu nahi badugu.

Baina, libururik garrantzizkoena, ezpairik gabe, "Ibar" izenordez eman zuen *Genio y Lengua* (Tolosa, 1935) dugu. Hori bai dugu bere lanik alpagarrienetakoa. Euskaldun eta euskaltzale erdaldunen mana ez ezik mitoa bihurtu zen, baina euskal idazle on artean ez zuen horrenbesteko arrakastarik izan. Nik neuk, Andoni Urrestarazu "Umandi" irakasle zenaren bidez ezagutu nuen obra hori, eta irakurri ezagutzean nioen euskalduntasun nagusia herri ipui eta kantetan genuela. Azkue zenak bere *Euskalerraren Yakintza* lau liburukietan bildu zituen herri literatura ballagarriagatik. Idatzizko berriztatze eta gaurkotzea ordea, guztion ekintza lanetik zetorrela eta ez hainbeste lan soil mirezgarri baten eraginek. Zeren, Justo Mari Mokoroaren teorian, *Genio y Lengua* lekuko, euskal literatura idatzia indartzeko eta euskararen iraupena ziurtatzeko, beharrezko balakenuen Itzal handidun egile eta lanen eredutzat begiko zuen "Orixe"rengan oinarritzea. Baina, nonbait, ez zen oroitzen ordea, Frantziaren eraginezko garaien aldakuntzatzat probentzalararen lekuko hila bihurtu eta Federico Mistral-en *Mireio* ez zen izan probentzalararen pizgarri.

Guk, gerraosteko belaunaldia osatzera heldu ginenok, Etxepare-

rekin bat etorri aldarrikatu genuen: "Euskaldun den gizon orok altxa beza burua", orokorki lantzeko arbasoen baratza.

Alpatzen dudan *Genio y Lengua* liburu hori, edonorrentzat gomendagarria dela iruditzen zait, zeren hor ematen baititu zentzuz gure hizkuntzaren nortasun ballagarrien berriak. Liburu horren zabal-kundea beharrezkoa zaigu eta behin eta berriz argitara beharrezkoa deritzot Euskal Herriko semeek beti eskura izan dezaten.

Sarrerako aurkezpena interesgarria du eta liburu bera bost kapituluz osatzen da.

Genio y Lengua liburuaren lehen kapituluan ukitzen du galaren aurrean ahozko euskararen erabilera laburtzeaz eta literatura lanaren gutitzeaz, nondik nora zuzendu behar den. Aldi berean indartzeko bideak landu beharra. Abertzaleei ere dei egiten zien beharrezko hizketara bultzaraziz euskaldunen interesak aurrerabidean jartzeko irakaskintza ere behar bezala bideratuz eramateko. "Aitzol"ekin ere ez zetorren bat euskaldunok ez ginela irakurzaleak esaten zuelako. Hori irakaskintza bideetatik ez zetorrelako eta irakaskintzarik gabe eta adinekoei gure hizkuntzaren ballapena behar bezala erakutsi ezik aurrera bidea nekeza zeritzolako.

Bigarren kapituluan oinarriak eta hastapenak ukitzen ditu, beziki hizkuntzan eta literaturan oinarriturik. Hizkuntzaren balioa etxetik irakatsiz, aldi berean bere inguruko dituen jatorrizko foruak, artearen formak, herri musika, dantza, kirolak eta abar adieraziz. Denen gainera beti argi utziz gure aberriaren oinarrikoena hizkuntza dela erakutsiz. Horregatik, guztien gainera bereizgarriena dugula hizkuntza. Hizkuntza bera denez gure herri honen tresna, edukia, gordailua eta ibilgailua. Berez denez herriaren jainua. Horrekin euskararen bizitzaz argi utzi nahi zuen gure herriaren ondoriokortasuna zela.

Hirugarrenean ordea, epaile gisa ari zen, euskaraz mintzatzeko ardura har dezagun, gurasoengandik semeengana erakutsiz. Muinez gure ohitura delako garena garen bezala ispilu batean bezala ikus ahal dezagun.

Laugarrenean, adibiderik aski azalduz, bere datuen zentzuaz ari da. Nafarroak eta Arabak euskararentzat eraman duten gainberako bidegabekeria ere salatzen du. Bide hori har ez dezagun, adieraziz, historian zehar horiek eraman zuten bidea azaltzen digu. Hor bertan

Axular eta Aita Larramendiren lanak gorai patuz, beraien lanet oharrak eginez eta zenbait zati azalduz.

Bosgarren kapitulu, puntuz puntu, euskararen alde bere iritziak agertuz jarduten delarik. Ohar horiek, edonorentzat oso jakingarriak dira; lehen zatian ahalmenak adieraziz, bigarrenen arrazoiak eta itxaropena azalduz, ondoren Orixearen *Euskaldunak* poema liburuaren berriak lasai aztertuz eta gomendatuz. Artean *Euskaldunak* argitara gabea zen, baina ezagun zitzalon hain adiskide zuen Orixe berak esku-izkribuzko kopia bat utzi zionez. Kapitulu beraren hirugarren zatian ekintzak nondik nora erabiltzaz jarduten du eta bere pentsameneren iritziak emanez, baita ere zelan bideratuz, horretarako behar genituzken antolakuntzak eta lanak nola bideratu eta abar.

Liburu hau gazteleraz dagoenez, bereziki euskararik ez dakiten abertzale askorentzat ere irakurri beharrezkoa deritzot, euskara ikas eta erabiltzeaz arduratzeko, abertzale jator askok egin duten bezala. Besteak beste, hor ditugu eredugarri Arturo Campión nafar historia-gilea eta Ibarretxe lehendakaria.

Arazoi beragatik, aldi berean, gure herriaz eta gure hizkuntzaz arduratzen direnek ere irakurri beharreko liburu iruditzen zait.

“Gaztelu”, poeta berritzaile

Luis Mari MUJICA

GAZTELU poeta, Jose Inazio Golkoetxea Olaondo, gerraoste hur-
biletako idazlea dugu, nahiz bere produzioaren luze-zabalean, 50.ngo
hamarkada gaingitu. Bere izena alpturiko aroari atxiki diezalokegu,
bere garaikide asko bezala, gerraostea Ameriketako erbestean igaro
baltzuen, eta bertan euskararen langintzan jardun, etxera etorri arte.
Bere lehen lanak *Zeruko Argia* eta *Yakintza* aldizkarietan eman zituen
–gerra baino lehen–, baina, Argentinako erbestea ere esanguratsua
izan zen bere kasuan. Poetak pertsonalki antolaturiko *Sagar-Lore*
antologia eskaini zigun, beren lehen poesiak emanez. Gure olerka-
riak lehen urrats poetikoak lizardianismoaren ildotik jalgi zituen, bal-
na, gerora, 1959tik 1979. arteko epean, Gazteluren sorkuntza poeti-
koa beste alde formal eta tematikoetara lerratu zen, eta, besteen
artean, poesia sozial eta existentzialetara, alde antropologikoak, so-
zialak eta erlijiosoak ukituz, bereziki *Biziaren erroetan* (1972) eta
Gauean oihua (1972) poema-liburuetan. Badu, bestalde, gure poetak
argitaratu gabe utziriko poema-multzoa –maiz, datarik gabe– karpeta
berezitan gordea.

Idazleari, 1990. urtean, Gaztelu (Gip.) jaloterrian eginiko omenal-
dian antologia berezia argitaratu zitzaion, eta bertan ordurarte argita-
ratu gabeko olerki zenbait azaldu (baina olerki gehienek lehengo
itzalean jarraitzen dute). *Egan* aldizkarian ((1991. urtea, 1-6, 19-82 or.)
gerok “Gaztelu”-ren poesian alde formalak” artikulua eman genuen.
Gure poetaren kasuan, bestalde, ezin ahantzi bere hiztegi-gintzaren
alderdia (bera izan baitzen urtetan –eta hainbat aletan– argitara ema-
niko *Diccionario Auñamendi* (Español-Vasco) (1965) hiztegiaren anto-
latzaile eta idazmoldatzaile nagusia. Itzulpengintzan, berriz, gaztela-

niar poeta moderno batzuen obra hurbildu zuen guregana, baina, bereziki, Fr. Luis Leongoa eta San Joan Gurutzekoaren poesia, *Musika Ixilla* deituriko obran, zehazki. Lan gaitz horretan bere itzultzaile-doin apartak nabarmen geratu ziren, Mitxelenaren onestea merezi izan zuelarik. Orobat, aportazio adierazgarriak utzi zizkigun euskal poesiaren erritmoa, doinua, higikera eta neurgintzaz.

Lehen etapaldian bere poesia gai erlijioso eta mistikoertara le-rratzen da, Gaztelako errenazimendua (eta bertako mistikoei) loturiko sorkuntzaren ildoan. Honela, lizzardianismoaren kutsua nabarmen zuen olerkietan elementu bukolikoak, Irudi klasikoen trataera (*oreinak, eraztunak, ezteiak, ile-adatsak...*) ez ziren falta, ia denak metafora orekatu eta aski arrazionalen (errenazimenduko) kerantzan onduak. Bigarren etapaldian, berriz, elementu bukolikoa –eta beste zenbait topiko– albora utzita, poesia sozialera lerratzen da, bereziki, *protesta-poesia*, garatuz (Tio Sam Iparramerikar pertsonalari eta gerraren deskalabroei gogoeta gaitzak eginez...). Aldi berean, poesia existentzialista –baitako arazoei adiago bihurtzean– osatu zuen. Hala-ko poesia batean hau zioen: “*Zer historio / zer misterio / poesia lur jota dago... / Nere historio ezta histori/ egiak indar ematen dio. / Poesia garbiak eztu ezertarako balio / nere bizitzako terrazan eserita / bakarrean gozatzeko baiño*” (B. Karpetako olerkia, 182 or.). Beraz, olerki horretan “poesia garbia” deiturikoa ezesten du, hutsezkoa ballitzan.

Beharbada, krisi pertsonal baten ondorioz, bere olermena asko makurtzen da baitako arazoetara –zama existentziala jasoz elementu sozialez gain–, eta, formaren aldetik, ia osoro poesia *neurtua* uzten du lantzea. Dena den, poesia soziala alpatzean, ezin ahanzi gure olerkaria aski kritikoa azaldu zela poesia zenbaitekin (Aresti-renarekin, adibidez, hizkuntzaren aldetik eskaxa zeritzola. Gure idazlearen auskararen ezagutza formal helduak ezin zituen onartu mallegu merkeak eta kanpotiko jarrera sintaktiko gehiegizkoak, eta uzkur zen moda berriekiko –bereziki, lexikogintzan ematen den jarrera txabakano zenbaiti buruz–).

Bere poesia “sozialaren” ildoak atzemangarri dira Otero eta G. Celaya-ren poesia hurbilekoa zuelako, eta tematikan *harria, herria* eta *mailuaren* inguruko trataera aski gardenak utzi zizkigun. Mezua eta protesta soziala bat gai horiek uztarri zituen olerkietan.

Golan esaniko Gazteluren poesiaren alde sozial eta eta exis-

tentzialak kontuan izanik, sorkuntza poetiko *modernotzat* ukan deza-kegu bere bigarren etapaldia, nahiz bere metafora eta irudien gara-penean –formaren aldetik– ez dugun ikusten "irrazionalitatera" le-rratzen den teknika hainbestekorik. Esanen genuke, bere gaztetako formazio eskolastikoak kaputxinoetan ildoan utzi ziola bizitza guztirako alde formaletan iruditeria tradizionalera jotzeko (elementu temati-koak, ordeak, gaurkoturik azaltzen zaizkigu protesta eta urduritasun existentzial batetik begiratuta bere azken poesi-sorkuntzan).

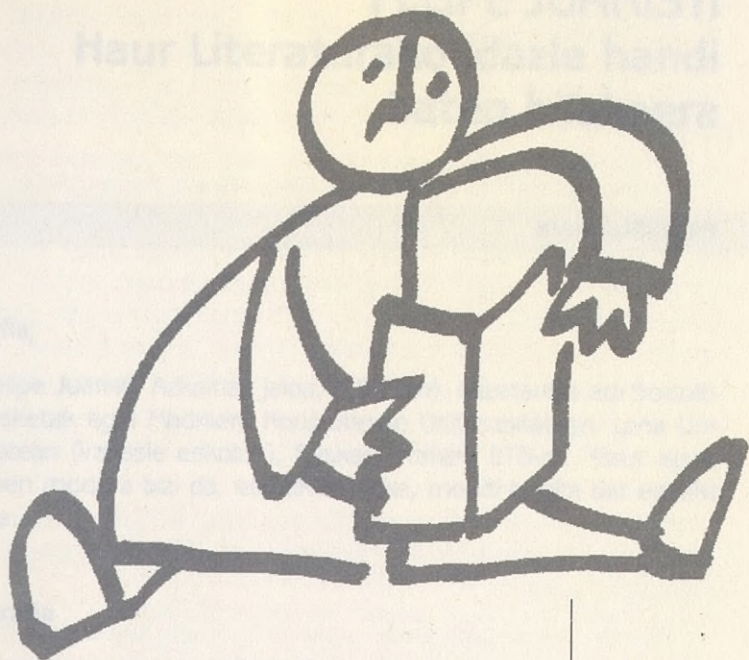
Poesia bat aipatzekotan, alderdi sentsualaren aldetik, esangu-ratsu Gladys izeneko emakume bati eskainiriko olerki berezia, non mugimendua, irudien sentsualitatea eta kerantza limuri eta zaluak nabarmentzen diren. "*Zurekin Gladixe, / dantzari nai nuke / ari ta ari, / besoak gerrira, / bira ta bira, / oñak jauzkari, / doñuz bilduta, / bihotz-taupada / alkar usnari, /besterik ez gura / ez eta ardura / irribarrari...*" (A Karpeta, 79 or.). Beste olerki laburrago batean, be-rriz, emakume bati idatzirikoa: "*Izterrak zabal / ile ostrail ugariz bizkarrean /sabela guri / ezpainak gorri / betartea izarrez argi*" (B Karpeta, 220 or.). Azken honetan aski nabarmen halako mintzo limuri aparta, poesi-joko irrazional batetik bestetan baino hurbilagoa.

Esanak esan, balets dezakegu Gazteluren poetikak ukan zuela euskal alorrean emaltzik aski, bereziki, poesia soziala eta existentzia-listaren esparruan. Beste askoren kasuan bezala, ez da, hala ere, erraza objektibotasun osoz bere sorkuntzara hurreratzea. Urteen po-derioan, bizitzaren muztioaz gure poeta erlatibismo batera etorri zen, giza-bizitzaren alde gatazkatsuenel halako estoikotasuna erantsiz –asko sufritu, eta Vatikano II. osteko teologiarekin dudamuden la-bean galda ere jasan ondoren–. Itxuraz, apaizgoari eta fedeari zego-kionez –esperientzia erlijiosoaren ildoan– hainbat jarrera kritiko hartu zuen. Gaztelu poeta ezerkor azaltzen zitzaigun, orobat, maiz, gure herriaren etorkizunari buruz. Bere auzi guztien gaindik, Gaztelu gure literaturako erreferentea dela esan dezakegu –gerra aurrean hasi eta eta bere ostean Ameriketara jarraitu, eta 60. eta 70. harmaketan oparo gure baratzean jardun zuen poetikaren esparruan, batez ere–.

HAUR ETA GAZTE
LITERATURA

HAUR ETA GAZTE
LITERATURA

FELIPE JUARISTI

Haur Literaturako idazle handi baten bilakaera

Iñaki ZUBELDIA

Biografia

Felipe Juaristi, Azkoitian jaioa, (1957an). Kazetaritza eta Soziologia ikasketak egin Madrilen, Konplutense Unibertsitatean. Lana Unibertsitatean (Irakasle eskolan), Euskadi Irratian, ETB-n... Gaur egun, jubilatuen modura bizi da, etxetik irteteke, mendi buelta bat egiteko ez bada.

Bibliografia

- *Denbora, nostalgia*, 1985, Poesia.
- *Hiriaren melankolia*, 1987, Poesia.
- *Intzentsua lurrean bezala*, 1988, Nobela.
- *Arinago duk haizea, Absalon*, 1990, Nobela.
- *Laino artean zelatari*, 1993, Poesia.
- *Tristuraren teoria*, 1993, Ipuina (*Lizardi Saria 1992*).
- *Ilargi lapurra*, 1994, Ipuin bilduma.
- *Galderen geografia*, 1997, Poesia (*Euskadi Saria 1998*).
- *Sagitario*, 1998, Ipuinak.
- *Laura eta itsasoa*, 1998, Nobela.
- *Eguzkiren etxea*, 1998, Ipuina.

- *Animalien inauteria*, 1999, Nobela (*Euskadi Saria 2000 Haur Literaturan*).
- *Aduna eta aduanak*, 2000, Ipuina.
- *Inazio Muniberen abenturak*, 2001, Ipuina.
- *Izar Euri*, 2001, Ipuina.
- *Printzesen eskola*, 2001, Ipuina.

Sarrera

Felipe Juaristiren izena entzutean askori poeta baten figura etortzen zaio burura. Duela hamarkada bat euskal irakurle bati galdetuz gero nor zen Felipe Juaristi, horixe erantzungo zizun, poeta bat. Eta ez nolana hiko poeta, "karrankarik egiten ez duen poesia" idazten duena Koldo Izagirreraren hitzetan eta "Intelligentziaren eta sentibera-tasunaren arteko oreka mantentzen duena" autore beraren iritzian. Argia astekariak, berriz, honako hau esaten digu Feliperi buruz: "Mailsulanek eduki ohi duten erritmoaren gozoa, apainduren egokia, esateko moduaren zehatza dute Felipe Juaristiren poemek, alegia klasi-kotasunaren ezaugarriak".

Gaur egun ere Felpepek poesiaz kutsatzen du guztia, ipuingintza, nobelagintza, kazetaritza, kromatismoz beteriko bere zutabe zoragarri horiek..., dena.

Hala ere, nire ustez idazle azkoitiarra azken hamarkada honetako aurkikuntzarik interesgarrienetakoa da Haur Literaturaren esparruan. Bere obra ugaria da eta ugariaz gain irakurlerik zorrotzena txunditzeko modukoa kalitateari dagokionean. Aide guztietatik kalitatez eta edertasunez hornitua dago Feliperen sorkuntza lana. Nik ez dut inon hainbeste metafora eder, indarrez beteriko eta egokirik ikusi testuan hain ederki txertaturik.

Bere obren artean malla gorena lortzen dutenak hauek dira nire ustez: "Ilargi lapurra", "Sagitario", "Laura eta itsasoa", "Animalien inauteria" eta "Printzesen eskola", argitaratu berria. Hauetan irakurle heldua txundituta geldituko da Feliperen imajinazioaren isuri opa-roaz, edertasun literarioen presentzia joriaz, testuak eztki iradokitzen dituen sentimendu, sentsazio, irudi aberatsez... Nire kezka da gaurko ikaslea gai izango ote den edertasun hau dena jasotzeko. Baina

egia esan jasotzeko gai ez bada ere, usnatzeko edo lauso artean edertasun horretaz jabetzeko gai izango den itxaropena dut. Amurizak zioen bera umea zenean aitak Xenpelar, Txirrita eta beste hainbat bertsoari bertsu ederrak kantatzen zizkiola eta osorik ulertzen ez bazituen ere, konturatzen zela bertso haietan edertasunaren altxorra gordetzen zela eta, denbora aurrera joan ahala, edertasun hartaz jabetzen joan zela. Gaurko umeek ere edertasun horren zantzua edo aztarna nabarituriko dute Feliperen testuetan eta denborarekin edertasun hori jasotzeko trebe bihurtuko dira, beren ezagutza mundua eta literatur esperientzia zabaltzen doazen neurrian.

Felipe bera eta bere obra hobeto ezagutzeko elkarrizketa sakon eta luze bat egitea izango dela onena iruditu zait eta hemen duzue elkarrizketa horren emaitza.

Entrebista

Entrebistatzalea: Iñaki Zubeldia

Iñaki Zubeldia: *Nolakoa izan zen Felipe Juaristiren haurtzaroa?*

Felipe Juaristi: Haurtzaro zoriontsua, inondik inora. Etxetik irten eta mendia aurre-aurrean, ezkutatzeko, jolasteko, amesteko, hori ere bai, gerlari ginela eta printzesak salbatzen genituela. Herri txiki bateko bizitza zen, baina uste denaren kontra, herri txiki batean gorabehera asko egoten da. Gurean beti zerbait gertatzen zen, onerako zein txarrerako. Ez ginen aspertzen, nahikoa genuen genuenarekin, eta gehiago nahi ez. Beti jolasean, beti abentura bila, beti galtzak puskatuta etxera. Zoriontsu ginen, sekula ez naiz orduan baino zoriontsuago izan, tamentez diot.

Iñaki Zubeldia: *Nola hurbildu zen Felipe Juaristi literatura mundura?*

Felipe Juaristi: Liburuek eraman ninduten literaturara, itsumutilak itsua eskutik bezala. Gure herrian bazen liburutegia eta ona, eta hara joaten nintzen irakurtzera. Denetik irakurtzen nuen eta batez ere poesia. Gogoratzen naizenez, Antonio Machado izan zen illuratuta utzi

ninduen lehen idazlea. Erdaraz irakurtzen genuen, garai hartan noski. Gure etxean aitak hiru liburu besterik ez zituen: Txirrita eta Basarriren bertsoak eta santuen biografia bat, denak euskaraz. Gure aita bertsolaria zen, Elosuko onena, berak zioenez.

Iñaki Zubeldia: *1980ko hamarkadan Felipe Juaristi hainbat aldizkari-tako saltsatan nahastuta ageri da: Txortan, Porrot eta Literatur Gazeta aldizkarietan hain zuzen. Horrek eraginik izan al zuen Feliperen traiektoria literarioan?*

Felipe Juaristi: Seguru asko. Literaturaren praktika aldizkarietan agiten da, eta horregatik sortu genituen hainbat.

Iñaki Zubeldia: *Zure lehen bi liburuak "Denbora, nostalgia" eta "Hiriaren melankolia" poesia generokoak izan ziren. Gaztetasunak bazuen zerikusirik genero hori aukeratzera koan ala poesia izan da zuretzat literaturara bidea ireki dizuna?*

Felipe Juaristi: Beti izan naiz poesiazale. Eta beti izan dut poesia-rekin maitasunezko harremana. Poesia nirekin eram-nan dut gainera. Ez da egun bateko kontua, egu-nerokoa baizik. Poetak bestelako begiez begiratzen dio munduari, eta begirada hori desberdina da, ez baltu ikusten aurrean duena, azpian dagoena baizik, edo eta izan behar lukeena. Zuhaitza zuhaitza da edozeinentzat, poeta batentzat izan ezik. Niretzat pertsonak dira. Min hartzen dut zuhaitz bat lurrean botata ikusitakoan.

Iñaki Zubeldia: *Hitz lauzko lehen bi liburuak idatzi zenituenean "Intzentsua lurrean bezala" eta "Arinago duk haiz-zea, Absalon" zer nolako harrera nabaritu zenuen zeuk irakurle goaren eta kritikaren aldetik? Harrera hotz samarra ez al zuten izan?*

Felipe Juaristi: Oso jende gutxik irakurri du "Intzentsua lurrean be-zala", edizioa ere halamoduzkoa izan zelako, segu-ruenik. Nik ere, orain, lotsaz begiratzen diot liburuari. Pasarte asko ditu ederrak, baina ez da nik

idatziko nukeena. Hala ere, kritika aldetik oso harre-
ra ona izan zuen. "Arinago duk haizea, Absalon",
bestelako liburua da. Oso egoera larrian nengoela
idatzl nuen, Asturiaseko Luarcán, eroetxe baten
atarian (baina hesiaz beste aldean) nengoela. Orain-
dik liburu garrantzitsutzat dut, ez niretzat bakarrik,
euskal literaturarentzat ere bai. Kritikariek gorai patu
zuten batzuek, baina isiltasuna izan zen liburua
jaso zuen saria. Ez dakit zergatik. Eta isiltasun
hitzak, gurean, hostasuna esan nahi du, etsaitasuna
esan nahi ez duenean. Ez da lehen aldia gertatzen
zaidana, eta ez da azkena izango. Liburuaren Ingu-
ruko isiltasunak, eta ondorioz zertan egin ote nuen
huts edo zertan asmatu ote nuen ez jakiteak, isiltasunaren
hotzak, galarazi dit beste nobela bat
idaztea, helduentzako nobela alegia, orain arte
behintzat.

Iñaki Zubeldia: *"Tristuraren teoria" liburuarekin eman zenuen saltoa haur literaturara. Eta a ze nolako saltoa Zarauzko Lizardi Saria irabazi zenuen. Zer sentitzen da honelako saltoa eman eta bete-betean asmatu duzula aitortzen dizutenean?*

Felipe Juaristi: Poetak, Rilkek zioenez, ume handiak omen. Beraz ez zitzaldan izugarri kosta umeen tokian jarri eta umeentzat idaztea. Gainera, umeek poesia oso ongi hartzen dute, nolabait, haur guztiak poeta baitira. Ikusi besterik ez nola gozaten duten haurrek hitz-korapilloekin.

Iñaki Zubeldia: *Horren ondoren "Ilargi lapurra" liburua dator, ederra, irudimenez betea eta animalien mundu fantastikoan sartzen dena. "Sagitario" liburuan ere zaldiak ageri dira, maisuki deskribatuta. Nondik datorkizu animalien munduaren ezagutza hain zehatza eta istorioak hain modu hunkigarrian lotzeko inspirazioa?*

Felipe Juaristi: Kaletarra naizen arren, aita baserritarra izan nuen, eta oraindik bada. Beti izan dira animaliak gurean,

ez etxean, baratzean baizik. Herri txikian bizitzeak hori dakar, askotan animaliak hobeto ezagutzen direla gizakiak baino. Guk txikitan ikasi genituen txori eta zuhaitz guztien izenak. Txori bat hegan ikusi eta bagenekien zer txori klase zen, hegabera ote ala arrano.

Iñaki Zubeldia: *1997an berriro zure poesia mundura itzuli zinen, haurren liburuetan ukitu poetikoa sekula baztertu ez baduzu ere. "Galderen geografia" liburu sakona, zehatza, neurtua idatzi zenuen. Nola lortzen da indarririk eta espresibitatearik galdu gabe estilo zehatz, justu, erderaz "conciso" deitzen den horretan idaztea?*

Felipe Juaristi: Denborak ekartzen du gauza guztien neurria, eta poesian denborak, poesian aritzeak, bere laguntza ematen du. Azken finean zer nolako harreman klasea nahi dugun hitzekin, hortxe dago koska. "Galderen geografia"n ahalik eta hitz gutxienekin ahalik eta gehien esatea nuen xede. Ez da erraza, noski. Hitz gutxiko poesia ia biluzik baitago, eta orduan errazago konturatzen gara beraren edertasunaz edo beraren zatartasunaz. Dena dela, orain idazten ari naizen poesiak arropa gehiago du. Erretorika gehiago, alegia.

Iñaki Zubeldia: *Felipe, esan egia: Sorpresa ez al zen izan "Euskadi saria 1988" irabaztea "Galderen geografia" liburuarekin? Ez liburuak kalitatearik ez duelako, merkatuan narratiba gailentzen delako baizik, eta poesia "ondo dago, baina sari bat emateko adina..." pentsatzen delako.*

Felipe Juaristi: Halako saria irabaztea sorpresa izaten da bai poesia liburu batekin bai narratiba liburuarekin ere. Nik ez nuen espero, ez nengoen, eta ez nago, sariak jasotzera ohituta. Halako saria poesia liburu bati ematea garrantzizkoa da bai poesiarentzat, bai sariarentzat berarentzat ere. Poesia Mari Errauskin bat balitz bezala hartzen da jeneralean, eta denok daki-

gu nola amaitzen den ipuin polit hori. Mari Errauskin da, eta ez haren ahizparen bat, printzearekin ezkontzen dena.

Iñaki Zubeldia: *Ondoren haur literaturan murgiltzen zara bete-betean? Zure alabek eragin handia izan al dute horretan?*

Felipe Juaristi: Alabarik izan ez banu, ez nukeen haur literaturarik idatziko. Batek ez daki zer den ipuin bat, etxean begi handiz neskak edo mutilak ipuin eske hasten diren arte. Eta ezin hutsik egin, haurrak dira gure kritikaririk zorrotzenak. Hala ere ez dago txantxa handirik. Asmatu behar, eta asmatzen ez bada, jai. Esan nahi dut denok dugula haurtzaroaren ideia bat, gehienetan gezurrezkoa dena, eta benetako haurrak izan arte ezin jakin haurtzaroa zer den. Dena dela, ipuin eder bat entzutean, haur baten begiak nola zabaltzen diren ikustea bezalako saririk ez da inon.

Iñaki Zubeldia: *Azken lau urte hauetan zure produkzioa handitu egin da haur literaturan eta kalitatea ere, lehendik ona bazen, orain gailurra jotzen ari da. Honen adibide dira besteak beste "Laura eta itsasoa", "Animalien inauteria", "Aduna eta aduanak", "Printzesen eskola"... Ez al zaizu agortzen sormena?*

Felipe Juaristi: Espero dut ez agortzea, lanik gabe geratuko nintzateke bestela.

Iñaki Zubeldia: *"Animalien inauteria" liburuarekin Haur Literaturako "Euskadi Saria 2000" lortu zenuen. Liburua zoragarria dela esan beharrik ere ez dago eta "Ilargi lapurra" liburuaren antz pixka bat ere badu. Liburu hartan oinarritu al zinen "Animalien inauteria" idazterakoan?*

Felipe Juaristi: "Ilargi lapurra" da "Animalien inauteria"ren oinarri. Espazioa bera da, basoa bietan; eta denbora, linea-lana. "Ilargi lapurra"tik "Animalien inauteria"ra bost urte igaro dira, eta bost urte horietan basoa erabat

aldatu. Horixe da funtsean esan nahi nuena. Basoan bost urte kalean baino luzeagoak egiten direla. Bata hiru ipuinez osaturiko liburua izatea, hortxe desberdintasuna.

Iñaki Zubeldia: *"Animalien inauteria" liburuaren kalitatea maila gorenekoa da, dudarik gabe. Nik, irakurri ahala, pentsatzen nuen: "Gaurko umeak kapaz ote dira hau dena ulertzeko?" Kalitateari hainbeste garrantzi ematen al diozu zeuk? Gaurko umeak kalitate hori "harrapatu" ezinik gelditzeak ez al dizu beldurrik ematen?*

Felipe Juaristi: Ez dugu gaurko publikoarentzat soilik idatzi behar, biharko publikoarentzat ere bai. Nik dudan esperientziatxoaren arabera, haurrek ez dute zailtasun berezirik izan testua bere horretan harrapatzeko (hiztegiak-eta badaudenez), ezta testuaz gozatzeko ere. Askotan iruditzen zait gehiegi ez ote ditugun zaintzen, diren baino tontoagotzat ez ote ditugun hartzen. Irakasle gehiegi dago haur literaturan, haien irizpideak segitzen dira gehienetan, eta irakasleak, pertsona zoragarriak dira gehienak, baina irizpide pedagogikoa dute eta ez literarioa.

Iñaki Zubeldia: *Lehenengo galderan haurtzaroaz galdetu dizut. Haurtzaro horrek eraginik izan al du zure traiektoria literarioan?*

Felipe Juaristi: Uste dut erantzun dudala.

Iñaki Zubeldia: *Argitaratu berri den zure liburua "Printzesen eskola" oso berezia da eta "naif" ukitu handi bat dauka nire ustez. Mondik nora bururatu zaizu horrelako ipuin berezia eta nola lortu duzu ukitu infantil hori estilo neurtu eta aldi berean aberats eta irudimentsu batean txertatzea?*

Felipe Juaristi: Pariseko etxean ume piloak zegoen nirekin, lau urte gazteenak eta hamailka zaharrenak. Umeek ezagutzen dituzte printzesak, modan daude eta. Umeekin joan ginen lady DI printzesa istripuz hil zen tokira,

jende asko joaten baita Arima izeneko zubira lore sortak opari. Oso polita iruditu zitzaidan, lady Diren bizitzan dena ipuina izan baitzen, eta bukaera ere ipuin tankerakoa. Umeel esker atera da Ipuina atera den moduan. Gauero pasarte bat kontatzen nien, eta denek ulertzeko moduan kontatu nahi, eta horregatik estilo hori, ukitu infantil hori

Iñaki Zubeldia: *Zure ibilbide literarioaz xehetasun ugari eman diguzu eta azal ezazu orain nola ikusten duzun Euskal Herriko haur eta gazte literatura.*

Felipe Juaristi: Liburu on asko ateratzen da urtero. Eta badira idazle batzuk ere hortik bizi direnak. Ez dago galzki.

Iñaki Zubeldia: *Akatsik aipatzekotan, zein akats ikusiko zenuke gure haur eta gazte literaturan?*

Felipe Juaristi: Gure mitoetara gehiegi ez ote dugun jotzen. Esan nahi dut, Barandiaranek utzi zizkigun Ipuinak hain ederrak direnez, zergatik eta zertarako hartu halek, hobetzeko ez bada?

Iñaki Zubeldia: *Bete beharko genukeen hutsunerik ikusten duzu alor honetan?*

Felipe Juaristi: Egiten ari den literatura da gurea. Gazte literaturan arazo gehiago ikusten dut. Ni ez naiz egokiena horretarako, eta behar bada esango dudanak ez du horregatik zentzu handirik, baina literatura urbanoa behar dugu gazteentzat, gure hiritartasunari lotuago dagokeen literatura. Beste tokitan egiten denaren antzekoa. Azken finean, gero eta antza handiagoa dute umeek toki guztietan, hemen eta Parisen eta Londonen.

Iñaki Zubeldia: *Nola ikusten duzu kritika literarioa gure herri korapilotsu honetan?*

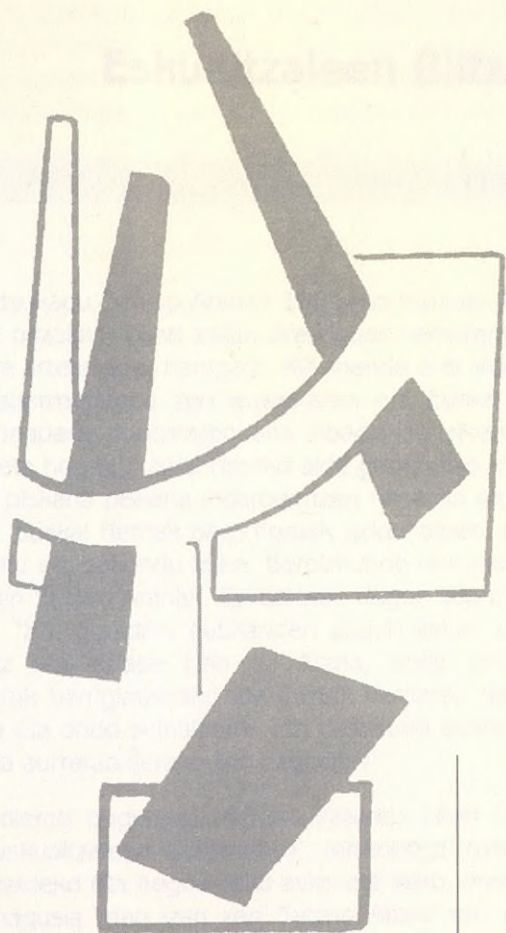
Felipe Juaristi: Kritikalik ez dagoela esaten da, eta ez da egia. Badago kritika, egunkarietan-eta agertuko ez dena, baina egunkarietan agertuta baino eragin handiagoa duena. Ahoz ahozkoa da, lagun artekoa, eta ez

dago beti garbi irizpide literarioek bultzatzen ote duten ala bestelakoek. Badakizu, gure herri honetan dena nahasten da politikarekin, baita literatura ere. Gero eta gutxiago, zorionez. Ikasi dugu horretan ere.

Iñaki Zubeldia: *Besterik erantsi nahi duzu?*

Felipe Juaristi: Oraintxe berotzen hasi eta amaitu behar?

ADABAKIAK

Eskualtzaleen Biltzarrak

Gillermo ETXEBERRIA

Eskuetan daukagu Sabino Aranak 1901eko irailaren 16an Hendaiaren egindako hitzaldia. Garai zailak ziren gure herriarentzat, nahiz hori ez den gure artean ezer harrigarri. XIX.mende erdi aldetik aurrera gero eta nabarmenagoa zen euskararen eta Euskal Herriaren susperraldia. Bonaparte printzearen lana, Abadia jaunak antolatutako "Lore Jokoak" eta honek Euskal Herriko alde geografiko osoan izandako eraginak, piskana piskana indarberritzen hasitako eragin baten seinaleak ziren. Euskal Herriak bere Foruak galdu zituen, eta honek herrimina handitu eta sakondu zuen. Berpizkunde horretan garrantzi berezia izan zuen Sabino Aranak. Eskuartearen dugun liburuskak diotenaren arabera, "XX. gizaldiko euskararen zuzperraldian eta berpizkundean ardatz eta zutabe izan da Arana, ondo erroturik utzi baitzuen euskarak herrigintzarako eta Euskal Herriaren nortasunean duen garrantzia eta ondo seinalaturik utzi baitzuten euskararen biziraupenerako eta aurrerabiderako ildo nagusiak".

Haseran adierazi dugunez, 1901ko irailaren 16an ospatu zen lehenengo *Eskualtzaleen Biltzarraren* lehenengo bilera. Bertan bildu ziren iparraldeko eta hegoaldeko asko eta asko, euskara izanik denek kezka nagusia. Han izan zen Sabino Arana ere eta bertan "finkatu zituen euskararen biziraupenerako bi zubate nagusiak: *euskara edozein arlotarako gai egin eta edozein lanbide eta eginkizunetarako beharrezko bihurtu*". EAJ-PNV-k argitaratu emandako liburuxkoan esaten zaigu hurrengo urtean sortu zen zatiketaren errua "Aranari egotzi zaio"la, Villasanteren iritzian. "Baina biltzar hartan zerikusi gutxi izan zuen Sabino Aranak. Bilboko Larrinaga kartzelan baltzegoen giltzapean".

Dena den, gure ildoari jarraituz, bereiz ditzagun Aranaren hitzaldiko parrafo nagusienak, bere iritzia ahalik eta ondoen islatuz.

"...Euskera indardu dadin eta bizirik iraun dezan ezinbestekoak ditugu alde berean gauza bi: euskera nahitaez erabili beharreko tresna izan dadila bere lurraldeko jendearen eguneroko bizimoduan, gizarte handietan nahiz lagunarte txikietan, eta bestetik, euskara gai izan dadila eguneroko bizimoduan erabilia izateko.

Lehenengo baldintza betetzen ez bada, euskera literatura-hizkuntza izan liteke bal, aberatsentzat atsegingarria, hizkuntzalari, historialari eta antropologoentzat ikergai bikaina; baina sekula ere ez da izango herriaren hizkuntza bizia. Bigarren baldintzari jaramonik egin ez, eta euskerak aldi batez arrantzale, baserritar eta artzainen hizkuntza izaten segituko du euskotarren lurraldeko leku batzuetan; baina latindar hizkuntzek estutu egingo dute alde guztietatik eta ez du bestetarako balio izango arrantzale, artzain eta baserritarren kontuez hitz egiteko baino, azkar egingo du atzera mendietako babeslekurik ezkutueneraino, eta azkenean galdu egingo da, luza gabe, seguruenik.

Kasu bietan ere euskera ez litzateke gehiago izango hizkuntza bizia; euskera hil egingo litzateke.

Baina euskera arazo handi zein txikietan nahitaez erabili beharrezko hizkuntza bihurtzen badugu geure gizarteko jardueretan, nola espainiera beharrezkoa den Espainian bizi izateko eta frantsesa Frantzia bizi izateko, eta aldi berean gai egiten badugu biziaraziko duten beharrian horiek asetzeko; geografia eta historia, soziologia edo politika, moralak edo zuzenbidea, filosofia eta arte ederrak, industria eta merkataritza, ekonomia eta ogasuna, eta beste hainbat arlo euskeraz jorratu ahal izateko ahoz zein idatziz; azken batean, euskeraz gogoia landu, bizimodua atera eta gizartean aurrera egin ahal izateko; orduan, ziur egon zaitezte euskera sendo eta osasuntsu biziko dela, menperatzailearen esku hartze eta nepotismo guztiak gorabehera.

Euskera gaurko gizartearen beharrianetara moldaturik eta bizitza modernorako ezinbesteko hizkuntza bihurturik daukagunean, orduan euskal testuak idatzi ahal izango dira eta ikastolak sortu ahal izango dira umeek denetariko gauzak geure hizkuntzan ikas ditzaten. Gainera, ikastolen sorkuntzak ondorio gisa ekarriko du testuen argitalpena".

Aranak uste du euskararen bizia "euskotarren esku dago"ela. "Hiltzen bada, errua geure buruari bota behar diogu".

"Euskal Herriko agintariel eta aberatsel dagokie bertako hizkuntza-
ren erabilera beharrezko bihurtzea. Prozedura, berriz, erraz as-
matzen da; lehenengo eta behin, euren bulego, lantegi eta
lanpostuetan langileak hartzeko orduan, euskera dakitenak ho-
bestea, lehenbiziko aldian, eta euskera jakitea ezinbesteko bal-
dintza gisa jartzea, geroxeago. Hasieran oztopo izugarriak aurki-
tuko dituzte eta jasan beharko dituzten kalte ekonomikoak ere ez
dira huskeria izango; baina xede gorenak betetzeko bidean beti
aurkitzen dira oztopo latzak. Aberriarenganako maitasuna, maita-
sun guztiak legez, bihotz zabaltasun eta eroapenaren bidez era-
kusten da, eta gurea bezalako aberri zorigaitzoko batean abertza-
letasuna herioen bertutea da, neke eta palramen asko berekin
dakartzana".

"...aurrekoa baino premiazkoagoa: nazio kultuetan hizkuntzari
eskaten zaien erabilera sorta ugari eta konplexua guri
eskaintzeko gauza bihurtu behar dugu euskera; eta uste dut
denok asmo horrexekin etorri garela Biltzar honetara, jaunak, eta
biltzar honen atzetik beste batzuk etorriko ahal dira".

"Baina gure eginbehar eder hori betetzera goazela, nahitaez aitortu
behar dugu, euskeraren gizarte-pizkundera lortzen salatzen
egin behar dugun lehen urratsa, argi eta garbi, ortografia arauen
baterakuntza besterik ez da, eta horrexetarako deitu gaituzte
hona, erabaki txalogarri bat betez".

" Baina kontuan eduki behar dugu zer egin behar dugun helburu
horretara iristeko.- 1. Gaia zehatz-mehatz aztertu, onartuko du-
gun sistema grafikoa ahalik eta egokiiena izan dadin; eta 2. ahalik
eta jende gehienek aldez aurretik onartutako ortografia sistema
ezarri behar dugu; horrela, den-denok ez, baina gehienok
behintzat, aurretiaz hitz emango dugu sistema hori besterik ez
dugula erabiliko aurrerantzea".

Dudarik ez, gaur egun euskararen arloan etengabe sortu eta
sortzen zaizkigun eztabaldatan, gaurkotasun osoa dutela hemengo
baleztapenak. Batzuentzat argiak, besteentzat zalantzagarriak, baina
beti ere abiapuntu bikain dirudite aurretik jarritakoak.

Euskaltzaindiaren Nazioarteko XV. Biltzarra

Gillermo ETXEBERRIA

Euskaltzaindiak ospatu berri du XV. Biltzarra Bilbon eta Baionan. Aurtengo honetan hiru idazle eta ikerlari handi omendu ditu: Resurrección Mª Azkue (1864-1951) eta Julio Urkixo RIEV aldizkariaren sortzailea (1871-1950) beren heriotzaren 50. mendeurrenean, eta Piarres Lafitte (1901-1985), bere jaiotzako mendeurrenean.

Euskalgintza XXI. mendeari buruz izenpean "euskararen historia, lexikografia, hizkuntza ereduak (estandarraren eta aldaeren arteko erlazioa), gramatika eta literatura azterketak" bildu nahi izan ziren.

XV. Biltzarrak bi egoltz izan zituen, bata Bilboko *Euskalduna* jauregia, irailaren 17tik 19ra, eta Baionako Fakultatea 20 eta 21ean. Irailaren 22an, berriz, Lafitteri omenaldia eskaini zitzaion Uztaritzen.

Hiru arlo landu ziren bereziki Bilboko jardunaldietan. Lehenengo egunean *hizkuntza ereduak* (estandarraren eta aldaeren arteko erlazioak, normalkuntzarako bideak, ahozkoaren gogoetak, ipuin kontarlaritzaren eredu berriak, interneteko euskarazko testuen izaera, hitz elkartuak..., euskalkiak, batua eta euskalkiak... Bigarrenean, *hiztegi-gintza* izan zen landutako gaia, corpusaren plangintzaz eta euskararen normalkuntzaz, osasun arloko testuaz, XXI. mendeko hiztegi batuaz, hiztegi elebidunaz, Nafarroako hizkeren leloaz... Hirugarren egunean, Bilboko azkenekoan, *hizkuntzaren historia* aztertu zen, aintzin euskararen nondik norakoak, euskararen barne historia, pertsona izen historikoak, Burgosko toponimoa, Azkue eta euskal hizkuntzaren duintasuna, euskara eta erromantzeen artean izan di-

ren harremanak... Egunero goizetik batik bat hitzaldiak eta txostenak eta, arratsaldez, hitzaldiak, txostenak eta mahai inguruak: *Gaurko hiztegi gintzaren premiak eta arazoak* bata, eta *Lekukoko euskarak eta euskara batua*: berriz, bestea.

Ostegunean eta ostiralean Baionan elkartu ziren biltzarkideak gramatika eta literatura lantzerantz, hau da, Lafittek berak hainbeste eta hainbeste landutako gaiak. Ostegunean, Gramatika arloan, Lafitteren ekarpena, determinatzailearen inguruan, aditza, zenbait atzizki, zenbait aditzondo, prozesu fonologiko... eta, ostiralean, zenbait atzizki, joskera, erretorika, perpaus eta gainerako gai ugari eta interesgarri aztertu zen. Literatur aldetik, ostera, ostegunean iparraldeko zenbait autoreren inguruan, haien eraginaz, lanaz, Etxepare, Axular, J. Etcheberri, Oihenarte...; ostiralean, pastoralaz eta gai bereko antzerkiez mendebaldeko literaturan, emakumezkoen euskal literaturaz, Lore Jokoez, XIX. mendeko koblakariez, Bilintx...; Labunbatean Lafitteri buruz, haren lanaz.... idazle honi eskainitako eguna izan zen. Azkenik, Ustaritzen omenaldi berezi bat egin zitzaion, honekin emanaz amaituzat Nazioarteko XV. Biltzar hau.

Jendearen presentziaz pozik dago Euskaltzaindia, batik bat Bilbon jende asko eta asko, haien artean gazte asko eta asko bildu zen. Iparraldean ere, nahiz kopuru urriagoa izan, pozik egoteko hainbat jende elkartu da Euskaltzaindikoek esan digutenez.

Bestalde, begiratu besterik ez dago euskal gramatika eta literatura arloa, gaur egun espezialista asko eta jakitunez ondo hornitua dagoela. Gerora begira, ezin gintezke kexa gai hauek sorrarazten duten eraginez eta irakasleen kategoriaz.

Martin Ugalderi buruzko jardunaldiak (azaroa-5-9)

Gillermo ETXEBERRIA

Azken urteotan, sarri omendu izan da Martin Ugalde. Eta, dudarik ez, arrazol asko eta asko dagoela horretarako.

Martin Ugalde(1921) andoaindarra, pertsona kulta, euskaltzalea, idazlea, arlo askoren jorrazalea, garai historiko bateko euskal idazlerik finenetakoa eta jakintsuenetakoa izan dugu.

26 urte zituela Venezuelara joan zen eta han iragan zituen hurrengo 25 urteak. Urte oparoak euskal idazleak eskaini zituenak.

Azaroaren Setik 9ra berari buruz antolatutako jardunaldien izenak laburbiltzen du bere lldoa: *Martin Ugaldek bere herria helburu*. "Konpromisioa eta pasioa", semearen hitzetan: "konpromisioa bere herriarekin". "Basamortu bat zen leku batean, landareak lortzeko haziak banatzen eta lantzen".

Gai asko eta asko dira Martin Ugaldek bere idazle ibilbidean jorratu dituenak. Hirutan laburtu zituen bere semeak: "politikan hartu zituenak lehenik, historia eta literaturan hartuak gero, eta gutzia herriari buruzko egitasmo baten pean" jarri izana.

Hitzaldiok bost egunetan zehar garatu ziren: lehen egunean, Bernardo Atxaga, Ugalde euskal literaturan kokatuz. Bigarrean, Caracasen bizi den Kepa Derteano jaunaren mintzaldia, Ugalderen lana eta euskal erbesteratu gisa bizitakoari buruz. Arratsaldean, Joan Mari Torrealdai, idazle eta Egunkariako administrazio kontselluko lehendakariak "intelektualen gutunei buruz" mintzatu zuen.

Sariak. zorionak irabazleoi

Gillermo ETXEBERRIA

Urriaren erdi aldera, ugari samar izan ziren euskal arloan sari banaketa. Sariaketa horien artean nabarmenenak Euskadi Saria eta Irungo saria izan ziren.

Euskadi sariari gagozkilolarik, lehenengoa prentsan agertu zena itzulepenari emandakoa izan zen. Irabazlea Josu Zabaleta, *Rosetta* taldekoa. Zorionak Josu.

Josuren historia luzea da itzulpen munduan. Hordagoren fundazioetik, 1977an, *Tximista Sailaren* ardura bere gain hartu zuen. Ondoren, Martuteneko Itzultzaile Eskolako irakasle, eta gerora...

Narratiba arloan Ramon Salzarbitoriaren *Gorde nazazu lurpean* kontakizun bildumak irabazi zuen Euskadi Saria. Guztira 91 lan azertu zituzten epaimahalkoek: Arantxa Urretabizkaia, Jose Austin Arrieta, Laura Uruburu, Gorka Aulestia, Ur Apalategi eta Francisca Pulgarrek osatua zegoen epaimahala. Arantxa Urretabizkaia laburtu zuen epaimahaiaren iritzia: "Goi mallako literatura emaitza lortu du. Bost narrazioak lotzen dituen hari tematikoa sotila izaki, batasun sentsazioa nagusitzen da galen ezberdintasunaren gainetik. Liburu kultua da, historia eta zientzia ongi uztartzen dituen".

Aurretik beste sari eta alpamenak hartutako liburuak da hauxe: *Kritika saria*, Beterrikoa eta orain, *Euskadi Saria*.

Ereinek argitara emandako *Gorde nazazu lurpean* liburuak, bost narrazio biltzen ditu, desberdinak baina funtsean hari gidari bakarra dutenaren sentsazioa egiten duena. Denetan gorpu bat ateratzen dute lurpetik eta horren aitzakian, Salzarbitoriak bere ohiko gaiak garatzen ditu, gerra, Euskal Herriko egoera, bikote harremanak...

Autoreak berak ere sorpresa hartu omen du sariaren berri eman diotenean: "Sorpresa hartu dut, liburu hau gaizki ulertuko zuten beldur nintzen, pentsatzen nuen itxia zela, Ironikoa, eta badirudi jendeak ondo hartu duela", esan zuen.

Bestalde, Haur eta gazteen literaturan, *Euskadi Saria* Tolosako idazle Karlos Linazasorontzat izan da *Bota gorriak* liburuari esker. Epai-mahaikoak Felipe Juaristi, Arantza Baltategi, Xabier Kaltzakorta, Jon Suarez, Nerea Arregi eta Francisca Pulgar izan dira. Juaristik egin zuen bozeramaile lana eta haren meritua azpimarratu zuen "malla handiko beste lan eder batzuen artean". Azken momentura arte Joserra Garziaren *Tunelan bestaldean* eta Aingeru Epaltzaren *Baloi-ka* egon ziren lehian.

Karlos Linazasoro, pozik egoteaz gain hrrituta zegoen saritutako liburu honek aurretik izan zuen oihartzun eskasaz: "..honek izan duen oihartzun eskasak ni neu ere harritu nau, besterik ez bada ere euskaraz ez ezik gaztelaniaz, katalanez eta galegoz ere argitaratu delako, eta hori ez delako gurean sarri gertatzen".

EGAN aldizkariari dagokiona, zoriontzea da eta segi dezazuela adorez euskal literaturaren onerako.

Rikardo Arregi kazetaritza saria 2001

Nekane GOIKOETXEA

XIII. edizioa izan du aurten Rikardo Arregi Kazetaritza Sariak. Herriko seme Rikardo Arregik jorratu zuen alderdietako bat, kazetaritza, aukeratu zuen Andoaingo Udalak haren itzala iraunarazteko eta bere ekarri jarraipena emateko. Hogeita sei urterekin zendu zen andoaindarra; ordurako, halere, lan mardula egina zuen eta kultur-gintzako hainbat arlotan berritzaile izateak ekarri du bere izena Euskal Herrian aintzat hartzea eta oraindik ere daukan erreferentzialtasuna gordetzea. Sarritan gertatzen da, ordea, miresmen argitan gordetzea oroimena balna gaurkotasanik gabeko edukirik gabea bihurtzea. Esan nahi dena da, hautsez betetako zerbait bihur dakigukeela izena, atzean zuen pertsona eta garaia ahaztuta. Horregatik guztiagatik deitzen du Rikardo Arregi Kazetaritza Saria Andoaingo Udalak.

Sari Nagusia, 1.000.000 pezetaz, diplomaz eta Xabier Laka eskultorearen oroit-ikurraz hornitutakoa, Arantxa Urretabizkaia Idazleak Zabalik astekarian 2000ko maiatzetik 2001eko maiatzera bitartean argitaratutako elkarrizketengatik jaso du.

Esan bezala, elkarrizketak dira saritutako lanak: egitura aldetik orjinalak, elkar osatzen duten atalez osatuak eta ordena harrigarrian jarriak. Lehendabizi elkarrizketatua gordinik azaltzen da bere hitzen bitartez, eta bukaeran egiten da haren aurkezpena, bere bizitzako une gogoangarrien bitartez, nola autoargazki, hurbileko norbaiten iritzi eta kazetariaren deskribapena erantsiz.

Elkarrizketatua den pertsonaia eta pertsona uztartzen dira. Elkarrizketetan denontzat ezaguna den pertsonalarenganako eta ezeza-

guna den pertsonarenganako hurbilketa egiten da. Kazetariak lekukotza ematen digu.

Idela zein hitzen joskera ederra da, balio literario handiko lana da.

Kontalari biren elkarlana aurkezten zaigu Irakurleoi, biak ere sakontasun handiz hitz egiten dutenak. Ahozkotasuna nabarmenduta geratzen da idatzizko produktuan. Halere, elkarrizketatuen hitzel kazetariaren estiloa eransten die egileak, hitz justuen bitartez produktu osoa eskainiz.

Kazetari berrien atalean, 400.000 pezetaz, diplomaz eta Xabier Laka eskultorearen oroit-ikurrak hornitutakoan, Ander Izagirre dugu sariduna eta saritutako lanak, berriz, Zabalik astekarian Pangea espedizioaren jarraipena egiteko 2000ko iralletik 2001eko maiatzera bitartean argitaratutako kronikak.

Anderrek, genero nahasketaren bitartez, kazetaritza literaturara hurbilduz, bidaia-kazetaritza landu du lanean. Aspaldian prentsan erabili ez den moduko lan maratonianoa dugu saritua, eginean egindako produktua, esplorazio bidaia.

Idaztearen abentura beste abentura baten barruan kokatuz, egileak ondo orekatzen du subjektibotasuna, bidaideak egiten duen irakurketa, eta objektibotasuna, aurkitu denaren deskribapena. Literaturaren edertasun poetikoa eta kazetaritzaren egitate edo factum-a lotzen ditu.

Arina da estiloa, gustagarria, informazioaren aukeraketa egokia azpimarratu beharko litzateke. Kontakizuna oso ongi bideratzen du, tentsioa mantentzen badaki eta, beraz, jarraltzeko gogoa pizten dio irakurleari, harrapatu egiten du. Mundu zabala euskaltzale gazte baten ikuspegitik ikusia, joandako lekuan bertako euskaldunak bilatzen eta beren bizimodua kontatzen saiatu da. Era berean, aurreko kroniketan jasotako ideiekin lotura egiten du, eta horren bitartez irakurleari keinu egiten dio.

Kontinenteen sakontasunera egindako bidaiak, Pangea espedizioak, bi zentzutako sakontasuna bilatzen du, fisikoa batetik, kulturala bestetik. Proiektu globala da, ez da egitasmo zientifikoa bakarrik, humanoa ere bada. Eta hori guztia, kazetaritza-produktu bezala islatzen da.

Bestalde, aurtengo edizioan Ohorezko Alpamena egin zailo Xipri

Arbelbide apaiz eta kazetari baxe-nafartarrari. Bere ibilbidea kontuan harturik, artikulu nahiz zutabe zein irratigile honi urrezko paparrikurra jarri zaio.

Bukatzeko, epaimahaiak "Euskal Herria lau haizeetara" saloa egiten ari zirela zendutako kazetariak omendu nahi izan zituen. Era berean, honen bitartez, sari honetatik kanpo geratu ohi den alderdia aipatu da. Izan ere, irudia, bere alderdi guztietan, zaila gertatzen da hitzarekin uztartzen sari honetan eta epaimahaiak jabetzen da horren gabeziak. Horregatik, irudiaren alderdiari kazetaritza sari honetan lekua eskaini nahi izan zaio.

Bitoriano Gandiagaren oroitzapenez

Juan SAN MARTIN

Euskaltzaleon artean oso olerkari ospetsua eta gogoangarria izan dugu Bitoriano Gandiaga frantziskotarra. Zeren, bere emaitza ez da izan edonolakoa.

Denbora galdu alde (1985) liburuaren hitzaurreko gogoetaren hasieran zioenez: "Behin batean bazen gizon bat, bat noiz den gizon ere ez zekiena". Eta denbora galdu alde aritu zen gizon graduatan goraka igo zenean. Zeren orduan hasi baitzen lanak, egin beharrak, arazoak betiko menpetasunean zerabiltzan eta hezkuntza bihurri hori uzteaz zintzotasunaren axola baztertuz denbora galdu alde aritzearen. Baliorik gabeko gauzak egiteari eman baizion. Ipuinaren hasieran hala dirudi, baina hau ez da ipuina. Edo, bizitza bera ez ote da ipuina? Dena dela, abereen erresuman gizona denez ezertarako balio ez duen gauzak egiten dituen bakarra, zilegi zaio eraldia ere, gauzen balioa bera neurtzeko adina ez denez gero. Baina, era berean, horrek berorrek ez ote du gizonagotzen? Hori oraindik nabarmentzen da barne-muinetatik azalpeko mintzetako epidermiseraren arte berezko sentiberatasuna dakartenen artean. Hala baita izakia.

Behin, Bitoriano Gandiaga eta blok, ustegaberik, mendian elkar ezagutu genuen, hura Arozitik gora Arantzazu aldera, eta ni Zarala eta Artia-Ganbo aldetik behera.

Bere *Denbora galdu alde* liburuari *Egan* aldizkarian 1986. urteko 1-2. zenbakiaren 169-172 orrialdeetan egin nion erreseina hartan nioen bezala, morral handiz eta bortzegi zaharrez ibiltzen nintzen eta bera habitoz eta sandaliaz oso arin. Bakoitzak berekiko ametsak

generamatzan pauso lasterrez trink eginaz, nor nor zen jakiteke. Agurtu ez ezik elkarrizketak izaten genituen. Euskaltzaletasun hitzaspertua erabili ondoren norbere bidetik jarraituko genuen. Inoiz galdetzen nion nire buruari: "Nongoa ote fraide beltzaran hau?". Agian, Asiskoaren ametsak zeramatzan buruan. Baina uste horren arabera, fraideak berak zer pentsa zezakeen ni bezalako hiritar naturazaleaz? Tartarinen itzala ez ote zuen nabari? Izan ere, mundu honetan, ba-koitza bere zoroak darabil.

Beste batean elkartu ginenean ausartu nintzen nongoa zen galdetzer, eta Bizkaiko Mendata herrixkakoa esan zidan. Herrixka hori ezagutzen nuela agertu nionean, bere erantzuna izan zen: "Baina, izatez, herrigunetik urritian Orbelaun deritzan baserrikoa". Hura izan zen nire ustekabea, Orbelaungoa? Hala delarik, zu izango zera Alta Bitoriano Gandiaga. A. Felix Bilbaoren *Ipuin-barreka* (1959) liburuan datorren "Orbelaungo azeria"ren ipuina kontatu zeniona: "Ba, bai". Alajaina! Ba, ni, zure olerkien Irakurleatariko bat nauzu *Elorri* (1962) argitaratu zenuenetik. Era horretara, geroztik adiskide handiagoak egin ginen.

Aipatu dudan *Denbora galdu alde* bere liburu horretako olerki batean zioenez:

ibiliz ihardun, joan etorri,
egon, entzun, irakurri;
bertsoen truke lor zenezake
bizitzeko lain hazkurri;
baina hain zaitut kikillimalo,
izukor eta mudurri,
irrits mingarriz gogo duzuna
berbera zaizu izurri.

Hara hor bertsoak autobiografia gisa erako aitorkizunean.

Baina, holako poeta honek hamalaudunik (sonetorik) ez zuen maite. Horregatik zioen: "Nik ez dakit zergatik / ziur-ziur, baina /soneto edo hamalaukorik / ezin dut idatzi...". Tekniketatik aske ibiltzea nahiago zuen eta etzuen arrazoi faltarik. On egin baitzion, zeren sare horietara erori balitz sorketarako antzu geratzeko arriskua baitzuen.

Alperrik esango zuen liburu horren 49. orrialdean: "Alferra izan naizen kezkarik ez dut, baina bai alferrik aritu izan naizen damurik".

Irakurleok ez dugu sinetsiko alferrik ibili zenik; ez horixel Beste gauza bat da olerkaria inoiz itoazten duena:

Noizbaltzuetan kaltegarri erizten diot
 nolabait lortu dugun
 edo nolabait egotzi diguten
 izen onari.
 Izen horri eustera behartzen gaitu jendeak
 batere errukirik gabe,
 izen horri eutsi diezalogula
 hil ala bizi.

Bere barneko kezak eta gogoetak holako freskuraz agertzen zizkigun orrialderik orrialde. Gure ustez, Iraun zezala horrelaxe denbora galdu alde. Denbora galtze horretatik euskal literaturak ez baltzuen galerarik, bai ordea irabazkizunik, eta horren arabera izango zuen euskaldungoak gogotsu irakurtzeko aukera bikainik.

Liburu horretan egileak inoiz besterik uste badu ere, ez dago une antzurik. Badakigu lan gehiago eskatzea ez dela bidezko eta hoberik burutzea ez dela gauza erraza.

Idazten jartzeko
 astirik ez, eta orduanago
 idazteko astia dut opa.
 Idazteko astirik bai, eta orduan
 astirik ez dudan hartako
 idazteko gogoa dut falta.

Hori ez da B. Gandiaga idazleari bakarrik gertatzen zitzalona, hori idazlerik gehientsuenen gaitz tamalgarria da.

Bakoitzak bere barnean aurkitu behar du biziaren grazia eta Gandiagak barnetiko gogoz hala aitortu zigun: "Apaizgoak izpiritu-esperientzia gozo eta izugarrietara eraman nau eta zor diot erlijio-bizitza buruzko ikuspen ederrik, erlijiozko misterioak ekuztatzeke graziarik". Lasaitasun hori edonorrentzat enbidigarri da. Gure lasterketazko bizitzatik lehia horiek nabari ditut. Baita behin Gandiagari agertu ere.

— Neu ere gustora biziko nintzake Arantzazun, Alta Kandidoren ondoan, liburuak atontzen.

Berak hitzetik hortzera ihardetsi zidan:

- Ba, etorri.
- Eta, emaztea ta semeak, zer ?
- Sindikako ostatuan.

Hitzetik hortzerako umorean, holakoa baitzen gure Gandiaga. Baina, tontotasuna? Ba, 95. orrialdeko olerkian zioena, inondik ere ez. Tonto jaloa zela uste bazuen ere, ez zuen tontotasunaren ilerik. Hutsaren hurrengo diren harroputz listopasauek bakarrik uste izango dute holako olerkaria tontoa zela.

Denbora galtze alde, edo barrena lasaitze alde, burutu zituen liburuak ez dira txantxetakoak. Hizkuntzaren erabileran bertan zuen gizontasunezko nortasuna, gogoetaren eremuetan naro aritu baitzen gure glzon hau. Liburuen barna bere ikuspegi jakingarriak iduritzen zaizkigu, bere buruaz ziharduenean batipat. Horregatik, 99. orrialdean eskaintzen zituen bertsoak antologikoak izan daitezke. Horregatik, olerkiaren arloan arduratu diren euskal idazleen aldetik gorespelik ez zitzaion falta izan.

Euskaltzaletasunean ordea, beti zuhur eta tinko. Liburu horren 113. orrialdean dakartzan bertsoak abertzale direla esaten dutenen politikari kastarentzat onak dira. Naiz ezker edo naiz eskubi. Horretaz jabetuko ote dira ? Jabetzeko gauza ez badira, 114-115. orrialdeetan eskatzen duen aske nahi hori ez litzalguke aski.

1986ko urte hartan beste liburu bat argitaratu zuen, *Gabon dut anuntzio* izenburuz. Zeini egin nion beste erreseina bat *Egan* aldizkariaren 1989ko zenbakiaren 237-238. orrialdeetan. Era hontara azalduz:

Liburu hau baino lehen, egilearen haurtzaroan, Gabonak ospatzen ziren Orbelaunen eta betirako itsatsirik gelditu zitzaizkion sutondoko irudiak. Irudi emankorrak usuario zaharretatik esperantzaren berrikuntzara begira zioen:

Tradizioak, ohiturak,
zeinuak eta fedea,
dena genuen batera bizi,
hori zen gure legea.

Hotza kanpoan eta
su ederra barruan,
han dakusat Orbelaun

baso-sailen erdian
sutondo bete pozez.

Pozik anitz ekartzen digute eguberriz jasotzen ditugun erregalutxoak, baina 1986an jaso ditudanetan pozgarriena izan zitzaizdan B. Gandiaga adiskideak eskuizkribuzko eskaintzaz bidali zidan *Gabon dut anuntzio* deritzan liburua izan zen. Txukun aurkeztua. Musika: Pello Zabalak ondua; Irudiak: Xabier Egañak pizkarri prestatuak; eta maketa: X. Egaña berak J. A. Adurizen laguntzaz egokitua.

Gizarte tradizioa ez ezik, gure literaturarako ere jarraltzen du liburu honen gaiak. Bukaeran ikus dezakegunez, duela ehun urte Beovide-ko Aita Fr. Crispinek *Asis-co loria* (1885) zeritzan hartan ere erabilla.

Gai honen hasiera, Detxepareren alpamena eta herri literatura alde batera utzirik, Ziburuko Joanes Etxeberriren *Noelac* (1630) zeritzan liburuarekin dator. Horretaz berririk anitz emana nuen *Gogoz* (1978) eta *Bidez* (1981) liburuetan.

Gure literatura bera bezain zahar den gai hau agortu ezinezko bihurtzen da, beti fresko eta beti berri holako poetaren baitan. Gainera, behartsuaren aldeko itxaropenez Asisko Frantziskoren mezua dakarte olerkiok beren muinean, kontsumoan eroria den gizartea kritikatu, eta ere berean guztiontzat biziki anaitasuna, maitasuna eta esperantza barreiatu.

Gabon dut anuntzio
desinteresatu;
Eguberri-poza dut
nahi erregalatu:
Gabon-Eguberrien
berria halzatu,
doan dadin jendea
munduan gozatu.

1983.etik 1985.era *Egan*-en argitaratu genituen Kristmak sail ederra osatzen dute liburu horretan. Egia bada "hitz atsegin eta beroz, horretara poztuta" bizkortu duela ekintza, aurrerantzean ere mika aldiak ken eta bizkorrazteaz ahaleginduko gara. Ez du axola denbora galdu alde arituko bada ere, bere ekarria antzua ez denez gero.

Hain adiskide egin ginenez, geroztik elkarrekin zenbait mendi-

ibilli egin genituen. Horietako batean, Artzanburuko trikuarria (dolmena) ere bisitatu genuen. Eta, han eman nizkion adibideegatik, esan zidan Arantzazu-Artia mendietan, Artaso zeritzan tokian, horren antzerako harri pila aurkitu zuela 1964. urte inguruan, baina zalantzak zituela dolmena izango ote zen.

B. Gandiaga oharpen berezidun gizona zenez, eta 1968. urtean elkarrekin joan ginen hura ikustera eta, zalantzarik gabe, esan nion aurkitu zuen hura dolmen bikaina zela.

Arantzazura Itzultzean aurkipen horren berria eman genien zenbait fraide adiskideri eta horietako batek esan zidan, Artasotik laster, Gaillaurko lepoan ere bazela harripilla handi bat, beharbada horrekin ikustekorik izango zuena. Eta 1971.eko apirillean joan ginen hura ikustera. Han ere ez nuen izan zalantzarik. Eta, inon katalogaturik gabe zeuden trikuarriak zirenez, biet neurriak hartu, marrazkiak egin eta argazkiak atera nizkien. Horrela, Artaso eta Gaillaur biak lan batean katalogatu nituen: "Arantzazu-Artia mendietako bi dolmen" izenburuz *Anuario de Eusko-Folklore*, XXIV (1971-1972), 271-278 orrialdeetan.

Garai haretarako Gandiaga hasia zen Igandero Soraluzeko San Andres ermitan meza ematen. Harat-honako egokiera hobea izan zezan, larunbatetan gure etxera etortzen zen, bertan lo eginez gero San Andresera joateko. Harremenetarako hain gizon atsegina zenez, oso etxeko egin zen, gure semeak ere osaba baten gisara hartu zuten. Baina egun batean agertu nion, noizbait Eibartik kanpora aurkituko banintza, Soraluzen aspalditik hain adiskide nituen Julian Bandaormaetxea eta bere emazte Anjelita aurkeztu nizkion, hain etxera joan zedin. Esan beharrik ez dut, halentzat ere adiskide atseginez gainera oso etxeko egin zela.

Julian, ahots oneko kantazaleaz gainera, entzumen oneko gizona denez, egun batean esan nion hain maiz entzun nion "Guazen Belenera" kanta zekiola B. Gandiagarri. Eta honek bai laster jaso ere. Handik lasterrera argitaratu zuen Arantzazu aldizkarian.

Azken urteotan minbiziak joa zebilen. Gaizki jarri zenean Barakaldoko Gurutzeta Ospitalera eraman zuten eta han bisitatu genuen H. Knörr, P. Telleria eta hirurok. Bere fede sendoarean babesean aski lasal aurkitu genuen. Hala ere, esan zigun, bera ez zela luzarorako.

Handik egun gutxira eraman zuten Arantzazura eta 2001.eko otsailaren 21ean hil zen. Goian bego.

Arantzazun egin zitzaion bere hileta eta ehorzketara alde askotatik joandako jendetza handia bildu ginen, beraien artean euskal idazle asko, eta horrek erakusten zuen zein gizon ospetsua genuen.

Bukatzeko, esan dezadan Bitoriano Gandiagaren oroitzapenak izango ditugula. Euskararen aldeko mezua hor dugu *Denbora galdu alde* liburuko 113. orrialdean:

HEMEN
euskaldun izatea bezalako
gudaririk ez dago.
Hemen euskaraz irakurri
eta euskaraz idaztea bezalako
iraultzailerik ez dago.

Hemen
euskara indartzea bezalako
indar politikorik ez dago.

Hemen ez dago
euskara adinako desafiorik
inperio zurrupariaren
aurka.

Hemen ez dago
euskara adinako
askatasunaren aldeko
Itzarobiderik.

Baina ez da hori baino gutxiagorako *Hiru gizon bakarka* (1974) liburuaren 178. orrialdean eskaini zigun Artasoko laugarren salmua. Non zioen:

Hilgo naz,
ta edertasunak
jarraituko dau lurrean.
Aleluia.

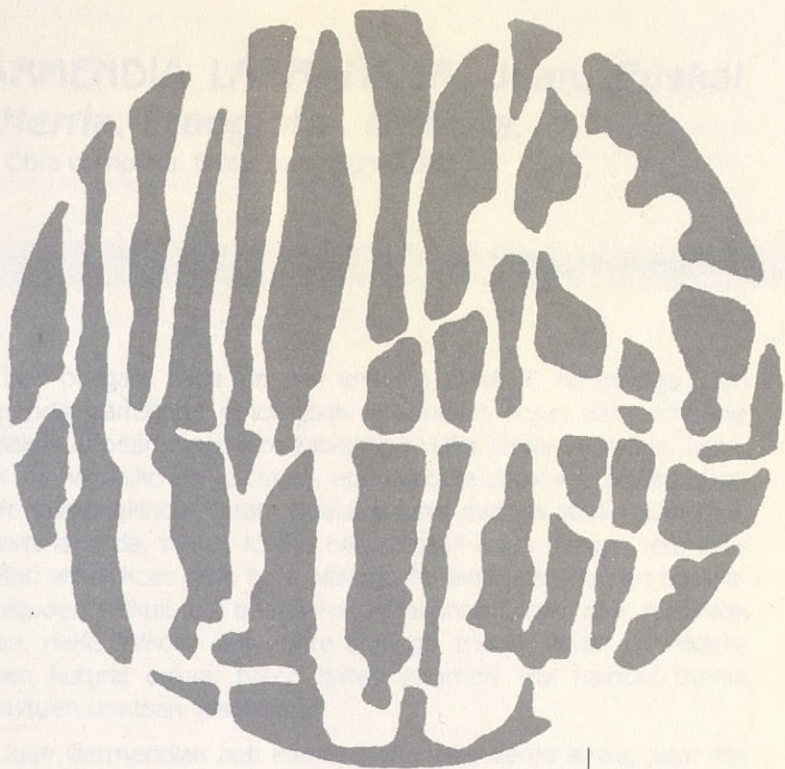
Hilgo naz,
eta jaustean,
joko dot lurra, lurrean.
Aleluia.

Hilgo naz,
eta erralak
lurtuko dira lurrean.
Alelulia.

Hilgo naz,
eta hezurak
harri dirake lurrean.
Alelulia.

Hilgo naz,
eta lurrago
jarraituko dot lurrean.
Alelulia.

KRITIKAK ETA ERRESEINAK

GARMENDIA LARRAÑAGA, Juan. *Euskal Herria. Etnografia, Historia.*

Obra completa. 8 ale. Haranburu Editor.

Luis Maria MUJICA

Beti pozgarri bada lan bati amalera ematea, hainbatago Juan Garmendia Larrañaga etnologoak eskaintzen digun obra erraldola bezalakoa denean, bere luze-zabalean milaka orritan hedatzen baita. Zortzi ale nagusiko lan gaitza da, eta harridura datorkigu baitara gizon batek halako ekintza garatu duelako, urte anitzen ildoan. Lan hau, xomorra-lana da, tokian tokiko harakatzeari lotua baitago, eta liburukletan emanikoaz gain, bere bibliografia osoan han-hemen barreiatuta zeuden artikulua eta bestelako lan laburrak biltzen dira. Autoreak lanean, neke fisikoaz gain, bere ahalegin morala ezarri du hiltzear dagoen kutural errural baten baten aztarnak, eta hainbat tresna zaharkituen urratsak, jasotzean.

Juan Garmendiak beti harritu gaitu bere izarea arrala, jator eta ireklagatik, eta hori esker uler daiteke obra hain eskergaren emaitza; tolosarrak, urteetan, jende anitzekin solas egiteko pazientzia ukan du, ezen hainbeste orri ateratzeko, nahitaezkoa zen egun, gehienbat, desagertuak diren gizasemeak –artisansuak, nekazariak, kontalariak, eta abar– bere bere habitat propian aurkitzea. Bere lana, bestalde, ez da herriaren hurbilekoa izan, baita artxibategi eta beste iturrietakoa, beti datu berrien bila. Gurean herri kulturaren biltzalle iaok ukan ditugu, hala nola, Azkue, Barandiaran, M. Lekuona, aita Donostia, eta abar. Juan Larrañaga halen parean ezar daiteke...

Haranburu editoreak eskaintzen digun obra ikusirik, ezin da dudatan jarri, Juan Garmendiaren lanaren zabaltasuna, ia hirurogel urtetako egitekoa plazaratzen baita bertan –modu txukunean eta eske-

matikoki-, nahiz, lehenago, idazki hainbatek argia ikusi han-hemenago liburukietan.

Egia esan, Juan Larrañagak erabiliriko iturri anitz desagertu da –bai gizasemeen kasuan, bai tresna eta orlogarri zaharren kasuan–, eta egjatzapen horrek ballogarriagoa bilakatzen du obra honen argi-talepena. Euskal Herriaren zati handi bat dago jaso bertan. Gure ondare etnologiko eta historikoaren zati handi bat islatzen da hemen, egilea etengabe ibili baita, datu zehatzak –halako kontakizuna, halako tresnaren erabilera, gazua zaharkindu askoren prozesua–, modu egokian biltzen. Gainera, edizio honetan ikusten denez, Juan Garmendiak ez du bere Ikerketa, bilketa-lan eta aztarna antropologikoen pilaketa euskara sailhestuz egin, bilduman lan anitz gure hizkuntzan burutua –edo bertara itzulia baitago– (eta pozgarria da tolosarrak euskararen esparru eta giroan jardun duela ikustea, kasu anitzetan).

Handia da Euskal Herriaren ondare kulturala, herri zaharra delako, baina ez zen aski ondarea bere hartan ematea, modu egokian bildu behar zen baino. Edonork esanen luke, behin Barandiaran edo Azkue emanda, urri geratzen zela oraindik jasotzeko –edo, bere kasuan, aztertzeko–. Bilduma nagusi honen indizea ikusirik, txundituta geratzen da bat halako tematika-zerrenda oparoa atzematean, lanean datu antropologiko, etnologiko eta kulturalen artarnak oso hedatuak baitira. Beraz, Larrañagaren egitekoa, joanaldia eta geroaren artean zubia egitea izan da, lehendikoa egunera ekartzea, bilduak egungo atentziara egokituz, eta euskal ondarearen luze-zabala, alde nabarretatik, erakutsiz. Behar bada, gure egilea bezalako gizaseme arduratsurik eman ez bazen, altxor kultural (etnografiko, antropologiko...) asko betirako galduko zen –eta hainbat gehiago telebista eta ordenadorearen garai honetan, maiz, azken teknika, sollik, baliotzatzen baita–. Burdingintzan (arpoigintzan, ainguragintzan...), ontzigintzan, saskigintzan, ehungintzan –eta etno-antropogiaren luze-zabalean– hainbat eta hainbat zehaztapen berri dugu bilduman, XXI.mendera sartu garenontzat adierazgarriago izanen dena. Tradizioak emana gordetzea kondairari errespetua edukitzea da –eta, kasu honetan, Euskal Herriaren iragana maitatu eta ezagutaraztea–. Hori iza da, bada, Tolosako etnologo handiaren egitekoa, eta Haranburu argjaltetxeak meritua du bideak egin dituelako alxor hau gureganatzen. Behean ikusiko dugunez, Juan Garmendiak euskal kultura

etnologikoaren alderdi antiz ukitu du. Batzuek alpatzekotan hor dau-
de heriotzaren inguruko erritoak, herri-medikuntza, artesautza oro-
korra, gure gizarte aurre-industrialaren aro osoa. Bestalde, zeharbi-
dez emaniko hainbat hitzaldi eta izkriburen zerranda ere hor
dugu, egilearen ildoak hubiletik zintzoago jarraitzeko.

Bildumako zortzi libururekin tematikara hurbilagoztea komeni
da, bertan baitago gure etnologo eta antropologaren uztaren adie-
razpen zabala. Zortzigarren aleak, sailez-sail, ematen digu gai ba-
koltzaren hedadura luzea indizearen copus ongi gauzatuan .

Lehenik artisautza ageri zaigu monografia, opuskulu eta artiku-
luetan banatua. Etnografiaren aldetik bertan aztarna anitz burdin-
gintza eta laborari-lanabes (Nafarroa Iparraldeko etnografiak garapen
asko du; Gipuzkoakoak ere hedadura handia du, besteen artean,
Mutrikuko amugilea, Alkizako silagilea edo Nuarbeko saskigilea kon-
tuan izanik). Liburukietan artisautzak lehenengo eta bigarren sailak
hartzen ditu.

Hirugarren sailean ihauteriei atxikitakoak agertzen dira; bereziki,
Araba, Nafarroa eta Iparraldeko adierazpenei loturikoak. Alpagarri,
Markitos Zalduekoko, Lizartzako ihauteak, Tolosakoa festa ezagu-
nak, edo eta Lantz, Zubieta eta Iturengo adierazpen bereziak.

Hirugarren sailean bestelako jai eta jokoen saldoa ageri da, non
garbiro ematen diren festaren inguruan atunduriko erritoak, adieraz-
pen folklorikoak, urte-sasoei atxikitako azalpideak. Jailetan alpatzekoak
San Joan Bataiatzailea, Eguberriak eta santu berezien inguruan gara-
turikoak. Larrañagaren lanean garapen berezia du San Joan egunak
(udako solstizioa, San Joan zuhaitza, Tolosako alardea...) eta haur-jo-
lasen inguruko azalpideak.

Laugarren sailean mito eta etnografiaren esparrua da, mitoen
monografiek euskal pentsamendu magikora eta mito-kontakizuneta-
ra garamatza (jentilen eta sorginen presentzia hurbiletik tratatuz...).
Sailean sartzen dira, adibidez, J. Larrañagak berrikitan argitaratutako
konjuroen saldoa. Bertan, orobat, lelendak eta pertsona berezien
inguruko kontakizunak –arima erratuen agerpenak, adibidez–. Etno-
grafiaren barnean, berriz, heriotze-erritoak, baserriaren arkitektura
eta giroaren ingurukoak, ferrolen garapenari buruzkoak, nekazaritza-
ren zikloak, eta abar. Artikuluetan alpatzekoak Urkizu auzoaren azter-
keta, Ormaiztegiako aztarna etnografikoa, edo eta etnografiaren itu-
rriei buruzko salo berezia.

Selgarren atalean herri-medikuta, heriotze-erritoak eta lexikoa etnografikoa ardatz duten azterketa –eta bilketa-lana– azaltzen dira, besteen artean. Monografietan sendagal zenbait, Petrikillo pertsonaia, eritasun berezien sendakizuna, eta hurbilekoak aztergal. Azken partean, berriro, etnografiaren arlo zabalarekin zerikusia duen lexikoaren gogoeta egiten da, autoreak tesi doktorala aurkeztean eginko lanaren ildotik, adibidez. Lan hura irakurtzean konturatu ginen, latinak –eta ondorengo mintzaira erromanikoek –esate batera gaztelaniak, gaskoinak, frantsesak euskarari mallebutan kopurua altua eman diola, eta horrek berak hurbilagotik lan berezia merezi lukeela. Ez da harritzekoa euskarak menderakizun lexikal hori edukitzea inguruko hizkuntzekiko, gure kulturaren beste arloetan ere berdin gertatu baita (errlijioa edo etxegintzari dagionez, adibidez...); hortik ateratzen da mallebuen esparrua ez dela lexiko tekniko moderno, soilik, aspaldiko lexikoa traizionala ere bai, eta, zehazki, lanabes zaharrekin loturikoa.

Zazpigarren sailean autoreak historiarekin zerikusia duen tematika dakar; adibidez, Tolosa hiriarren inguruko albistek, langiletalde edo gremioel dagozkienak, Ibarako (Gip.) Azkue burdinolari dagozkionak, edo eta Laurgain eta Alzola auzoen giza-urratsen segimena.

Zortzigarren atalean, azkenik, egileak potporri bat egin du, handik eta hemendiko gal nahasiak, modu soltean, zaku berean sartuz. Horregatik, *Miscelanea* izenburua du sailak. Gogoratzekotan, hurrengoak ekarriko genituzke, besteen artean: Zikiro-yatea Zugarramurdin, Naipeak Donostian eta Olartzunen, Amarrenak, Iparragireri prologoa, A. Irigarai-ri omenaldia, zilargileak Tolosan XVIII. mendean, Joxe M. Barandiaran eta L. Mitxelenari buruzkoak, Julio Caro Barojaren alderdi zenbait, Idiazkez Jauregia Tolosan, Patxi Arrieta quantegileaz, Samaniego Tolosako alkateaz, eta abar luzea.

Goian esan dugunez, zortzi liburukitan hedatzen den bilduma honek Juan Larrañaga tolosarraren urte anitzetako lan isil eta joria agerian uzten digu, eta bere salamenaren egokitasuna, bertako altxor etnografiko anitz betiko itzaltzeko arriskuan baitzegoen, zeharbi-de askotatik begiratuta. Alderdi honek, bada, lan honen garrantzia areago eramaten du, eta Euskal Herria osoak zor dio gure etnologo salatuari eskerrona.

ARANA, Aitor. *Zaraitzuko hiztegia.*

Nafarroako Gobernua. *Hiria* argit. 2001, 405 or.

Luis Maria MUJICA

Beti da pozgarri galtzear –edo erabat itzalia– dagoen zerbait suspertzea eta hurrengo belaunaldiei ondare baten lekukotza uztea. Aitor Arana idazle ezagunak, horixe egin digu, Nafarroako Gobernuaren laguntzaz, *Hiria* argitaletxeak kanporatu digun liburuki honekin. Non eta Zaraitzun emazteki arras zaharkitu baten ahotik bertako euskalkiaren azken aztarna biziak biltzen jardun du, eta horren, berri ez ezik, uzta oparoa eman digu. Guk gerok bagenuen bertako euskalkiaren hondamendiaren berri hurbila, eta min handia hartzen genuen, Nafarroan zehar ibiltari, Zaraitzura hurreratzen ginen ba-koitzean. Otsagin eta Ezkarotzen bazela oraindik euskaldunen bat, balna, bereziki, Espartzan entzuna genuen, eta, zehazki orain hamabost bat urte Dionisia Garate anderea eta Jaxinto Pérez Barberena gizasemearekin zaraitzueraz xardokitzeko (hitz egiteko) parada izan genuen. Aranak berak hitzaurrean aitortzen du Garate andeari so-lasaldiak hartu genizkiola kasete batean, eta altxor hura maitasue-nez eta arduraz gorde izan dugu. Gehiago, *Poeta baten narrazio nagiak* (Aurrezki Kutxa, Irun saria, 1986) deituriko liburukian nire Zaraitzu eta Aezkoako ibilaldien berri literarioa –modu solte eta bapa-tekoan– eskaini genuen.

Asko maite dugu Nafarroa, eta ez gara indifente edo hotz ge-ratzen euskarak bertan orain arte emaniko desagertze gaitzarekin. Batez ere, XVIII-XIX eta XX. mende gehienean bere krisia eskerga izan da, esperantza oro ezkutatzeraino. Ehun eta laurogei urtetan, gehienbat, Nafarroan euskara odolusten etorri da, modu desitxuro-so, zalu eta lotsagarrian; zehazkiago, XIX.mendetik hona Nafarroak, besteak beste, Untziti, Izagaondoa, Iburgoti, Longida, Urraul blak,

Artzibar, Lizasolan, Eguesibar, Aranguren, Ezkabarte, Xulapain, Itza, Oltza, Etxauri, Galar, Iltzarbe, Gesalatzte Ibarak –osoro edo parte batean– euskaldun izatetik erdaldun izatera igaro dira, euren hedakuntza geografikoa Gipuzkoa osoa baino handiagoa izaki. Baina, geroa ere, hizkuntz-hondamen horrek bere hartan jarraitu du XX. mendean Erronkari, Erroibar eta Aezkoa kasuetan –eta, azkenik, liburuki honetan biltzen den lexikoaren kokagunean, hots, Zaraitzuko Ibar osoan–. Nafarroak hondamendi moral eta patrimonial (ondarezko) asko jasan ditu bere kondairan, baina, gure ustean, bere euskal hats linguistikoaren zati handi baten heriotza izan da larrienetakoa. Ez dakigu zenbaitean den ohardun nafarra galera honen larriaz, baina eginiko kalteak neurri bereziak hartzea eskatzen du erakunde politiko-aldetik. Minduraz ikusten dugu, bestalde, erakundeen laguntza ez datorrela behar bezalako suhartasunez, eta agintarrietako norbait bertako euskalkien zale ageri bada ere –euskara batuaren kontrarrean, maiz– lehiak ez dira garaiz iristen, nafar euskalkien ikuspegia egun makurra eta larria delarik. Ezin ditugu konprenitu azkenaldiko jarrera zipotzak *lingua navarrorum* delakoari buruz. Nork ditu erruak? Zergatik politizatu da auzia hainbeste?

Aitor Aranek Zaraitzuko euskararen alderdi lexikalak –hiztegia, noski– eskaintzerakoan hitzen ordaina euskara batura ekarri du, hots, zaraitzuar hitzel euskara standarrena albojarri die esanahia. Ongi deritzogu erabakiari, baina, horretan hutsune adierazkorra atzematen dugu, tamalez, egun Zaraitzuko euskaldungoa %-eko 20.ra iristen ez delarik (eta euskaldun horiek gehienbat euskara batuaren eremukoak dira, eta ez al zen egokiagoa izanen gaztelania ere kontuan hartzea terminoen ordaina ematerakoan? Gure iritzian, liburukiaren alde praktikoa hori eskatzen zuen, ez baita argitaratu behar liburukirik hedakuntza –eta ulergarritasuna– aintzakotzat hartu gabe. Apriorismo eta utopia guztitik ihes eginda, egungo egitate soziala da zaraitzuar gehienek ez dakitela euskara da, eta liburuki honen uztara hurbiltzeko biderik zuzena gaztelania da –eta, betेरik ezean, ballapilde hori erabiltzekoa zen–.

Bestalde, liburukiari, fonetikaren aldetik, oraindik zehaztopen gehiago eskatuko nioke; zaraitzueraren originaltasuna –gure euskalkien *corpusean*– hor baitago; nabardura fonetikoak, kasu, guk hurbi-lagotik jarriko genituzke hiztegiaren orrietan (eta ez hitzaurrean soilik). Era berean, komeni zen zaraitzueran postua gure euskalkietan

argiako kokatzea, Bonaparte, Azkue, Irigarai eta besteen iritzia nabarmenago aipatuz. Zinez, erronkari eta zaraitzua –Aezkoera gutxiago– ditugu Nafarroan hegoaldeko beste euskaretatik urrunen kausitzen diren aldakia.

Aldiz, liburuaren presentazioa duina da espazio edo gune alde-rik. Argitalpena, funtsean, hiztegia dugu, handik eta hemendik harturiko iturri idatziak, batez ere, harakatu ondoren sortua. Honelako lanetan (hau da, euskalki ez oso hedatuen kasuan) iturrien falta nabaria izaten da, eta kasu honetan ere bai, nahiz ez beste ibarretako azpieuskalkien kasu hipotetikoan neurri berean (ezen Erronkari eta Zaraitzuko testu idatzen kopurua nagusiagoa da). Hain zuzen, hor daude Bonaparteren, Azkue, Zoilo Moso, Federiko eta Ziriako Garralda, Sanper eta Urrutiaren lanak. Eta horiei erantekoak dira, bereziki, Antonia Gartzia-aren ahozko lekukotza estimagarriak. Oroian dut, oraindik, zelako zirraraz jaso nion Dionisia Garate emazteki adinduari harako "gipuzkoanoa, xin zra, deskonpondruik nago". Zaraitzuko hizkeraren arkanoak ireki zitzaizkidan hitz haiek entzutean, eta berehala konprenitu nuen zaraitzuar euskaldun batzuek azken hiruroregi urteotan, gutxienez, jasaniko isilune gaitza. Garate ande-reak ez zuen xardokitzen –hitz egiten– jada euskararik bere sendian eta baranoan, Espartza herria ere geroz eta erdaldunagoa baitzen (eta elizan ere, abade batzuk kenduta, hizkuntzaren gabezia nabaria zen sermola eta dotrina-erakusketetan). Horrelako jarrera zipotz anitz Nafarroa Garaian mendetan etxekoa izaniko mintzairarekiko.

Aitor Aranek ukan ditu, noski, beste zailtasunak. Hitzak idaztera-koan –eta Azkue berak ere– testu-biltzailleek ez zekiten nola jokatu transkripzioetan. Mitxelenaren kexua hor dago. Ikusten dugunez, aranari Antonia Gartzia anderearen lekuko oralak jasotzean gauza bera agitu zaila, ze urte anitzetan emazteki bere mintzaira propioan xardokitu gabe egon zen; hala ere, autorea ahalegindu da ahoskeraren alderdiak, adibidez, tt, tx, ts, tz, x ,s, z txistukarrietan zintzotasu-nez jokatzeko.

Aranek 6.000 hitzez osaturiko hiztegi mardula laga digu, arter-zaileek gerora azpieuskalkiaren ezagutzarako iturri sendoa ukan de-zaitez. Lehen adierazi dugunez, hala ere, desiratzekoa izanen zen albo-alboan gaztelaniar esanahia eskaintzea zaraitzuar gehienentzat aspaldiko mintzaira arrotza baitzela, tamalez, gaur. Noski, altxor lin-
gulstiko hain bereziaz jabetzeko lehen guraria Zaraitzu bertakoek

ukan behar lukete, eta, egun, haurrek eta gazteek, ikastola eta gau-eskoletan euskalduntzeko parada dutenean, euskaran bertako euskalkia kontuan izanda garatzea itxurazkoa litzateke –bestenaz, Arana-ren lan eskerga hutsean geratzeko arriskuan dago (ze bere asmoan, hizkuntzalariei tresna berezia emateaz gain, euskalkiaren berreskurapena dago). Zaraitzuko Hiztegia argitaratzeak ekimen berezia eskatzen dio Zaraitzuko jendeari, hau da, etxeko mintzaira zaharra (euskara standarra utzi gabe) errekuiperatzeko tenorean jartzea, gutxienez, haur eta gazteen kasuan. Eskabide honek noski, planteamendu berriak lituzke ikastola edo eta ikastetxe publikoaren esparruan. Ildo hori egiteko tresna egokia dugu hiztegi hau (eta, nola ez, liburukiak beste osagarria eskatzen du zaraitzuerara hurreratzeko gramatika, sintaxia, solas eta beste ariketen aldetik...). Honelako lan batean komeni da onura praktikoa kontuan edukitzea, hiztegia gerta ez dadin halako erronka editorial hutsa.

Esan beharrik ez dago, Aranaren liburukia Nafarroako euskalki desagertu bat berreskuratzeko paradan jarri behar dela, eta azken mende eta erdian zaraitzuerak jasan duen bazterketa gainditzeko aukera ezinobea da. Gure aldetik, Nafarroako Gobernuari beste ibar eta eskualdeetako euskalki desagertuekin bestainbeste bultzatzea eskatzen diogu, garbi baitaukagu euskararen arloan eginiko oro bere ondare kulturalaren onerako dela –eta horrela azken mendeetako euskararekiko diglosiazko jarrera dekadente eta mespretxatzailleak garaitzeko moldean jartzen da euskaldun guztion aitzinean. Ene baitan Espartzako Dionisia Garateren "Gipuzkoanoa, xin zra..." agurra errepikatzen da miresmenez.

ETXANIZ, Nemesio. *Lan Hautatuak.*

Hiria argit., 2002 urtea, 268 or. (M. Atxaga, G. Etxeberria eta P. Suduperen ardurapean).

Luis Maria MUJICA

Nemesio Etxaniz idazle eta apaiz zena, ezaguna zaigu euskal kultura eta herrigintzaren esparruan, hainbeste urtetan giro frankistaren erasopean leialki jardun zuelako. Esanen genuke, euskaldungo aski zabal batentzat Etxaniz garaiko frankismoarrekin gatazkak ukan zituen aldetik nagusikiki ezagutua dela. Funtsean, gure apaiza euskaltzalea zen, gure herriaren mintzairarekin erabat konprometitua. Bere idatzietan, poesiari dagokionez, *Lur berribilla* (1967) olerki-bilduma ezaguna zitzaigun, baina ez hainbestean beste lanak, bereziki, liburuak honetan emanikoak, hau da, kazetaritzarekin lotuak –han-hemengo aldizkarietan barreatuta egonak–. *Alde horretatik, bada, mesede handia egin digute edizio honen arduratzaileek.*

Guretzat, batez ere, bere alderdi poetikoa zen ezagunena, eta bere edergintza, gerra osteko olerkarien ildotik ibili zen, gehienbat, lizardianismoari apur bat, poesia sozialari (herriarekin konprometituari) gehiago, eta beste joerel (hor dugu, adibidez, olerki sentsul edo erotikoa zenbait) hurbilketak eginez. Herriaren hats tragikoa ere atzematen da bere poesietan, eta alderdi hori ongi ahokatzen da artikulu batzuetan eginiko kritikarekin, ezen gure idazleari diktaduraren aldirik gaitzenetakoak bizitzea egokitu zitzaion. Joxe Azurmendik erakutsia digu, berrikitan, *Egan* aldizkarian bere alde unamunianoa, hots, fedearen trataera berezia dudamura eta gaztakerian, sinesmenaren nabardura agonikoa azalduz. Vatikanoko II. Kontzilioak Elizari ekarriko olde berriak betean jo zion idazleari, eta bere barruan larridurak sortu zituen aspaldiko egoera zaharkituak astinduz. Bestalde, alde existentzial eta pertsonalez gain, bere jardun literarioan azken gerra

zibilak bere belaunaldiari eginiko arrastoa nabarmen. Beraz, borroka soziala, herri zapalduaren mindura, eta euskal gizartean diktadurari sorturiko erantzun bortitzak –hau da, biolentziari loturiko jarrera armatuak– isla aproposak ukan zituen bere jardunbide literarioan –berezikil kazetaritza loturikoan–. Gatazka personal asko jasan zuen Eliza ofizialarekin, eta espainiar katolikotasun nazionalak kritiko gaitza kausitu zuen apaizaren luma eta jarreretan (salaketak, zigorrak, bazterketak eta ezusteko txarrak ekarri zizkiolarik...).

Hemen dugun artikulu-bilduman alde horiek ere islatzen dira, eta garaiko arazoetan murgilduriko idazle bezala azaltzen zaigu Etxaniz apaiza.

Etxanizen estiloa, bataz beste, herrikoia da, solla, hots, herriaren eletik hurbila, poesian ere berritasun formalei –edo eta barrokiismoari– joko gutxi egiten ziona. Bere ardura nagusia euskara salbatzea, gure hizkuntza gizartean pairatzen zuen zulotik ateratzea zen, bertuosismoetan erori gabe... Alde horretatik, bada, idazlearengan ez dugu atzematen halako bertuosismo-joera eta luzimendu-beharrik, mintzairaren egoera larriak beste jarrera elementalagoetara bultzatzen baitzuen.

Liburuan alde asko ukitzen dira, baina, funtsean, han hemen barrelaturiko artikuluetan Etxanizen egitekoa gure kultura eta hizkuntzaren superbizitze gaitzaren kronika da. Honela, euskal idazleak elkarrizketatzen ditu, idazle zenduen nekrologiak ematen ditu, Euskal Herriaren alderdi sozialak aireatzen ditu, edo eta Elizarekiko gaiak usna kritikoz ukitzen, besteen artean.

Gure liburukiak, zehazki, Etxanizek *El Día* egunkarian hasi, eta *Euzko Deia*, *Zeruko Argia* (60-70 hamarkadetan berezikil), *Karmel*, *Egan*, *Olerti*, *Goiz Argi* edo *Agur* aldizkarietan idatziz kontuan ukan ditu. Beraz, Etxanizen kazetari-lana gerra zibilaren aurretikoa dugu, bere hasi-masietan, eta gero, frankismoak Euskal Herriari ezarri zion katen-garai ilunetan bere luma present atzematan dugu.

Liburukiak idazlearen kazetari-alderdiak biltzen dituelarik ezin utzi adierazi gabe bere ardura handienetakoa azken orduko berriak ematea –arazo gatzakatsuak alboratu gabe zela–. Nahiz kazetarien teknikak hurbiletik ez ezagutu, modu berezian –eta trebean– asmatzen zuen irakurlearen interesa bereganatzea. Batzuetan izengoltiaz ballaturik lumari zorrotasun gehiago ezarri zion, nahiz tartean

egon erregimen frankistaren zentsuraren mehatxua. M. Atxagak hitzaurrean garbiri esaten digu: "Nemesio Etxanizek, jakiña, ez zituen kazetaritzako teknikak behar bezala menderatzen. Baina oinarrikoenaren jabe zen: gai interesgarriak eta jakingarriak era irakurgarri eta ulergarriaren erabiltzen baitzekien. Nemesio Etxanizek badu trebeziarik eta dotoreziarik esan behar dena esateko, eta era zehatz eta argian esateko. Hinzkuntzaren erabileraren aldetik benetako kazetaria baita azkoitiarra".

Liburuaren aurkibideari so zehatza botatzen badiegu, alpagarri hurrengoak: a) Euskararen sailean Lizardi, Orixe, bertsolari txapelketa edo "H" bai, "H" ez auziari zegozkionak. 2) Euskalgintzan orokorki: Basarri bertsolaria, Unamuno eta *Abendats* liburukia edo Txillardegiren *Leturiaren egunkari ezkutuz* kritika berezia, eta, orobat, Irratiraiko euskal metodoa, edo *Umeen deia* Nafarroako aldizkari bereziaren inguruko albisteak... 3) *Kontu-Kontari* sailean alpatzekoak *Zirikadak*, *Gorroto bidez ezkondua*, *Botikarioen aparta*, eta abar. 4) Nekrologiak Orixe, Artetxe, A. Errandonea, Jautarkoli buruz.. 5) Gazteriaren inguruan: apalaz gazteak, gure gazteriaren bizi poza, neska-mutilen elkar-tek... 6) Indarkeriaz, berriz: gure herriaren alderdi gatazkatsuenaren inguruan gogoetak, kristau jarrerak, herri-borrokaen alde gaitzak... 7) Ekarrizketan: Luis Peña, Luis Mitxelena, Aita Zabala, Jesus Altuna bezalako pertsonalak ageri dira.

Liburuak ez ditu hartzen bere kazetariatza-lan guztiak, baina bai esnaguratsuenak.

2000 urtean bere jalotzaren ehun urteurrena ospatu dugularik ezinobe gertatzen da *Hiria* argitaletxearen edizio hau, ezen, lehen, soilik idazlearen olerkari-alderdia ezagun zutenek orain kazetaritza lanak modu erosoagoan irakurtzeko parada dute. N. Etxanizen aldar-te batzuetako idazkera garrantza eta ospindua gogoeta arrazoitsu baten andanan orekatua geratzen da, hemengo artikuluek ikuspegi zabalagoa eskaintzen baitigute. Azkoitiar idazleak euskararen baratzari frutu umotuak eman zizkiola nabariago geratzen da liburu honetako orriak irakurriz.

PEILLEN KARRIKABURU, Txomin.

Agur Zuberoa

Biba Xiberua! elkarteak, Urretxu-Zumarraga. Itxaropena, S.A. Zaurutz, 2001, 62 orrialde.

Juan SAN MARTIN

Euskal Herriaren hegoaldekook Zuberoa eta bertako euskaltzaileak hobeto ezagutzeko lan bikaina eskaintzen digu Txomin Peillenek liburu honen bidez.

Sarreratzat Koldo Goitiaren hitzaurrea dakar: "Txomin Peillen: jakintsu alegera" izenburuz.

Bere lehen kapituluak dakar: Historia laburra, Zuberoaren etsaiak eta adiskideak, bearnes jendeekin harreman onak. Beste auzoak: manexak, nafarrak eta zuberotarrek beren buruan nola ikusten dituzten.

- Bigarreanean : Zuberoako alderriak, Basabürüra eta Petiarra.
- Hirugarreanean: Hizkuntza eta jendea, zuberera.
- Laugarreanean : Zuberoaren ekarpena kulturari, zubererazko literaturak XV. mendeko eresi zaharrak eta txikitoak, XVI. mendeko esaera zaharrak, XVII. mendea, XVIII. mendea, XIX. mendea eta XX. mendea. Non sartzen dituen Jon Mirande, Junes Casenave eta Jean Luis Davant, beraien ekintza eta idazlanez.
- Bosgarreanean: Guzti horren jarraipenez, zuberotar eta euskaldun noliz arte.

Eta, bukatzeko, Bibliografia.

Ingurua ezagutarazko, hasieran, hor ditugu Zuberoaren historia eta geografiaren zati laburrak. Ondotik bertako hizkuntzaz eta literaturaz jarraltzeko.

Liburu atsegina benetan, bertako pastoralak eta kantorea (kanta) alpagarriak ezagutzeko. Besteak beste, niri aspalditik zitzaidan atsegin jauntxoan borrokei buruz 1445ean agertu zen "Bereterretxeren kantorea", liburu honen 34-35. orrialdeetan datorrena, batez ere hitz jokoez ballaturik eskaintzen dituen sinbologiengatik. Adibidez, era honetara hasten delarik:

Haltzak ez dū bihotzik
 Ez gaztanberak ezürrik
 Ez nūan uste erraiten zūela Aitonen semeek bezürrik.

Eta bere zazpigarren bertsoan beste honako hau duelarik:

Andozeko Ibarra
 Ala Ibar lūzea
 Hiruretan ebaki zaitan armarik gabe bihotza.

Txominek bere liburu bikain hau euskara batuan ematen du, balna tartekatzen dituen bertako testuak zuberotarrez daudenez, hizkuntzaren batasuna eta premia hobekiago ezagutzeko lagungarri zaigu. Hortik ikusten baita euskalkietarik ere zerbait ikasi beharra dugula hizkuntza batasunaren alderako. Egiategi, Olhenart, Etxahun Barkoxekoa eta beste zenbait idazleren berriak eta lan zatiak hor datoz, guztiontzat hain ezagutu beharrezkotzat ditugunak.

Aldi berean, egileak bere kezkek azaltzen dizkigu hizkuntzaren etorkizunaz. Eta zuberoarren esaldiz dio:

Atzo hala
 Egūn hola
 Gero etxalkin nola.

Zalantzarik gabe, bai han eta bai hemen, lan egin beharra dugu euskararen alde, zeren, hizkuntzarik gabe, ez dugu egiazko aberririk.

Egoaldekoak, bereziki Bizkaikoak, lasai hartu beharrezko irakurgala dugu, eta ziur nago bere irakurketaz inork ez duela damurik izango.

MUJIKA Luis Maria. Barne ibilerak (1985-1996).

Hiria argit. 2001 urtea, 381 or.

Pello OTXOTeko

Lirika arloan, urte batzuk bere aztarnarik izan gabe pasa ditugunean, berriro ere datorkigu Luis Mari Mujika lan berri batekin. Azken urteetako uzta oparoa, sei poema liburu, "Barne Ibilera" izeneko bilduman aurkezten digu. Bilduma honetan, hain zuzen ere, 1985. urtetik 1996. urtera bitartean eginiko poema guztiak aurkituko ditugu sei liburutan banatuta.

Luis Mari Mujika ez da hasiberria zeregin honetan. Aspaldian poesia izan da bere espresio biderik oparoena. Beregan sortzetikoa duen joera hau, oraingoan elementu gogoetatsuekin datorkigu, jakituria ematen duen begirada pausakor eta izpiritu baretuaz.

Ibilbide luzea egin digu Mujikak bere hasierako une haletatik. Berak utzitako lorratzean estilo eta norabide anitzak nabariak dira. Sinbolismoa maite zuen hasierako urteetan, poesia soziala ere landu du eta tarteka-marteka surrealismoaren belazean txango jori bezain interesgarriak egin ditu. Baina azkenaldi honetan, existentzialismo sakon eta indartsuan murgildurik ageri zaigu. Metaforak eta hitz jokoak maite dituen poeta, ez da batere kikildu poesia kontzeptualaren estrata malkartsuetan barrena abiatzeko.

Lehenengo liburuan poema existentzialak nagusi dira. Bizi-beharra daraman garrasia klarki nabari zaio poetari. Gaiak errekkurrenteak dira: patua, heriotza, halabeharra, etorkizunaren ziurgabetasuna, ... Baina konstantea beti tonuaren kutsu existentzial garratza da, Unamunoren "*Del sentimiento trágico de la vida*" -dakarkigu gogora bere poemien lerro askotan. Etsipenaren ideia argiro begi-distakoa

da poetaren barne elkarrizketa etengabea, eta bizitzaren zentzurik eza azaleratzen da bere sentimenduetan "jalotzaren etsipena" aldarrikatuz, Cloran berbera ariko balitzalgu bezala. Hau guzti honen adibidea:

"Hortzak hetsita ta ukabilak estu
dagit etengabe borroka gaitza,
egun dudana bihar ez balitza
ene patuak ez luke etsimendu."

Hemen amorrua eta ez-onartze sentimendua ederki suma dezakegu. Edota beste hau:

"Existenziaren harietara jaitsiko naiz,
izanaren kiribiloetan nahasiko,
bizia, laua ordez, matazatsua da,
zeharbidetan ibilki bizi-beharrari
maratila berriak jotzen nabil,
behin jalota ezin gibelerako bidea egin."

Espresiobide gisara adiera bisemikoak eta sinestesiak maiz aurkituko ditugu. Era berean, ebokazio somatikoak barne-mindura adierazteko eta kontrarioen arteko dialektika adierazpen tresna modura erabiliko du. Hala ere, negatibotasunaren gandua atal honetako prismaren beira ilunduko duen arren, naturan eta beronen kontenplazioan salbamenarentzako bide bat egon daitekeela ikusiko du.

Bigarren poema liburua, Blas de Oterori eskainia da. Hau ere garbiri existentsialista da baina beste tonu batean. Aire filosofiko eta teologikoa lerro bakoitzaren zirrikituetatik lurrintzen da. Gogoetak nagusi dira, eta aurrekoaren jarraiera logiko bezala iristen zaigu. Itaun edo zalantza joerak nabariagoak dira, gure aurrean azaltzen zaigunari helburu edota zentzua bilatu nahirik. Horrelako lerroak ediren ditzakegu:

"Bizia ederra da
baina susmo absurdoetan jalgitzen da
nora joan ez dakien trenaren antzean, "

Eta horrelakoak:

"...
'Suntsi ezazu gogoeta oro

hutsunera amil zintezke eta',
baina hik egiari bere gunea eskaini nahi diok."

Edota honelako galde-erantzun labur bezain sakonak, erritmoz eta musikaltatez beteak:

"Ene nekea
Herri gaitz honen bakea.
Ene etsipena?
Oraindik lotu ez dena.
Ene antsia?
Amestu dudan guztia."

"*Biraolariaren otoitza*" bezalako poema indartsuak ere topa ditzakegu:

"Ez zaitut ulertzen hor gurutzean
izan nahirik arima-erosle
-zure graziak zertara datozte?-,
salba gura nauzu derrigorrean.

Errezo bortitza dut ezpainetan:
'Arren, utz nazazu izaten libre
-aberats ordeztarrailzea pobre-
beti nire ezaren jabe naitean...'

Arimak ez du izan nahi nerabe,
norbera atzi -besteena ukatu-,
nahiz gertatu norberentzat kalte.

Bai, nirea laga -zurea hartuz-
aberatsagoa izan naiteke,
ta, hala ere, nik ez horren damu."

Bilduma hau osatzen duen hirugarren liburuan antitesiak sarri nabarmenduko dira sakoneko kontzeptuekin dialektika berezia sortuz (*ezereza/osotasuna, hutsa/betea, izana/ezizana, bizitza/heriotza, e.a.*), modu honetan esparru teologiko eta filosofikoa lantzen ditu aurrekoa legez gal gogorrek jorratu: iragana, izatea, heriotza, existentzia,... Horretaz gain, edertasuna gorailpatzeko ere abaguneak baditu.

Bide-gurutzea —hirugarren poema liburu honi izenburua ematen dion hitz gako— eta bide-gurutzearen zalantza baieztatzerari isten da:

"Ez zait axola hutsaltasuna,
 hirietako metro, estrata,
 eskaparate, dendetan
 lehiatuko naiz gauzen ahultasuna maitatzen.
 Poeta gauzen hurbilean bizi da,
 Ezagutzen ditu hutsuneak
 -baina leihoak irekitzen ditu
 ortzimuga hedatuagoak bilatuz-."

Eta aurrerago ere, bide-gurutze zalantzakor horren garrantzia azpimarratzen du. Efimeroaren eta hutsaltasunaren halabeharra identitatea osatzeko, eta modu honetan, infinituaren eta eternoaren ezkaratza begiz jotzeko.

Hutsa/osoa, ezkortasuna/baikortasuna, ahanztura/oroimena, hitz jokoak edonon, bitasuna, eta bien elkar topoa dialektika gisa erabilia:

"Itzulerak egin behar ditut
 ezkortasunetik baikortasunera,
 eza hitz altuz, konfiantzaz
 -aldi iheskorra
 unearen betirauneaz-
 estali behar irudi fidakaitzen haraindi,
 eraikuntza osoa lortu
 ahanztura ahuletatik harantz.
 Istant hutsalari argazkia ateratzea
 izana garatzea da,
 Ingurunearen poesia landatzea da."

Hutsa, hutsunea eta tarte-gunea gisako kontzeptuak esplizitoki zain inplizituki azaldu ohi dira:

"Oroarekin amets egin
 eta huts izan,
 ezarekin amets egin
 eta osoarekin topatu
 -orain sumatzen dut eza oroa zela,
 eta osoa hutsa-
 Horrela nabilazu ezarekin zamaturik,
 osoa hutsez betea zeharo..."

Eta ostarte betegarriak, lerro sakonak, Mujikak aldika eskaintzen dizkigunak:

"Errautsak?

Horiek ez-oharkizunak dira.

Arratsari lainoak kendu dizkiot,

Berriro ortzia garden jarri da,

biluts bilakatu

gauaren katilura isuriko den oro;

itzalaren beste aldera

liluraren beroa-behatuaren misterioa-,

izana ez dago alargun,

gauza batek bestea alboan,

eta denak eskutik

kantu berri eginda.

Gauzakiak gauaren bestaldera irauli dira."

Aurreko lerroak poema baten bukaerakoak dira. Dударik gabe, galdera indartsuen uhinetan zabunkaturik hausnarketa sakonetara bultzatzen gaitu, eta sor dakiguken barne-zirrara ez litzateke izpiritualtasun mistiko baten sentimenduetatik oso urrun egongo. Zenbait lerrotan gainera, José Ángel Valenteren antzeko ñabardurak topa ditzakegu. Nire ustez, oso eskergarriak barne-izatearen astinketa eragiteko.

Ezagumena, logosa eta arrazola arrago berezian biltzen ditu:

"Ezagumena solnean,

gauza guztiak erasoz,

ene zentzuak erroan

hitzez lehertzera datoz."

Ahurretan hau dena uztarturik ondorio hauetara eramaten gaitu, alegia, "*Sentio ergo sum*" izeneko poemara, kontzeptuen aldetik, liburuan aurkitzen den poema interesgarrienetakoa baita, eta Descartes-en *cogito*-a zalantzan jartzera ere iristen delarik. Eta ez zailo arrazoirik falta, izan ere, gai filosofiko sakona den hau, hots, pentsamendu elektronikoa edo birtuala gizatiarra den ala ez, eta gaur egun puri-purian eztabaldagal dena, lerro batzuetan zirriborratzen digu. Brian Aldiss eta Philip K. Dick-en ametsak bertan behera uzten ditu, eta Wittgenstein berbera baillitzan logosa eta arrazola arbuizatzen ditu ("arrazola ez da bidea/ deus biltzeko taula."). Modu honetan, erreallitatea atxikitzeko gizakiarenak propio diren eta arrazoletik at dauden pertzeptiorako beste ballabideak gorai patuz. Turing-en planteamendua guztiak deuseztu egiten ditu sentimenei leku pribilegiatua ematu

nez eta sentimenduak izatearen ohorezko aulkian jarriaz, alegia, izateko nahitaezkoa baita sentitzea. Are gehiago, Mujikarentzat sentitzea, informazioa jaso eta kudeatzea, hau da, logosa, baina askoz ere *conditio* beharrezkoagoa da *ergo sum* ondoriora iristeko. Hausnarketa bikaina arrazola "Jainko" modura jartzen duen mendebaldeko gizarte teknokratiko honetan.

Sentio ergo sum

"Norantza noake
gauzak ezagutu gurariz,
gauzak ezin gorde
-ezta goza ere-
sentimen ahaltsuez baizik,
zentzuak on dire.

Sentitua hertsil
behar dut -arrazoiak ezer
ez da atzemangarri-
eros-a da, baiKI,
gizakion zentzunel esker
adimen-oinarri.

Zerbait naiz sentituz,
logosaren bidez, ordea,
jasoa erdi-huts
-edo eta biluz,-
arrazola ez da bidea
deus biltzeko taluz."

Izatea eta existentzia, pentsatzea eta informazioa prozesatzea baino gehiago da eta hala baleztatzen digu "hitzak", Mujikaren "hitzak", poetak ezagupenaren garraiatzaile baino sentimenen Igoztzaile bihurtzen dituenean.

Aldarrikapen honetan Dick-en *Nexus*-a dirudi bere etorkizunari buruz galdezka. Hemen, poeta ari da izatearen erreplikante modura, naturaren materia berezia bihurtu den izaki honen ezpainetatik uni- bertsoaren huts handiari eta ezereza zundagaitzari itaunka.

Bildumaren laugarren atala edo poema liburua Nafarroako lurren gorazarrea da. Poema betegarriak eta magikotasunez jantziak dira. Sumatzen da Mujika paisajezalea dela, eta paisajeak bere hitzetan bizi propioa hartzen dutela dirudi. Hauetako batzuek izaera telurikoa

dutela esatera ere ausartuko nintzateke, eta tarteka zipriztin bereziak harrapa daitezke, Mujlikan joera xamanikoa sortuko ballitzan (Castanedaren lagun ezkutua ote?). Dena den, errealitatearen prismaz, poeta modu intimista baten bidez hurbiltzen zaio naturari, sentibera-tasunak ematen duen xalotasuna eta begiradaren *tendresse* ho-rrekin.

Horrelako lerroak eskaintzen dizkigu:

"Materia mutua da, lurra hutsik dago,
baina hutsak ertzak aseta dauzka."

Edo holakoak:

"Arrastia odoletan,
eguzkiak urre gorri
(nola ez da erre bertan?),
ortzi guztia oskorri,
niregana heldutako
sua ez bedi hain gorri!"

Beste poematan, Whitman ariko ballitzaigu sentitzen dugu:

"Arroka behatuz azkengabetasuna,
arbolen arima kantatuz
Infinitoaren hatsa atzematen dut,
eta zelai eta alor bakoitzaren distantzian
batasuna lortzen dut
-materiak baitan duen batasun lehendikoa-."

Bosgarren poema liburua emakumeari kantu bat da. Maitasunari buruzko bariazioak dira ia denak. Maitasunak Minotauro ezezagun baten labirintoan sartzen du poeta, eta zalantzez jantzirik, ez daki Ariadnaren presentzia labirintoko irteera eskuratuko diona izango den, ala, aitzitik, Ariadna horrek labirintoaren gunera amilduko duen Minotauro bera den.

Amodioaren bilaketa labirintikoetan, honelako galderak topatzen ditugu:

"Nahiz urrun izan
hitz hauetara
behin heldu zinan,
orduz gerora

ez al zaude nigan,
ausaz, gustura?"

Eta gogoetarako uneak ere bai:

"Amodioaren Jainkoak kapritxo ugari du,
mendiaren kiribiloetan galtzen diren estrata bihurriek
ortzi ekaiztsuan sorpresa dute."

"...Ametsen oharkabezian
ilusioaren uhartetara igo nintzen
atsegin-une guztiak urte osokoak bailiran
gau bakar baten esparruan atzeman nituen,
denbora lipar batean heldu,
ene existentziaren oroa gau batean bildu."

Baina gehienak amodioaren goraipamenak dira:

"Zu arrosa bazera
ni lore-adarra,
biok txurten bat-beran
kokatuko gara."

"Nik hala uste eta
eternitate bat atzeman nahi izan dut
zure ezpainen ederrean,
zure sabel zuriaren sekretua..."

"Zure bakardadearen ortura sartuta
jainkosa ebanesente bezala
alderoka ikusi zintudan"

"Zurekin egon nahi izan nuen
ispiluan atsedean hartzen duen imajina bezala,
zure hitz eta mugimendu bakoitza nire aldarte egin,
Istantetik harantz zurekin egon,
muga hutsalik ez ezarri amodioari."

Maitasunaren samina ere poema goxoetan erakutsiko digu:

"Baratze horretan
lore bat zegoen,
galdezka ari nauzu
oraindik bertan den,
baratze horretan
arrosa bat lehen,

Jadanik ez eta
samina dut gallen!”

Seigarren eta azken poema liburuak Irun Hiria Saria irabazi zuen 1996. urtean. Poema liburu hau benetan lan sakona da, eta erabat xamurra ez izan arren irakurtzeko ez da oso gogorra egiten. Bere tonuagatik, aldiz, oso hurbila eta atsegina suertatzen zaigu. Alpatzekoa da “*Adiskide baten kaskezurrari*” poema, zeinak *Hamlet*-en eszena famatua gogorarazten digun, honela, galdera sakonetan beste bide batzuen bitartez murgiltzen gara; eta era berean, alpatzekoak dira soneto neurritik kanpo (atal honetan gehienak soneto neurrian baltaude) azaltzen diren poemak, hausnarketa interesgarrietara baidaramatzate. Hauetako bat:

“HITZAREN oldea primitiboa da,
iturburu lehenengoetan emana,
kantabehar genesikoetan eraikia.”

Hemen, Hegel ez bezala, Mujikak ez du HITZA “izatearen egoitza” gisara ikusten, izatearen moldatzaile eta iturburu aurrenekoetatik sortutako elementua baizik.

Hitza, hizkuntza eta euskararen aldeko mezuak bestalde, nonahi daude, eta poetak, irtenbide edota askabide gisara ikusi eta sumatzen ditu:

“Poemaren sare onirikoan lotu gura nituzke
hitzak eta haltzak
-hotsak eta hatzak-,
sonetoaren harian iraultza ozen egin
euskarak eskainiriko soin primigenioan.”

Beraz, altxa, esnatu eta abia gaitezen golarri eutsiz. Poetak dloskun modura:

“Egona loaldi lirrikotik esnatzen da
oharmena, behingoz, poesia itzul dadin.”

“...Ze poesiak ahalbide nabar eta askeak ditu
ederraz xorginduta dagoenean.”

Luis Mari Mujikaren “*Barne Ibilerak*” liburuan, osotasuna zedarriztaten ari den, edo salatzen ari den, poeta idoro dugu. Eta osotasunaren zedarriztatze honetan, poetak bere zentzuak erabiltzen ditu,

eta zentzu hauek erreklamatzeko dituzten bere burua uler, aurki eta koka dezan, ametsetako ez-jakitearen zentzumenak, errealitate hau den amets betean.

Zentzu hauek dena lotzen dute, elkarrekikotasuna eta sinestesia tresna hutsak izateari uzten diote munduaren arnaste adostua diren deskripzio zehatzetan eraldatzeko. Antzekoa zioen Paul Valéry-k: *Poeman, gauzak eta izaki ezagunak bere balore eta izaerak aldatzen dute. Batzuei besteen izenez izendatzen zaizkie, musketan bildurik, erresonante harmonikoetan bihurturik. Unibertso poetikoa, horrela definiturik, analogia anitzak aurkezten ditu ametsaren mundua suposa dezakegun horren bitartez. Eta poetaren zeregina aurkitzen ez den ahots hori, bere burua entzuten ez duen ahots hori, aurkitu eta jasotzean datza. Hau guztia, umiltasun horren iturritik benetako jakituria isurtzen dela konturatuta:*

*“Voici parler une Sagesse
et sommer cette auguste Voix
qui se connaît quant elle somme
n’être plus la voix de personne
tant que des ondes et des bois”*

Erabat merezi du liburu hau arretaz begiratzea. Sorpresa gustagarria jasoko duzulakoan nago irakurle. Horretaz gain, Antton Mendizabalek, liburu honetarako espreski eginiko irudiak aurkituko dituzu. Beraz, ikusmena zein gogoeta kitzikatuko dizkizun gozagarriak ageriko zaizkizu liburu honetako orrialdeak zabaltzen dituzunean. Ez dut uste testamentu baten aurrean gaudenik, baina bai ondare sakona utzi nahi duen eta utziko digun bilduma garrantzitsu eta interesgarri baten aurrean.

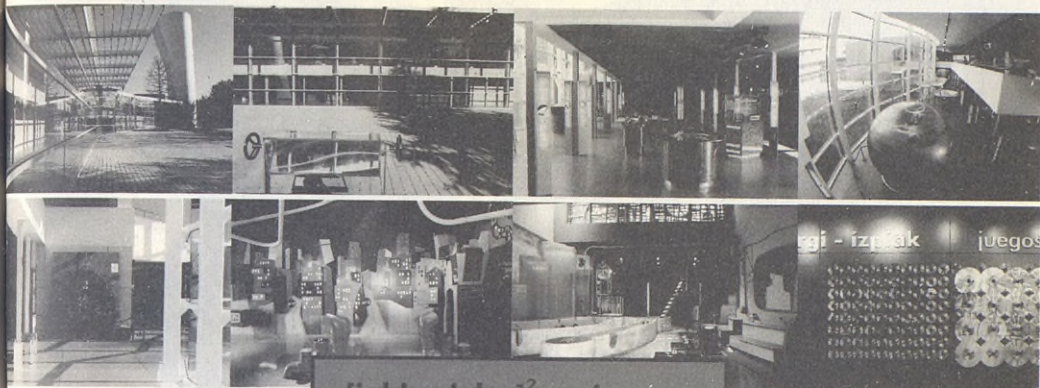

miramon

ZIENTZIAREN KUTXAGUNEA
KUTXAESPACIO DE LA CIENCIA

HONA HEMEN ZIENTZIA
AURKITZEKO FORMULA:

[jakin + jolas]² = miramon

Kutxak, bere Gizarte-Ekintzaren bidez, zientzia jolasgarriago bihurtzeko formula zehatza aurkitu du, **Miramon.Zientziaren KutxaGunea**.

Ingurunean duguna hainbat sistema elkarrengaileren bitartez uler dezagun asmatutako gune bat. Hemen ukitu, behatu, ulertu, gozatu egin baitezakezu. Zatoz eta begira egiozu munduari beste begirada batez.

- 156 esperimentu elkarrengailere.
- 10 gaikako erakusketa iraunkor.
- Planetarioa.
- Behatoki astronomikoa.
- Aldi baterako erakusketak.
- Aparkalekua eta bertaratzeko bide erosoak.

Mikeletegi Pasealekua 45. DONOSTIA

Urriaren 1etik maiatzaren 31 arte: Asteartetik larunbatera 10 - 19 h.
Ilgande eta jaiegunetan 11 - 19 h.

Ekainaren 1etik irailaren 30a arte: Asteartetik larunbatera 10 - 20 h.
Ilgande eta jaiegunetan 11 - 20 h.

Ibiza: Astelehenera, Urtarrilaren 1an, Urtarrilaren 20an eta Abenduaren 25ean

Egunkaria

azala eta mamia.

Egunkaria Harpidetza Txartela

Izen/deiturak .....

Helbidea .....

Posta kodea ..... Herria .....

Telefonoa .....

Euskaldunon Egunkaria.
Gudarien Etorbidea z/g. 20140 Andoain

EGAN BILDUMA

ANTZERKIA:

Landart, Daniel: *Ama*

Ugalde, Mikel: *Añarberen bila* (agortua)

Albisu, Anastasio: *Santa Kruz apaiza gerlari*

Arozena, Eugenio: *Hiru antzerkigileen baratza jorratzen*

SAIAKERA

Etxeberria, Gillermo: *Orixeren metrikaz*

Kortazar, Jon: *Pastoralak*

Urkiza, Ana: *Afrikako ahozko literatura*

Etzaniz N.: *Lan hautatuak*

Etxeberria P.: *Lan hautatuak*

Etzaniz N.: *Lur berri billa* (aspaldiko edizioa)

Askoren artean: *Nemesio Etzaniz (biografia)*

Askoren artean: *Atxaga Baionan*

MUSIKA

Lekuona, Andoni: *Euskal kantagintzan urrats berri* (agortua)

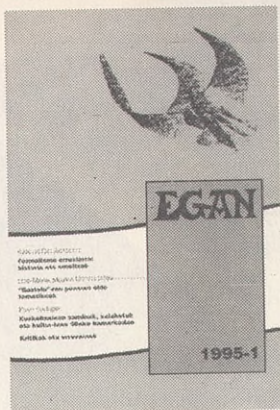
Lekuona, Julen: *Hautsi ez dadin katea*

POESIA

Urkiza, Ana: *Çela Ilunetik*

Bildumaren arduraduna: GILLERMO ETXEBERRIA

EGAN

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko
BOLETIN-aren euskarazko gehigarria

EDUKIAK

- 1.- Azterketa literarioak
- 2.- Sorkuntza: poesia, antzerkia, kontakizunak
- 3.- Ahozko tradizioa
- 4.- Itzulpenak. Autore unibertsalen itzulpenak
- 5.- Adabakiak: Euskara eta literatur inguruko berrien komentarioak.
- 6.- Kritikak eta erreseinak: euskal eta erdal liburuak

Harpidetu zaitez:	Urteko harpidetza:	2.500 pezta.
	Atzerrian:	2.800 pezta.
	Dendan ale bakoitza:	2.000 pezta.
	Ale atzeratuak:	2.500 pezta.

Informazio gehiago nahi baduzu, eskatu konpromisorik gabe.

Gure helbidea: **EGAN**

Euskalerrriaren Adiskideen Elkartea

Peña y Goñi, 5. 2gn. ezk.

Postakutxatilla 3.263 - 20080 - DONOSTIA

! .....

HARPIDE TXARTELA

Izen deiturak _____

Helbidea _____

Herria _____ Posta-kodea _____ tel. _____

Banku edo Kutxa _____

Kontu zkia.: _____

Egin zaitez HARPIDE

Egin ezazu

HARPIDE

berri bat

eta Eskaitzazu

- Liburuak doan
- Liburuak %eko 40 merkeago
- Orixeren Lan guztiak 6.000, pezetan (berez 35.000, balio dute).
- Bibliotekak:

DOAko harpidetza
2001ean.

EGAN bilduma DOAN
(agortua ezik)

Oharra: Ez da salmenta, EGAN-en eskaintza da.

Informa zaitez: EGAN

**Peña y Goñi, 5-2°
DONOSTIA - 20002**

KRITIKAK ETA ERRESEINAK

Luis Maria MUJICA. Euskal Herria. Etnografia, Historia. (GARMENDIA LARRAÑAGA, Juan)	241
Luis Mari MUJICA. Zaraitzuko hiztegia. (ARANA, Aitor)	245
Luis Maria MUJICA. Lan Hautatuak. (ETXANIZ, Nemesio)	249
Juan SAN MARTIN. Agur Zuberoa. (PEILLEN KARRIKABURU, Txomin)	252
Pello OTXOTEKO. Barne ibilerak (1985-1996). (MUJICA, Luis Maria)	254

EGAN

Euskalerrriaren Adiskideen Elkartea
BOLETIN-aren euskarazko gehigarria

Urteko harpidetza	2.500 pta.
Atzerrian	2.800 pta.
Dendan ale bakoltza	2.000 pta.

BOLETIN

De la Real Sociedad Bascongada
de los Amigos del País

Suscripción anual	3.000 pta.
Número suelto	2.000 pta.

**EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO
"BOLETIN"-AREN EUSKARAZKO GEHIGARRIA**

Idazkaritza: Euzko Adiskidetasunaren Elkarteak. Gipuzkoako Saila
3.263 Postakutxatila — DONOSTIA